

C) A MAGYAR BIBLIOGRÁFIA NAGY ALKOTÁSAI

46

SZABÓ KÁROLY¹
RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR
BUDAPEST, 1879.

Előszó

A magyar irodalom történetének megírásában CZVITTINGER DÁVID² 1711-ben megjelent úttörő kísérlete után, a múlt században több tekintélyes tudósunk, mint BOD PÉTER³, BENKŐ JÓZSEF⁴, HORÁNYI ELEK⁵, WESZPRÉMI ISTVÁN⁶, HANER GYÖRGY JEREMIÁS⁷, SEIVERT JÁNOS⁸, MOLNÁR JÁNOS⁹, WALLASZKY PÁL¹⁰ dicséretes buzgósággal s irodalmunk akkori állásához képest nevezetes sikerrel fáradozott.

Az ő munkáikban található könyvészeti adatokat, valamint a Cornides Dániel¹¹, gr. Teleki Sámuel¹² és gr. Széchényi Ferenc¹³ könyvtárainak egészben vagy részben megjelent s némely más könyvtárak kéziratban levő címtárait használva szerkesztette s adta ki Győrött 1803-ban SÁNDOR ISTVÁN „Magyar könyvesház” című munkáját, melyben a magyar nyelvű nyomtatványokat 1533-tól bezárólag 1800-ig időszaki rendben röviden elsorolja. Ez volt első s ez maradt máig egyetlenegy magyar könyvészeti kézikönyvünk, mely az újabb időben annyira megritkult s oly keresetté vált, hogy többszörös áron is nehezen lehetett megszerezni.

Ha méltó elismeréssel tartozunk is SÁNDOR ISTVÁNNak, ki akkori irodalmi viszonyaink közi annyi nehézséggel küzdve megalkotta a magyar könyvészet ez alapmunkáját, mégis, anélkül hogy a valódi értelmet kisebbitnők, ki kell mondanunk, hogy e munkában sok a hiány, sok a pontatlanság, föltűnő tévedések is találhatók, s emelűfogva az a tudomány mai álláspontjának és követeléseinek nem felel meg. Vannak ugyanis abban fölhozva oly munkák, melyek nyomtatásban soha nem jelentek meg, néhány latin könyv magyar nyomtatványnak van kiadva, több, kivált XVI. századi munkánál az íratás éve hibásan nyomtatási évnak van fölvéve, azon egy munka két különböző cím alatt van leírva, a nyomtatási években gyakran találkozunk egy századnyi, több vagy kevesebb évtizednyi s még inkább évszámbeli vétséggel, még a

szerzők neveiben is fordul elő néhány tévedés, a nyomtatási hely néhol mellőzve, néhol hamisan van adva, a hely és év nélkül megjelent könyvek meghatározása meg sines kísértve stb. Mind e hiányok s tévedések menthetők ugyan azzal, hogy SÁNDOR ISTVÁN-nak akkor még, midőn hazai könyvtáraink legnagyobb részében a bűvárkodás oly nehéz és csaknem lehetetlen volt, kivált a ritka régibb nyomtatványokból igen kevés foroghatott kezében, és így ő régibb íróink s különösen a kéziratban használt hibás és pontatlan címtárak botlásait, ha a példányokat nem láthatta, ki nem kerülhette: de minél inkább gyarapodott irodalomtörténeti ismeretünk, minél több új meg új adat került napfényre, minél több tévedést lehetett kimutatni és helyreigazítani, annál föltűnőbbekké válván az előbb észre sem vett hiányok és botlások, annál élénkebbé kellett lenni az óhajtnak, bár valahára mutathatnánk föl a tudomány mai színvonalán álló, nemzeti irodalmunk méltóságának megfelelő magyar könyvészeti kézikönyvet.

A legújabb korban, midőn TOLDY FERENC¹⁴ magyar irodalomtörténeti nagybecsű munkái és tanulmányai, s mások, mint LUGOSSY JÓZSEF¹⁵, gr. KEMÉNY JÓZSEF¹⁶, RÉVÉSZ IMRE¹⁷, FRAKNÓI VILMOS¹⁸, EÖTVÖS LAJOS¹⁹ többnyire folyóiratokban szétszórt könyvészeti közleményei mind több ismeretlen adattal s számos kétes kérdés eldöntésével gazdagították e szakbeli irodalmunkat, midőn könyvtáraink rendezésére s azok kincseinek használhatókká tételére országszerte oly örvendetes mozgalom indult meg, elérkezettnek mondhatjuk az időt, hogy avatott szakembereink nemzeti irodalmunk egyes ágainak tudományos vizsgálatát, régi nagy íróink munkáinak, szellemi irányának és hatásának bírálati tanulmányozását tegyék főadatukká, és így nemzeti művelődésünk múltját teljes valóságában s igazi világításban állítsák a nagyközönség elébe. E cél elérhetésének pedig egyik fő feltétele, egyik legfontosabb segédeszköze a lelkiismeretes pontossággal szerkesztett, lehetőleg teljes és hibátlan magyar könyvészeti kézikönyv, melynek szüksége úgy a tudományos irodalom művelőire, mint a könyvtárak kezelőire nézve ma már igazán égető.

Régen éreztem magam is egy ilyen megbízható kézikönyv hiányát, midőn az 1859 végén alakult erdélyi múzeumegyesület könyvtárnokának megválasztván, a gróf Kemény József nagybecsű hagyatékából és az erdélyi hazafiak tömeges adományaiból alakult s csakhamar 20 000 kötetre szaporodott, s ma már mintegy 40 000 kötetből álló erdélyi múzeumi könyvtár címtározásával és rendezésével foglalkoztam. Az ezen munka közben szerzett tapasztalatok ébresztették föl bennem a gondolatot, hogy magyar könyvészeti irodalmunk hiányait pótolni, tévedéseit kijavítani igyekezzem, s

evégre minden általam megkapható magyar könyvről teljes betűhív címnást vegyek, kimerítő könyvészeti leírást szerkesszek, és azt a szükséges tudományos jegyzetekkel kísérem.

Azonban mindjárt a munka kezdetén be kellett látnom, hogy ily módon szerkesztett magyar könyvészeti kézikönyv megírása, a legújabb korig lehozva, egyes ember erejét fölülmúló vállalat. Azért csak irodalmunk régibb korszakára szorítkoztam, csak a bezárólag 1711. évig megjelent magyar könyvekre terjesztettem ki kutatásaimat, nehogy, a közpéldabeszéd szerint, sokat akarva marokolni, keveset szorítsak. Elégnek tartottam, ha a magam elébe (űzött földadatot szerencsésen végrehajtottam: különben is meg voltam győződve, hogy ifjabb írói nemzedékünk tehetséges tagjai közül akadni fognak, kik a megkezdett munka folytatására erőt és kedvet éreznek magokban, s kik kitartó szorgalmának sikerülni fog megkezdett munkámat befejezni, s egy teljes magyar könyvészeti kézikönyvvel az európai tudományos világ figyelmét nemzeti szellemünk legigazabb kifejezője, a magyar irodalom iránt felkölteni s annak részére a megillető elismerést kivívni.

Már 1860-ban megkezdett címmás-gyűjteményem szaporítása s illetőleg az erdélyi múzeumi könyvtár számos régi magyar esonka példányának meghatározása végett legelső gondomnak tartottam a kolozsvári róm. katolikus, református és unitárius főiskolák, valamint néhai gr. Mikó Imre, néhai b. Radák Istvánné s néhai Mike Sándor régi magyar könyvek ritka példányaiban gazdag, sőt egyetlen példányokkal is díszelkedő könyvtárait átvizsgálni s célomra felhasználni. Amint ezzel készen voltam, kiterjesztettem kutatásaimat az erdélyi közkönyvtárakra, a marosvásárhelyi Teleki-, a gyulafehérvári Batthyány- s a szebeni Bruckenthal-könyvtárra; utóbb Erdélyt, a régi magyar könyveknek annyi dűlás után is gazdag kincs-házát, minden irányban beutazva, átkutattam kevés kivétellel a különböző felekezeti iskolák és gimnáziumok, a kolostorok és egyes főúri családok könyvtárait. E munka közben, míg címmásaimat újabb meg újabb fölfedezésekkel reményem fölött szaporodni láttam, egyszersmind a legnagyobb örömmel tapasztaltam, hogy a hazafiak mily előzékenységgel támogatnak fáradozásomban, s mily szíves készséggel járulnak legbecesebb és legritkább darabjaik följárnlásával az erdélyi múzeumi könyvtár gyarapításához.

Címmásaimat, melyek közt nem egy általam fölfedezett egyetlen példány leírása fordult elő, siettem időnként közölni TOLDY FERENCCEL, kinek hatása ébresztette s ápolta lelkemben a nemzeti irodalom iránti lelkesedést és könyvbúvárlati szenvedélyt, óhajtván, hogy adataimat általa fölhasználva s a tudomány elővitelére munkámban minél előbb közforgalomba hozva láthassam;

közöltem LUGOSSY JÓZSEFFel, a széles ismeretű könyvésszel s szenvedélyes gyűjtővel, ki ritkaságokban gazdag könyvtár birtokosa; közöltem a legszívesebben az irodalom minden emberével, ki törekvésemről s gyűjteményeimről értesülve lévén, egy vagy más régi magyar könyvet vagy valamely egyes író összes munkáit illetőleg adatokért s fölvilágosításért hozzám fordult.

TOLDY, LUGOSSY, s több tekintélyes tudósunk, munkám értékét akkor bizonyosan túlbecsülve, már korán kezdetek buzdítani és ösztönözni, hogy jegyzeteimet sajtó alá rendezzem és közzétegyem; én azonban, minél inkább nőtt kezem alatt az anyaghalmoz, annál inkább éreztem, mennyire távol vagyok még a teendőimtől. Szabad szünidőmet, az erdélyi ref. tanárok évenkénti vidéki értekezleteit, a magyar történelmi társulat kirándulásait, olykor az orvosok és természettudósok közgyűléseit is alkalmul használva, hogy egy-egy vidék könyvtárait céloim szempontjából átvizsgálhassam. A legközelebbi években pedig, a fővárosban olykor hetekig ilőzve, teljesen bevégeztem hazánk leggazdagabb három könyvtárának, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Tud. Akadémia és a Magyar Kir. Egyetem könyvtárainak éveken át folytatgatott átbúvárlását. S csak 17 évi fáradozás után, midőn már Kolozsvártól Szebenig, Szegedig hazánk néhány száz könyvtárában nem a címtárat, hanem magokat a könyveket gondosan átforgattam – mi nélkül több eddig ismeretlen példány tovább is homályban lapangva maradt volna –, határoztam el magamat, hogy az illetékes körökből annyiszor megújított sürgetésnek eleget tegyek, s munkámat a Magyar Tudományos Akadémiának följajnljam.

A szövegközlés alapja: Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Bp. 1879. V–XIV. l.

1. *Szabó Károly* (1824–1890) – bibliográfus, történetíró, műfordító. Az MTA tagja. Legjelentősebb munkája Régi Magyar Könyvtár c. bibliográfiája.
2. *Czvittinger Dávid* (1676–1743) – nevéhez fűződik a magyar írók és tudósok életrajzának első gyűjteménye, a Specimen Hungariae Litteratae (A tudós Magyarország tükré, Lépese, Frankfurt, 1711).
3. *Bod Péter* (1712–1769) – erdélyi református lelkész, több egyháztörténelmi és egyházzójgi mű szerzője. A Magyar Athenas... c. munkájában (Nagyszomben, 1766), az első magyar nyelvű írói életrajzi lexikonban közel 500 magyar író sorol fel műveikkel és műveik rövid ismertetésével együtt.
4. *Benkő József* (1740–1814) – református lelkész, erdélyi polihisztor. Történelmi és irodalmi munkákat is írt. Transsilvania c. (Bécs, 1778) kétkötetes művének második kötetében felsorolta az előtte élő erdélyi írókat.
5. *Hosványi Elek* (1736–1809) – piarista szerzetes, a magyar irodalomtörténetírás és bibliográfia egyik úttörője. Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum... (Bécs–Pozsony, 1775–

- 1777) c. 3 kötetes latin nyelvű munkájában betűrendben közli 1145 író életrajzát, felsorolja műveiket, s röviden ismerteti ezek tartalmát.
6. *Weszprémi István* (1723—1799) — orvosdoktor, Debrecen város főorvosa, kiváló tudós. Műve: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Lipse, 1774—1781.
 7. *Haner György Jeremiás* (1707—1777) — történész, irodalomtörténész. Műve: *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transylvanicarum*. 1—3. köt. 1774—1798.
 8. *Seivert János* (1735—1785) — irodalomtörténész, történetíró. Műve: *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Pozsony, 1785.
 9. *Molnár János* (1728—1804) — író, bibliográfus. Műve: *Magyar Könyv-Ház*. Pozsony, 1783, Pest, 1793—1804.
 10. *Wallaszky Pál* (1742—1824) — irodalomtörténész. Műve: *Conspicuum reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni usque ad nostra tempora delineatus*. Pozsony — Lipse, 1785.
 11. *Bibliotheca Hungarica*. Pest, 1792.
 12. *Bibliothecar Samuelis Teleki de Szék pars I—IV*. Bécs, 1796—1819.
 13. *Catalogus bibliothecae hung. comitis Francisci Széchényi*, 4 partes et indices. Pozsony, Sopron, 1799—1803.
 14. *Toldy Ferenc* — l. a 13. szemelvény l. jegyzetét.
 15. *Lugossy József* (1812—1884) — nyelvész, bibliográfus, könyvtáros.
 16. *Kemény József* (1795—1855) — történész.
 17. *Révész Imre* (1826—1881) — egyházi író, történész.
 18. *Fraknói Vilmos* (1843—1924) — arbei püspök, történész, az Akadémia főtírkára, majd alelnöke. A Nemzeti Múzeum Könyvtárának őre. 1876—1879 között a Magyar Könyvszemle szerkesztője.
 19. *Eötvös Lajos* (1848—1872) — könyvtáros, irodalomtörténész.

47

PETRIK GÉZA

MAGYARORSZÁG BIBLIOGRAPHIÁJA

1712—1860

Budapest, 1888

*Szilágyi Sándor*¹ bevezetése

Szabó Károly „Régi magyar könyvtárának” megjelenése (1872) bibliográfiai irodalmunkban fordulópontot képez. Bármily becsesek voltak is az előmunkálatok, melyek e téren azelőtt világot láttak, azok nem nyújtanak biztos alapot egyes fölmerült kétes esetek eldöntésére sem a könyvkedvelőknek, sem a tudományos kutatóknak, sem a nyilvános könyvtárak tisztviselőinek. Azonban irodalmunknak legalább egy szakaszára és ágára nézve megvolt a biztos alapvető munka e könyvvel, melynek azóta II. kötete is világot látott. Az örömdetes mozgalomnak, mely e téren beállott, legpregnansabb kifejezése volt a Könyvszemlének megindulása 1876-ban, mely

azóta állandó találkozási helye mindazoknak, kik bibliográfiai irodalmunkkal foglalkoznak, s fennállása óta tartalomban és magvaságban folytonosan nevelkedve, állandóan sikerrel szolgálja az ügyet, melynek apostolává szegődött. S bizonyval sok és jelentékeny része van a Könyvszemlének abban a fényes sikerben, mellyel az 1882-i könyvkiállítás s az 1886-i történelmi kiállítás könyvészeti csoportja meglepte még a legvérmesebb reményű szakembereket is.

De mennél meglepőbb eredményeket tud az „új élet” felmutatni irodalomtörténetünkben és bibliográfiánkban, annál kiterjedtebb mérvet öltenek az új kutatások e téren, s mennél nagyobb lendületet vett a nyilvános és hivatalos könyvtárak rendezésének ügye hazánkban, annál sajnosabban kell tapasztalunk, hogy tudományos bibliográfiánk ott, hol Szabó Károly Régi magyar könyvtára véget ért, 1711-gyel megszakadt.

Az országos statisztikai hivatal a múlt évben Magyarország köz- és magánkönyvtáiról a hivatalos apparátus felhasználásával egy nagy és terjedelmes munkát adott ki,² melyben konstatálta, hogy hazánkban 1400 köz- és 1000 magánkönyvtár van. Bizonyval nehezen nélkülözi e könyvtárak jelentékeny része, hogy Szabó Károly bibliográfiájának nincs folytatása egész 1860-ig, mely éven kezdve Petrik Géza „Magyar könyvészet” biztos kalauzul szolgál, s ha valami korábbi dátumú, de 1711-en innen való bibliográfiai kérdés vár eldöntésre, a régi segédforrásokra van utalva.

Sándor István Magyar könyvesháza³ 1800-ban megszakad, de ez különben is csak a magyar munkákra terjed ki — a *Kertbeny-Petrik*-féle Magyarországi német könyvészet⁴ ennek különben sem képezte folytatását. A Denis által a Széchényi-könyvtárról készített katalógus⁵ bármily kitűnő s berendezés tekintetében példányszerű is a maga nemében, valamint a gróf Teleki-könyvtár katalógusa⁶ már e század derekán megszakadnak, s ezek éppen úgy, mint Cornides⁷, Bél⁸ és Schmeizel⁹ katalógusai csak egyes magános emberek könyvtárait képezik. Bod Péter¹⁰, Wallaszky¹¹, Weszprémi¹² Horányi¹³, Haner¹⁴, Csevapovich¹⁵ a korábbi időkől, Magyar Mihály¹⁶, Eggenberger¹⁷ és Heckenast¹⁸ újabb katalógusai sok becses anyagot tartalmaznak ugyan, de ma már hozzáférhetetlenek, nehezen kezelhetők, valamint a koronként megjelenő egyes szakkatalógusokkal: Szinyeieitől a Természettudományi és matematikai könyvészet¹⁹, a Seivert²⁰ és Trausch-féle Lexikon²¹ együttvéve sem pótolják egy rendszeres s az újabb tudományos igényeknek megfelelő bibliográfiai szervek munkahiányát, s nem képeznek mást, mint becses előmunkálati anyagot, már csak azért sem, mert különböző s egymástól eltérő rendszer szerint vannak készítve.

Talán felesleges is mondanom, hogy az eredmény, melyet az

országos statisztikai hivatal által kiadott munka hazai könyvtáraink létszámát illetőleg konstatált, mindenkire nézve egyaránt meglepő volt. Jelentékeny része az e munkákban felsorolt könyvtáraknak nem új keletű: megvoltak azok már a múlt században is, sőt nem egy régiebb időre is visszavihető. S ha ezekben a könyvtárakban gazdagon van képviselve a külföld irodalma, feltalálhatók azokban a hazai könyvsajtó termékei is. Vajon nem fényesen bizonyít ez amellett, hogy az a folytonosság, mely az első magyar munka megjelenése óta megvolt az irodalomban, feltalálható a könyv olvasó világban is?

De hát amint idők folyamán alakul, fejlődik az irodalom, változik a közönség ízlése is. A korábbi idők sok közkedvességű munkáját elévültté teszik az újabbak megjelentek. Így lesznek egyes könyvek keresett irodalmi ritkaságokká, sőt azok közül nem egy el is kallódik, úgyhogy utóbb az irodalomtörténet írójának olykor-olykor mondhatni fel kell fedezni a régiebb idők olvasóinak nem egy kedvenc munkáját.

A bibliográfiai irodalom mai fejlettsége mellett ez már lehetőség. Hogy ilyesmi többé ne történhessék, arról gondoskodnak az évenként megjelenő könyvészeti katalógusok. De irodalmunk másfél századára nézve teljesen hiányzik a régiebb és újabb időt összekötő rendszeres és kimerítő katalógus.

Pedig egy ilyen munkára irodalmunknak égető szüksége van. Íróknak és könyvtárosoknak egyaránt. Vajon felmentheti-e magát író – legyen az történész vagy természettudós – attól a kötelezettségtől, hogy a tárgynak, melyet tollára vett, irodalmi előzményeit ne ismerje? Vajon nélkülözheti-e a könyvtárnok azt az alapvető munkát, mely neki lehetővé teszi, hogy az irodalmi tudakozásokra gyors és kimerítő választ adjon?

Kétségtelenül hazánk könyvészetének illetően kiegészítése lebegett Trefort Ágoston²² vallás- és közoktatási miniszter úr öccsellenciája szemei előtt, midőn Kertbeny Károlynak megbízást adott egyes bibliográfiai munkák elkészítésére. Kertbeny egészen csak egy munkával készült el: a *XVI. századi magyarországi vonatkozású német röpiratok* összeállításával. Másik idevágó munkájának elkészítése előtt meghalt – s a kultuszminiszter a felbemaradt munka kiegészítésével Petrik Géza urat bízta meg, hogy bír a szükséges előismeretekkel e munka befejezésére s kiegészítésére. Feladatát Petrik úr oly jól oldotta meg, hogy a miniszter úr öccsellenciája benne vélte feltalálhatni azt az embert, ki előismereteinél fogva is legalkalmasab megoldani azt a másik nagy feladatot: hazánk 1712 – 1860 közötti könyvészetét összeállítani.

Így történt aztán, hogy Petrik úr e nagy munkának elkészíté-

sére is megkapta a megbízatást. Ugyanakkor őexcellenciája hivatalos állásom következtében engem tartott megbízhatónak a szükséges utasítások elkészítésével s az ellenőrzés vezetésével. Azon időtől fogva összeköttetésben levén Petrik úrral, tanúja voltam annak a lelkiismeretes buzgalomnak s fáradhatatlan szorgalomnak, melyvel Petrik úr feladatát mennél jobban megoldani igyekezett. A hivatalos támogatás megkönnyítette munkáját, s lehetővé tette, hogy azon forrásokhoz, ahonnan szükségképp merítenie kellett, hozzájuthasson.

A munka ma már készen van. *Dobrowsky* úrban áldozatra kész kiadóra talált. Irodalmunknak s tudományos életünknek minden barátja kész örömmel fogja azt fogadni, mint pregnáns bizonyítványát annak az igazságnak, hogy a tudományos és irodalmi élet hazánkban sohasem szünetelt.

A szövegközlés alapja: Magyarország bibliographiája. 1712–1860. I. köt. Bp. 1888. I–IV. l.

1. *Szilágyi Sándor* (1827–1899) – történész, 1878-tól az Egyetemi Könyvtár igazgatója.
2. *György Aladár*: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. Statisztikai Hivatal. 615 l.
3. Győr, 1803.
4. 1801–1860. Bp. 1886.
5. L. az előző szemelvény 13. jegyzetét.
6. L. az előző szemelvény 12. jegyzetét.
7. L. az előző szemelvény 11. jegyzetét.
8. *Bél*: Catalogus librorum Caroli Andreae Bel. Lipsae, 1784.
9. *Catalogus scriptorum, qui res Hungariae, Transilvaniae, Valahiae, Moldaviae, Croatiae, Dalmatiae, vicinarumque regionum et provinciarum illustrant et in biblioth. Martini Schmeizel adservantur.* Halle, 1744.
10. L. az előző szemelvény 3. jegyzetét.
11. *Wallaszký, Paul*: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria. 2. kiad. Buda, 1808.
12. L. az előző szemelvény 6. jegyzetét.
13. L. az előző szemelvény 5. jegyzetét.
14. L. az előző szemelvény 7. jegyzetét.
15. *Cserapovich, Greg.*: Synoptico-memorialis catalogus Observantis Minorum Prov. S. Joannis a Capistrano, olim Bosnae Argenitinae. Buda, 1823.
16. *Magyar Mihály*: Az 1849–1857. évi magyar könyvészet. Tudom. szakszakosozattal kiadja Demjén József. Pest, 1862.
17. *Eggenberger*: Honi irodalmi hirdető. 1842–1848.
18. *Heckenast Gusztáv*: Bibliographiai értesítő. Magyarország és Erdély számára, 2. évfolyam. Pest, 1840–41.
19. *Szinyei József*: Magyarország természettudományi és matematikai könyvésze. 1472–1875. Bp. 1876.
20. L. az előző szemelvény 8. jegyzetét.
21. *Trausch, Josef*: Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. 3 köt. Brassó, 1868–1871.
22. L. a 25. szemelvény 1. jegyzetét.

SZINNYEI JÓZSEF¹
MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI

Budapest, 1891

Előszó
(Részlet)

... Midőn 1860-ban egy ily munka írásához fogtam, ismertem latatom nehézségeit; tudtam, hogy csaknem egy század mulasztást kell pótolnom oly időben, mikor közkönyvtáraink még rendetlenek voltak és hírlapjaink igen mostoha sorsban részesültek.

Irodalmunkkal és különösen hírlapjainkkal kellett tüzetesen egismerkednem; erre törekedtem tehát és harminc éven át szakadatlanul ezzel foglalkoztam. Azonfelül, hogy a hírlapok hasznosságáról a nagyközönséget is meggyőzzem, és megóvásukat eszközölöm, a hírlapkönyvtárak föllállítását sürgettem. Ezen törekvésem nem volt hiú munka; mert a magas kormány meggyőződött a hírlapok fontosságáról, és létesítette az országos hírlapkönyvtárt, mely Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának immár egyik külön osztályát teszi.

Midőn 1869-ben Pozsonyból a fővárosba költöztem, legfőbb rekvémem oda irányult, hogy az addig gyűjtött anyagot (mely akkor közel félmillió följegyzésből állott) közhasználatúvá tehessem.

E célból elsősorban a hírlapcikkék repertóriumának kiadását sürgettem. Így létesült Rómer Flóris², Toldy Ferenc³ és Frakcsányi Vilmos⁴ közbenjárásával a M. Tudom. Akadémia kiadásában megjelent három kötet Repertórium, melyekben összesen 84 720 cikk foglaltatik. Ezzel a hírlapok használhatóságát is előmozdítottam.

Ezután a kir. m. Természettudományi Társulat kiadásában megjelent meg a fiammal együtt szerkesztett pályamunkánk, a Természettudományi és matematikai könyvészet, melyben 4978 írónak 112 könyve és 2834 külföldi cikke van felsorolva. Ide tartozik még Figyelőben⁵ 14 évig közölt irodalomtörténeti repertórium 10 560 cikkel és a Hazánkban⁶ megjelent 2300 hírlapi cikknek címeiből álló történelmi repertórium.

Az Egyetemi Könyvtárhoz jutva, a könyvtár rendezésének vezetésével bíztam meg, és így munkám elkészítéséhez mind szilárdabb alapot nyertem. Felhasználtam minden fontos adatot, melyet a kezembe került könyvekből meríthettem; így különösen az

oly bejegyzéseket is, melyeket a szerzők, ajándékozók, gyűjtők vagy Kaprinay⁷ és Toldy Ferenc, a buzgó könyvtárigazgató a munkák magyarázatára vagy a névtelen szerző nevének földerítésére tettek. Ilyeneket találtam a N. Múzeum könyvtárában is Jankovich Miklós⁸, Mátray Gábor⁹ és mások által bejegyezve.

Az anyag annyira fölgyült már, hogy földolgozásához kezdekhettem. Még 1877-ben tettem közzé Egy „Magyar Írók Névtárának” Terve c. dolgozatomat a M. Könyv-Szemlében, és egyúttal betérjesztettem ajánlatomat, a munka kiadása végett a M. Tudom. Akadémiához. Az I. osztály bizottságot küldött ki, mely tervrajzomról indokolt véleményt adjon; a bizottság pártolólág terjeszté tervemet az I. osztály elé, melynek okt. 19-i értekezleti jegyzőkönyvéből szükségesnek látom magyarázatul és saját igazolásom végett a következőket ideiktatni: „A bizottság a munkának mutatványeikké kíséretében benyújtott tervét helyesli s némi bővítéssel elfogadónak tartja. Egy ily munka szüksége annál inkább érezhető, mivel naponként arról kell meggyőződni, hogy az ilyenmű munkák, melyekkel az idő szerint rendelkezünk, se nem elég teljesekek, se nem elég megbízhatók... A bizottság azt a módosítást, illetőleg bővítést javasolja, hogy ne csak az önállóan kiadásban megjelent művek szerzői, hanem amennyire lehet, a folyóiratokban szétszórva található értekezések s egyéb érdemes művek írói is fölvéssenek a névtárba. Emiatt újabb kutatásokra nincs szükség, csupán a felveendő anyag és a szerkesztési munka szaporodik. A 6 – 8 kötetre tervezett mű talán egy kötetnél több, de egyszersmind teljesebb lesz. A névtár kiadására a bizottság szintén helyesli a füzetenként való (5 íves füzetekben) megjelenést oly formán, hogy az Akadémia 8-rétű kiadásai alakjában kéthasábos lapon történjék. Az életrajzi adatok nagyobb, a repertórium, kútfők stb. kisebb betűvel szedve... A mű általános érdekeinél fogva kiadási költségei ne valamely egyes osztály költségvetését, hanem az összes Akadémiát terheljék...”

A bizottság ezen véleménye az összes ülés elébe terjesztett. Ez nov. 28-án az I. osztály javaslatát minden pontjában elfogadta, és felkérte az Igazgató Tanácsot, hogy a munka megindítására már az 1882. évi akadémiai költségvetésbe vegyen fel bizonyos összeget.

A munka kiadása felfedeztet hiánya miatt elhalasztott ugyan, de én az előírt terv szerint, évről évre növekvő irodalmunkat szem előtt tartva, haladtam előre munkám megírásában.

Hogy a már létező életrajzi adatokat pontosabban meghatározhatassam, sőt új életrajzokat nyerhessek, ezen idő alatt 54 000 gyászjelentést és 28 000 színlapot gyűjtöttem.

1885. nov. 17-én és 1886. nov. 20-án ismételten a M. Tudom. Akadémiához fordultam munkám kiadása végett; ezen utóbbi

folyamodásomhoz egy nyomtatott mutatóvány-ívet is mellékeltem. Ekkor az életrajzok terjedelmeseknek találtatván, azokat összevontabban kellett írnom.

Az önéletrajzok gyűjtésére blankettákat nyomattam, és 3220-at küldtem szét; beérkezett eddig 1415 önéletrajz. Itt meg kell jegyezni, hogy ez önéletrajzok t. beküldői a hírlapokat többnyire nem helyesen idézik, és a könyvek címét nem az illető címlapokról írják le. Ezek revíziója csak növeli a munkát; azért jövőre nagyobb figyelmet és pontosságot kérnék.

Végre az 1889. okt. 21-én beterjesztett kérvényem célhoz vezetett; a M. Tudom. Akadémia késznek nyilatkozott az írói tiszteletdíjat fizetni; azonban kiadóról én gondoskodjam.

A munka kiadására Hornyánszky Viktor akadémiái könyvkereskedése vállalkozott úgy, hogy azt esinösen, lehetőleg tömötten és olcsón állítja ki.

Az első füzet 1890. jan. 12-én, a kilencedik f. évi máj. 21-én jelent meg, és ezzel be van fejezve az első kötet, melyben összesen 2544 életrajz foglaltatik.

Munkám tartalmáról kell még egyet-mást elmondanom. Céлом: az egész hazai irodalmat életrajzokban úgy összefoglalni, hogy annak minden ága lehetőleg teljesen legyen abban képviselve.

Miként a hadviselésnél nem egyedül a hadvezérek nyerik meg a csatát, úgy az irodalomban is minden közmunkás figyelmet érdemel a kutató részéről. Ez lebegett szemem előtt munkám megírásánál.

Nagy feladat volt a megjelent összes könyvek íróiról életrajzot szerezni, vagy legalább azt megjelölnöm, hogy mily állást foglaltak el a társadalomban. Ez nagy nehézséggel járt, és hogy mennyire sikerült, arról a munka átvizsgálásánál mindenki meggyőződhetik.

Miután számolnom kellett a térrel és idővel, összes íróinkat, ti. mindenkit, aki valaha valamit kinyomatott, nem vehettem föl munkámba; igyekeztem, hogy csupán olyanokat hagyjak el, kik mint kezdők, később említendőek, vagy kik eddigelé még egészen jelentéktelenek; azonban a múlt századokból még az ilyeneket sem mellőztem. Így történt, hogy az A betűbe való 1112 íróról vannak jegyzeteim és csak 527-et vettem föl munkámba. Amennyiben hibáztam és itt-ott hiányok mutatkoznak könyvemben, igyekezni fogok azokat a Pótlék-kötetben helyrehozni.

Az életrajzoknál az író életének minden fő mozzanatát igyekeztem lehetőleg összevontan adni; azután a hírlapokban, folyóiratokban és egyébütt megjelent dolgozatait időrendben jelezve úgy, hogy azok könnyen föltalálhatók legyenek; az önállóan meg-

jelent munkák címét, szintén megtartva az időrendet, pontosan, de röviden írtam, és itt-ott megjegyzésekkel kísérttem; a névtelenül megjelent munkákat igyekeztem az illető szerző alá sorolni; kiterjeszkedtem a kéziratban maradt munkákra is, hogy ebben is megkönnyítsem a kutatást; különösen fölhasználtam a M. N. Múzeum gazdag kéziratárát; az ábrákra s azok föllejtésére, sőt az önállóan megjelent archépekre s azok készítőjére is kiterjeszkedtem.

Miután bő életrajzot és a munkák teljes címét nem adhattam, mindezt a repertóriummal igyekeztem pótolni; ennek segítségével az illető életrajzot ki-ki maga igen könnyen kibővítheti.

Az eltérő életrajzi adatoknál kritikával jártam el, és lehetőleg a megbízhatóbbakat fogadtam el.

Midőn ezen munkámat a nagyközönség figyelmébe és pártfogásába ajánlom, fölkérem egyúttal t. olvasóimat, hogy a családjukhoz vagy ismeretkörükhöz tartozó íróknak, különösen a már elholtaknak, kikről irodalmunk megfeledezett vagy kiknek életrajza nehezen hozzáférhető, szíveskedjenek nekem életrajzi adatokkal szolgálni s az eddig megjelentekhez pótlékokat adni.

Elsősorban köszönetet kell mondanom a M. Tudom. Akadémiának, mely áldozatkészségével lehetővé tette a munka megjelenését; azután az egyeseknek, kik munkámhoz hozzájárultak, s kiknek neveit az illető életrajzoknál fölemlítettem; végre tisztelt barátomnak, dr. Heinrich Gusztáv¹⁰ egyetemi tanárnak, kit a M. Tud. Akadémia munkám fölülvizsgálásával bízott meg, és ki önzetlen buzgalomával valóban nagy segítségemre volt mind a kéziratnak, mind a kisérdett íveknek revíziójánál.

A szövegközlés alapja: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891. III—VIII. 1.

1. *Szinnyei József, íd.* (1830–1913) – bibliográfus, irodalomtörténész, az MTA tagja. Az Egyetemi Könyvtár, majd az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosa, az OSZK Hirlaptárának megszervezője. A magyar írók élete és munkái című művén kívül másik legjelentősebb munkája a Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma (1874–1885).
2. *Rómer Flóris* – l. a 14. szemelvény 3. jegyzetét.
3. *Toldy Ferenc* – l. a 13. szemelvény 1. jegyzetét.
4. *Fraknói Vilmos* – l. a 46. szemelvény 18. jegyzetét.
5. *Figyelő* – Abafi (Aigner) Lajos irodalomtörténeti folyóirata, 1876–1889 között Pesten jelent meg.
6. *Hazánk* – történelmi közlöny, Aigner Lajos szerkesztésében Pesten jelent meg 1884–1889 között. Szinnyei Történeti repertórium címen közli benne adatait.

7. *Kaprinay István* (1714–1785) – jezsuita történész. Gyűjteménye az Egyetemi Könyvtárban található.
8. *Jankovich Miklós* (1773–1846) – műgyűjtő, történész, bibliográfus. Nagy értékű könyvtárát 1846-ban a Széchenyi Könyvtár vette meg.
9. *Mátray Gábor* – 1. a 12. személyvénny 3. jegyzetét.
10. *Heinrich Gusztáv* (1845–1922) – irodalomtörténész, egyetemi tanár.

D) KÖNYVTÁRAK A KAPITALIZMUS VISZONYAI KÖZÖTT

Köz- és magánkönyvtáraink az első országos felmérés tükrében

49

GYÖRGY ALADÁR¹

MAGYARORSZÁG KÖZ- ÉS MAGÁNKÖNYVTÁRAI 1885-BEN

(Részlet)

A magyar társadalomban még nagyon kevésbé gyökerezett meg az a tudat, hogy a könyvtárak nem egyszerűen szellemi élvezetet nyújtó áruk raktárai s gyűjteményei, hanem valóságos nevelő eszközök, melyeknek gyűjtése, berendezése s kezelése nem tisztán a véletlen dolga, s nemesak általános rendezési elvektől van függővé téve, hanem amelyek eszményi céloknak szolgálnak s így a gyűjtés, berendezés s kezelés a különböző célok szerint módosítandó.

Könyvtáraink ismertetésénél nem egy oklatás példát látunk az ily kezdetleges felfogásmódot tanúsító eljárásról. Említünk társulatot, egyletet s szakköröket, melyek csaknem kizárólag szépirodalmi műveket gyűjtöttek össze, utaltunk a nagy könyvtáraknál azok esekély használatára, kimutattuk, hogy az egyházi könyvtárak nagyobb része tisztán véletlenül gyűlt s rendezetlen könyvekből áll, sőt láttuk azt is, hogy néhány szakiskolát kivéve, még a tanintézeti könyvtárak zöménél is inkább csak arra tekintek, hogy minél több könyv gyűljön össze, de a könyvtár tartalma nagyrészt esetlegességektől függ, s a legtöbb helyen még a véletlenül összegyűlt kincsek is holt tőkét képeznek a tanulóifjúságra nézve. Valóban nem lehet elballgatnunk, hogy éppen a

számra s olykor még a beltartalomra nézve is legbeesesebb könyvtáraink legnagyobb része egyszerű könyvraktár, s bizony, kelletnél nagyobb az oly könyvtárak száma, melyek jelenleg alig használhatók.

De nemesak a gyakorlat, maga az elmélet is tanúbizonysága primitív állapotainknak. Egyetlen szakfolyóiratunk, a Magyar Könyvszemle² nem kevesebb, mint tíz terjedelmes évfolyamának körülbelül háromnegyed részét irodalomtörténeti s könyvészeti ritkaságok ismertetésére fordította, s így, magasabb látókör hiányában, nem vezető és tanácsadó, csak szolgája annak az uralkodó divatnak, mely különösen Szabó Károly nagy művének megjelenése óta a hazai gyűjtők fő törekvésének irányt adott. Nem akarjuk a félreértést. A hungaricák [magyar vonatkozású kiadványok] gyűjtése kétségkívül a legfontosabb könyvgyűjtések közé tartozik, s a magyar irodalomtörténet búvárlása különösen nagy hálaival fog tartozni mindenkor a jelen divatnak; egyenesen hiba is volna, ha egy könyvészeti szemle nemesak e fontos s határozottan körébe tartozó, de bármely más könyvészeti áramlatot is nem igyekeznék kellően pártolni. Hiba azonban az egyoldalúság, s különösen hiba akkor, midőn az elvégre is csak egy alsóbbrendű tevékenységet, a ritkaságok gyűjtését kultiválja. S e hibába esett a Magyar Könyvszemle. A régiebb évfolyamokban még akadt itt-ott egy-egy tanulmány a könyvtárak berendezéséről s kezeléséről is, de oly fontos kérdésekről, minők a cédulajegyzékek helyes elkészítése, a könyvtárnokok képzése, a könyvtári helyiségek berendezése, a kisebb nyomtatványok kezelése, az olvasótermek minél használhatóbbá tétele stb., csak elvétve találunk egyes részben nagyon felületes megjegyzéseket, s ez a szakfolyóirat a tíz év alatt egyetlenegyszer sem talált alkalmat s helyet, hogy hathatósabban felszólaljon a nagy fontosságú nyilvános könyvtárak érdekében, avagy figyelmessé téve olvasóit a különféle könyvtárak önálló feladataira, azok különböző gyűjtésmódját s kezelését vitára bocsátotta volna. A Magyar Könyvszemle hosszú pályafutása alatt Mátyás király, Vitéz János³ s még egypár más középkori könyvtár emlékein kívül csak elvétve közölt magyar könyvtárak történetére vonatkozó adatokat, a külföldi nagy könyvtárak ismertetésénél általában megelégedett azok magyar eredetű vagy magyar vonatkozású darabjainak felsorolásával, ami kétségkívül szintén hasznos dolog, de nem karolta fel eléggé a feladatához közelebb álló dolgokat, hogy ti. e nagy külföldi könyvtárak belső berendezését a hazaiakkal összehasonlítsa, s még kevésbé emelkedett fel ama magaslatra, hogy példákban s kritikai szigorral mutassa meg a magyar könyvgyűjtőknek, hogyan kell a könyveket öntudatosan s maga-

sabb célt tűzve ki, gyűjteni, s a meglevő gyűjteményeket kiegészíteni. A folyóirat évről évre közölt egy-egy szakirodalmunkban kétségkívül legbecesebb könyvészeti jegyzéket, de csaknem teljesen elhanyagolta a könyvészeti irodalom termékeinek bírálatát, nem adott irányt a könyvüzletnek, sőt jóformán nem is figyelt reá, s nem támogatta a tanférfiakat, az olvasóköroket s más könyvgyűjtő testületeket tanácsaival. Egyszóval a Magyar Könyvszemle is túlnyomólag még csak könyvek raktárainak nézi a könyvtárakat, s a könyvgyűjtés s könyvtárfejlesztés megítélésében irodalomtörténeti, de nem könyvészeti eszmék vezérlék.

Könyvészetünknek e most vázolt állapota mindamelltt nagy haladás a közelmúlthoz képest is. Hiszen nem oly régi dolog az, hogy nemesak a könyvtárak, de a magánosok gyűjteménye is csaknem egészen véletlenül összehalmozódott darabok voltak, melyeket a könyvek nagysága vagy vastagsága szerint állítottak sorrendbe, s gyakorlatilag egészen hasznavehetetlen beszerzési lajstrom volt egyes búvárok emlékezetén kívül az egyedüli tanácsadója azoknak a közvélemény által kigúnyolt könyvmolyoknak, kik nem ismereteik öntudatos gyarapítása végett, mert hiszen erre a rendezetlen s hiányos könyvtár nem nyújtott támaszt, de ösztönyszerűleg s megszokásból szerették a könyveket. Nem oly régi dolog, hogy a könyvészet tudománya egyszerű irodalomtörténeti nomenclatura [névjegyzék] volt, a könyvtárnokság gyakorlati mesterség, melyet egy kis pedantériával minden írni s olvasni tudó elvégezhet, s midőn a cédulajegyzéket, a modern könyvtárak berendezéseinek s fejlesztésének ez elengedhetetlen feltételét felesleges s nagyon fáradságos lomnak tartották, s midőn nem érezték még azt, hogy a legbecesebb könyvtárak is külön olvasószoba nélkül többé-kevésbé holt kincsek...

A könyvtárak alapítása s könyvek beszerzése tekintetében tehát a jelen kor az, mely a hazai közművelődés általános fellendülésének is megfelelően, a legtöbb érzéket s áldozatkészséget tanúsítja, mely sokkal nagyobb s mindenekfelett sokkal általánosabb, mint a múlt század második felében uralkodott s már fentebb ismertett könyvgyűjtési hajlam. Mindamelltt kénytelenek vagyunk elismerni, hogy e tekintetben több művelt nemzettel szemben – még esekély számunkat tekintetbe véve is – nagy hátrányban vagyunk, s az a vád, hogy a magyar művelt közönség könyvvásárlásokra nem áldoz eleget, bár túlzott, de nem egészen alaptalan... Kimutatásunkban az összes könyvtárakra 1884-ben fordított összeg 451 195 forinttal, a magyar művek vásárlására fordított összeg pedig 101 020 forinttal szerepel. Nem akarunk összehasonlításokat tenni, hiszen elég volna utalnunk arra, hogy

az egy British múzeum évi kiadása s a Newberry könyvtár⁴ tőkénének kamatja felülmúlja ez egész országra szóló s a magánosok kiadásait is felölelő összegeket; elég volna felhoznunk azt, hogy Texasban 1874-ben, midőn még félig vadon terület volt, maga az állam 273 861 dollárt költött könyvtárakra, s ma az Egyesült Államok hatóságai évenként mintegy 15 millió dollárt fordítanak könyvtárakra, bár sehol sem oly nagy a társadalmi tevékenység s áldozatkészség; nem akarunk összehasonlításokat tenni, készséggel elismerjük azt is, hogy kimutatásunk e tekintetben is hiányos, s a való adatok bizonytalannal jelentékenyen kedvezőbbek; mindamellett oly országban, melynek évi állami költségvetése a 300 milliót meghaladja, s külkereskedelmi forgalma a másfél milliárdot megközelíti, ily fontos kulturális eszközre kiadott összeg aránylag esekély, nagyon esekély!...

Több más tényezőn kívül különösen nagy hátrányunk nekünk e tekintetben, hogy a művelt társadalom nagyobb s bizonyos tekintetben fogékonyabb felerésze, a nők, a könyvtárak legnagyobb részétől csaknem teljesen el vannak zárva. Anglia s az Egyesült Államok nagy könyvtárainak olvasótermeiben napról napra egymás mellett tanulmányoznak a férfiak és nők, s számos élénk megfigyelőtehetséggel bíró kultúrhistorikus ismerte fel már a közkönyvtárak e nemi különbségeket nem tekintő kezelésének jelentékeny hatását az erkölcsök szelődülésére; nálunk a közvéleményben uralkodó középkorias előítélet, mely a középosztály művelt hölgyeit erkölcsi önállóságának megvédésére még mindig képtelennek tartja, s társadalmi kiskorúságot kényszerít rájuk, nálunk ez az előítélet, többszörös kísérletek dacára, még azt sem engedte megvalósulni, hogy a nők számára külön kaszinók vagy a könyvtárakban s hírlapolvasó helyiségekben külön szobák legyenek, s még messze van az az idő, midőn komolyan gondolkozhatunk arról, amit az Egyesült Államokban már sok helyen sikerrel s általános elismerés mellett valósítottak meg, hogy ti. a könyvtárak tisztjei... főképp nők legyenek, s így a jelen létküzdelem folytán folyvást növekvő számmal szaporodó, család-talan, művelt nők számára új, teljesen hozzájuk illő keresetág biztosíttassék. Közoktatásügyünk s humanisztikus törekvéseink egyaránt élő tanúságtételei, mennyire fellendül a közügy, ahol képesek vagyunk a női munkát s női tapintatot segédül megnyerni, s mindamellett a lenyűgöző előítéletek nálunk még a kutatás s önművelődés lehetőségét is megnehezítik nekik.

A könyvtárak számának szaporodásával s külső gyarapodásával mindamellett aránylag meg lehetünk elégedve. Az a tény, mit fentebb kimutattunk, hogy a magyarországi könyvtárak alapítása

s gyarapítása a múlt század óta fokozott arányokban halad előre, elég biztosíték a szebb jövőre, midőn ez az előretörő nemzet nem lesz már kénytelen többé a századok mulasztásait pótolni s anyagi és szellemi céljainak közvetlenebb előmozdítására nagyobb gondot s több költséget fordíthat. Kevésbé biztató a jelen helyzet, ha a könyvtárak külső körülményeiről azok benső életére s gyakorlati jelentőségére fordítjuk figyelmünket.

Nem egy helyen, de jóformán az összes közkönyvtárak csoportjaihoz írt bevezetésekben számos lényeges hiányt s hibát emeltünk ki. Nyilvános könyvtáraink nagy részében (valóságos *lucus a non lucendo* [fonákság]!) ninesenek olvasótermek, a legtöbb hatósági könyvtárt nem gyarapítja s nem gondozza rendszeresen senki, az egyházi, sőt részben még a nagyobb iskolai könyvtárak is használatlanul hevernek, a kaszinói s kölesönkönyvtárak végre egészen tervszerűtlenül, legtöbb esetben a közművelődés, jó ízlés, sőt az erkölcs kárára gyarapíttatnak. Most, midőn az összes könyvtárak felett tartunk e tekintetben szemlét, e nagy fontosságú hibákhoz és hiányokhoz még egyet, azok kútforrását kell hozzá adnunk: a *könyvtárkezelés nálunk csak tradicionális mesterség*, mely éppen ezért nem nyújt tekintélyt a könyvtárnokoknak mint ilyeneknek, s nem erősíti a vágyat a könyvtárak kinevesítésének kiaknázására.

Teljesen lehetetlen s egy ily műben helytelen is volna minden egyes kérdésre kiterjeszkednünk, különben valódi bibliotekonómiát [könyvtártant] kellene közölnünk, de egypár legfontosabb kérdésről a kimutatásainkban közölt adatok alapján lehetetlen hallgatnunk.

Mindenekelőtt fel kell említenünk a *könyvtárnokok képezését*. Tudvalevő dolog, hogy nálunk ilyesméről szó sincs. A legutóbbi időkig nagyobb közkönyvtárainknál e helyet érdemes tudósok, a magánkönyvtáraknál pedig a nevelők töltötték be, jelenleg már itt-ott tekintettel vannak arra is, hogy az illetők némi kis gyakorlatot szerezzenek a fővárosi nagy könyvtárakban, de arról, hogy, miként főképp Angliában egészen rendszeresen történik, a könyvtártisztek rendszeres szóbeli, írásbeli vizsgákat tegyenek le, nálunk szó sincs. A művelt külföldön már általában vannak könyvtárnokok egyletei, sőt az American Library Association 1886. júliusban Milwaukeeban tartott ülésén lépéseket tettek egy nemzetközi szövetkezet létesítésére, melynek különösen a katalógok szerkesztésére, a duplumok kieserülésére s más gyakorlati tárgyakra nézve igen nagy fontossága lenne. Az olasz egyetemeken s még más helyen is külön szemináriumok vagy tanfolyamok vannak könyvtárnokok számára, sőt még az e téren sem kiváló Spanyolországban a kormány évenként külön jutalmakat hirdet közöttük bibliográfiai pályakérdésekre, s már a florencai statisztikai kongresszus

bibliográfiai tanács alkotását látta szükségesnek. Az olasz kormány terjedelmes szabályrendeletben állapította meg az állami s más közkönyvtárak személyzetének viszonyait, nálunk alig egypár tucatra megy azok száma, kik nem mellék munka gyanánt, hanem hivatásszerűen foglalkoznak könyvtárakban, s pedig mindenkor főképp ezek közül kell kikerülnie azoknak a férfiaknak, kik a könyvtári ügyekkel elméletileg is foglalkozzanak.

A könyvtárnokok ily primitív szakképessége magától érthetővé teszi, hogy a legtöbb magyarországi könyvtárnok homályos sejtelmessel is alig bír feladatának fontosságáról. Jóformán csak főiskolai szakkönyvtáruink vezetői képesek a könyvtárakat tervszerűen s céljaiknak megfelelőleg gyarapítani, s ők is inkább csak azért, mert itt a szaktudós s a könyvtárnok feladata közel rokon. Pedig a *könyvtárak tervszerű gyarapítása*, alig szükséges indokolnunk, a könyvtárnok legfontosabb feladata. Irodalmi segédeszközeink e tekintetben elég fejlettek. Évenként használható bibliográfiai jegyzékek jelennek meg, Szinnyei repertóriumai⁵ s könyvészeti s irodalomtörténeti közlönyeink is nyújtanak támogatást, nagyobb baj az, különösen a szűkebb látókörű kaszinók s kisebb közkönyvtárak kezelőire nézve, hogy a válogatott könyvekről bírálatilag készült jegyzékek nem adatnak ki. A külföldi irodalomra nézve minden nagyobb könyvtárban van már egypár tájékoztató enciklopédia, lexikon s irodalomtörténet, a könyvészeti folyóiratokon s nagy könyvtárak nyomtatott jegyzékein kívül speciális művek is nagy számmal vannak, így Weller 32 000 nevet magában foglaló óriási jegyzéke az írói álnevekről⁶. S mindennek dacára még a fővárosi nagy könyvtárakban is azt tapasztaljuk, hogy a könyveszerzés egészen terv nélkül, főképp a szállító könyvkereskedő cégek által alkotott véletlentől függ, három legnagyobb könyvtárunkban⁷ sok drága s egy példányban elég-séges gyűjteményes mű mindenütt megvan s más standardművek sehol, egyik sem respektálja a másik törekvését, s – talán az egy természettudományi társulat könyvtárának kivételével – sehol sem bírálatnak szigorúan a megrendelések.

... Mind e hiányok mellett is már fentebb örömmel emelhetjük ki az iskolai s egyes szakkönyvtárak jelentékeny fokú fejlődését. A könyvtáraknak az a csoportja, melyet *tudományos* jellegűnek lehet nevezni, Magyarországon sem áll nagyon hátul. Sőt bizonyos fokig hasonló dicsérettel kell szólnunk a Nemzeti Múzeum nagy könyvtáráról is, mely buzgalommal igyekszik megvalósítani a *nemzeti jellegű* nagy könyvtár eszméjét, bár nem hallgathatjuk el, hogy a köteles példányok megszüretésénél nagyobb pedánság volna szükséges. Az oly fontos *népies* könyvtárak, miként azt fent

bővebben fejtegettük, a kezdetlegesség fokán túlhaladtak, s fejlődésük biztosítottnak látszik, különösen ha az olvasószobák berendezése az ily könyvtáraknál is jobban elterjed. Leghátrább állunk a *gyakorlati irányú* [szak] könyvtárak tekintetében. Az udvari könyvtár, mely más országokban a gyakorlati irányú könyvtárak élén áll, éppen úgy, mint az egyetemi a tudományos irányúaknak, sajtóságos közjogi viszonyainknál fogva nálunk nem létesült. De nem létesültek elenyésző csekély kivétellel, mint annak helyén kimutattuk, a hivatalos könyvtárak sem. S még nagyobb sajnálattal kell felemlítenünk a technikai jellegű gyakorlati könyvtárak csaknem teljes hiányát. Százakra menő mezőgazdasági s iparegyesületeink nagyobbrészt éppen nem gyűjtenek könyveket, részben pedig túlnyomólag szépirodalmi műveket, nagy gyáraink mellett sehol sincs olvasószoba és könyvtár, az iparossegédek s munkásképző egyesületek alig gondolnak rá, s az iparkamarák, melyek között különösen a württembergiek oly áldásosan tudják a könyvtárakat felhasználni, nálunk a szakismeret ily módon terjesztésének szükségét sem érzik. Manchester nyilvános könyvtáraiban leggyakrabban használt könyvek — a találmányok leírásai. Berlinben, hol külön városi hatósági bizottság kezeli a népkönyvtárakat, a technikai ismeretek előszóval s folyóiratok vagy könyvek által terjesztése az előírt fő cél, a Kensington múzeum ünnepi órákban is nyitva tartja könyvtárát a nappal elfoglalt gyár munkások érdekében; Magyarországon, még a nagyobb városokban is, a valódi kézműves előtt tényleg bezártak a könyvtárak ajtóit, de ha megnyitnának is, alig-alig akadna ott valami, amit használnának, oly segédeszköz, mely a sokat emlegetett fejlődés előbbrevitelét valóban eszközölhetné...

¹ *Szövegközlés alapja: György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. 564—574. l.*

1. *György Aladár* (1844—1906) — író, újságíró, művelődéspolitikus, az Országos Statisztikai Hivatal tisztviselője, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének első főelőadója. Külföldi tanulmányai idején kapcsolatba került a munkásmozgalommal. A marxizmus első hazai ismertetői közé tartozik. A közműveltség emelése érdekében fontosnak tartotta a közoktatás és a könyvtárügy fejlesztését, különösen a közművelődési könyvtárak létesítését. A Statisztikai Hivatal megbízásából készített felmérése az első teljesség igényével készült beszámoló a magyar könyvtárak helyzetéről, s mint ilyen, értékes forrás a XIX. századi magyar művelődés- és könyvtártörténet tanulmányozásához.
2. *Magyar Könyvszemle* — a magyar könyv- és könyvtárügy nagy múltú, ma is élő folyóirata. 1876 óta jelenik meg, eleinte az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában. 1936—1938 és 1945—1954 között

- szünetelt. Szerkesztői voltak: Fraknói Vilmos, Csontos János, Schön-herr Gyula, Gulyás Pál, Kollányi Ferenc, Kóhalmi Béla.
3. *Vitéz János* (1408–1472) nagy műveltségű humanista főpap, esztergomi érsek, Mátyás király nevelője, majd kancellárja. A tudományok és művészetek bőkezű pártfogója volt. Európai hírnévű könyvtárának értékes kódexállománya szétszóródott, nagyjából külföldre került.
 4. *Newberry könyvtár* – Dél-Karolina állam (USA) székhelyének könyvtára.
 5. Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumai. I. osztály. Történelem és annak segédtudományai. 1. köt.: Hazai folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítvények repertóriumai, 1778–1873. 2. köt.: Hírlapok, 1731–1880; I. rész, II. osztály. Természettudomány és matematika. 1. köt.: Hazai folyóiratok, évkönyvek és iskolai értesítvények repertóriumai, 1778–1874. Bp. 1874–1885. – 1861 és 1894 között a Vasárnapi Ujság közölte folytatásokban a XIX. századi magyar sajtó bibliográfiáját Szinyei összeállításában.
 6. *Weller, Emil*: *Lexicon pseudonymorum*. Wörterbuch der Pseudonymen aller Zeiter und Völker. Regensburg, 1856 és 1886.
 7. Három legnagyobb könyvtárunk a Széchényi, az Egyetemi Könyvtár, és az Akadémiai Könyvtár. Eötvös minisztersége alatt történetek kísérletek működésük összehangolására és országos nagykönyvtár létrehozására. L. az 50. szemelvényt.

Tudományos nagykönyvtáraink

50

SZÁSZ KÁROLY¹

KÖZKÖNYVTÁRAINK S AZ EGY ORSZÁGOS
KÖNYVTÁR

Pest, 1871

I

A jelenleg folyamatban levő országos költségvetési tárgyalásoknál ismételve utasított a kormány, hogy a jövő évi költségvetés előterjesztését megelőzőleg részletes javaslatot terjesszen elő az iránt, miképp lehetne az egyes miniszterek által a könyvtárak gyarapítására igénybe venni szokott összegeket egy országos könyvtár létesítésére fordítani úgy, hogy emellett mind az egyes minisztériumok szükségleteinek elég tétessék, mind a közönség az így létrejött könyvtárnak hasznát vehesse; – s a beszerzendő könyvek – a létesítendő országos könyvtár első alapját képezhessék.

E határozat, mely most csak megújíttatik, mert már a múlt

ívi költségvetési tárgyalás alkalmával hozatott vala, azt látszik hallgatag involválni [magában foglalni], hogy jelenleg létező s országosoknak tekinthető közkönyvtáraink (az akadémiai, egyetemi és múzeumi) mellett *s azokon kívül* szándékoltatik egy országos könyvtár létesítése, mert hisz az utolsó pontban arról van szó, hogy az egyes miniszterek által beszerzendő könyvek a létesítendő országos könyvtárnak *első* alapját képezzék.

Valóban ez volna az egyik mód egy teljes és a közművelődés minden igényét kielégítő egyetemes országos könyvtár létrehozására. S ha módunk volna benne, ki ne örülne annak, hogy bár első alapjai megvettenessenek egy oly könyvtárnak, minők, hogy többeket ne említsünk, a londoni British Museumé, vagy a párizsi s müncheni nagy könyvtárak!

De ki nem látja egy ily egyetemes könyvtár létrehozásának óriási nehézségeit, a roppant költséget, melyet az igényel, s mely oly kiáltó ellentétben áll szegénységünkkel s azon aránylag parányi összegekkel, melyeket mi közművelődési célokra általában s azoknak csak egyikére, könyvtárakra, különösen fordíthatunk.

Azt hiszem, itt az *első alapról* szólni csak formulázási hiba; s első alapul a meglevő három közkönyvtár tekintendő inkább, melyeket csak kiegészíteni kellend. Azokban egyenkint s összesen oly nagy kincse van máris az országnak, hogy annak minden igényt kielégítővé kiegészítése nemesak óhajtottó, de lehetséges is; s míg korlátolt erőnkkel elérhetőt el nem érve látunk magunk előtt, miért tűznénk elérhetetlen távolban lebegő ábrándos célokat magunk elé?

Másik mód a közművelődés és tudományosság könyvtár-szükségletén segíteni az lehetne, hogy mint eddig jóformán történt, egymástól egészen külön, önálló könyvtáraknak tekintetvén a fentebb említett (egyetemi, múzeumi s akadémiai) közkönyvtárak s tekintetvén egyetemes könyvtáraknak mind a hárman, amik *kisebb-nagyobb mértékben* valóban is, az ország igrakezzék mindeniknek hízagait pótolni, s lehetőleg teljes egyetemes könyvtárrá tenni mind a hármat.

Felállítottam e lehetőséget is, nem mintha valószínűsítését komolyan indítványozni csak egy percig is akarhatnám. De felállítottam, mert eddig jóformán ez irányban (igaz, hogy a cél elérésére a szükségesnél sokkal kisebb mértékben) történt, ami történt, e három könyvtár irányában. Mindenik egészen külön, önállóan kezeltetett s igazgattatott, azon országos intézetek, illetőleg testületekhez képest, melyeknek tulajdonait képezik.

Mindeniknek külön alapjai s azokból eredő segélyforrásai vannak; az állam, az utóbbi években legalább, mindeniknek adott

bizonyos országos segélyt évi költségvetésében, melyből a három könyvtár, egyik a másiktól függetlenül, a segélyforrások, illetőleg az országos segélyezés erejéig gyarapítottatott. De éppen e segélyforrások nagyon is korlátolt voltából következett, hogy nemcsak teljessé s igazán egyetemessé egyik sem válhatott a három könyvtár közül (hisz abszolút teljesség nem is létezhetik), de a legszükségesebbeket sem szerezhette be egyik is mind, s a tudomány óriási haladásával lépést nem tarthatott. — Tarthatna-e ezentúl, s pótolhatná-e anéllett még eddigi hézagait s hátramaradottságát? Szegényebbek vagyunk, mintsem ezt komolyan remélhetnők; s ha *egy* teljes és egyetemes könyvtárt első alapjaitól kezdve létre nem hozhatunk, bizony *hármat*, bár a már létező alapokon, szintoly kevéssé. S ha ennek lehetetlensége felől tisztában vagyunk, engedhetjük-e, hogy a három könyvtár kezelése s igazgatása, többi közt az országos segélyekből történő beszerzések, továbbra is oly elkülönözten, egymástól teljesen függetlenül, még kölcsönös tudomást sem adva történjenek, mint eddig? Akarhatjuk-e, hogy pl. 10 könyv közül, melyek mindenikének legalább egy példányban megléte kívánatos, sőt szükséges volna, talán négy, két vagy három példányban is beszereztessék, kettő vagy három egy-egy példányban, három vagy négy pedig egyben sem? S pedig, hogy évenként ez történik, s az eddigi eljárás szerint folyvást ennek kell történnie: első tekintetre átlátható, nem is történhetik másképp.

Ha tehát sem egészen új egyetemes könyvtárt, első alapjától fogva, úgyszólván semmiből létre hozni, sem mind a három meglévő könyvtárt egyenként némi teljességre kiegészíteni képesek nem vagyunk; s ha közművelődésünk s tudományosságunk kiáltó szükségletét egy lehetőleg teljes egyetemes országos könyvtár iránt mégis elevenen érezzük, s azon segíteni is óhajtunk — logikai következés, hogy nem marad fenn egyéb, mint szorosabb vagy tágabb összeköttetést hozni létre a három könyvtár között, s egyöntetűen és tervszerűleg eszközölni gyarapíttatásukat.

Szorosabb vagy tágabb összeköttetést, mondom. Mert lehetséges volna, vagy legalább gondolható, hogy a három könyvtár egybe, egy egyetemes országos könyvtárrá egyesíttessék, s mint ilyen, egészen egységesen kezeltessék és igazgattassék, részesüljön országos segélyben s gyarapításban. Sietek kimondani, hogy bár e módot legalább gondolhatónak tartom, éppoly kevéssé ajánlhatnám, mint nem az előbbieket, melyekről már szólék. Mind a három könyvtárra eredete, eddigi rendeltetése, jelenlegi tényleges állása s ehhez képesti természete bizonyos külön jellem saját bélyegét nyomja, melyet ignorálni éppoly kevéssé lehet, mint le-törölni rólok sem könnyű, sem célszerű nem volna.

Mind a három részben, és pedig tetemes – s kettő legnagyobb részben, magánalapítványoknak köszöni létrejöttét, melyek sok tekintetben megkötik az ország kezét a felölök való korlátlan rendelkezésben, jelesen teljes összeolvasztásukban, mint pl. a nemzeti múzeumi Széchényi- és az akadémiai Teleki-könyvtárak külön s önálló kezelése, bizonyos részben legalább, alapítványilag van kimondva s követelve, mit nem tisztelni vagy éppen megszegni az ország bizonyosan nem akarhat, még ha ezáltal az illető családok jogos ellenmondásainak (vagy többnek is) magát kitenni nem akarná is.³ Különben is, ha a három könyvtár teljes egyesítésén s összeolvasztásán azt értjük, hogy azok *egy helyt, egy országos könyvtáráépületben állíttassanak fel* (másképp, mint *egy könyvtárt, rendezni s használni sem lehetne*), hol vesszük arra a szükséges épületet? s miért is költenénk reá, mikor a múzeum s akadémia könyvtárai saját palotáikban el vannak helyezve, s csak az egyeteméről kell gondoskodni.

Átmenve így minden lehetőségen, fennmarad az utolsó, mely abban áll: külön tartva a három könyvtárt, megőrizve egységüket, oly összeköttetést hozni köztük létre mégis, mely míg egyfelől tervszerű s összhangzatos gyarapíttatásukat teszi lehetővé, mindeniket saját természetéből kifolyó jellemében gyarapítván tovább, s emelvén a maga nemében lehető teljességre, ezáltal végre azt eredményezze, hogy a három könyvtár, ha részben fedezi is egymást, ami már most is megvan, de hézagaiban ki is egészítse egymást, illetőleg az egyetemes tudományosság kívánalmaival szemben hézagokat többé ne engedjen, s így, *bár három külön helyen felállítva* (Pest végre is sokkal kisebb város még most, terjedelem s népesség s könyvtárszomj tekintetében egyaránt, mintsem ez lényeges nehézséget képezzen!), *együttvéve mégis egy teljes, egyetemes országos könyvtárt képezzen*.

E ponton, hova fejtegetéseimmel érkeztem, két teendőt látok magam előtt: először, körvonalozni a három könyvtár eredetéből, rendeltetéséből és jelenlegi tényleges állásából s ehhez képesti természetéből kifolyó saját jellemét, s megjelölni lehetőleg azon irányt, sőt részletesen azon tudományszakokat, melyek egyik, másik és harmadik könyvtárnak körébe esnek, s további kiegészítetások és folytonos gyarapításuknál szem előtt tartandók; és másodsor, körvonalozni az egyöntetű és tervszerű kezelés s igazgatás keretét, jelesen az országos segélyezés és gyarapítás eszközlésének módját, hogy a kitűzött cél lehetőleg elérjék.

³ A szövegközlés alapja: Szász Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Pest, 1871. 1–9. l.

1. Szász Károly (1829–1905) – költő, műfordító, egyházi író, 1867-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa volt. Eötvös József megbízásából tanulmányozta a hazai nagyobb könyvtárak (Akadémiai, Széchényi és Egyetemi Könyvtár) helyzetét azzal a céllal, hogy javaslatot tegyen egy összevont országos közkönyvtár létrehozására. Magyarországon ugyanis nem alakult ki olyan általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár, amely a nemzeti irodalom mellett a legfontosabb külföldi műveket is gyűjtötte volna, mint pl. a British Museum Könyvtára vagy a párizsi Bibliothèque Nationale. Szász Károly az itt közölt jelentéssel tett eleget a megbízásnak.
2. L. az 52. szemelvény 3., 4. és 5. jegyzetét.
3. Magánalapítványból jött létre a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára és az Akadémiai Könyvtár gyűjteménye. A két könyvtár alapítói – Széchényi Ferenc és Teleki József – a könyvtár alapítólevelében kifejezték kívánságukat, hogy könyvtáruk gyűjteményét a későbbiekben is tartsák együtt: az állomány sem el nem adható, sem más könyvtár anyagával nem elegyíthető.

ORSZÁGOS HÍRLAPKÖNYVTÁR

1884

Egy országos hírlapkönyvtár létesítésének eszméjével foglalkozik *Trefort Ágoston*¹ vallás- és közoktatás m. kir. miniszter úr, kinek a hazai könyvtárügy és bibliográfia annyit köszön. Ez ügyben az ő elnöklete alatt f. évi június havában szakértői értekezlet volt, melyen Pulszky Ferenc², Majláth Béla³, Hunfalvy Pál⁴, Fraknói Vilmos⁵, Szilágyi Sándor⁶, Sztoczek József⁷, Szabó József⁸, Szily Kálmán⁹, Szász Károly¹⁰ és Szalay Imre¹¹ vettek részt. Ez értekezleten abban történt megállapodás, hogy fővárosi közkönyvtárak közt a Nemzeti Múzeum könyvtárának hírlapgyűjteménye a leggazdagabb és legrendezettebb lévén, ennek kiegészítése és rendezése a fővárosi két közkönyvtár [Akadémiai és Egyetemi] hírlapgyűjteményéből és az ország egyéb hozzáférhető gyűjteményeiből elhatároztatott, s az előmunkálatok végrehajtásával id. Szinnyei József, az egyetemi könyvtár első őrje, ismert hírlapstatistikus akképpen bízott meg, hogy megtartva mostani állását, a múzeumi könyvtárba délelőtti szolgálatra ideiglenesen beosztatott, melléje két napidíjnak rendeltetett, s a múzeumi könyvtár hírlapgyűjteményének rendezése, lajstromozása és kiegészítése, tekintettel a főváros többi gyűjteményeire, tételtett feladatául. Szinnyei ezen minőségben a Nemzeti Múzeum igazgatójának van alárendelve, a hatóságokkal való levelezéseket és reklamációkat a múzeumi könyvtárór nevében és aláírásával intézi, s

jelentéseit a múzeumi Igazgatóság útján terjeszti fel a miniszteriumhoz. A vallás- és közoktatási miniszter az előmunkálatok keresztülvitelére 2000 forintot vesz fel a jövő évi költségvetésbe, s azoknak végrehajtása után fönntartja magának a végleges elhatározást. Az előmunkálatok ez irányban már megkezdődtek; előhaladásukról és befejezésükről annak idejében értesíteni fogjuk olvasóinkat.

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1884. 321. l.

1. *Trefort Ágost* – I. a 25. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Pulszky Ferenc* – I. a 14. szemelvény 4. jegyzetét.
3. *Majláth Béla* (1831–1900) – a Széchényi Könyvtár őre 1879–1894 között. Történeti tárgyú cikkei a Magyar Könyvszemlében jelentek meg.
4. *Hunfalvy Pál* – I. a 14. szemelvény I. jegyzetét.
5. *Fraknoi Vilmos* – I. a 46. szemelvény 18. jegyzetét.
6. *Szilágyi Sándor* – I. a 47. szemelvény 1. jegyzetét.
7. *Sztoczek József* (1819–1890) – fizikus, egyetemi tanár, 1856–1872 között a Műegyetem igazgatói tisztét viselte. A Természettudományi Társulat elnöke és újjászervezője.
8. *Szabó József* (1822–1894) – geológus és mineralógus. A budapesti egyetem ásvány- és kőzettani tanszékének tanára.
9. *Szilgyi Kálmán* (1838–1924) – fizikus, természettudós. 1879–1884 között a Műegyetem rektora. A Természettudományi Társulat elnöke, a Természettudományi Közlöny alapítója és szerkesztője. Az MTA főkönyvtárosa.
10. *Szász Károly* – I. az 50. szemelvény 1. jegyzetét.
11. *Szalay Imre* (1846–1917) – 1894-től a Nemzeti Múzeum igazgatója. A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének helyettese volt.

...Fővárosunk tudvalevőleg 3 nagy nyilvános jellegű könyvtárral dicsekszik; ezek: az egyetemi könyvtár 210 000, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára körülbelül 300 000, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára 50 000 kötetel. Ezzel szemben a párizsi nemzeti könyvtár legalábbis 2,2 millió kötetet számlál; ugyanitt hét oly könyvtár létezik, melynek állománya a 60 000-et meghaladja. A londoni brit múzeum könyvtára 1½ millió kötetre becsülhető, de kapcsolatban vannak ezzel más régebbi könyvgyűjtemények, melyek a fenti összegbe nincsenek beszámítva. E városban még 30 kerületi nyilvános könyvtár található. A szentpéter-

vári udvari könyvtárt² 1 1/2 millió kötetre becsülik. A müncheni udvari könyvtár 900 000, a berlini királyi könyvtár 800 000 kötetet tartalmaz. Németországban még hat város bír 400 000 kötetnél nagyobb könyvtárral. A bostoni nyilvános könyvtár és a washingtoni kongresszus könyvtára³ egyenként körülbelül 600 000 kötetre becsülhetők. Mindkettő számára új épület nyílik meg; ezek egyikében 3 millió kötet lesz elhelyezhető. Koppenhágában és Bécsben az udvari könyvtárban fél millió, a bécsi egyetem könyvtárában 416 000 kötetet számlálnak.

Már ezen összehasonlításból láthatjuk, saját intézeteink mennyire elmaradnak a külföldiek mögött. Ha azonban fővárosunkban nemcsak a könyvek számát, de egyszersmind azok minőségét, hozzáférhetőségét vizsgáljuk, továbbá, ha kérdjük, mennyiben tart lépést azok gyarapodása a hazai és világirodalom fejlődésével, úgy e tekintetben még kevésbé kedvező képet nyerünk. . .

Hogy ezen hiányokat az egyesek önmaguk pótolják, arra gondolni sem lehet. Legfeljebb egyik-másik külföldi könyvtár szívesége segíthet bajunkon, de az elért eredmény így sincs arányban fáradságunkkal. Aminek az a következménye, hogy látva, mint fecséreljük el erőnket és időnket az eszközök beszerzésére anélkül, hogy valamikor végleges eredmény elérésére számíthatnánk, lassanként minden önálló és szélesebb keretű munkáról lemondunk.

Ha tehát áll az, hogy nagy, nyilvános könyvtáraink állapota legkevésbé sem kielégítő, ha igaz az, hogy kiadásaink ezen a téren nincsenek arányban más kultúr államok költségvetésével, ha előre láthatjuk azt, hogy ezen hiányok évről évre súlyosbodni fognak, és így olvasóközönségünk igénye aránylag még kevésbé lesz kielégítve, mint ahogy most van – talán eljött az idő, hogy azon módozatokra és eszközökre gondoljunk, melyek segítségével a jövőben e hátrányokat elháríthatjuk, világosabban szólva, elérkezett az idő arra, hogy a párizsi Bibliothèque Nationale,⁴ a londoni brit múzeum könyvtára⁵ s a külföld többi nyilvános könyvtárai mintájára a magyar és nemzetközi jelleget egyesítő nagy nyilvános könyvtár létesítésével pótoljuk az előző nemzedékek mulasztásait.

Önként érthető, hogy e nagy célt úgy érzük el legkönnyebben, ha meglévő könyvtáraink egyikét szélesebb alapra fektetjük, és azt valódi *nemzeti könyvtárrá* alakítjuk át.

Erre a célra két könyvtár között lehet választanunk; ezek: a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára és az egyetemi könyvtár.

Első pillanatra talán az utóbbira mint legmodernebb könyvtárunkra esik választásunk. Ha azonban meggondoljuk azt, hogy az egyetemnek külön könyvtárra mindig szüksége lesz, akár van nagy nemzeti könyvtárunk, akár nincs, ha látjuk azt, hogy ennek

helyisége már ma is alig elégséges, és állományának szaporítása az épület nagymérvű kibővítését vonná maga után, ami a belvárosban nehezen volna eszközölhető, ha meggondoljuk azt, hogy ilyképp a nemzeti irodalom a külfölditől teljesen el volna választva, nemcsak azt fogjuk találni, hogy nemzeti könyvtárunk ily módon tökéletlen lesz, de azt is, hogy egyetemi könyvtárunk mint olyan, megszűnik létezni, s helyette idővel újat kell alapítanunk.

Másképp áll az eset a múzeumi könyvtárral szemközt.

A Magyar Nemzeti Múzeum ma kétségkívül legnagyobb magyar jellegű könyvtárunk. A hazai irodalom termékeinek gyűjteménye itt van meg legteljesebben, és ha a gyűjtemény ma még nagy hiányokat tüntet fel, a köteles példányok ügyének rendezése ezen a jövőre teljesen segíthet, s akkor csak a régi művek utólagos beszerzéséről kell gondoskodnunk. S mi a világirodalom termékeit illeti, a könyvtár független lévén minden más testülettől, azok beszerzésénél figyelmét főleg a nagyközönség, az irodalmi, művészi és tudományos körök igényeinek lehetőleg teljes kielégítésére fordíthatja, ami az egyetemi könyvtár keretében nem volna könnyen keresztül vihető.

Természetes, hogy e kérdés megoldásánál elsősorban a helyiség kérdésével kell tisztába jönni. A múzeumi könyvtár a Magyar Nemzeti Múzeum első emeletén van elhelyezve, de a régiségtárral kényszerülven osztozkodni az emelet tágas és világos termein, már ma is nagy helyszűkében szenved, melynek hátrányos következményei felől évről évre olvashatjuk a panaszokat a könyvtár hivatalos jelentéseiben. Szerencse, hogy a baj orvoslásához a múzeum többi osztályainak túltömöttsége megadja a módot és lehetőséget. A Magyar Nemzeti Múzeum kezdetben elég nagy volt arra, hogy a legkülönbözőbb gyűjteményeket egy fedél alá egyesítse. Ma az osztályok megnöttek, nem férnek meg egymás mellett. Az utolsó három év alatt két osztály: a fűvészeti és néprajzi gyűjtemények, melyek ez épületben találták meg első otthonukat, helyszűke miatt kényszerülve voltak onnét kivándorolni. A közeljövőben a képtári osztály, egyesítve az országos képtárral, egy új képzőművészeti múzeumban nyer elhelyezést. A természettudományi gyűjtemény kitelepítése és egy külön természettudományi múzeumban való egyesítése szintén csak idő kérdése lehet. A múzeumépületben így nem maradna más gyűjtemény, mint a könyvtár és régiségtár. E kettő pedig a belátható jövőben ott jól el fog férni; a régiségtár elfoglalja a második emeletet, s így a két osztály megosztozik az épület két szárnyán, s a könyvtár az időközben szintén megüresedő főrendiházi ülésteremben [a múzeum dísztermében] alkalmas olvasóteremre is találva, akkora helyiségekkel fog rendelkezni, amelyek nagyon

hosszú időre teljesen megfelehetnek egy nagy nemzeti könyvtárhoz kötött igényeknek.

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle. 1895. 2., 10–12. l.

1. *Jankovich Béla* (1865–1939) – közgazdász, 1913–1917 között valóság- és közoktatásügyi miniszter volt.
2. *szentpétervári udvari könyvtár* – 1795-ben alapították. Ma a Szovjetunió egyik jelentős könyvtára: Leningrádban működik Szaltükov-Scsedrin Könyvtár néven.
3. *müncheni udvari könyvtár, berlini királyi könyvtár, washingtoni kongresszusi könyvtár* stb. – nagy múltú, gazdag gyűjteménnyel rendelkező könyvtárak. A világ legjelentősebb könyvtárai közé tartoznak.
4. *Bibliothèque Nationale* – a francia nemzeti könyvtár. A francia forradalom idején hozták létre a Királyi Könyvtár (*Bibliothèque Royale*) államosítása révén, majd számos más könyvtár állományát (feloszlott szerzetesrendek, emigráns nemesek könyvtárait) is beleolvasztották.
5. *British Museum* – London 1753-ban alapított nagy múzeumcsoportja. Könyvtára a világ legnagyobbjai közé tartozik; angol nemzeti könyvtár, de nem angol nyelvű könyvállománya is rendkívül jelentékeny. Magyar könyvanyaga gazdag.

Társadalmi megmozdulások népkönyvtárak szervezésére

53

TÜRR ISTVÁN¹

ELSŐ SZÓZAT A NÉPOKTATÁSI KÖRÖK

ÉRDEKÉBEN

Baja, 1868. szeptember 30.

(Részlet)

Ipar, kereskedelem, művészet, földművelés folytonosan gyorsul. Ezen feladatok megoldásában a nemzetek élén az észak-amerikai államokat látjuk. Pedig ők nem dicsekszenek ezredéves alkotmánnyal, életök csak 92 éves, s mégis szabadságuk pajzsa egy területet fedez, mely felér kiterjedésében Európa kétharmadával, s hajóik a kerek föld minden tengerét hasítják. E csodát művelte egyetlen szócska, melyet cselekvésük jelszavának választottak: „Go ahead”, menj előre. De átlátták, hogy tudatlanok éppúgy, mint a vakok, nem mehetnek előre, s azért az ismeretek terjesztését az állam s társadalom feladatai közt legelső sorba helyezték.

Ezen elvhez képest bárhol a rengetegben, ha csak öt család megtelepszik, első gondjuk fakunyhóik közepette egy iskolát fölépíteni, s a tanító sohasem hiányzik, mert a tanítási buzgalom annyira vérében van e népnek, hogy ezereként vállalkoznak önkéntes tanítók, s különösen fiatal nők, sokszor jómódú, sőt gazdag családokból, kik nem haboznak elhagyni a kényelmes szülői házat; és ezer, de kétezer angol mérföldnyi távolságra is a pusztaságokban elhinteni a tudomány cseppjeit.

Azért is lett oly hamar nagykorúvá a nemzet.

Hasonló példákat kisebb-nagyobb mérvben láthatunk, Európában is: csak nevét kell említeni Svájcnak, Hollandiának, Belgiumnak, Skandináviának, s minden művelt ember tudja, mennyivel csekélyebb ott az ellentét a lakosság közt, mintsem azon országokban, hol kevesen bírják a tudományt. Ezen példák elégségesek annak bebizonyítására, hogy terjeszteni kell minden eszközzel s fáradhatatlanul az ismereteket, a tudományt. . .

. . .szövetség alakítására szólítottam most fel azon polgártársaimat, kiknek a népnevelés nem pusztá szó vagy jámbor óhajtatás, kik ellenkezőleg, készek a munka terére állani és a nemes célt vagy némi időáldozattal, vagy filléreikkel, vagy némi tevékenységgel előmozdítani. Ne ijedjen meg senki e szavaktól: az áldozat nem oly nagy, mert az egyesített erő csodákat mível anélkül, hogy az egyes tag az erőfeszítést megérezné.

A „népnevelési szövetség” előrajza egyszerűen ez volna: azok, kik tagokul be akarnának a szövetségbe állani, vallás-, osztály- s rangkülönbség nélkül e sorokat írják alá:

„Alólírtak kijelentik, hogy személyesen kívánnak hozzájárulni a népoktatás terjesztéséhez, miért is pártolják a népnevelési szövetség létrehozását, melynek kebelében semminemű vallási vagy politikai vélemény külön érdekei nem pártoltatnak.”

Kitűzött céljához képest a szövetség e következőkben körvonalozná működését.

Községenként népoktatási körök alakulnak, melyek függetlenül szervezkednek saját belátásuk s a helyi körülmények szerint, egyedül a fennebb idézett program képezi a külön körök szellemi egységét. E program oly széles, hogy egy földél alatt egyesíthet minden véleményt, bármily eltérők legyenek azok egymástól az eszközök megválasztásában.

A népoktatási körökből ki legyen zárva nemcsak minden vallási és politikai kérdés feszegetése, de általában minden vitakozás, mely a néptanítási körön kívül esik, mert ez csak meghasonlást szül, s egyenest a Babilon-torony zavarához vezet az ismeretterjesztés minden haszna nélkül.

Egy központi bizottmány alakítása, mely arra szorítkoznék, hogy a szövetség előmenetelét evidenciában tartsa, s a hozzá befolyt nevelési eszközöket, könyveket, műszereket, térképeket oda, hol leginkább szükségeltetnek, elosztogassa, s egy központi orgánomot létrehozzon, ami egyik nélkülözhetetlen emeltyúje a sikernek.

Időszakonként a társaság összejöveteleket tart, melyben az ügyhaladásról számot adnak, kívánataikat előadják, hiányaikat felfedezik, jeles működő tagokat jeleznek.

A szövetség céljai kivételére minden tag egy esekély évi adományra kötelezi magát, mely nem lehet kevesebb egy forintnál.

Emlékezzünk Batthyány Lajos² nagy hazánkfia 1847-i országgyűlésben mondott szavaira: *a tudományt be kell vinni a cigány kunyhójába is.*

Munkára tehát! mert csak úgy fog Magyarország élni, haladni és gyarapodni!³

A szövegközlés alapja: Gyulai Gyula: A felnőttek oktatása és a Buda-pesti Népoktatási Kör története. Bp. 1895. 3–8. l.

1. *Türr István* (1825–1908) – a magyar szabadságharc tábornoka, az 1849-es piemonti Magyar Légiónak megszervezője. A forradalom leverése után különböző európai harctereken küzdött, 1860-ban Garibaldi vezérkari főnöke volt. A kiegyezés után hazatért, és tevékeny részt vállalt a közéletben. A népoktatási körök szervezésének egyik elindítója. Több felhívást intézett a nemzethez ilyenek alapítására.
2. *Batthyány Lajos* (1806–1849) – politikus, az első független magyar minisztérium elnöke. 1849. október 6-án kivégezték.
3. *L. Eötvös József* egy évvel korábban, 1867. július 3-án kelt körlevelét, amelyben a városok és megyék vezetőit népnevelési egyletek alapítására hívta fel, és amelynek országos visszhangja támadt. (20. szemelvényünk.)

MAÁR PÉTER PÁL INDÍTVÁNYA NÉPKÖNYVTÁRAK SZERVEZÉSÉRE

Pest, 1871. november 28.

A népművelődésnek az írás-, olvasás- és számolásra való oktatáson kívül ennél sokkal magasabb és hathatós eszköze népszerű, közhasznú ismereteket terjesztő könyvek kiadása s az emberi társadalom alsó és közép köreiből való lehető legnagyobb elterjesztése lévén, alulírott ezennel bátorodik a Népoktatási Kör² által felállítandó könyvtár létesítését indítványozni.

E könyvtár előre látható kettős célja:

- a) hogy szegényebb sorsú, tudományos vagy hivatalnoki pályára készülő egyéneknek igen olcsó kölesönkönyvtárral szolgáljon;
- b) hogy a kör céljainak megfelelő, népszerű s közhasznú könyvek szerkesztésénél a legnagyobb választékú anyagot nyújtsa.

Pesten mindaddig létező könyvtáraink jobbára elavult vagy oly művekkel teltek, melyek a népművelődés céljaira alig használhatók fel.

Kubinyi Ágoston³ önméltósága Losoncon alapított közhasznú könyvtárt, melynek művei száma ma már a 20 000-et meghaladja.

Pest városának pedig birtokában levő Frank-féle könyvtárnak⁴ mindaddig nem vehette hasznát senki, rendezetlenül heverve valamely poros tárnban.

Végre indítványozó egy 9000 kötetnyi, a tudományok és ismeretek minden ágából való német, francia és magyar nyelven írt műveket tartalmazó könyvtár megszerzésére szolgálhatna utat, módot.

Ez utóbbi könyvtár megvásárlása után a Népoktatási Kör Pest városa hatóságával tehetné magát érintkezésbe a Frank-féle könyvek felhasználhatása és egy „városi nyilvános könyvtár” felállítására iránt.

A hazánkban való tudományosság általánosítása és népszerűsítése céljából tett ezen indítványom támogatására talán nem is szükséges említenem, miszerint Nyugat-Európa legkisebb városai is léteznek már hasonló célú könyvtárak, melyek a népművelődést máris nagymértékben előmozdították.

A szövegközlés alapja: Gyulai Gyula Béla: A felhők oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története. Bp. 1895. 66 – 67. l.

1. Maár Péter Pál – a Nemzeti Múzeum Könyvtárának frnoka, majd a Pesti Kereskedelmi Akadémia tanára. A Budapesti Népoktatási Kör

- ideiglenes jegyzőjeként terjesztette be indítványát, de terve nem valósult meg.
2. *Budapesti Népoktatási Kör* – Magyarország egyik legrégebbi közművelődési intézménye. A népoktatás megszervezésére alakult Népoktatási Központi Kör hozta létre 1870-ben. Első elnöke Türr István volt. Feladatának tekintette a felnőttek elemi oktatását, az iparosodás elősegítését, a vasárnapi oktatás megszervezését. 1893-ban megkapta a felosztatott Népoktatási Központi Kör vagyonát.
 3. *Kubinyi Ágoston* (1799–1873) – természettudós, régész. 1843-tól 1869-ig a Nemzeti Múzeum igazgatója volt. Losoncon az 1830-as évek végén egyházi könyvtárat alapítottak, amely az 1849-es orosz támadás idején elpusztult. Ennek pótlására könyv- és pénzadományokból 1851-ben városi könyvtárat létesített mintegy 15 000 kötettel.
 4. *Frank Ignác* (1788–1850) – jogtudós, pesti egyetemi tanár kb. 14 000 kötetes könyvgyűjteményét 1850-ben Pest városára hagyományozta azzal a szándékkal, hogy megvesse egy városi könyvtár alapját. Tervét nem valósították meg. A könyvanyag nagyobb részét az Egyetemi Könyvtárnak ajándékozták, kisebb része pedig a Fővárosi Statisztikai Hivatal Könyvtárába, majd ennek anyagával együtt 1904-ben az új Fővárosi Könyvtárba került.

MOCSÁRY LAJOS¹

A KÖZMŰVELŐDÉSI EGYLETEK BÍRÁLATA

1886 január

Bátortalanságot tanúsítottak a közművelődési egyletek, mielőtt nem vallották be igazi céljokat, s második szavuk az volt minden alkalommal, beszédekben és hírlapi cikkekben, hogy a viláért sem akarnak támadólag fellépni a nem magyar nemzetiségek ellen. Ezzel elárulták annak érzetét, hogy tilosba léptek. Az őszinteség hiánya nyilatkozik egész sorozatában a szólásformáknak, melyek az egyletek alakulásának alkalmával használatba vétettek.

Hamis maga az elnevezés: „közművelődési” egylet. A közművelődés a maga egyetemében nem képezheti tárgyát egyleti működésnek; egyes ágai, egyes eszközei alkalmasak lehetnek arra, hogy egyleti működés által karoltassanak fel, de a közművelődés általánosságban véve oly terjedelmes valami, annyira igénybe veszi a társadalom s az állam egész tevékenységét és erejét, hogy egyleti munka speciális tárgyát éppoly kevésbé képezheti, mint egy más dolog, melyre szintén egylet van keletkezőben, az erkölcs-nemesítés.

Kapunk is erre némi magyarázatot azzal, hogy az egyletek célja „magyar kultúrát” terjeszteni a nem magyar nemzetiségek között. Magyar kultúra! Van-e a kultúrának nemzetisége? . . .

Beszélhetünk a kultúra állapotáról a különféle országokban, le német, francia, angol, magyar kultúra – ezek nem tiszta, határozott fogalmak, s kivált azt, hogy a speciális magyar kultúra [mi], majos volna megmondani. Ha tehát az egyesetek a magyar kultúrát akarják a nem magyar nemzetiségek közt terjeszteni, ez nem jelentet egyebet annál, hogy a magyar nyelvet akarják köztük terjeszteni, s őket oda terelni, hogy művelődésben – amennyiben ez a nyelv közvetítésével történik – csakis a magyar nyelv útján hadhassanak elő. . .

De menjünk tovább a mozgalmnál forgalomba jött szólásformák jellemzésében, nem fogunk találni egyetlen őszinte szót. Azt mondják, az egyesetek célja *hazafias szellemet* ébreszteni a nemzetiségeknél. Egyleti úton *hazafiságra tanítani az embereket* – nagyon különös vállalkozás.

Az egyesetek főképpen az iskolák útján szándékoznak működni, de iskolában tanítani a hazafiságot nem lehet, mert a hazafiság nem diszciplína, hogy tantárggyá lehessen tenni, mint a számtant vagy akár a vallást is. A hazafiságnál legfőbb tényező a szülőföldhöz való ragaszkodás: ez természetes ösztönérzelem, melyre nem kell senkit mint kötelességre tanítani. . . Amennyiben pedig a hazafiság alatt az államhoz való ragaszkodás értendő, ennek fenntartása és fokozására egészen más eszközöket kell alkalmazni, mint amilyenek az egyesetek programjában foglaltatnak. Ha azt akarjuk, hogy a mai nemzetiségek ehhez az államhoz ragaszkodjanak, biztosítani kell őket afelől, hogy a magyar állam nem exkluzív természetű, s minden itt élő nemzetiségnek készséggel megadja a biztosítékokat, hogy itt fennmaradhassanak s szabadon fejlődhessenek. Biztosítani kell számukra azt, hogy magukat a hazában otthon érezhessék. Biztosítani kell számukra szabadságot és jólétet. . .

Nincs egyetlen ember a nemzetiségek körében, ki előtt frázissokkal az egyesetek irányát, célját beburkolni sikerült volna. Nem magyar emberhez való az efféle színeskedés, nem csoda, ha a szerepből csakhamar kiestek némelyek. . . [mint ahogy] Szatmárnak tősgyökeres magyar fiai félretették a diplomatizáló erdélyi álarcot, s a testvérmelegyékhez intézett körlevelüket egyenesen ezen mindent megmondó szentenciával kezdik: „*magyarnak lenni és az ezen fogalommal egybekötött hivatást minden irányban betölteni a haza minden egyes fiának szent kötelessége*”. Ez aztán meg van mondva magyarul, ez nem frázis, hanem ki van mondva a szándék, ki van tűzve a cél. . .

Állapodjunk meg a szatmári körlevél bevezető mondatánál, mert benne van egész gondolata annak a felfogásnak, mely legújabbban a köznművelődési egyesetek alapításában nyert konkrét ki-

fejezést. Hol veszi Szatmár a jogalapot, hogy a haza minden fiát kötelezze arra, hogy magyar legyen?

Hol van az az isteni és emberi törvény, melynek alapján ezt a köteleességet megállapítani lehetne? Vajon erkölcsileg vétkes dolog-e tótnak vagy románnak lenni? Az a tót vagy román ember tehet-e róla, hogy a nemzetiségéhez való ragaszkodást az anyatejjel szívta be?

Tette ezt bona fide [jóhiszeműen] tán húsz ivadék egymás után, s most arra ébred fel, hogy a hazafiság elleni bűnben leledzik, ebben született és fogantatott. Így egyszerűen tehát magyar létele kötelezni senkit nem lehet, s ha okát kérdi az a nemzetiségbeli ember, hogy miért kötelessége neki magyarrá lenni, nem tudunk egyebet mondani, mint azt, hogy mi azt úgy szeretnők. Még jobb így megmondani, mint érvül azt hozni fel, hogy a haza minden fiának azért kötelessége magyarrá lenni, mert Magyarországon jó hazafi csak magyar ember lehet. Ezzel az érveléssel nem tanácsos előállni, mert hát ezzel elismerjük, hogy a dolog természetében fekszik az, hogy a más nemzetiségbeli jó hazafi nem lehet, s ekkor ő magát a hazafiasság kötelessége alól felmentettnek tekintheti. De nem is igaz az állítás, mert békés időkben sohasem tapasztaltunk a nemzetiségek részéről renitenciát a haza, vagyis az állam iránti kötelességek teljesítésében, az 1848-i példák pedig örvendetes jelenségeket mutatnak, hogy más nemzetiségbeliek lelkesen szolgálták a magyar ügyet éppen akkor, mikor valamennyiüket erősen bűjtogatta ellenünk a hatalom...

Mindenesetre nagyon sajtáságosan jellemzi az egyleti mozgalmat, hogy minden tisztán körvonalazott terv és program nélkül indult meg... Akarnak valamit, de maguk sem tudják mit. Mintha csak tüntetés akart volna lenni az egész dolog. Magyarosítani mindenáron, mindegy akármiként. Mintha csak arról lenne szó, hogy lendület adassék az egész társadalomnak, hogy úton-útfélen, minden lehető eszközzel meginduljon országszerte a magyarosítás művelete. S erre meg is van e pereben a társadalomban a hajlandóság, de a pozitív eredmény alig lesz más, mint a nemzetiségek alarmfrozása...

Maguk is akarnak az egyletek népiskolákat állítani; ez alig lesz lehetséges, legalább egyelőre, mert ehhez nincs pénzök. Joguk van hozzá a népiskolai törvény szerint a társulatoknak, de sok nehézségbe ütköznenek, ha iskolák állításában a felekezetekkel vagy közösségekkel konkurrálni akarnának. Magyarosítás céljából azonban felesleges is volna az egyleteknek új iskolákat állítaniok, melyekben azután a főszóly a magyar nyelv tanítására fektetnének, mert hogy az minden iskolában taníttassék, arról már gondoskodott az 1879:

XVIII. tc. A népiskoláknál tehát alig marad más szerep az egyletek számára, mint az államnak való segédkezés.

Ennek a népiskolai, illetőleg óvodai eljárásnak úgy az állam, mint a nemzetiségek részéről a legtöbb esetben csakis magyarosító célja lehet, és nem az, hogy minden honpolgár részére megkönnyítessék a közpályákon való boldogulás. Minden honpolgár nem akar közpályán boldogulni; a falusi iskolák növendékeinek alig egy-két százaléka van szülői által arra szánva, hogy „úri” pályára lépjen; ennek az egy-két százaléknak a magyar nyelven való előmeneteléről tud gondoskodni a szülő maga, más módon nem szükség, hogy otthon, a maga falujában tanuljon meg magyarul, mit úgysem érhet el tiszta tót vagy román környezetben... Ha nem akarják az egyletek esattanósan meghazudtolni a „közművelődési” elnevezést, ily műveletekhez segédkezet nyújtaniok nem szabad. Sajnos, hogy az állam az 1879:XVIII. tc. meghozatalával erre az ösvényre lépett, ne kövessze a tévúton a társadalom...

A szövegközlés alapja: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. 1867–1892. Összegejtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Bp. 1952. 704–706. l.

1. *Mocsáry Lajos* (1826–1916) – politikus, a magyarországi nemzeti-ségi kérdéssel foglalkozott. 1874-ben a Függetlenségi Párt elnöke. A nemzetiségek jogos érdekeit védő magatartása miatt 1887-ben kizárták a pártból. Élete végén radikális polgári lapok publicistájaként működött.

56

VÖRÖSVÁRY FERENC¹ FŐTITKÁR ÉVI
JELENTÉSE AZ ERZSÉBET NÉPAKADÉMIA²
MŰKÖDÉSÉRŐL

1913. május 31.

(Részlet)

6. *Könyvtárunk forgalma érte el a legnagyobb emelkedést. Ennek oka részben a könyvanyag gyarapodása, részben pedig az új könyvtári katalógus. A könyvtárban olvasott ez idén 2720 tag 9308 kötetet, kölcsön vett 1166 tag 23 414 kötetet, összesen tehát 3886 tag 32 722 kötetet olvasott. Tavaly összesen 3425 tag olvasott 17 429 kötetet s így ezidén 461 taggal és 15 293 kötetel gyarapodott könyvtárunk forgalma.*

Nem hagyhatom itt megjegyzés nélkül azt a szembeszökő je-

lenséget, hogy a 32 722 kötet közül 23 497 kötet volt szépirodalmi és 9225 kötet tudományos, vagyis: 71,81%-át teszi az egész könyvtári forgalomnak a szépirodalom, 28,19%-át pedig a tudományos művek...

A könyvtár állapota ma 9611 mű 8144 kötetben, 24 197 korona 94 fillér értékben, s így az ez idei szaporulat 576 mű 931 kötetben 2393 korona 25 fillér értékben.

7. Állandó tagjaink száma ez idén

Pártfogó tag			35
Törzstag			21
Működő:	a) alapító	336	
	b) előadó	198	534
Rendes tag:	a) 20 koronás	24	
	b) 3 koronás	49	73
	Összesen	663	tavaly 636

Ez idei szaporulat 27 állandó tag

8. *A havonként 25 fillért fizető rendes tagok* – akiknek száma hónapról hónapra változik, mert alapszabályaink értelmében csak arra a hónapra váltják meg tagsági jegyüket, amely hónapban előadást hallgatnak vagy a könyvtárt használják – alkotják az *Erzsébet Népakadémia tagjainak zömét*, ők adják hallgatóságunk túlnyomóan nagy részét, s ők használják legnagyobb mértékben könyvtárunkat is. *Ezeknek a száma volt ez idén 6787, szemben a tavalyi 5724-gyel, s ennek folytán ez idén 1063 ilyen, 25 fillért fizető rendes taggal volt több...*

Szinte csonka volna e jelentésünk, ha nem számolnánk be arról, hogy ez a 6787 tag a társadalom mely rétegeiből kereste föl az *Erzsébet Népakadémia tudományt, műveltséget és gyakorlati ösmereteket nyújtó előadásait és könyvtárát?*

Volt közöttük:	168 önálló iparos	tavaly	138
	2184 ipari munkás	tavaly	1818
	754 tanonc	tavaly	627
	59 önálló kereskedő	tavaly	41
	851 kereskedőségéd	tavaly	716
	854 köz- és magántisztviselő	tavaly	709
	248 értelmiségi	tavaly	206
	38 katona	tavaly	29
	170 tanító, tanítónő	tavaly	141
	408 szak- és felső iskolai		
	hallgató	tavaly	338
	1053 foglalkozást be nem mondó		
	nő (nagy részt családtagok)	tavaly	961

Összesen tehát 6787 rendes, 25 filléres tag, tavaly 5724.

Mit tanúsítanak ezek a számadatok? Azt, hogy az Erzsébet Népakadémiának most lezárt tizenegyedik esztendejében a tagok száma, a könyvtár forgalma, az előadások, tanfolyamok, kurzusok száma és hallgatói, valamint a kirándulások sűrűsége és résztvevőinek száma a legnagyobb volt a Népakadémia fennállása óta...

A szövegközlés alapja: Jelentés az „Erzsébet Népakadémia, a Magyar Népművelődés Csarnoka” tizenegyedik évi működéséről. Bp. 1913. 14–16. l.

1. *Vörösváry Ferenc* (szül. 1870) – az Erzsébet Népakadémia főtitkára volt. A szabadtanítás Pécsen 1907-ben tartott országos kongresszusának ügyvivő titkára. Sajtó alá rendezte és kiadta a nagy jelentőségű kongresszus naplóját (Bp. 1908).
2. *Erzsébet Népakadémia* – 1903-ban Budapesten alapított, magasabb szintű népművelési egyesület. Tudományos előadásokat, tanfolyamokat, zenei és irodalmi esteket szervezett. Könyvtára a főváros egyik legjelentékenyebb közművelődési könyvtára volt a XX. század elején.

A könyvtárak központi irányítása

57

MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK ORSZÁGOS SZERVEZÉSE

1894. április 27

A hazai közművelődési és tudományos egyesületek f. évi április 27-én az új városháza tanácstermében tartották meg második országos értekezletüket, melynek célját a vidéki múzeumok és könyvtárak szervezését előkészítő Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság megalakítása és a szervezkedési akció munkaprogramjának megállapítása képezte. Az értekezleten közéletünk számos kitűnősége megjelent, s az országnak majdnem valamennyi közművelődési és tudományos egyesületei képviselve voltak. Az országos bizottság megalakulván, annak elnökévé *Szell Kálmán*¹, társelnökeivé gróf *Andrássy Tivadar*², *Thaly Kálmán*³, *Gerlóczy Károly*⁴, *Pulszky Ferenc*⁵, gróf *Bethlen Gábor*⁶, gróf *Károlyi István*⁷ és dr. *Kunze Adolf*⁸ választották meg. A bizottság azóta már megkezdte működését, s *Szell Kálmán* elnök és *Porzolt Kálmán*⁹ titkár emlékiratot intéztek a képviselőházhoz, melyben kéri, utasítsa a Ház a kor-

mányt, hogy úgy a régészeti leletek, mint a nyomtatványok kötelező példányai ügyének törvény útján rendezése tárgyában még ez év folyamán tegyen az országgyűlésnek előterjesztést. A nyomtatványokra nézve különösen azt javasolta a bizottság, hogy minden vármegye területén megjelenő nyomtatvány egy köteles példánya a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül küldessék be a vármegye székhelyére s ott az esetleg már létező hatósági, egyesületi vagy iskolai könyvtár gyarapítására fordíttassék vagy egy később létesítendő közkönyvtár alapja gyanánt a levéltárban helyeztessék el. A vidéki múzeumok és könyvtárak szervezése érdekében megindított üdvözlő mozgalom már eddig is szép eredményeket tüntet fel. Turóc vármegye 20 000 frt-ot szavazott meg egy megyei múzeum és könyvtár alapítására; az eperjesi közkönyvtár létesítését az ottani Széchenyi-kör fogja megvalósítani. Sopron, Fejér és Esztergom vármegyékben a már létező történelmi társulatok fáradoznak ez irányban, s példájukra a többi vármegyékben is megindult az akció, hogy tudományos és kulturális társulatok létesítésével biztosítsák az országos mozgalom sikerét. Az Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság mindent elkövet, hogy e mozgalom egyetemessé váljék, s az általános lelkesedés, mely működését az ország minden részében üdvözi, remélhetővé teszi, hogy rövid idő alatt tényleges eredményekkel járulhat hozzá a hazai közművelődés fejlesztéséhez.

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle. Bp. 1894. 208. l.

1. *Széll Kálmán* (1845–1915) – politikus. 1867 után országgyűlési képviselő, pénzügyminiszter, majd miniszterelnök. A közművelődési egyesületek szervezésének egyik vezetője. A Dunántúli Közművelődési Egyesület alapítói közé tartozott.
2. *Andrássy Tivadar* (1857–1905) – politikus, festő. A Képzőművészeti Társulatnak, valamint a Vígszínház igazgatóságának elnöke volt.
3. *Thaly Kálmán* – l. a 12. szemelvény 1. jegyzetét.
4. *Gerlóczy Károly* (1853–1900) – az egyesített Buda és Pest első alpolgármestere. Közművelődési intézmények létesítésén fáradozott.
5. *Pulszky Ferenc* – l. a 14. szemelvény 4. jegyzetét.
6. *Bethlen Gábor* (1837–1897) – országgyűlési képviselő. Az Erdélyi részi Magyar Közművelődési Egyesület elnöke.
7. *Károlyi István* (1845–1907) – országgyűlési képviselő, a Felső-Magyarországi Közművelődési Egyesület elnöke.
8. *Kuncz Adolf* (1841–1905) – a magyar premontrai kanonokrend főnöki tisztét töltötte be.
9. *Porzolt Kálmán* (1860–1940) – író, publicista. Nevéhez fűződik a Fővárosi Múzeum- és Könyvtáregyesület létrehozása. Részt vett a Dunántúli Közművelődési Egyesület megalapításában is.

A MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK ORSZÁGOS FŐFELÜGYELETE¹

Bécs, 1897. december 10.

A hazai könyvtárak fejlődésének ügyében nagy fontosságú intézkedésekkel zárult le az 1897. év, melynek folyamán a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter² a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak országos felügyeletére, szervezésére és gyarapítására vonatkozó részletes szabályzatot terjesztett ő cs. és apostoli királyi felsége jóváhagyása elé.

E szabályzat a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak felett az állami felügyelet gyakorlásán országos főfelügyelőséget, ez intézetek ügyének társadalmi úton leendő támogatására országos tanácsot létesít, melyben részben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Bizottsága által három évre megválasztott és a miniszter által megerősített 15 tagon kívül az országos főfelügyelőség tagjai a belügyminisztérium kiküldötte, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója és osztályvezetői, az Országos Levéltár, a budapesti Egyetemi Könyvtár, az Országos Képtár és az Országos Iparművészeti Múzeum igazgatói foglalnak helyet.

Őfelsége a szabályzatot 1897. december 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával jóváhagyván, *Fraknoi Vilmos*³ püspököt kinevezte a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőjévé. E legfelsőbb elhatározással kapcsolatban a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter az országos főfelügyelő helyettesévé, három év tartamára, *Szalay Imre*⁴ min. tanácsost, és felügyelőkké, szintén három év tartamára, *dr. Krenner József*⁵, *dr. Hampel József*⁶, *dr. Fejérpataki László*⁷ egyetemi tanárokat és *dr. Horváth Gézá*⁸, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-őreit, *Radics Jenő*⁹, az Orsz. Iparművészeti Múzeum igazgatóját és *Kammerer Ernő*⁹ orsz. képviselőt, az Országos Képtár kormánybiztosát nevezte ki; s egyidejűleg megerősítette az Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság közgyűlésének határozatát, mellyel a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának¹⁰ elnökévé, három évi megbízással, *Szell Kálmán*¹¹, előadó-titkárává *Porzolt Kálmán*¹² választattak meg...

A szövegközlés alapja: *Magyar Könyvszemle*, 1898. 83–84. l.

1. *Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelete* – létrejötté igen nagy jelentőségű a könyvtárak működésének összehangolása szempontjából. A főfelügyelet 1907-ben új szervezeti szabályzatot fogadott el. 1900-tól 1913-ig közreadta a múzeumok és könyvtárak

- címjegyzékét és adatait tartalmazó *Magyar Minerva* 5 kötetét. Szaklapja, a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 1906-tól kezdődően jelent meg. A gyűjtemények szervezésére és kezelésére több szakmai kiadványt jelentetett meg (pl. Gulyás Pál A népkönyvtárak szervezése, kezelése és fenntartása c. művét 1909-ben).
2. *Wlassics Gyula* (1853–1937) – vallás- és közoktatásügyi miniszter volt 1895-től. Nevéhez fűződik a múzeumok és könyvtárak egységes szervezetének létrehozása, s a kötelepéldány-szolgáltatásra vonatkozó új törvény (1897). A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának elnöke volt.
 3. *Fraknói Vilmos* – l. a 46. szemelvény 18. jegyzetét.
 4. *Szalay Imre* – l. az 51. szemelvény 11. jegyzetét.
 5. *Krenner József* (1839–1920) – mineralógus, egyetemi tanár. A Nemzeti Múzeum ásványtárának vezetőjeként a gyűjteményt világhírűvé fejlesztette. Több ásvány leírása fűződik nevéhez.
 6. *Hampel József* (1849–1913) – archeológus, a Nemzeti Múzeum régiségtárának vezetője, az Archeológiai Értesítő szerkesztője. Sokat tett hazai régészeti emlékeink feltárása és külföldi megismertetése érdekében.
 7. *Fejérvataki László* (1857–1922) – történész, egyetemi tanár. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatója.
 8. *Horváth Géza* (1847–1937) – zoológus, a Nemzeti Múzeum állattárának igazgatója. Széles körű tudományos munkásságot fejtett ki.
 9. *Kammerer Ernő* (1856–1920) – 1896–1901 között a Szépművészeti Múzeum igazgatója volt.
 10. *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa* – a könyvtárügy országos szerve. Feladata a népkönyvtárügy állami segítése volt; ennek érdekében anyagi és szakmai támogatást nyújtott a könyvtáraknak. Számos népkönyvtárat is alapított. 1902-ben elkészítette a népkönyvtárak számára ajánlott könyvek jegyzékét; 1903-ban Ferenczy Zoltán és György Aladár munkálatai alapján összeállította a népkönyvtári szabályzatot. A Tanács elnöki tisztét többek között Széll Kálmán, Berzeviczy Albert és Wlassics Gyula viselte.
 11. *Széll Kálmán* – l. az 57. szemelvény 1. jegyzetét.
 12. *Porzolt Kálmán* – l. az 57. szemelvény 9. jegyzetét.

Világnézetek csatája a népkönyvtárak körül

59

SZABÓ ERVIN

ÁLTALÁNOS IRÁNYELVEK NÉPKÖNYVTÁRAK KÖNYVEINEK MEGVÁLOGATÁSÁRA¹

1907

(Részlet)

A társadalom jelenségeinek kauzális nézése követeli, hogy minden intézménynek „célját” azokból az *okokból* igyekezzünk megállapítani, amelyek keletkezésére és létezésére vezettek. Azon a

nézetén vagyunk, hogy semmiféle társadalmi intézményt nem lehet tartósan fönntartani, amely nem a tömegeknek, helyesebben a társadalom egy vagy esetleg több rétege, osztálya szükségleteiből, tehát érdekéből fakad, és annak tovább is megfelel. Bizonyos, hogy minden intézményt, amely akár eredeti céljától eltért, akár azon tömegek szükségletei változtak, amelyeket kielégíteni hivatva volt, csakis kényszerrel – a politikai és jogi hatalom esetleg szelídebb, a fegyveres hatalom durvább kényszerével – lehet fönntartani.

Amikor a népkönyvtárakról van szó a *szabad* tanításnak szentelt kongresszuson, természetesen eleve ki kell zárunk a népkönyvtárak szervezésének, irányításának, fönntartásának minden oly alakját és módját, amely előreláthatólag egyedül a fizikai hatalom kényszerével, vagy politikai, vagy erkölcsi nyomás alatt volna képes létezni. Azért, hogy ezt az intézményt azzá tehesük, aminek lennie kell: élő valósággá, szerves alkotórészévé az olvasók és használók mindennapi életének, ahhoz vizsgálunk kell és megállapítanunk, hogy a nép mely rétegeinek szükségleteit hivatott kielégíteni, milyenek azok a szükségletek, és hogyan közelíthetjük meg a legkönnyebben azoknak teljes kielégítését?

A népkönyvtárak történetéből tudjuk, hogy azok – elenyésző kivétellel – a városokban jöttek létre, vagy pedig oly helyeken, amelyek a városi életnek jellegzetes tünetét: ipari munkásságnak agglomerációját [tömörülését] – mutatták, ha nem is régi falak és emeletes házak között: nagy gyártelepeken. Azt is tudjuk, hogy ezek a könyvtárak eleinte azzal a bevallott, tendenciával létesültek, hogy a *tudásnak* és a *műveltségnek* félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és a proletárság között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő föladatuk ellenben az, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal nem *tudásukat*, hanem *erkölcsüket* hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a „lázaság” szellemét öljék ki belőle. Azt is tudjuk, hogy ez a törekvés csütörtököt mondott, hogy a munkásosztály gazdasági és politikai szervezkedése és harca – amit régen „lázaságnak” neveztek – országunként és időnként több vagy kevesebb hevességgel, hol szelídebb, hol erőszakosabb formák közt, de mindenütt megindult és csak balga önámítás tagadhatja, hogy a munkásosztály mind szélesebb rétegeit vonja körébe. És azt is tudjuk végül, hogy a népkönyvtárak ennek dacára nemcsak hogy fönnmaradtak, hanem szerte a világon elterjedtek, hatalmasan megnövekedtek, sőt már-már – lehet mondani – minden tekintetben háttérbe szorítják a régi, tudományos könyvtárak jelentőségét is.

Mi következik ezekből a történeti tényezők közül?

Két megállapítás.

Az első az, hogy a népkönyvtárak a népei, a munkásságéi. Ez a kijelentés mindenestre közhelyként hangzik, annyira magától értetődőnek látszik. Valóban az is. Mégis nem fölösleges hangsúlyozni. Mert nemcsak a múltban igyekeztek a népkönyvtárakat művelő hivatásuktól eltéríteni, és az alapítók és fenntartók, gyárosok, az egyház stb. szolgálatába szegődtetni; ez a törekvés helyel-közel ma is érvényesül. És minél kezdetlegesebb valamely ország népkönyvtárügye, annál erősebben tör érvényre. Ezt látjuk Magyarországon is. Ezért nem fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a népkönyvtárak a népei, nem pedig azon osztályokéi, amelyek sokszor igen dicséretes buzgalommal a népkönyvtárügy fejlesztése iránt gazdasági és politikai törekvéseket lepleznek.

A másik megállapítás ennek logikus folyománya. A nép könyvtárainak nem lehet más céljuk, minthogy a nép szükségleteit művelődés és szórakozás iránt szolgálják. Vagyis a tudomány köréből azt kell nyújtaniok, ami a munkásság gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseivel és harcaival közvetlen vagy közvetett vonatkozásban van, azok eredetét, történetét megvilágítja, elméleti alapjukat szélesíti és tudományos perspektívát nyit a jövőre. Szóval mindazt, ami az egészségesebb, teljesebb, tisztább, tudatosabb, egyszóval: emberiesebb létért való törekvéshez fegyvereket szolgáltat. A szórakoztató irodalom, a szépirodalom és a művészeti irodalom köréből pedig nyújtaniok kell azt, amit a tömegek *tényleg* élvezettel olvasnak.

Szillabusomban bővebben vázoltam azokat az *általános* irányelveket, amelyek az imént mondottak alapján népkönyvtárak könyveinek megválogatására kínálóznak. Itten most a külföldi népkönyvtárak történetéről és a szakemberek ítéleteiből vett néhány adattal szeretném bizonyítani, hogy úgy a tudományos, mint a szépirodalmi anyag olyan összeállítása, amely a szillabusomban kifejtett általános elvekkel ellenkezik, teljesen sikertelen maradt.

Általános irányelvek népkönyvtár könyveinek megválogatásában.

1. A népkönyvtár célja, hogy olvasóinak ismereteit a jelen és a múlt idők természeti, társadalmi és tudományos eseményeiről, nézeteiről és törekvéseiről gyarapítsa, és hogy a szépirodalom és a művészet kiváló termékei útján szórakoztatásukról és érzelmviláguk differenciálásáról gondoskodják.

2. Ezen céljai követésében csak az igazság és a szépség elvei vezethetik.

3. Minthogy azonban ezek az elvek igen változók, és az osztá-

lyok és pártok folytonos harcának reflexeként minden korban és minden osztály és párt számára más-más tartalommal bírnak, senki sincs, aki az objektív igazság ismeretével dicsekedhetnék; ezért a népkönyvtár is eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik.

4. Nem tartozhatik ennek folytán a népkönyvtár főladatai közé, hogy a „hazafiságot”, a „vallást”, a „nemzeti eszmét” stb. védelmezze, terjessze. *Hazafisága, vallása, nemzeti eszméje minden osztálynak van s mindenkié más.* A legkevésbé azok a könyvek fejezik ki, amelyek irányzatosan egy általános, a nép minden osztályát és rétegét egyformán felölelő hazafias eszményt konstruálnak. Mert szülőföldje, kedves helyei és emberei, ősei és hősei, eszményei és vágyai minden, lelkében művelt embernek (legyen az „úr” vagy „paraszt”) vannak; de hogy mi az, amit szeret, mi az, amire vágyik, mi az, amire törekszik, az főként társadalmi helyzetétől és műveltségétől függ, és ezek a tényezők határozzák meg kényszerűséggel; ezért minden népkönyvtár, amely egy ilyen irányzatot akar olvasóra reá erőszakolni, reménytelen és haszontalan munkát végez.

5. Az egyetlen irányelv: öntudatos, igaz és bátor embereket nevelni. Hogy minden ember ismerje helyét és szerepét a természetben és a társadalomban, hogy meggyőződéseit leplezetlen őszinteséggel képviselje és bátran törekedjék azon irányban, amelytől a társadalomnak, amelynek ő is része, jobb berendezését reméli: ezt tartsa mindenki, akinek népkönyvtárak intézésével dolga van, legfőbb vezető elvének.

6. A népkönyvtár ezt azzal segíti elő, hogy a múlt és a jelen összes világmozgató problémáit legjobb képviselői útján ismerteti: akár kedvesek azok valakinek, akár nem. Csakis a vélemények harcából alakul öntudatos lét, egyéni nézés, szellemi önállóság; csak az így nevelt emberek látják világosan a társadalmi és politikai problémákat és harcokat, mint a természetes fejlődés láncszemeit, és mozdítják elő tudatosan ezt a fejlődést, melynek hátráltatása vagy megakasztása csak igen kisszámú rétegnek az érdeke.

7. Az egyetlen követelmény, amelyet minden irány és minden párt irodalmi képviselője iránt támasztani kell, az, hogy *tudománya színvonalán álló becsületes munka legyen.*

8. Ugyanezekből folyik, hogy a szépirodalmi rész megválogatásában is csak a legfejlettebb esztétikai ítéletek vezethetnek. Nem „hazafias” irodalom, sem „erkölcsös” irodalom, sem a régi íróknak sokszor csak irodalomtörténeti érdekléssel bíró munkái, hanem szép irodalom. Nem régi, nem „hasznos” könyvek, hanem csak szép könyvek.

A szövegközlés alapja: Népmívelés, 1907. 270–278. l.

1. Szabó Ervinnek ez az előadása első ízben a Pécsen, 1907. október 2–6-án megtartott országos szabadtanítási kongresszuson hangzott el, a könyvtári és múzeumi szakosztály ülésén. Szabó Ervinről l. a 63. szemelvény 1. jegyzetét.

60

GULYÁS PÁL

A NÉPKÖNYVTÁRAK SZERVEZÉSE, FENNTARTÁSA ÉS KEZELÉSE

1909

(Részlet)

...Hazánkban az első egyesület, mely az ország egy részében népkönyvtáraknak társadalmi eszközökkel való felállítását programjába vette, az *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület*² volt, mely még alakulásának évében, 1885-ben, Szabó Sámuel főgimnáziumi tanár elnöke alatt külön népkönyvtári albizottságot küldött ki a kérdés előkészítésére. Ez albizottság, melynek tagjai dr. Hegedűs István, Kozma Ferenc és Sándor József voltak, a következő irányelveket dolgozta ki:

„1. Legyenek népkönyvtárak, melyek nem zárják ki sem az erotikai elemet, sem a komolyabb gondolkozáshoz illő tárgyakat; annyival inkább, mert az ifjúsági könyvtárakat maga a kultuszminisztérium is gondjába vette, és ez irányban a szűkös viszonyok mellett is megteszi a lehető. Természetesen az érettebb ifjak számára frott némely olvasmány bizonyára lesz az ilyen könyvtárakban is, melyeknek használatára nézve a lelkész és néptanító urak felügyeletet gyakorolhatnak az ifjabb nemzedék felett.

2. Az irányra nézve hazafias, erköles- és ízlésnemesítő ismereteket terjesztő művekből alkotandók össze e könyvtárak. Az EMKE munkaprogramjában kimondott elvekre tekintettel a bizottság óvakodik a vallásos érzületet netán sértő művektől.

3. A netalán ajándékba kapott könyvekből csak a fennebbi elveknek megfelelő és föltétlenül érdemes műveket veszi föl a bizottság jegyzékébe.

4. A könyvek erős, illő kötésben, kész katalógussal bocsátandók használatba, illetve küldendők meg az illető községbe. Az ifjúságnak szánt művek pedig külső jegy által lesznek megkülönböztetve.”

Miután ez alapelveket az EMKE válaszmánya is magáévá tette, a bizottság gondosan átnézte a hazai irodalmat, s egy mint-

SZABÓ KÁROLY

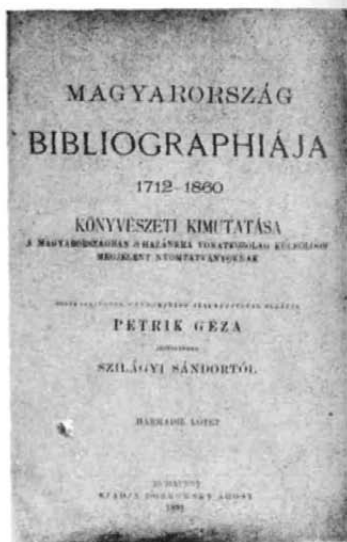
KERTBENY KÁROLY

ID. SZINNYEI JÓZSEF

GYÖRGY ALADÁR

A MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA NAGY MŰVEI

A MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA KIEGÉSZÍTÉSEI

KÖNYVTÁRI SZAKFOLYÓIRATOK

KLASSZIKUSOK MŰVEINEK SZOROZATA

egy 130 kötetből álló mintajegyzéket állított össze, mely külön-külön csoportosította a szépirodalmi, történeti és gazdasági anyagot.

Az egyesület az első évi népkönyvtári költségekre 1000 forintot, a további évekre pedig 600 forintot irányzott elő. Az első könyvtárak 1888 őszén kerültek szétosztásra; összesen 13 könyvtár, melyek ára 80 – 100 forint között ingadozott. 1908 végéig a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben³ közölt hivatalos kimutatás szerint összesen 219 könyvtárat létesített az egyesület, melyek közül 62 államsegélyből, a többi viszont kizárólag az egyesület társadalmi úton befolyt jövedelméből, illetve a földművelésügyi kormány támogatásával állíttatott fel.

Az EMKE eredményes munkásságát a kilenvenes évek végén a *Felvidéki, Délmagyarországi és Dunántúli Magyar Közművelődési Egyesületek* is utánozták a saját működési területükön. Ez egyesületek közül azonban csupán az EMKE volt abban a helyzetben, hogy 20 könyvtárat részben a maga anyagi forrásaiból alapítson, a többi egyesület kizárólag államsegélyből fedezhette népkönyvtári tevékenységének költségeit.

Egy-egy nagyvárosra szorítkozó helyi egyesületek közül szép eredményeket értek el hazánkban a *Budapesti Könyvtáregyesület*⁴, melynek II. kerületi népkönyvtára 1907-ben 3627 művet 6855 kötetben tartalmazott, s 20 465 kötetes forgalmat ért el; a kassai *Kazinczy-kör*, mely 1678 kötetes népkönyvtárával 1907-ben 12 073 kötetnyi forgalmat fejtett ki; a Pécsi *Jugyenes Népkönyvtáregyesület*, mely 1831 kötetes népkönyvtárával ugyanez évben 10 193 kötetes forgalmat bonyolított le; a pozsonyi *Toldy-kör*, mely 5061 kötetes könyvtárával 1907-ben 6000 kötetnyi forgalmat mutatott ki, s a forgalom szempontjából valamennyit túlszárnyaló Temesvár-józsefvárosi *Polyári Olvasóegylet*, mely 7088 kötetnyi anyagával 50 388 kötetes forgalmat ért el 1907-ben. Ez egyesületek azonban, nagy forgalmuk dacára, igen szűkös anyagi eszközökkel rendelkeznek, s állami támogatás nélkül aligha volnának képesek ekkora eredményt kifejteni. Felszerelésük meg elhelyezésük pedig messze mögötte marad a külföldi, egyesületi alapon működő könyvtárak mögött, minők pl. a bécsi *Zentralbibliothekverein*, a hamburgi *Patriotische Gesellschaft* vagy a stockholmi *munkásegyesület* könyvtárai. . .

Hazánkban . . . olyan mérvű áldozatkészséget, aminővel Németország néhány nagy városában találkozunk, egyetlen városunk sem tanúsított. Maga a főváros egyáltalán semmit sem áldoz népkönyvtárakra, mert azt csak nem tekinthetjük áldozatnak, hogy egyik-másik egyesületi alapon keletkezett népkönyvtárat megtűr középpületeiben, s néha-néha egypár száz korona segélyt adományoz. Községi

népkönyvtárak felállítására s fenntartására még csak nem is gondol. Szomorú tünet, hogy a közelmúltban, amikor a főváros új, 200 milliós kölcsön felvételével akart lendíteni szükségletein, s a kerületek egymással vetélkedve dolgozták ki a közgyűlés elé terjesztendő szükségletek lajstromát — szó sem esett arról, hogy ideje volna kerületenkint külön községi népkönyvtárakat felállítani, melyek kielégítenék a lakosság szellemi szükségleteit.

Ha már maga a főváros, melynek pedig e mozgalomban elő kellene járnia, ekkora részvétlenséget tanúsít, nem lehet csodálunk, hogy a vidéki városok és községek is csak igen elvétve áldoznak valamit a népkönyvtári ügyre. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa hatáskörébe tartozó népkönyvtárak közül e sorok írásakor mintegy 500 terjesztette be 1908. évi jelentését. Átnézve e jelentéseket, arra a szomorú tapasztalatra jutottunk, hogy 500 könyvtár közül csupán 29, tehát az egésznek alig 6%-a részesül némi községi segélyben . . .

Ahol a népkönyvtári ügy a magánosok, a társadalmi egyesületek s a községek részéről egyformán mostoha elbánásban részesül, ott e fontos népművelési eszközről szinte kizárólag az állam tartozik gondoskodni . . .

Hazánkban a népkönyvtári ügy állami segélyezése igen fejlett fokon áll, s ha a mozgalom mégsem ölt nagyobb arányokat, ez annak a már említett sajnálatos ténynek tulajdonítandó, hogy úgy a társadalom, mint a községek áldozatkészsége csak igen csekély, szinte elenyésző mértékben nyilvánul. A népkönyvtárak állami segélyezését, illetve szervezését⁵ a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa és Főfelügyelősége hajtják végre, melyeket Öfelsége 1897. dec. hó 10-én kelt legfelsőbb rendeletével léptetett életbe. E szervezetek megteremtése két férfiú nevéhez fűződik: Széll Kálmánéhoz⁶, aki mint a Dunántúli Közművelődési Egyesület elnöke megindította a mozgalmat az Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság létesítésére, mely 1894-ben tartotta meg alakuló közgyűlését, és több évi eredményes munkásságával előkészítette az Orsz. Tanács és Főfelügyelőség megalakítását, s Wlassics Gyulához⁷, az Országos Tanács jelenlegi elnökéhez, aki mint az akkori vallás- és közoktatásügyi kormány feje, a nagy fontosságú intézmény megalkotását a magyar törvényhozásnál keresztülvitte. Hogy ez intézmények a m. kir. közoktatásügyi kormányaink által dicséretes előzenyességgel rendelkezésükre bocsátott tőkéket a nemzeti kultúra javára oly bőségesen kamatoztatták, azt ama férfiaknak köszönhetjük, akik az Országos Tanács és Országos Főfelügyelőség élén állva, az ügyek intézésére döntő befolyással voltak. Az Országos Tanácsnak az Orsz. Múzeumi és Könyvtári Bizottság, majd az ezt 1902-

ben felváltó Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége választja meg öt évenként az elnökét. Az első elnök az intézmény megalapítója, Széll Kálmán volt, akit Őfelsége bizalma a m. kir. kormány élére szólítván, 1901-ben Berzeviczy Albert⁸ váltott fel. Miután az Orsz. Tanács második elnöke 1903-ban a vallás- és közoktatásügyi tárcát átvette, helyére a szövetség december 6-án tartott ülésén Wlassics Gyulát választotta meg, aki jelenleg is elnöke az Orsz. Tanácsnak. . .

Az Orsz. Tanács és Orsz. Felügyelőség munkásságának népkönyvtári részét a következőkben vázoljuk.

Fennállása első éveiben az Orsz. Tanács maga közvetlenül nem állított fel népkönyvtárakat, hanem a főntebb említett kulturális egyesületek útján létesített új népkönyvtárakat, illetve a mai létezők gyarapítására fordított kisebb-nagyobb pénzbeli segélyeket. Az első segély 1897/98. évi javadalma terhére 6000 K-t tett, mely az EMKE, FMKE és DKE közt oszlott meg; az 1899. évben két egyesületnek együtt 2000 K-t, 1900-ban öt egyesületnek 4000 K-t, 1901-ben tizenegy egyesületnek és könyvtárnak 19 000 K-t, 1902-ben 17 egyesületnek és könyvtárnak 25 700 K-t, 1903-ban ugyanennyi intézetnek 24 900 K-t, 1904-ben 18-nak 28 000 K-t, 1905-ben 23-nak 32 940 K-t, 1906-ban 32-nek 38 000 K-t, 1907-ben 68-nak 44 250 K-t, 1908-ban 48-nak 44 200 K-t folyósított, s az 1909. évben 29 intézetnek 41 300 K folyósítását irányozta elő. Az Országos Tanács tehát fennállása első tizenkét esztendejében 310 290 koronát fordított népkönyvtárak pénzbeli segélyezésére. . .

Az Orsz. Tanács hatáskörébe az általa létesített 408 könyvtáron kívül még az EMKE-könyvtárak közül 62, a FMKE-könyvtárak közül 115, a DMKE-könyvtárak közül 38 s a DKE-könyvtárak közül 32, végül egyéb egyesületi könyvtárak közül 47 könyvtár, összesen tehát 702 könyvtár tartozik. Ha ehhez hozzávesszük még az EMKE által társadalmi úton létesített 157, s a FMKE által ugyanígy létesített 20 könyvtárat, továbbá a m. kir. földművelésügyi minisztérium által 1898. óta létesített gazdasági népkönyvtárakat, melyek száma 1907-ben 1874-re rúgott, de azóta közel harmadfélezerre emelkedett, s a Magyar Minerva⁹ utolsó (1904. évi) folyamában kimutatott 350 községi s egyesületi népkönyvtárat, melyek a Tanács hatáskörébe nem tartoznak, kiderül, hogy Magyarország 16 000 községében jelenleg közel négyezer népkönyvtár működik. . .

⁸ A szövegközlés alapja: Gulyás Pál: *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. Gyakorlati kézikönyv népkönyvtárak és kisebb könyvtárak kezelői számára.* Bp. 1909, Athenaeum. 11–24. l.

1. *Gulyás Pál* – I. a 27. szemelvény 1. jegyzetét.
2. Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) (1885), Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (1883), Dunántúli Közművelődési Egyesület (1892), Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület (1904) – a közműveltség terjesztésére alakult szervezetek. Fő céljuk a magyar nyelv és a magyar nemzeti szellem terjesztése volt a nemzetiségi területeken, emellett az ipar és kereskedelem fellendítésén is fáradoztak. Számos népkönyvtár felállítása fűződik tevékenységükhöz.
3. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* – I. az 58. szemelvény 1. jegyzetében.
4. *Budapesti Könyvtáregyesület, Kazinczy-kör, Pécsi Könyvtáregyesület* stb. – a XIX. század végén létrehozott közművelődési egyesületek, amelyek egy-egy terület kulturális vezetését kívánták ellátni. A műveltség terjesztése érdekében könyvtárakat létesítettek.
5. A közművelődés terjesztésére szervezett mozgalmak keretében számos népkönyvtár jött létre a XIX. század utolsó harmadában. Működésük összehangolására és a szervezési feladatok ellátására első ízben az EMKE hozott létre külön szervezetet 1885-ben, népkönyvtári albizottság címen. A század végén a könyvtárak és a múzeumok száma és jelentősége indokoltá tette országos szervezet létesítését. Így jött létre 1894-ben az Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság (I. az 57. szemelvényt), amelynek feladata a népkönyvtári akcióállami támogatása volt. 1902-ben ez a szervezet Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége címen alakult újjá. Számos iskolai és népkönyvtár felállítását kezdeményezte. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsáról és Főfelügyeletéről I. még az 58. szemelvényt.
6. *Szell Kálmán* – I. az 57. szemelvény 1. jegyzetét.
7. *Wlassics Gyula* – I. az 58. szemelvény 2. jegyzetét.
8. *Berzeviczy Albert* (1853–1936) – politikus, történétíró. 1903–1905 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1905-ben az Akadémia elnökévé választották.
9. *Magyar Minerva* – I. az 58. szemelvény 1. jegyzetében.

Elgondolások a fővárosi könyvtárról

61

TOLDY FERENC¹ JAVASLATA A PESTI VÁROSI KÖZKÖNYVTÁR LÉTESÍTÉSÉRE

1868 január vagy február

(Részlet)

...Midőn a Tanügyi Bizottság a Tekintetes Közgyűlés azon kérdésére: „Mi történjék a közvádlótól a hatósághoz visszaérkező nyomtatványokkal?” – véleményét előterjesztené: a Tekintetes Tanács augusztus 27-i végzése folytán úgy hitte, hogy előbb a vá-

si Frank-könyvtár² mikénti felállítása és kezelése iránt leszen cél-erő nyilatkoznia, mert e kérdés a hivatalos példányok kérdését magában foglalja.

Kérdést nem szenved, hogy egy városi könyvtár felállítása városunknak nemcsak díszére, hanem a városi lakosság szellemi műveltsége, közvetve pedig annak anyagi jóléte előmozdítására szolgálna.

E kettős célnak pedig úgy felelne meg egy városi könyvtár, a: 1. az új irodalomnak, s főleg az angol, francia, német és magyar irodalomnak, történeti és földrajzi, utazási és természettudományi más tudományos, de népszerű, valamint költői és széptani jeles munkáit (az angol és franciákat fordításban is), továbbá a szükséges nyelvkönyveket, szótárakat és enciklopédiai felülvizsgáló munkákat magában foglalná; 2. ha a kereskedelem, gyári, kézműves és művészeti ipar szakai, kézikönyvek, egyediratok (monográfiák), felülvizsgáló és folyóiratokban minél gazdagabban képviselve volnának.

Így szabva meg a városi könyvtár körét, az, a városban levő önkönyvtárak, úgymint a múzeum, akadémia és egyetem könyvtárai mellett korántsem lesz luxuscikk, de sőt azoknak szükséges megőrzője, s különösen a kereskedő és iparos közönségre nézve, mely Pest városa lakosságának legnagyobb részét s e város virágzására legfőbb tényezőjét teszi, valódi művelő és kiképző fő intézetévé válnék. — Ti. az elemi, a polgári, vasárnapi, a kereskedelmi s műipari tanodák nevelője az iskola által csak arra képesítetnek, hogy majd a gyakorlati életben, különféle szakjaik folytonos haladásait sikeresen követhessék; de hogy azokat maguknak elsajátíthassák és a képebbek maguk is a haladás tovább fejlődésévé lehessenek, arra az irodalom rájuk nézve nélkülözhetetlenül szükséges. — Igaz, hogy az irodalom rájuk nézve létezik ily könyvtár nélkül is, de hányan jutnak ily könyvtár nélkül annak ismeretébe? hányan szerezhetnek magoknak ily munkákat, mégpedig nem egyszer-kétszer az életben, hanem folyvást?

És azért nagyobb jótéteményt alig gyakorolhatna a városi hatóság a szorgalmas iparúzó osztállyal, mintha oly könyvtárt állít számára, mely a feljebb, különösen 2. d pont alatt megnevezett szakoknak minden ágaira, minden különyszerű (speciális) jó könyvet megszerezvén, azok polgárainak használatára e könyvtárban készen állanak. Csak egy nemzedék alatt is mennyire emelkednék ily intézet által a közműveltség, s a technikai szakbeli ismeretek elterjedése által az ipari képzettség! Ennek folytán pedig az előállító erő, a külfölddel való versenyezhetőség, s így végre a közjólét.

Nem lehet tehát legbüszköbb örömmel nem üdvözölni a Tan-

bizottmány azon kijelentését, mely szerint egy városi könyvtár felállítását a város legfontosabb szükségei közé sorolta.

S némi alapja egy ily intézetnek máris van. Ott van ti. a 14 000 kötetből álló Frank-könyvtár, mely nagyobb részben ugyan szorosan tudományos tartalmú, mégpedig előkelő tekintettel a jogtudomány minden ágaira – de nem kevés, a közműveltségre tartozó jeles munkákkal is el van látva.

Másodszor ott lesz a pesti esküdtszéki kerületben megjelent minden könyv, folyóirat és hírlap, mik nélkülözhetetlen részei bármely hazai könyvtárnak.

Harmadszor nevelni fogják e könyvtárt számos ügybarátok és írók ajándékaikkal, s nem lehet kételkedni, hogy Pestnek nem kevés polgára végintézetileg [végrendeletileg] is meg fog róla emlékezni.

Negyedszer összeköttetésbe hozatván a mindinkább szaporodó főreáltanodai könyvtárral, egyik a másik kiegészítésére fog szolgálni.

De valódi megteremtését ez intézet mégis a közgyűlés buzgó ügyszeretétől várja. E részben nem szabad fősvénykednünk, nem szabad elfelejtenünk azon horderőt, mellyel ily intézet éppen a közjólét és anyagi felvirágzás emelkedésére is csalhatatlanul bír. S ezért az intézet éppen létesítése első évtizedében követel nagyobb-szerű áldozatokat, sőt nem is áldozatokat, hanem inkább oly tőkebefektetését, mely az összes lakosságnak a legdúsabb kamatozást biztosítja...³

A szövegközlés alapja: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1958–59. Bp. 1961. 105–107. l.

1. Toldy Ferenc 1867-ben mint a Tanügyi Bizottság könyvtári albizottságának elnöke javaslatot dolgozott ki egy városi közkönyvtár létrehozására. A könyvtár alapját Frank Ignác jogtudós Pest városára hagyományozott könyvtára képezte volna. Toldyról l. még a 13. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Frank-féle hagyaték* – l. az 54. szemelvény 4. jegyzetét.
3. Toldy Ferenc jól átgondolt javaslatát elvben helyeslik, megvalósításáról éveken át tárgyalásokat folytatnak, de eredmény nélkül. A tervezett nyilvános könyvtár létrehozása csak a századforduló éveiben kerül újból napirendre.

BÁRCZY ISTVÁN¹

BIZOTTMÁNYI ÉS TANÁCSI ELŐTERJESZTÉS
A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR SZERVEZÉSE
ÉS KEZELÉSE KÉRDÉSÉBEN²

1902

...A Tanács javaslata ez:

A Közoktatásügyi Osztálynak a Múzeumi és Könyvtári Bizottság által is pártolt abbéli előterjesztéséhez, hogy a Statisztikai Hivatal szakkönyvtára egyesítettvén az 1899. évi 637. sz. közgyűlési határozattal föllállítani rendelt Fővárosi Könyvtárral, nyilvános közkönyvtárra alakíttassék át, s annak vezetése s Statisztikai Hivatal igazgatójára bízassék: a Tanács a maga részéről hozzá nem járul, hanem javasolja a közgyűlésnek, hogy a Fővárosi Könyvtárra nézve a status quót egyenlőre fönntartani, illetőleg annak végleges szervezése iránti elhatározását egyelőre függőben tartani méltóztassék.

A Tanács ugyanis, figyelemmel főleg ama körülményre, hogy úgy a Statisztikai Hivatal szakkönyvtárában, valamint a dr. Toldy László³ főlevéltárnok kezelése alatt álló Fővárosi Könyvtárban jelenleg még igen csekély könyvanyag áll rendelkezésre: idő előtti-nek tartja, hogy a könyvtárnak bármilyen irányban leendő végleges szervezésére vonatkozólag már most elhatározó lépés tétessék.

De eltekintve ettől, a Tanács egyebekben sem tartja elfogadhatónak az ügyosztály, illetőleg a Múzeumi és Könyvtári Bizottság előterjesztését; nempedig azért, mert a két könyvtárnak tervezett egyesítése a leghatározottabban ellenkeznek egyrészt magának a Statisztikai Hivatalnak, másrészt a könyvtárra szoruló nagyközönség érdekeivel, amennyiben kölcsönösen korlátoznák és akadályoznák egymást annak rendszeres használatában.

Igaz ugyan, hogy a két könyvtár berendezése és használata a jelenlegi szervezet mellett is fölötte hiányos, s különösen alapos kifogás alá eshetik az a körülmény, hogy számos egységes egészet képező munka – mint pl. a külföldi városok költségvetései, zárszámadásai és egyéb hivatalos kiadványai részben a Statisztikai Hivatal szakkönyvtárában, részben pedig a Toldy László főlevéltárnok kezelése alatt álló könyvtárban vannak elhelyezve; e hiányon azonban a Tanács nézete szerint nem a két könyvtár egyesítésével, hanem sokkal egyszerűbben akként lehet segíteni, ha pontosan megszabjuk, hogy mely munkák tartoznak a Statisztikai

Hivatal szakkönyvtárába, s melyek a Fővárosi Könyvtárba, ha ezen megállapodáshoz képest mind a két könyvtárból az oda nem tartozó munkákat kölcsönösen áthelyeztetjük, s végül gondoskodnánk arról is, hogy a fenti megállapodás a jövőben is a legszigorúbban betartassék. A Tanács nézete szerint ez annál kevésbé ütközik nehézségbe, mert hisz a két könyvtárnak más-más a célja és rendeltetése; a Statisztikai Hivatal szakkönyvtárának kizárólag a Statisztikai Hivatal érdekeit kell szolgálnia, a Fővárosi Könyvtárnak pedig nyilvános közkönyvtár jellegével kell bírnia, figyelmet fordítva természetesen elsősorban az olyan könyvek és folyóiratok stb. beszerzésére, melyek a fővárosra bármi tekintetben vonatkozással bírnak, s amelyekre a székesfőváros hivatalainak és intézeteinek szükségük van.

Végül nem hagyhatja említés nélkül a Tanács azt sem, hogy a Múzeumi és Könyvtári Bizottság javaslatának elfogadása esetén a könyvtár nagyon is szűk korlátok közé szoríttatnék, amennyiben fő célja volna a közigazgatás menetét elősegíteni, s csak mellékesen gyűjtetnének azok az irodalmi termékek, melyek a fővárosra bármi tekintetben vonatkozással bírnak, s így ez a könyvtár inkább csak a Statisztikai Hivatal, a hivatali személyzet s legfeljebb még a közigazgatással mint tudománnyal foglalkozók érdekeit szolgálná, a nagyközönség részéről azonban alig használtattnék. A Tanács nézete szerint ez annál is inkább kifogásolható, mert egészben elenkezik a közgyűlés intenciójával, s mert ezzel előreláthatólag beláthatatlan időre elodáznók egy nyilvános s a nagyközönség részéről is mindenkor könnyen hozzáférhető közkönyvtár létesítését.

A máris szép fejlődésnek indult s a nagyközönség részéről is mindinkább sűrűn látogatott Fővárosi Könyvtár minden nehézség és minden nagyobb anyagi áldozat nélkül lesz a megkezdett alapon nyilvános közkönyvtárrá fejleszthető, ami kívánatos volna nemcsak azért, hogy ezzel amúgy is csekély számú intézményeinket szaporítanók, nemcsak azért, hogy pótoljuk ama hiányt, amely ma – nyilvános közkönyvtáraink hiányos berendezése s főleg a könyvtári idő helytelen beosztása folytán nagyon is érezhető, hanem azért is, hogy a könyvtár iránt a nagyközönségben figyelmet és érdeklődést keltve alkalmat adjunk arra is, hogy azt a főváros és a nagyközönség érdekeit mindenkor szívükön viselő polgárok adományaikkal és hagyományaikkal gyarapíthassák, s ne jusson a főváros olyan kínos kényszerhelyzetbe, mint 1850-ben, mikor a Frank Ignác⁴ egyetemi tanár által a fővárosnak hagyományozott rendkívül értékes és több mint 13 000 kötetre rúgó könyvtárat kénytelen volt elajándékozni.

Mindezek alapján újból is azon előterjesztéssel járul a Tanács

a közgyűlés elé, hogy a Múzeumi és Könyvtári Bizottság javaslatának mellőzésével a Fővárosi Könyvtárra nézve a status quót fönntartani s a szervezésre vonatkozó elhatározását egyenlőre függőben tartani méltóztatnék.

A Tanács ezen határozata ellen dr. Bárczy István tanácsnok különvéleményt jelentett be, melyben a maga részéről a bizottsági előterjesztés elfogadását ajánlja.

A szövegközlés alapja: Fővárosi Közlöny, 1902. 5. sz. 62. l.

1. *Bárczy István* (1866 – 1934) – Budapest város Tanácsa Közoktatásügyi Osztályának vezetője, majd a főváros polgármestere (1906 – 1918), ezután rövid ideig igazságügyminiszter. Budapest szociális és kulturális felemelkedéséért, főként iskolaügyéért sokat tett. A Fővárosi Könyvtár létrehozásában jelentős szerepet játszott. Később is támogatója volt a fővárosi könyvtárügynek.
2. Bárczy tanácsnok előterjesztését a Fővárosi Levéltári Könyvtár és a Statisztikai Könyvtár egyesítése ügyében 1903. január 21-én tárgyalta a városi Tanács. Az előterjesztés Toldy Lászlónak, a Fővárosi Könyvtár vezetőjének és Körösy Józsefnek (1844 – 1906), a Statisztikai Könyvtár igazgatójának, valamint a Múzeumi és Könyvtári Bizottságnak a két könyvtár összevonását célzó javaslataihoz kapcsolódik. Ez a tárgyalás fontos mozzanata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár előtörténetének, mivel egy nyilvános városi könyvtár létrehozásában ez volt az első gyakorlati lépés.
3. *Toldy László* (1846 – 1919) – a főváros főlevéltárnoka volt. A levéltári „fővárosi könyvtár” megszervezője és vezetője 1892–1903 között. Ezt a gyűjteményt egyesítették a Körösy József által vezetett Fővárosi Statisztikai Könyvtár anyagával. Az egyesített gyűjtemény képezte alapját a későbbi Fővárosi (ma Szabó Ervin) Könyvtárnak.
4. *Frank-hagyaték* – l. az 54. szemelvény 4. jegyzetét.

63

SZABÓ ERVIN¹

EMLÉKIRAT

KÖZSÉGI NYILVÁNOS KÖNYVTÁR

LÉTESÍTÉSÉRŐL BUDAPESTEN

1910

(Részlet)

I

A könyvtár a közoktatásügy része

Valóban a modern nyilvános könyvtár funkcióját csak úgy ismerhetjük meg helyesen, ha az új intézményt a modern társadalmak közoktatási és közművelési politikája keretébe helyezzük.

Pedagógusok és a közoktatásügy történetének kutatói közt kevesen vannak ma olyanok, akik ne ismerték volna föl, hogy az iskolai oktatásban az ismeretek közlése nem öncél, hanem kiváltképpen „politikai ügy”, a gazdasági és politikai életre képesítő „hasznos” ismeretek közlése. Napjainkban is a géptechnikán alapuló nagyiparnak és intenzív mezőgazdaságnak éppen úgy, mint a törvényhozás ezzel járó demokratizálásának az általános iskolakötelezettség nemcsak következménye, hanem sokkal inkább előfeltétele. Műveltebb emberanyagra van szükség. Amikor sokan arról panaszkodnak, hogy kivész a munkásból mesterségének ismerete, nem veszik észre, hogy az egyetlen mesterségben jártas és tanult, de más kézfogásokra vagy cselekvésekre képtelen, elnyomorodott, egyoldalú munkáselem helyét lassankint olyanok foglalják el, kik talán nem tudnak egy egész ruhát vagy cipőt megvarrni, nem tudják egy iroda vagy áruház üzemének minden ágát ellátni, de önművelés által elevenen tartott természetes értelmességükkel igenis képesek ma ilyen, holnap olyan munkát végezni, bármilyen gépet kezelni, bármilyen áru termelésének és egyéb gazdasági vagy sokak munkájából összetett cselekvésnek folyamatát megérteni. És a kereteiben és tartalmában folyton változó kapitalista gazdaságnak éppen úgy, mint összes politikai és közművelődési szerveinek ilyen, szellemében ruganyos tisztviselő- és munkáselemre van szüksége: természetes eszüket megóvott, jó judíciómú és új ismeretek befogadására mindig képes emberekre. Szellemi individualitásokra. Kulikkal és frástudatlan muzsikokkal nem lehet gépet építeni, sem fűkaszálógépet kezelteni vagy a nemzetközi közlekedést fenntartani.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a képességeknek megszerzésére a népiskola vagy akár szakiskolák elvégzése nem elég. Mert amit az iskola nyújt, az éppen az ismeretek és tehetségek uniformálása, a legjobb esetben az utak és módok megismertetése, amelyeken egyéni ismereteket szerezni lehet. Nekünk pedig éppen arra van szükségünk, hogy az egyéni képességek ébrentartásának, az egyéni hajlamok ápolásának eszközeit nyújtsuk. Olyan művelő intézményre van tehát szükség, amelyben mindenki megkapja, ami egyéni ízlésének megfelel, ahol mindenki számára egyformán előírt oktatási renddel és kötelező tankönyvekkel nem szegik szárnyát az egyénekben ezerféleképp rügyszó és bontakozó szellemi érdeklődéseknek, ahol nem kell azzal törődni, hogy egy bizonyos penzumot valamennyien: tehetségesebbek és tehetségtelenebbek, élénkebbek és lustábbak, frissebbek és törődöttek egyenlő idő alatt végezzenek el, amelyben ezért mindenki kedvére vesz részt, *con amore* [szívesen] olvashat nehezebbet vagy könnyebbet, lassan

vagy gyorsan, regényt vagy gépszerkezettant, mert hiszen minden kedvvel űzött olvasmány – némely káros könyvektől eltekintve, melyek éppúgy megárthatnak, mint megárthat a szesz is vagy egyéb közkedvelt fizikai mérgek – az egyéniséget fejlesztő olvasmány. Ha nem felelne meg a természetes hajlamoknak, nem olvasnák kedvvel.

Ilyen intézmény az angol-amerikai *public library* [nyilvános könyvtár]. Azok a társadalmak, amelyekben a legkorábban veti gyökeret a nagyipar és a legexpanzívabb a kapitalista szellem a közgazdaság összes terein, tehát a mezőgazdaságban is, teremtették meg a legteljesebben azokat a helyeket, „ahová legelsőbb megy mindenki, aki szakmájában vagy hivatásában, tanulmány céljából vagy kedve töltésére valamit tudni akarna”.

S azon mértékben, amint egy ország iparosodik és mezőgazdasága belterjesebbé válik, kezd szintén gondoskodni hasonló helyekről. Míg Angliában és az Egyesült Államokban már a múlt század ötvenes éveiben kezdeményezték az intenzív közkönyvtári politikát, addig Németországban csak a nyolcvanas években kezdtek alakulni modern városi közkönyvtárak. De akáresak a közgazdaságában, úgy közoktatásügye terén is idestova tizenöt éve lázasan törekszik angolszász versenytársai nyomába s már 1902-ben körülbelül hetven német városban volt modern közművelődési könyvtár vagy arra irányuló kezdeményezés. Ma bizonyára messze túl vannak a százon.

II

Budapest könyvtárügye

Közismert tény, hogy Magyarország városi közművelődési könyvtárak dolgában szinte a kezlet kezdetén áll még. Két-három iparosabb viléki városban van általános jellegű és közhasználatra szánt városi könyvtár, de egyiknek sincs olyan szervezete és akkora forgalma, hogy a külföldi modern könyvtárakkal össze lehetne mérni. Az ország fővárosa, Budapest pedig egyáltalán nem tart fenn általános könyvtárt.

Pedig Budapest népességének társadalmi rétegződése gyökeresen eltódott az utolsó évtizedek folyamán. A kiegyezés idejében körülbelül negye lmilliós városban 1890-re már félmillió lelket számáltak, és valószínű, hogy az 1910. évi népszámlálás nem fog 800 000-nél kevesebb lakóról beszámolni. Már 1900-ban 25 000-re rúgott az iparban, kereskedelemben és közlekedésben alkalmazott hivatalnokok, körülbelül 160 000-re a bérmunkások száma. Az 1910-i nép-

számlálás előreláthatólag legalább 40 000 magánhivatalnokot és 240 000 munkást fog találni. A közszolgálatban álló vagy szabad szellemi foglalkozást űző egyének száma is majd 22 000-et tett ki 1900-ban; most bizonyára 30 000-nél jóval több él Budapesten, köztük 8–10 000 tanár és tanító. A budapesti iskolákban az 1896/7. tanévben 96 000 tanuló volt; 1905/6-ban 135 000; ma bizonyára legalább 150 000, köztük talán 10 000 főiskolai hallgató. Ha ezekhez hozzávesszük az önálló keresetet nem űző nőket: legalább 600 000-re kell tennünk már ma azoknak a számát, akik Budapesten közkönyvtár olvasóiként számba jöhetnek.

Hogyan gondoskodik a főváros közönsége ezeknek a tömegeknek művelődési szükségleteiről?

Iskolai oktatásukról elég jól. Míg 1896/7-ben 355 tanintézet működött Budapesten és a tanszemélyzet 3800 tagot számlált, addig tíz évvel később, az 1905/6. tanévben 527 iskolát és 5600 tanítót találunk. Maga a község 1873/4-ben 100 iskolát tartott fenn 612 000 K költséggel, 1909/10-ben 375 iskolát 12 430 000 K kiadásal. S míg 1873-ban 27 K 60 f-t költött egy elemi népiskolai tanulóra, s egy lakóra átlag 1 K 57 f iskolaköltség esett, 1909/10-ben egy tanuló 116 K 14 fillérbe került, s egy-egy lakó átlag 13 K 79 f-re járult hozzá az iskolák fenntartásához.

Ezek mindenesetre imponáló számok.

Ennek a következetesen emelkedő iskolapolitikának meg is volt az eredménye. Míg 1869-ben a hat éven felüli lakosságnak nem kevesebb, mint 27,8%-a nem tudott sem írni, sem olvasni, addig 1900-ban, bár Budapest népességének majd kétharmada bevándorolt, csak 10,7% analfabétát számláltak. Az országos átlag ugyanakkor, mint tudjuk, 41%.

De míg ilyképp az iskolafenntartási költségek mind nagyobb hányadát teszik ki a székesfőváros kiadásainak, és a főváros e tekintetben mind bátrabban állhatja ki az összehasonlítást nyugati Európa nagyvárosaival, addig a közművelődésügy másik, és fejlett viszonyaink közt nem kevésbé fontos ága, a könyvtárügy, kevés figyelemben részesült.

Összehasonlításra alkalmas és rendelkezésünkre álló adatok szerint a főváros 1906-ban kb. 50 000 koronát költött könyvtáraitra, ha a különböző iskolai könyvtárakra kiadott 30 000 koronányi összeget is könyvtári kiadásnak tekintjük. Ez, mivel az iskolai könyvtárak költségei már az iskolafenntartási költségekbe be vannak számítva, összes rendes kiadásainak alig 1/20 százaléka (0,05%); ma, 1910-ben, négy év múltával, még nem egészen 1/10 százalék (0,09%). Alig ismerünk nyugat-európai várost, amelyben a könyvtári kiadások ily csekély hányaddal szerepelnek...

*Budapest tudományos könyvszükséglete
és tudományos könyvtárai*

Vajon Budapest városa felhozhatja-e még elmaradottsága mentségéül az állami, intézeti, egyesületi és egyéb könyvtárak nagy számát?

Ez a kérdés annak a megállapítását követeli meg, hogy Budapest könyvtárai a lakosság olvasósükségletét mennyiben elégíthetik ki...

Ha Budapest valamennyi, különösebb nehézségek nélkül hozzáférhető tudományos könyvtárának statisztikáját vizsgáljuk, az eredmény akkor sem kedvezőbb. Ennek a kilenc könyvtárnak igen egyenlőtlen értékű állománya ma is alig tesz ki egymillió kötetnél többet, és könyvek vásárlására alig költöttek 1907-ben 100 000 koronánál többet. Vagyis még mindig kevesebbet, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga.² Minthogy pedig ennyi könyvtárnál, ha nincs közöttük tervszerű munkamegosztás, elkerülhetetlen, hogy sok könyvet többen is meg ne szerezzenek, ellenben a bécsi egyetemi könyvtárban ez bizonyára nem történik meg: meg kell állapítanunk, hogy Budapest összes hozzáférhető tudományos könyvtárai együtt még annyira sem követhetik nyomon a világ tudományos könyvtermését, mint a bécsi egyetemi könyvtár *egymagában*. Amint-hogy együttvéve alig gyarapodnak évenként több kötettel, mint az *Universitätsbibliothek* egymaga.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy ez az egymillió tudományos könyv Budapesten kilenc helyiségben, a városnak nem kevesebb, mint öt különböző kerületében van szétszórva, hogy kilenc különböző szerkezetű katalógusban van lajstromozva, hogy a bécsi egyetemi könyvtár majd az egész éven át reggel 9 órától esti 8-ig, tehát 11 órán át van nyitva, ellenben Budapesten a kilenc könyvtár napi olvasóóráinak átlaga aligha több 6 – 7-nél, akkor azon sem fogunk csodálkozni, hogy tudományos könyvtáraink használata is oly kevésbé intenzív, hogy 3 kötetre alig esik 1 használat évenként, mi-alatt a bécsi egyetemi könyvtár 3 kötetet 2-szer forgat meg. S mennyi még a többi bécsi tudományos közkönyvtár forgalma! Csak természetes ilyen körülmények közt, hogy Budapest drágábban dolgozik mint Bécs: míg az *Universitätsbibliothek*ban a használat egy esete átlag 55 fillérbe kerül, addig Budapest tudományos könyvtárai kb. 110 fillért adnak ki esetenként, vagyis kétszer annyit...

*A laikus közönség könyvszükséglete
és a budapesti „népkönyvtárak”*

Még szomorúbb képet nyerünk Budapest könyvtári viszonyairól, ha azokat a laikus nagyközönség és különösen az ún. nép, vagyis a keze munkájából élő népesség könyvszükséglete szempontjából vizsgáljuk.

Ezt a szükségletet – amely tudvalevőleg túlnyomórészt szép-irodalmi olvasmány iránt élénk – Budapesten ma a könyvtáraknak öt kategóriájával igyekeznek kielégíteni.

Kaszinói és egyéb polgáregyleti könyvtárak látják el a középosztályt olvasmánnyal. Ezek mellett néhány, magánvállalkozáson alapuló kölesönkönyvtár is mind nagyobb szerepet játszik e téren.

Külföldi mintákra létesült ún. népkönyvtárak, valamint szakegyleti könyvtárak a munkásosztályhoz fordulnak.

Iskolai és intézeti könyvtárakkal közelítik meg a tanuló ifjúságot.

Vizsgálatunk köréből teljesen ki kell kapcsolnunk a kaszinói és a magán kölesönkönyvtárakat; más helyen kell foglalkoznunk az iskolai könyvtárakkal.

A kaszinói könyvtárakat azért, mert csak a klubtagok kis és zárt köre számára hozzáférhetőek, tehát a nyilvánosság azon csekély attribútumait is nélkülözik, amelyekkel némely tudományos egyesületek szakkönyvtárai is bírnak. De – köztudomás szerint – még a klubtagok is alig használják a többnyire régi ajándékkönyvekből szedett-vedett gyűjteményeket. Irodalmi színvonalon álló klubkönyvtár tudomásunk szerint Budapesten ninesen, s ha van: úri klubok hozzáférhetetlen tulajdona.

A magán kölesönkönyvtárak közt újabban több jól felszerelt vállalat virágzott föl. Bár egyik sem vetekedhetik a nyugat-európai nagyvárosok, például a londoni *Mudie*- vagy a bécsi *Leist*-féle kölesönkönyvtárral: térfoglalásuk bizonyára egyik jele annak a szükségletnek modern irodalom iránt, amely a budapesti középosztályban s különösen annak asszonyaiban és leányaiban mind erősebben érvényesül. De ezek a kölesönkönyvtárak aránylag magas kölesöndíjakat szednek (a bécsi *Zentralbibliothek*ban a legmagasabb kölesöndíj 1 K, Budapesten a legalacsonyabb 2 K), és így szintén csak keveseknek hozzáférhetőek; azonkívül – a dolog természete szerint – forgalmi adataikat titokban tartják.

Az iskolai könyvtárakról későbbi összefüggésben fogunk szólni. Itten csak annyit bocsátunk előre, hogy a népiskolai és középiskolai könyvtárakat – a főváros legújában bevezetett iskolai olvasóterméitől eltekintve, amelyek egyelőre jól funkcionálnak – alig

használják, és sokszor értékes könyvanyaguk szinte teljesen parlagon hever.

Ilyformán vizsgálatunk tárgyául csupán az ún. népkönyvtárak, valamint a szakegyeleti könyvtárak kategóriája marad meg.

Sajnos, a könyvtárak ezen két kategóriája is majdnem kicsúszik a vizsgálat alól. Nagyobb részük sokkal kisebb, semhogy működésük statisztikai földolgozást vagy leírást megérdemelt volna. S a nagyobbak közt is alig van kettő-három, amelyet külön meg kellene említeni. A legnagyobb a *Budapesti Könyvtáregyesület*, központjában és hat fiókjában összesen 32 000 kötetet adott ki 1907-ben. Valamennyi többi könyvtárnak kölcsönforgalma ennél csekélyebb. Ezért csak az összesített eredményeket elemezzük.

Azt látjuk mindenekelőtt, hogy az összes budapesti népkönyvtárak állománya 1907-ben alig lehetett több 55 000 kötetnél, s mivel az évi gyarapodás kb. 5000 kötet, máig is alig haladta meg a 65 000-et. Kitűnik továbbá, hogy mindezek a könyvtárak mintegy 115 000 kötetnyi forgalmat, ebből 92 000 kikölcsönzést értek el. Végül azt látjuk, hogy mintegy 10 000 koronát költöttek könyvekre, 5000-et személyzetre, és összesen kb. 20 000 koronát adtak ki.

Ezek az adatok magukban véve semmit sem mondanak. Értelmüket csak úgy ismerhetjük meg, ha hasonló adatokkal összevetjük.

Ezúttal megint nem megyünk messzire. Megint megállunk Bécsnél, amelynek népkönyvtárügye még alkalmasabb a mienkkel való összehasonlításra, mint tudományos könyvtárügye. Bécs városa éppoly keveset költ nyilvános könyvtárakra, mint Budapest, s így azok ott is majdnem kizárólag a társadalom áldozatkészségén épültek föl; az állam és község támogatása aránylag ugyanolyan méretű, mint Budapesten, sőt talán valamivel kisebb.

Bécs népességének olvasószükségletét ma nagyjából négy egyesület látja el, amelyek az 1909. évben 3,4 millió kötetnyi kikölcsönzést értek el. Ez azt jelenti, hogy Bécs egy-egy lakójára átlag 1,7 kölcsönzés esett. Budapesten ellenben az összes népkönyvtárak kölcsönforgalma ugyanakkor körülbelül 100 000 kötet, tehát fejérint 0,12-t tesz ki. Ez a bécsi hányadnak 1/14-része. Vagyis, miáltal Budapesten 10 ember 1 kötetet, addig Bécsben ugyanannyi ember 15 kötetet olvas el.

A négy bécsi könyvtáregyesület közt a legjelentékenyebb a *Verein Zentralbibliothek*.

Ez az egy könyvtár 1908-ban központjában és 23 fiókjában 46 alkalmazottat foglalkoztatott, akiknek 56 000 koronát fizetett, új könyvek beszerzésére 40 000 koronát fordított, és 358 000 köte-

tével 2 000 000 kötetnyi forgalmat csinált. Egy-egy kötetét tehát 5,6-szer forgatta meg. Ugyanakkor a jellegére hozzá legközelebb álló, egyúttal legnagyobb budapesti népkönyvtár, a *Budapesti Könyvtáregyesület*, központján kívül 6 fiókot tartott fenn, tiszteletbeli alkalmazottainak 1980 koronát juttatott, és 30 000 kötetét 38 500 esetben használták; vagyis egy kötete 1,3-szer forgott: tehát nem is negyedrészt annyiszor.

Ugyanabban az évben a *Zentralbibliothek* összes kiadásai 168 000 koronára rúgtak, a Könyvtáregyesületéi 6300 koronára. Bécsben tehát a forgalom egy esetének költsége 8,4 fillér, Budapesten 16,3 fillér. Ne higgyük azonban, hogy Bécs olcsósága ezúttal a szolgáltatások minőségének rovására ment. Mert mialatt Budapesten, ahol amellet a használók kilenczede középiskolai tanuló, 11 000 tudományos könyvet adtak ki, addig a bécsi központ 406 000-et kölcsönzött el.

Szóval, akár az összes számokat nézzük, akár egyes könyvtárakat hasonlítunk össze, az eredmény mindenképp lesújtó. Budapest népkönyvtárai absolute 1/34-ét, relative 1/14-ét is alig érik el Bécs népkönyvtárai forgalmának. Pedig – ezt itt is meg kell mondanunk – csakúgy, mint tudományos könyvtárak dolgában, Bécs a nyilvános könyvtárügy terén is sok tekintetben igen elmaradt Anglia vagy Amerika mögött.

A szakegyleti könyvtárak

Nem sokkal válik kedvezőbbé Budapest népkönyvtárügyének képe, ha a szakegyleti könyvtárakat is bevonjuk vizsgálódásunk körébe.

Nehéz megállapítani, hogy mennyi a különböző munkásegyletek könyvállománya. A Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szakegyletek közül a főváros statisztikai évkönyvében csak egyet találunk, a nyomdászokét, 6400 kötettel, holott köztudomású, hogy sok külföldi országgal szemben is kitűnő tulajdonságuk a magyar szakszervezeteknek, hogy kisebb-nagyobb könyvtárral valamennyi fel van szerelve. A Magyar Minerva³ utolsó kötete, amelynek adatai 1902-ről szólnak, a nyomdászokén kívül még öt szakegyleti könyvtárt ismertet, és egyéb munkásegyleti könyvtárt is hatot, összesen kb. 10 000 kötetnyi könyvet. A Szakszervezeti Tanács 1904. évi kimutatása a kötelékébe tartozó budapesti szakegyletek könyvállományát 28 000 kötetre teszi. Az egyéb munkás- és magánhivatalnok-szervezetek könyveivel együtt ez kb. 40 000 kötet.

Általában elmondhatjuk – és nyomtatott katalógusaiknak összehasonlítása mindenkit meggyőzhet arról –, hogy a szakegyletek

könyvtáranyaga jobb, mint a népkönyvtáraké, és hogy használatauk intenzívebb. A nyomdász szakegylet 1907-ben például egymaga 4000 koronát költött könyvekre, és 27 000 kötetet kölcsönzött ki, tehát kötetjét 4,3-szor forgatta. Ugyanakkor az összes budapesti népkönyvtárak 10 000 koronán vásároltak könyvet, összesen 90 000 kötetnyi forgalmat értek el és kötetenkint 1,7 kölcsönzést. Mindazonáltal ezek az eredmények is alig lendítenek valamit az összeített arányszámokon. A végeredmény mégiscsak az, hogy Budapest 800 000 főnyi népességének könyvszükségletét kb. 100 000, nagyrészt silány, szegényesen gyarapított, szegényesen elhelyezett, ötvenféle szétforgácsolt kötettel kell kielégíteni, minek folytán, mi-alatt Bécsben 1 család átlag 8 – 9 kötetet olvas egy évben, Budapes-ten 4 családra egész éven át alig jut összesen 3 kötet! Ez majdnem annyi, mint semmi!

Így a könyvtárak mindkét, Budapest, tehát egész Magyaror-szág kultúrája számára oly fontos típusáról: a tudományosokról és az ügynevezett népkönyvtárakról meg kellett állapítanunk, hogy a reánk lehetőleg legkedvezőbb összehasonlítás világításában is, úgy a könyvanyag, mint annak racionális kihasználása tekinté-
ben, igen kezdetleges igényeket sem elégítenek ki. Ha a nálunk méltán sokkal népszerűbb angol-amerikai mintákkal mértük volna össze könyvtárainkat, az ítélet sokszorosan súlyosabb volna: egye-nesen megsemmisítő...

A könyvtárügy a községi politika tárgya

Ilyen körülmények közt a kérdés egyedül lehetséges megoldásának útját egyengetik azok a kezdeményezések, amelyek Buda-pest községi politikájának körét legújabbban a nyilvános könyvtár-ügyre is kiterjeszteni kívánják. Mindenki, aki a nyilvános könyv-tárak kulturális fontosságát nagyra becsüli, csak örömmel fogad-hatja ezeket.

Valóban, a kérdésnek nálunk sincs más helyes megoldása, mint az angolszász országok városaiban, de a művelt külföldön ma egy-formán mindenütt. *A könyvtárügy a községi politika tárgya.* Ugyan-olyan része a községi közoktatási és közművelődési feladatoknak, mint a nép- és szakiskolaügy, mint a múzeumok és a modern kép-tárak, sőt ez utóbbiaknál mindenesetre százszorta előbbre való.

Nem szükséges ennél a kérdésnél soká időznünk. Akiket az angol-amerikai könyvtári aló intézmények, az összes kultúrországok nagy- és kisvárosainak áldozatai esetleg még meg nem győztek, azoknak is meg kell hajolniuk, ha Budapest könyvtári viszonyainak fént megkísérelt kritikáját olvasták. Ha egyáltalán hiszi valaki,

hogy általános nyilvános könyvtárakra Budapesten éppen úgy van szükség, mint minden más kultúrárs városban, akkor nem zárkozhatik el az elől a megismerés elől sem, hogy ezt a szükségletet Budapesten is csak a község láthatja el kielégítően.

És aki ezt az új szükségletet logikusan a közoktatási feladatok körébe utalja, az az új kiadásoktól sem ijed meg. Ugyan mit jelent egy tizenkétfélmillió tanügyi kiadással dolgozó költségvetésben 200 000 korona! Budapest nettó tanügyi kiadásai az utolsó 20 évben évenként átlag félmillió koronával emelkedtek. Egy lakóra 1890-ben 5 korona, 1906-ban 11 korona közoktatási költség esett; ma 13 korona 79 fillér. Megérzi-e majd Budapest népessége, ha ez a költség 30 fillérral meggyarapszik, 13 korona 80 fillérről 14 korona 10 fillérré emelkedik? A főváros összes kiadásaiából egy lakóra eső hányadot ez alig 1/2%-kal növeli.

III

A községi nyilvános könyvtár feladata

Az új községi nyilvános könyvtár feladata tisztán és világosan áll előttünk: a főváros anyagi képességének lehető kímélésével jó olvasmánnyal kell ellátni azokat, akik maguk gyönyörűségére vagy okulás céljából máris olvasnak; és föl kell kelteni az olvasás és önművelés vágyát azokban, és bele kell vinni a könyvet azoknak körébe is, akik ezt a szükségletet még nem ismerik. „A legjobb könyveket a lehetőleg legtöbb olvasónak, a legolcsóbb úton” – mint az amerikai könyvtárak jelszava szól.

Az olvasók köre

A legelső követelmény az olvasók körének legtágabb kiterjesztése. Akik különböző nyilvános könyvtárainkat ma leginkább használják: a tanulóifjúság különböző kategóriái, a kispolgárság asszonyai és lányai és a munkásosztály némely keskeny rétegei, kell hogy az új nyilvános könyvtár híveiül is megmaradjanak; de ezenkívül be kell vonnunk az ipari munkásságnak azon százezres seregét, amely ma tudatosan távol tartja magát a legtöbb, nem az ő kezdeményezéséből fakadt továbbképző intézménytől; meg kell nyernünk az iparban és kereskedelemben alkalmazott hivatalnokokat, és – amennyire lehet – magukat az iparosokat és kereskedőket is; meg végül az értelmiségi középosztályt, a tanítók és tanárok, írók, művészek és egyéb entellektüelek ezreit. Szóval: Budapest egész írói és olvasni tudó népességét, talán azoknak a kivételével, akiket gazda-

sági helyzetük végső nyomorúsága minden nagyvárosban minden egyéb kultúrközösségből is kizár, a menthetetlen paupereknek, sajnos, minálunk is nagyszámú fekete tömegét, a *lumpenproletariatot*. És az sem baj, ha a ritkaságok kedvelői, a *book-huntrek* [könyvgyűjtők], akiknek költséges amatőrkedvtelései a tudományos könyvtárak szellemét is sokhelyt megmértelyezték, és azokat igazi hivatásuktól eltérítették, szintén távol maradnak az új könyvtártól. Csak ha az összes *dolgozó* elemek szellemi élvezeteinek közös forrása lesz, teljesítheti az új intézmény majd tökéletesen hivatását.

Több okból is kell arra törekednünk, hogy a népességnek minél nagyobb részét egyesítsük a könyvtár használatában. A legelső ok anyagi. Rendszerint minden jól szervezett intézmény általános kezelési költségei aránylag annál kisebbek, minél nagyobb annak üzeme. Bármennyire eltérők is sok tekintetben a népesség különböző osztályainak szellemi szükségletei: éppen a könyvszükséglet terén igen sűrűn találkoznak, és ugyanazok a könyvek a legkülönbözőbb társadalmi és műveltségi osztályoknak egyformán szolgálnak. Valószínű ezért, hogy könyvtár, amely az olvasók valamennyi osztályát akarja kiszolgálni, s ezért nagyobb üzemet kénytelen fenntartani, a koncentrációnak összes előnyeit élvezheti, mert nagyrészt ugyanazokkal a könyvekkel, ugyanazokkal a helyiségekkel és ugyanazzal a személyzettel valamennyi olvasóját kiszolgálhatja.

A második ok könyvtárpolitikai. Általános tapasztalat, hogy a munkásosztálynak kétségkívül legfejlettebb rétegét, a szervezett munkásokat, akikben pedig a tudásvágy a legerősebb, és akik önművelésükért legtöbbet tesznek, nem lehet olyan könyvtárba becsalogatni, amelyre már előre rásütötték a jótékonyág bélyegét, amely már előre abban a színben jelentkezik, hogy azt a gazdagok és jómódúak csak a szegényeknek csinálták. Ugyanaz a szellem, amely egyéb tereken is perhorreszkál [elutasít] minden jótékony-ságot – s amely különben ma már nemesak a szervezett munkások, hanem a legtöbb szociálpolitikus szelleme is –, idegenkedik minden olyan kultúrintézménytől, amelyet csak a szegény osztályok számára csináltak; amely ezért menthetetlenül lesüllyed a szegény osztályok konvencionális kultúrnívójára, arra, amelyből haladottabb rétegei annyi véres áldozattal éppen kiszabadulni, föl-emelkedni akarnak. Alig lehet kétséges, hogy már meglevő népkönyvtárainktól is ez az irodalmi népkonyhajelligük riasztja el a szervezett munkásokat. Őket megnyerni csak olyan könyvtárral lehet, amely, mert a népesség intellektuális elemeivel is számol, kénytelen magát ezeknek színvonalán tartani. És a tapasztalat azt mutatja, hogy a munkásosztály elitjének könyvszükséglete semmi-vel sem alacsonyabb rendű, mint az ún. művelt osztályoké.

De maguk a mi művelt osztályaink is örömmel kell hogy kapjanak kegy új könyvtáron, amely az ő szükségleteikkel is törődik. Feljebb kimutattuk, hogy csupán a tudományos könyvszükségletet is tudományos könyvtáraink igen hiányosan elégítik ki. Amellett az esti órákban nyitva tartott könyvtárunk egyáltalán nincs, holott a nappal dolga után járó entellektüel is csak az esti órákat szentelheti olvasásnak. Nincs továbbá egyetlen nagyobb szabású folyóirat-olvasótermünk sem. És végül: még jó szépirodalomhoz is csak oly áron juthatnak hozzá, amely a művelt középosztály szegényebb, tehát nagyobb rétegének is túl magas. Bízvást elmondhatjuk, hogy a művelt középosztály éppen úgy rá van szorulva a nyilvános könyvtár intézményére, mint a munkások vagy a tanulóifjúság. Vajon nem nagyon jellemző adat-e, hogy amikor Budapest egyetlen általános tudományos könyvtárában összesen 174, az értelmiséghez tartozó olvasó fordul meg, Liverpool nyilvános „nép”-könyvtárában 4 700-at számlálnak illet? Budapesten az olvasók 6%-át, Liverpoolban 11%-át. Tudományos és „nép”-könyvtárról lévén szó: fordított arányt várnánk.

Végül még egy nézőpontot kell említenünk, amelyből kívánatos, hogy az új könyvtár szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek. Némely kultúrpolitikusok és pedagógusok sokat beszélnek egységes, az összes osztályokban egyforma nemzeti műveltségről mint az egész közoktatásügy céljáról. Mi nem hisszük, hogy ez a törekvés valóra válhatnék. A pedagógusok és politikusok, akik a nemzeti műveltség egységéről beszélnek, célt látnak ott, ahol csak eszköz van. Nem egységes műveltség csinálódik, hanem „csak” egységes művelődési intézmények. Ezek pedig csinálódna ugyanolyan okból, amiért például az egységes népiskola létrejött. Mert egész társadalmi fejlődésünk arra visz, hogy nem a létért való harc eredményei ugyan, de igenis annak előfeltételei, *alapjai* a társadalom mind több tagja számára kedvezőbbek, tehát egyenlőbbek lesznek. Ami azelőtt csupán a leggazdagabbak és legműveltebbek kis csoportjának kiváltsága, tehát harci fegyvere volt: az írás-olvasás tudománya, az ma a népiskola által a műveltebb országokban minden embernek fegyvertárához tartozik. A könyvtárak sem jelentenek mást, mint hogy ezekben az országokban a műveltség közös alapja, a fegyverek egyenlősége magasabb fokú; hogy ezek a fejlett társadalmak már ott tartanak, hogy az életért való harca minden tagjukat egy fokkal különb fegyverekkel szerelik fel, mint azok a szegényebb társadalmak, amelyekben ezek a különb fegyverek még mindig egy kisebbség kiváltsága, miként egykor az írás-olvasás fegyvere. Örölnünk kell majd ezért nekünk is, ha sikerül egyszer elérnünk, hogy elmond-

hatjuk: a szegény Magyarország fővárosa, Budapest is olyan fegyverekkel szereli föl minden polgárát az életért való harcra, mint a gazdag, a hatalmas angol és amerikai községek.

A könyvanyag

Így mindenképpen elvitázhatlan a követelés, hogy az új nyilvános könyvtárnak Budapest népességének minden osztályát és rétegét meg kell nyernie. Nem lehet az sem kétséges, hogy ezt a célt másként, mint jó könyvanyag készentartása és hozzáértő kiszolgáltatása által nem lehet elérni.

A régimódi népkönyvtárak eredménytelenségének egyik legfőbb oka könyvanyaguk silánysága. Tudjuk mindnyájan, hogyan létesülnek és gyarapodnak ezek a könyvtárak. Nagyrészt ajándékokból. De ki ajándékoz el minálunk hasznavehető könyveket!? Azután olcsó („nagyon olcsó”) alkalmi vásárlásokból. De hol lehet jó könyveket olcsón („nagyon olcsón!”) kapni!? Itt-ott az állam, a község adományoz kisebb-nagyobb gyűjteményt. De minálunk a hivatalos népkönyvtár politikában még mindig érvényesülnek idegen tendenciák, és az ajándékgyűjtemény is tendenciózusan van összeválogatva. Csoda-e, hogy ezek a könyvtárak alig tudtak mást csábítani, mint a tanulóifjúságot és a kispolgárság asszonyait és lányait.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy akik az új könyvtárt használni fogják, azok az összes osztályok legjobbjai lesznek. És „a nép minden rétegének elitjét csak elitkönyvtárral lehet meghódítani”. Ne higgyük tehát, hogy amikor Budapest népességét könyvekkel akarjuk ellátni, alapjában nincs egyébről szó, minthogy a mostani könyvállományt gyarapítsuk, 100 000 kötet helyett talán 300 000-et tartsunk készen, hogy a könyvtárakat tovább tartsuk nyitva, s több efféle külsőségről. Mindezt természetesen szintén meg kell csinálni. De itt egyébről van szó: a népkönyvtár feladatának más elvi fölfogásáról. Arról az elvről, hogy a nyilvános könyvtáraknak csak egy feladatuk van: a legtöbb embernek a legjobb könyveket közvetíteni, s hogy minden egyéb tendencia, amelyet némelyek a népkönyvtárak működésébe bevinni próbáltak, csak ezen első és fő hivatásuk teljesítését hátráltatta vagy éppen lehetetlenné tette. S ha még néhány év előtt minálunk szakemberek is azt vitatták, hogy a népkönyvtáraknak nem egyszerűen műveltség terjesztése a céljuk, hanem más feladataik is vannak: politikai hivatást is kell teljesíteniök s több effélet — ma a legfelsőbb állami könyvtári fórum, a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa*⁵ is teljesen a legmodernebb külföldi szakemberek álláspontjára helyezkedik,

akik közt nincs egy sem, aki azt tartaná, hogy a népkönyvtár feladatai közé tartoznék, hogy a népesség bármely osztálya fölött gyámságot gyakorolván, azt bizonyos „káros” irányokkal és tanokkal való érintkezéstől megóvja. „Valójában” – olvassuk az Orsz. Tanács megbízásából kiadott népkönyvtári kézikönyvből – „ez irányzatok egyikének sincs igaza: mert valamennyi egyoldalúságra vezet. A népkönyvtárnak csupán egy célja, egyetlen természetes feladata van: jó, minden irányzatosság nélkül összeválogatott könyvanyaggal a nép minden rétegét nemesen elszórakoztatni s magasabb művelődésre vezetni.”

Ebből a két alapelvből: hogy minden irányzatosságot és gyámkodást mellőzni kell, és hogy a nép minden rétegét be kell vonni a könyvtárba, szükségképpen következik a könyvanyag összeállítására az az irányelv, hogy annak egyaránt ki kell elégítenie a különböző társadalmi helyzetű, különböző intelligenciájú, műveltségű, hajlamú, pártállású olvasórétegeket. A könyvanyagnak változatosnak kell lennie minden irányban. Elsősorban az anyag tekintetében: az irodalomnak minden ága képviselve kell hogy legyen: tudomány és szépirodalom, művészet és természettudomány, ifjúsági irodalom és bölesészet. Másodszor a tartalom tekintetében: az irodalom minden ágában min len jelentékenyebb vélemény, irányzat, iskola, párt kell hogy szóhoz jusson. Harmadszor a forma tekintetében: ugyanazon tárgynak az intelligencia különböző fokára szabott különböző előadásai kell hogy meglegyenek...

A szövegek közlés alapja: Fővárosi Könyvtár Közleményei, 6. sz. Bp. 1910. 1–30. l.

1. Szabó Ervin (1877–1918) – a szocialista magyar művelődés- és könyvtárpolitika megalapozója, egy új közkönyvtártípus: a városi nyilvános könyvtár meghonosítója és kialakítója, elvekben és gyakorlatban egyaránt. Jogi és közgazdasági tanulmányokat folytatott a budapesti és bécsi tudományegyetemen. Könyvtárosként dolgozott az Országgyűlés Könyvtárában (1899). Újjászervezte a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárát (1900–1904). Ezt követően haláláig a Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója volt. Munkásmozgalmi tevékenységén, marxista igényű történeti kutatásain kívül elsősorban a könyvtárügy, a szocialista alapozású olvasási és könyvtári kultúra kialakításán fáradozott.

Itt közölt, nagy tanulmányának szánta azt a feladatot, hogy a főváros vezetőségét és képviselőtestületét meggyőzze egy új, korszerű központi könyvtár és kerületi könyvtári hálózat létrehozásának a szükségességéről. Elgondolása a főváros irányító rétegeinek művelődéspolitikai elmaradottsága és szűkkeblű politikai elzárkózása miatt akkor nem valósulhatott meg. Ez a tanulmánya és sok más írása máig példát ad arra, hogy a fejlesztési terveket mekkora felelősséggel, politikai tudatossággal és a társadalmi valóság helyes érzékelésével és elemzésével, az egykorú világszínvonal alapos ismeré-

tében kell és lehet tudományos módszerekkel kidolgozni. Szabó Ervin szellemi hagyatéka a magyar szocialista művelődés- és könyvtárpolitika alapjává és vezérfonalává vált, először a Magyar Tanácsköztársaság idején, másodsor a szocializmus alapjainak lerakásakor. Művei az alábbi kötetekben találhatók meg: Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 508 l. és Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. Bp. 1959. 746 l. – Munkásságáról részletes ismertetés és értékelés található Remete László A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (Bp. 1966. 324 l.) c. munkájában.

2. A bécsi Egyetemi Könyvtár 104 000 koronát fordít évenként könyvvásárlásra.
3. *Magyar Műnerva* – l. az 58. szemelvény 1. jegyzetében.
4. *angol-amerikai könyvtári adó* – az USA-ban 1847-től, Angliában 1850-től érvényben lévő rendelet szerint mindenki köteles jövedelme arányában adót fizetni könyvtáralapítási és fenntartási célokra. Ebből a közadóból hozták létre 1852-ben pl. a manchesteri nyilvános könyvtárat, 1878-ban a Pest megyei Közigazgatási Bizottság is elrendelte ilyen jellegű adó fizetését, de eredménytelenül.
5. *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa* – l. az 58. szemelvény 10. jegyzetét.

Vita a fővárosi fiókkönyvtárak körül

64

MADZSAR JÓZSEF¹

AZ ELSŐ FŐVÁROSI FIÓKKÖNYVTÁR

A Fővárosi Könyvtárnak nyilvános könyvtárrá való átalakításában a múlt év [1913] utolsó napján történt az első lépés a nyilvánosság előtt, amikor megnyílt az első fiók, a Deák Ferenc Könyvtár. A fővárosi könyvtári programja értelmében a könyvtár központja megmarad továbbra is szakkönyvtárnak, amelyben megtalálható lesz a városi életre és igazgatásra vonatkozó irodalom, s ezenkívül a szociológia, közgazdaságtan, politika, történelem és ezek segédtudományai. Ez a rész tehát tudományos könyvtár marad a kutató számára. A nagy nyilvánosság számára pedig a könyvtár angol-amerikai mintára fiókokat állít fel a város minden részében, amelyekben a könyvanyag általános jellegű lesz, vagyis úgy felnőttek, mint gyermekek számára mindennemű ismeretterjesztő és szépirodalmi művek, a szorosán vett szakkönyvek kizárásával.

Ilyen fiókkönyvtár jelenleg öt van készülében a fővárosi áldozatkészségéből, de az első, amely csakugyan meg is nyílt, a Deák Ferenc szabadkőműves páholynak köszönheti létezését,² amely

20 000 koronát ajánlott fel könyvtári célokra. Ebből a pénzből épült az Almássy téren egy kis pavilon, a Városi Nyilvános Könyvtár első fióképülete.³ Múlt év dec. hó 27-én vette át Bárczy⁴ polgármester az épületet, és 29-én du. 3 órakor nyílt meg a közönség számára.

Az egész épület voltaképpen egy teremből áll, amelynek egyik része a gyermekek, másik része a felnőttek olvasója, egyúttal könyvraktár, és kölcsönző is. Olvasóhelyet terveztünk felnőttek számára húszat, gyermekeknek huszonötöt. Ez a tervezés a könyvtáráépítés elveinek pontos betartásával, a négyszög- és köbméterek kiszámítása alapján történt, a gyakorlat azonban újabb és újabb pótszékek alkalmazására kényszerített, úgyhogy most már hetvennél többen is olvasnak egyszerre.

Az első hét nagy tapasztalatai meggyőztek mindenkit, aki a nyitvatartás óráiban (du. 3 – 9, vásár- és ünnepnapokon 3 – 6) meglátogatta ezt a könyvtárat, hogy helyes volt az az irány, amerre a könyvtár megindult. A forgalom állandóan maximális, a gyermekeket csak turnusokban lehet beboesátani, bármennyire is sajnáljuk azokat, akik fagyban és szélben kiskabátban dideregnek órák hosszat az ajtó előtt, míg egy-egy hely megürül. Az első héten a könyvtárban olvasott 996 gyermek és felnőtt, nem számítva azokat, akik csak a kézikönyvtárt használták, vagy csak folyóiratokat vagy újságokat olvastak, mert ezekről nem készül statisztika. Kölcsönzőjegyet váltottak 250-en, s ezeknek névsora mutatja legszemléltetőbben, hogy a nyilvános könyvtár valóban mindenki számára való, mert íme, a foglalkozások így következnek: sajtógyáros, iskolaigazgató, cipőfelsőrész-készítő, szigorló orvos, mérnök, díjnok, iparművész növendék stb. A „mindenki” szó persze csak a foglalkozás szempontjából értendő, s nem mennyiségileg; ha volt eddig panasz, az mindig csak úgy szólt: mért nem csinálták ezt legalább még egyszer akkorára! Az első héten, amikor még a közönség nem tudta, hogyan kell igazolnia magát, hogyan lehet jóállót szerezni, mégis kiadtunk 551 művet, ezek között 285 szép-irodalmi, 139 ismeretterjesztő és 127 ifjúsági mű.

Nagyon szerettem volna elhozni a könyvtárba valamelyik este azokat az aggódókat, akik ilyen kérdésekkel próbálták építés közben lehűteni a mi lelkesedésünket: „Mit gondolnak az urak, lesz majd, aki itt olvasni akar?” Ezeket megnyugtathatják a fenti számok, hogy nem kidobott pénz, amibe ez a könyvtár került. A másik azt mondotta: „Ez a legrosszabb vidék! Nem fognak bírni evvel a sok jasszal és csirkefogóval.” Nos, ezek a kis „csirkefogók” második nap már maguk figyelmeztették az újonnan jövőket, hogy mossák meg a kezüket, mielőtt könyvet vesznek kézbe. És nem

hiszem, hogy nagyobb esend volna az iskolában, pedig itt mindig van valami mutatnivaló kép a szomszédnak, és meg kell beszélni az asztal közepén álló földgömbön kutatva, hogy hol keresik most éppen Grant kapitányt gyermekei.

A Deák Ferenc Könyvtár első hetének benyomásai ilyenformán igazolják, hogy a könyvtár Budapesten is szükséglet, és hogy az angol-amerikai nyilvános könyvtár típusa beválik nálunk csakúgy, mint az egész világon.

A szövegekzlés alapja: Könyvtári Szemle, 1914. 1. sz. 19–22. l.

1. *Madzsar József* (1876–1944) – orvos, polgári demokrata, majd kommunista író és politikus. Szabó Ervin munkatársa. Az első világháborút megelőzően mint a Fővárosi Könyvtár igazgatóhelyettese részt vett a munkáskerületek könyvtárhálózatának a megszervezésében. A Tanácsköztársaság idején a közegészségügy egyik irányítója, 1920-ban emigrált. Hazatérése után 1924-től a szociáldemokrata párt baloldali szárnyának vezető egyénisége, majd a kommunista párt tagja. 1928-ban kiadta a Társadalmi Lexikont, mely tényanyagában és szemléletében haladó baloldali álláspontot tükröz. A Társadalmi Szemle egyik szerkesztője volt. Több politikai pert indítottak ellene. 1935-ben Csehszlovákián keresztül a Szovjetunióba emigrált, ahol a Sarló és Kalapácsban, az Új Hangban, a csehszlovákiai Magyar Napban több cikket írt. 1938-ban alaptalanul pert indítottak ellene, és 1944-ben büntetőtáborban halt meg.
2. A Deák Ferenc szabadkőműves páholy fennállásának 25. évfordulójára ingyenes népkönyvtárat kívánt létesíteni. Szabó Ervin tanácsára azonban az alapításra szánt összeget felajánlotta a Fővárosi Könyvtárnak egy fiókkönyvtár létesítésére. Ez a „Deák Ferenc Könyvtár” volt a fiókhálózat első könyvtára.
3. A Fővárosi Könyvtár első fiókkönyvtára ma a 2. sz. kerületi könyvtárként működik.
4. *Bárczy István* – l. a 62. szemelvény 1. jegyzetét.

65

HIVATALOS HANG A FŐVÁROS ELSŐ FIÓKKÖNYVTÁRÁRÓL¹

1914

A Magyar Könyvszemle vegyes közleményei között a Fővárosi Könyvtár Almássy téri fiókjának megnyitásáról egyebek közt a következőket olvassuk: „...elrendezés és felszerelés tekintetében a kisebb amerikai típus hű utánzata, és az utánzásban annyira megy, hogy a kézikönyvtárba a lexikonok és egyéb kézikönyvek mellé a Szentfrást is beállította. Aki az Almássy tér környékének felekezeti térképét ismeri, e különben dicséretes intézkedést aligha

tartja éppen szükségesnek, s ismét tanulságos példát lát benne arra nézve, mennyire rabja a Fővárosi Könyvtár vezetősége a külföldi mintának. Egyébként a könyvtár felszerelése és könyvkészlete teljesen megfelelő, ha arányban állna azon feladatok nagyságával, amelyek betöltésére hivatott. Jelenlegi méretei mellett inkább játékszer, amolyan kiállítási mintafaluba való látványosság, semmint komoly eszköze a modern könyvtári politikának. Ilyen mértékben egy közel milliós városban legalábbis annyi fiókot kellene létesíteni, amennyi azoknak az egyéb közrendeltetésű épületeknek a száma, amelyekhez a nem éppen válogatos pesti humor e házikót hasonlította.”

Ez a Nemzeti Múzeum hangja? Ez a Nemzeti Múzeum modora? Csodálkozunk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, melynek annyi érdemes, kitűnő tisztviselője van, hogy nem talál hivatalos közlönye számúra európai modorú szerkesztőt?

A szövegközlés alapja: Könyvtári Szemle, 1914. 4. sz. 119–120. l.

1. A cikk válasz a Magyar Könyvszemle tudósítására (1914. 1. sz. 95–96. l.), amely az Almássy téri fiókkönyvtár állapotát és működését bírálja. A fiókkönyvtárról l. az előző szemelvényt.

66

SZABÓ ERVIN

NÉPKÖNYVTÁR ÉS NYILVÁNOS KÖNYVTÁR¹

1914. december 30.

Nehezen vonulnak be új elnevezések a mindennapi élet szótárába. Különösen nehezen akkor, ha az új intézmény, mely a maga új nevét követeli a köztudat előtt, egy régi intézménynek a regenerált alakja. Még nem csukták be az utolsó népkönyvtár ajtaját, és alighogy megnyitották az első nyilvános könyvtárat, és ha a közönség a fővárosi könyvtári törekvései kapcsán esett nem kizárólag újságcikkekből meg nem alkotta magának az új könyvtártípus képét, a gyakorlatból ugyan még meg nem tanulhatta. Így esett meg aztán, hogy egyik legmodernebb napilapunk az Almássy téri Deák Ferenc Könyvtárat a megnyitásról irt tudósításban egyszerűen lenépkönyvtárazta. Erre a tudósításra küldte el dr. Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója, helyreigazító levelét, melyből közöljük a következőket:

A Deák Ferenc Könyvtár nem az első népkönyvtár Budapesten. Nem tudom, mióta, de bizonyára legalább ötven esztendeje vannak itt népkönyvtárak. S van, nem akarok sokat mondani, legalább ötven. De lehet, hogy száz. Ha csak azért végeztük volna

munkánkat, hogy még egyet csináljunk: igazán szót sem érdekelne az egész.

Munkánk jelentőségét mi éppen abban látjuk, hogy a Magyarországon és Budapesten is népkönyvtár néven ismert könyvtár-típust másikkal próbáljuk kiszorítani, amelyet angol-amerikai mintára nyilvános könyvtárnak nevezünk. Hogy miért van erre szükség, s miben különbözik ez a népkönyvtártól, arról itt terjedelmesen nem írhatok. Annyi írásomban megmondtam már, hogy szinte röstellem megismételni. De valamit mégis föl kell említenem megvilágításul.

A magyarországi népkönyvtárakról szóló hivatalos évi jelentés, az állam folyton fokozódó anyagi támogatása ellenére, legújabbban is e könyvtárak forgalmának lényeges esökkenéséről ad számot. Mi ennek az oka? Nézetünk szerint legfőként az, hogy a gyűjtemények könyvanyaga túlnyomórészt úgy van összeválogatva, mintha az olvasók valamifajta szellemi kiskorúak, a művelt embernek szép dolgokra éretlenek és az élő világból kikapcsolt alvájárók volnának. Népies könyvek, a nép számára lepárolt irodalom, a gazdasági, társadalmi, politikai, vallási küzdelmek „kényes” kérdéseivel szemben a pártatlanság hazug mezébe öltözködött és elavult tudomány – szóval, amolyan szellemi gyámság alatt állóknak szánt szegényházi koszt: ez a régimódi népkönyvtárak anyaga – és programja. A magyar tapasztalat is bizonyítja, hogy ez a koszt senkinek sem kell – hisz az összes magyar népkönyvtárak együttvéve sem forgatnak meg egy évben annyi könyvet, mint egy közepes angol város, pl. Bristol, vagy Salford egymagában; a nyugat-európai és amerikai viszont megmutatja: mi kell? Kellenek, éspedig szegénynek és jómódúnak, munkásnak és iparosnak és hivatalnoknak, „műveletlennek” és „műveltnek” egyaránt: a) a régi irodalomból némely jó könyvek, b) új könyvek, c) praktikus, az élet problémáira őszintén megfelelő könyvek. Egyaránt, egyformán. A könyvtár ne gyánkodjék tehát. Adjon jó könyveket, adjon új könyveket és adjon az élet kérdéseire minden szempontból megfelelő könyveket. Akkor aztán olvasni fogják százezerszám, milliószám, mint Bécsben, Berlinben, Liverpoolban, Chicagóban, s olvasni fogják munkások és munkáltatók, gyerekek és egyetemi hallgatók, utcaseprők és tisztviselők – egyformán. S ha ezenkívül újságokat és folyóiratokat is tart, nyitva van mindennap, éspedig este, a gyermekekkel is törődik, és ami a fő: anyagát folyton fölfrissíti – akkor nyilvános könyvtár lesz valóban; public library és nem „nép”-könyvtár, amely épp a „nép”-nek nem kell.

Hogy ehhez az új könyvtárpolitikához – és nem könyvtárhoz – segített az alapokat lerakni a Deák Ferenc-páholy: ez a

kezdeményezésének nagy érdeme. Vagyis éppen az, hogy népkönyvtárat nem alapított, hanem a népkönyvtári eszmét temetni segített.

A szövegközlés alapja: Könyvtári Szemle, 1914. I. sz. 23–24. l.

1. Szabó Ervin a Világ c. lap 1913. december 28-án megjelent cikkére válaszolva tisztázza a népkönyvtár és a nyilvános könyvtár fogalmát. Az Almássy téri fiókkönyvtár megnyitásáról szóló tudósítás ugyanis tévesen nevezi népkönyvtárnak a Deák Ferenc Könyvtárat. A helyreigazító cikk megjelent a Világ 1913. december 30-i számában is. Szabó Ervinnél l. még a 63. szemelvény 1. jegyzetét

VÁRADY IRMA¹

EGY VÁROSI FIÓKKÖNYVTÁR KEZDETEI

(A Százados úti fiókkönyvtár² működése 1914. május 7-től július 30-ig)

Három hónap elegendő volt ahhoz, hogy leszögezzük: a könyvtár működése a gyermekkönyvtár szempontjából eredményesebb volt, mint a felnőttek szempontjából. Augusztus elsején volt a könyvtárnak 767 olvasója, ezek közül 644 gyermek, 123 felnőtt.

A felnőttek egy kb. 2000 kötetből álló könyvanyagból összesen 1736 kötetet olvastak. Ebből 933 kötet az utolsó három hónapra esik, ami jelentékeny emelkedést mutat, és joggal vezet arra a feltevésre, hogy ha a háború folytán nem állott volna be a házi kölcsönzés megszüntetésének szükségessége, ez a forgalom mindinkább növekedett volna.

Igaz ugyan, hogy ezek az adatok felülmúlják az angol és amerikai könyvtárak forgalmát (mert míg Angliában és Amerikában átlag 4–5 kölcsönzés esik évenként egy kötetre, addig a Százados úti könyvtár ennél nagyobb átlagot ért el kisebb könyvanyaggal), ezzel szemben azonban meg kell gondolnunk azt, hogy a könyvtárak hazájában minden városrésznek megvan a maga könyvtára, míg egész Budapestnek csak három fiókkönyvtára van mindössze. Figyelembe kell vennünk ezeknek az adatoknak az értékelésénél azt a körülményt is, hogy ezek az adatok az Almássy téri Deák Ferenc Könyvtár³ meglepő, erejét felülhaladó forgalma adatai mögött messze elmaradnak.

Ez korántsem jelenti azt, hogy a Százados úton kevésbé volna szükség könyvtárra, mint az Almássy téren, hanem éppen az ellenkezőjét. Ahol a könyv nem kultúr-szükséglet, ott a könyvtár kötelessége hogy azzá tegye. De ez csak ott lehetséges, ahol az eszközök megvannak ahhoz, hogy könyvtári akciót kifejthessünk. A Százados

úti miniatűr könyvtár szűk helyiségével és szerény katalógusával semmi esetre sem bírt volna meg könyvtári propagandát . . .

Ha vizsgáljuk, hogy mi volt az ok, hogy a nagy könyvtárhiány dacára sem haladta meg a Százados úti könyvtár forgalma a könyvtár méreteit, megtaláljuk a magyarázatot abban, hogy a könyvtár vidékének a lakossága rossz olvasóanyag . . .

A lakosság egyik része alsó rangú közigazgatási alkalmazottakból áll, postásokból, rendőrökből, hivatalszolgákból és altiszttekből. Kultúrpolitika számára nehezebben megközelíthető emberanyagból. A lakosság zömének másik része kisipari alkalmazottakból áll. Kultúrpolitika számára ez is kevésbé értékes emberanyag. Életüket elkerülik a nagy válságok, a megelégedettség egy bizonyos fokát érzik, úgy találják, hogy az elemi iskola nyújtotta műveltség, mely számukra is elegendő volt, gyermekeiknek is elégséges lesz. Ezért a könyvtárt felesleges intézménynek tartják. Ott lakó emberek szájából nemegyszer hallottam erre vonatkozó érdekes kijelentéseket. És nemesak hogy a felnőttek nem olvastak, hanem még gyermekeiknek is megnehezítették a könyvtár használatát. Augusztus elsején 42 intésdíj-hátralék miatt visszatartott zöld kölcsönzőjegy volt, mindegyik egy hétnél tovább hevert már ott, tehát nem valószínű, hogy a gyerek egyharmar kiválthatná a jegyét, mert szüleitől erre a célra pénzt nem kap. Egyes szülők megtiltották gyerekeiknek, hogy a könyvtárba járjanak, mert „hátha nem viszi vissza időben a könyvet, és akkor fizetni kell”. A felnőttek egy része a legnagyobb idegenkedéssel fogadta, hogy igazolnia kell magát. Volt olyan is, aki kerekén kijelentette, hogy „nem érdemes neki a bejelentőlapot elhozni”. A Deák Ferenc Könyvtárt jellemezte az, hogy semmiféle korlátozás, kényszerűségből alkalmazott ridegség sem bírta visszatartani a könyvtártól a közönséget. A Százados úton ellenben a legkisebb formalitás is elegendő volt ahhoz, hogy az olvasót elijessze . . .

A legtávolabbi kerületekből, sőt a főváros területén már kívül eső részektől keresték fel a könyvtárat, ami eléggé bizonyítja a nagy könyvéhséget. Hogy mennyire könyvéhesek nálunk az emberek, erre vonatkozólag a fiókkönyvtárosnak lehet leginkább tapasztalata. A tudományos és egyéb nagykönyvtárak millióje és egyéb adminisztrációja egyrészt nem alkalmas arra, hogy felbátorítsa az olvasót, hogy panaszaival és kívánságaival előálljon, másrészt azazal, hogy a könyvtárba bejutott, már meg is szűnt nagyrészt panaszainak tárgya. A budapesti könyvtárak zártkörű működésének nagyon gyakran egy szegény fiókkönyvtár issza meg a levét. Nemegyszer történt meg, hogy a legspeciálisabb tudományos könyvet a Százados úti fiókkönyvtárban keresték, és amikor nem talál-

ták, teljes megvetésükkel fordultak a könyvtár ellen, amelyben „semmit sem lehet találni”, amíg meg nem értettem velük, hogy egy 2000 kötetes könyvtárban igazán nem tarthatunk szakmunkákat.

Amíg a budapesti köz- és szakkönyvtárak a nyitvatartás alkalmatlan idejének és egyéb nehézségeknek a reformálásával nem állanak az intelligens nagyközönség szolgálatába, míg minden egyes városrésznek nem lesz meg a maga fiókkönyvtára, addig persze minden fiókkönyvtár ki van téve annak, hogy „zaj és tülekedés legyen benne” (ezt hozta fel egy újságtámadás a Deák Ferenc Könyvtár ellen¹, ahelyett, hogy a magyar könyvtárügyet vádolta volna érte), addig igazán nívós működést nem fejthet ki. Ha valamely fiókkönyvtár működésében zavaró elem van, az rendszerint nem az illető könyvtár, hanem az egész könyvtárügy bűne!

A fiókkönyvtár működésének milyenségét a könyvtárügy összessége determinálja, és ennek fejlesztése és javítása az, amire mindnyájunknak törekednünk kell.

A szövegközlés alapja: Városi Közlöny, 1914 december. 829–837. l.

1. *Várady Irma, Poórné* – Szabó Ervin egyik munkatársa a Fővárosi Könyvtárban. A Tanácsköztársaság idején a központi feldolgozás megszervezésén dolgozott. Az ellenforradalom idején állásától megfosztották, és börtönbüntetésre ítélték.
2. *Százados úti fiókkönyvtár* – a Fővárosi Könyvtár 1914. május 7-én megnyitott, 3. sz. fiókkönyvtára. Vezetője Várady Irma. A könyvtár mint 3. sz. kerületi könyvtár ma is működik.
3. *Almássy téri Deák Ferenc Könyvtár* – l. a 64. szemelvényt.
4. A Budapesti Hírlap 1914. február 20-i száma támadó hangú cikket közölt a Deák Ferenc Könyvtár viszonyairól. (L. a következő szemelvényt.)

Támadások Szabó Ervin könyvtárpolitikája ellen

68

KÖNYVTÁRI ZAVAROK¹

1914. február 20.

A főváros tegnapi közgyűlésén interpelláció alakjában mutattak rá arra, hogy a főváros nagy költséggel fenntartott könyvtárában tarthatatlan az állapot. A könyvtár kilenc hónap óta be van zárva az új, de ezúttal is ideiglenes helyiségbe való átköltözés

elmén, vagyis ilyen hosszú időn át egy nagy költséget igénylő városi kulturális intézmény nem bírt megfelelni rendeltetésének, s a beléfoglalt szellemi és anyagi tartalom holt kincsét jelentett csupán. Olyan forrásból, mely a könyvtári viszonyokkal ismerős, erre nézve ma figyelmeztetést kaptunk, melynek az a része a legmelegőbb, ahol a fővárosi könyvtár tevékenységét a külföldi könyvtárakéval hasonlítja össze. Az a megállapítása is szomorú, ahol a könyvtárt látogató közönség egy részének kulturális éretlenségére mutat. Végül az illetékes körök figyelmét követeli az a megállapítása, hogy a nemrég épített és használatba vett Deák Ferenc Fiókkönyvtár épülete el van hibázva, és nagy tévedése lenne a fővárosnak, ha a megindult könyvtári decentralizálást ilyen helytelen irányban folytatnák tovább.

A velünk közlötték szerint a főváros könyvtára évek óta Európa legjobban dotált könyvtárai közé tartozott, mert 290 000 koronás költségvetéssel, mint amilyen az ideai, a berlini, bécsi, hamburgi, brüsszeli és párizsi városi könyvtárak egyike sem dicsekedhetik. Budapest bőkezűen költ évente pénzt könyvszerzésre. Mióta a fiókkönyvtárak létesítésének terve napirendre került, könyvszerzésre évi 40 – 50 000 koronát költ el a főváros, és egyre szaporítja a személyzet létszámát, bár a könyvtár 46 alkalmazottjával máris nagyobb személyzettel bír, mint a többi budapesti könyvtár együttvéve, beleértve a Nemzeti Múzeum, az Egyetem és az Akadémia könyvtárát is. A decentralizáló folyamat első lépése a Deák Könyvtár megnyitása volt, melyet 130 000 koronára kikerekített húszezer koronás adományból létesített a főváros, s nagy megütődést keltett, mikor alig néhány heti működés után az új intézmény fölmondta a szolgálatot. Azt mondják: kevés a személyzet és nincs könyv a könyvtárban! Hogyan lehetséges ez? Hiszen 1913-ban könyvszerzésre összesen 63 000 koronát áldozott a főváros, és a fiókkönyvtárra ebből 20 000 koronát szavazott meg a tanács. Még sincsen könyv, s ami van, az részben selejtes és piszkos. Ez onnan van, mert a könyvtárigazgató, mikor a fiók megnyitását már nem lehetett tovább halogatni, sebtében hozzávásárolt 2 – 3000 könyvet. Építettek ezeknek egy esinos kis házikót, az élelmiszerárúsító bódék mintájára, körülbelül 3 m magasságban, kevés ablakkal, sok kályhával, ventilátor és más egyéb efféle fölösleges dolgok nélkül. Így a zsúfolt olvasószobában 6 órai tartózkodás alatt hihetetlen bűz terjeng. Való igaz hát, hogy nincs könyv – , mert nem vásárolt a könyvtárigazgató, és hiába reménykedünk is abban, hogy ha a könyvtár a kezdet nehézségein túl lesz, kedvünk szerint kapunk majd könyvet. Február 1-én megnyílt ugyan a kölcsönzés újra, de alig múlt el két hét, és a könyvtárigazgató a könyv-

vek kiadását újra kénytelen megszüntetni. A személyzet hiányról szóló panasz mindenki előtt, aki egy cseppet is jártas a könyvtár kezelésben, teljesen érthetetlen. Hiszen a főváros könyvtárának 46 alkalmazottja van, és csak egyetlenegy fiókja. A nagy könyvtár már majdnem egy év óta zárva. Más könyvtárak sokkal kisebb személyzettel, sokkal nagyobb forgalmat bonyolítanak le minden zökkenés és fennakadás nélkül. A berlini városi könyvtár közép-pontja például 1911-ben 24 alkalmazottal 233 610 könyvet adott ki. A hamburgi Öffentliche Lesehalle [nyilvános olvasóterem] közép-pontja és 4 fiókja összesen 47 alkalmazottal 1 687 731 könyvet. A jénai Lesehalle 16 alkalmazottal 134 867 könyv kölcsönzését intézte. Ezzel szemben a főváros könyvtára 1912-ben 33 alkalmazottal rendelkezett, és csak 20 960 könyvet adott ki. Jelenleg 46 alkalmazottal nem képes egy körülbelül havi 5000 könyves kölcsönzőforgalmat lebonyolítani! De még ez a szám is alaposan megcsappan, ha tekintetbe vesszük, hogy sok gyermekolvasó van, aki naponta 5–6 könyvet kér, mert csak a képeket nézi. Komoly számba menő olvasója a könyvtárnak alig van. A jelenlegi állapotok ezt teljesen kizárják. A fiókkönyvtárban például zaj, tülekedés, rendetlenség van állandóan, mint egy cigányvásáron. Nem múlik el nap, hogy ne kellene rendőri beavatkozással rendet csinálni a verekedő suhancok között. Egy másik ok, ami a neveletlen kamaszok fegyelmezetlenségét előmozdítja az, hogy a könyvtár vezetése nőtisztviselőkre van bízva, a nők a külföldi fegyelmezett közönséggel szemben beváltak, és lehetséges, hogy később a mi közönségünk is megszokja a könyvtári rendet. Eleinte azonban már csak a komolyabb olvasókra és a rendtartásra való tekintettel is energikus férfivezetésre volna szükség.

A szövegközlés alapja: Budapesti Hírlap, 1914. február 20.

1. Az Almássy téri Deák Ferenc Könyvtár elleni rosszindulatú támadás voltaképpen egy Szabó Ervin előmozdítására irányuló, nagyobb szabású szervezett akció nyitánya. A támadó nem fedte fel magát. Szabó Ervin válaszát a következő szemelvényünkben közöljük.

69

A FŐVÁROS KÖNYVTÁRA¹

1914. február 21.

A Fővárosi Könyvtárról megjelent közlemény a Fővárosi Könyvtár teljesítésének elégtelenségét a berlini, hamburgi, jénai könyvtárakén méri. Hogy ezek a könyvtárak nyilvános (nép)-

könyvtárak, szépirodalommal és népszerű tudományos irodalommal dolgoznak, s hogy a Fővárosi Könyvtár egész 1913. dec. 29-éig kizáróan tudományos szakkönyvtár volt, azt elhallgatja. A külföldi nagy városoknak is vannak ilyen tudományos szakkönyvtáraik, s ezek adatai egész mást mutatnak. Például: a hamburgi költségvetése 218 000 korona, összes forgalma 86 000 kötet; a frankfurti költségvetése 167 000 korona, forgalma 53 000 kötet. Ezekkel az adatokkal kellett volna a Fővárosi Könyvtáréit összevetni. Hogy a Fővárosi Könyvtár miért van zárva kilenc hónapja? A Budapesti Hírlap megírta 1913. évi április 24-i számában: mert a főváros „a megfeszített munkát oly helyiségben végezteti el velük, ahol a tudóvész esíróját szívják magukba és az elhanyagoltság és mellőzés érzését keltik fel bennük”. S mikor végre a Gróf Károlyi utcai régi iskolát jelölték ki új helyiségül, három hónapra bezártuk a könyvtárt, de akkor hónapról hónapra húzódtott az átköltözés, mert a Papnövelde utcai iskolapalota, amelynek 1912 végére kellett volna elkészülnie, még ma, 1914 februárjában sem kész. A személyzet számára vonatkozóan: a könyvtárnak 1912-ben nem volt 33 alkalmazottja, hanem 24, és ma sines 46, hanem van: 35. Ezek között 9 gyakornok és 4 szolga. Ezzel szemben a múzeumi könyvtárnak és az egyeteminek már 1911-ben volt 57 alkalmazottja. Hol van még az Akadémia, az Iparművészeti Múzeum, a Statisztikai Hivatal, a Műgyetem stb. stb. személyzete? A könyvbeszerzést illetően: javadalmunk valóban nagyon szép. Nem volt ugyan 1913-ban 63 000 korona, csak 58 000. Ami a fiókkönyvtárak könyveit illeti, ezek háromnegyedét még 1913 nyarán vettük meg, nem egy fióké, hanem egyszerre ötét. A Deák Ferenc Könyvtárra 20 000 korona volt előirányozva, s annyiból épült is meg. Csakugyan nem palota, de a 20 000 koronából nem is telhetett mindenre. Hogy a szellőzőkészüléke rossz, az hiba, de én ismerek milliókat nyelt középületeket, amelyeknek jó szellőzés hiánya miatt a tisztifőrvos nem akarta megadni a lakhatási engedelmet. Bármilyen hibái volnának is azonban az Alinássy téri kispavilonnak, a Deák Könyvtár egy órára sem mondta föl a szolgálatot; egy pillanatra sem volt a könyvek kiadása megszüntetve; nincs zaj és tülekedés, és 51 nap alatt egyetlenegyszer esett meg, hogy rendőrt hívtak, hogy egy tetten ért könyvtolvajt letartóztassunk. A könyvtár nem havi 5000 kötetet forgatott, mint a cikkíró írja, hanem 8200-at.

A szövegkötés alapja: Budapesti Hírlap, 1914. február 21.

¹ Szabó Ervinnek ez az írása válasz a Fővárosi Könyvtár ellen irányuló támadásra (Budapesti Hírlap, 1914. február 20). A támadás a Nagy

Budapest 1914. február 23-i számában folytatódott. Szabó Ervin, akit panamázással vádoltak, ekkor rágalmazás címén feljelentést tett Bárczy polgármesternél az ismeretlen támadó ellen. A cikk szerzője – Hegedüs Gyula, a Pesti Napló belső munkatársa – visszavonta állításait.

Vidéki könyvtárak

70

SOMOGYI KÁROLY ESZTERGOMI KANONOK KÖNYVTÁRADOMÁNYA

Szeged, 1880. április 27.

(Részlet)

SZEGED VÁROS T. KÖZTÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK

A romjaiból új életre kelő Szegedre nagy nemzeti misszió vár. A város újraépítésénél ehhez képest az országos intézkedések vezérelvét azon föladat képezi, hogy Szeged mindazon eszközökkel elláttassék, amelyek birtokában fokozott hatékonysággal és erővel képes lesz misszióját betölteni. Szeged város föld-irati helyzeténél, népének tiszta magyarságánál s életrevalóságánál fogva oly fontos központot képez hazánk déli részén, amelynek messze ható rendeltetése úgy a közgazdasági haladás forgalmi emporiumául [gócéaul] szolgál, mint a nemzeties irányú közmívelődést és tudományosságot az ország nagy terjedelmű déli vidékén terjeszteni.

Ezen meggyőződéstől áthatva részemről is szolgálatot tenni kívánok a közmívelődés és magyar nemzetiség ügyének, és évtizedek hosszú során át gonddal, fáradságosan és nagy áldozatokkal gyűjtött könyvtáramat Szeged városának ajándékképpen, örök tulajdonul följajnlom.

A könyvtárak az emberi művelődéstörténelem tanúsága szerint mindenütt és minden időben leghathatósabb emeltyüi voltak az erkölesi és tudományos tökélyesbülésnek. Könyvtáram, melynek gyűjtésénél tisztán ezen szempontok szolgáltak irányadóul, a benne foglaltató művek száma s különösen azok valódi tudományos és erkölesi becsénél fogva egészen meg fog felelni azon rendeltetésnek, hogy mint „szegedi könyvtár” a művelődésnek s a társadalmi fejlődésnek egyik hathatós eszközéül szolgáljon.

Midőn Szeged t. közönségével közlöm föntebbi elhatározásom-

nat, egyúttal hangsúlyozni kívánom azon, a könyvtár adományozásához kötött célzatot, hogy én e könyvtárral akképpen kívánok rendelkezni, hogy az valóban gyümölcsözővé válhassék a köznevelődésre nézve. S midőn részemről Szegeden találok e köznevelődési intézmény legalkalmasabb helyét: viszont biztosítékokat kívánok szerezni afelől, hogy a könyvtár úgy a jelenben, mint a jövőben teljesen meg fog felelhetni rendeltetésének. E célzatból bizonyos, a dolog természetéből folyó föltételeket kötök ki, amelyek együttjárnak a könyvtár tulajdonjogával. E föltételeknek Szeged város köztörvényhatósági bizottsága által leendő elfogadásához kötöm az örök adományt.

Föltételeim, melyeket szerződésileg megállapíttatni kívánok, a következők:

I. Minthogy én Szeged köznevelődési missziójának biztosítékát a város egyetemében találok: akaratom az, hogy a könyvtár Szeged városnak, mint erkölcsi testületnek, egységében oszthatatlan és elidegeníthetetlen örök tulajdonát képezze, és annak tulajdonjoga másra soha át nem ruházható.

Magyar nemzeti érdekből kívánatosnak tartom, hogy Szegeden tudományegyetem létesíttessék, aminek a könyvtárral egyúttal egyik előfeltételét kívánom megalapítani.² A könyvtár szabályszerű használatával hatályosan támogatva leendő a felsőbb tudományos képzés; azonban kívánom, hogy a könyvtár még ez esetben is Szeged város tulajdona maradjon, és annak tulajdonjoga se a tudományegyetemre, se egyéb tudományos intézetre vagy társulatra soha átruházható ne legyen.

II. Hogy a könyvtár rendeltetésének megfelelően, elengedhetetlenül szükséges, hogy kellő gond fordíttassék annak fenntartására és megőrzésére, és hogy újabb művek beszerzésével folyton gyarapíttassék, mert csak így tarthat lépést a tudományosság és korszellem haladásával.

Ezek folytán kötelezze magát Szeged város, hogy a könyvtár fenntartását, megőrzését és gyarapítását elvállalja, s illetőleg az ahhoz szükséges eszközöket előállítja, s viselni fogja az erre megkívántató költségeket, amelyeket eddig magam viseltem. . .

² *Szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1880. 157 – 163. l.*

1. *Somogyi Károly* (1811 – 1888) – esztergomi prépost és apátkanonok, egyházi író és szerkesztő. 60 000 kötetből álló értékes könyvgyűjteményét az 1879-es árvíz idején romba dőlt város megsegítésére irányuló nagy nemzeti akció keretében Szeged városának ajándékozta. A város tanácsa 1880. április 30-i ülésén fogadta el az adományt, de a könyvtár csak 1883. október 16-án nyílt meg. A könyvtárnak a későbbiek során olyan kiváló könyvtárosai, illetve vezetői voltak, mint

Tömörkény István és Móra Ferenc. Ez a gyűjtemény képezi alapját a mai Városi Somogyi Könyvtárnak, egyik legjelentékenyebb vidéki városi könyvtárunknak.

2. Somogyi Károlynak ez a szándéka nem vált valóra. Az 1921-ben Kolozsvárról áttelepült Tudományegyetem könyvtára nem Somogyi gyűjteményéből, hanem más könyvtárak és tudományos intézetek adományaiból jött létre.

CSÜRÖS FERENC' KÖZMŰVELŐDÉSI TANÁCSNOK ELŐTERJESZTÉSE A VÁROSI TANÁCSHOZ 1915

Tekintetes Tanács!

Tudvalevő dolog a tekintetes Tanács előtt, hogy a város könyvtára, mely a kis tanácsterem könyvszekrényeiben van elhelyezve, jelenlegi állapotában holt tőkének tekinthető. A szekrények elzárva rejtik magukba a könyvek tömegét, melyek közhasználatba alig-alig kerülnek. Szép számú folyóirataink sem szolgálják azt a célt, melyre szánva vannak, hogy ti. minél több kézen megfordulva terjesszék a hasábjukon felhalmozott ismereteket: nem szolgálhatják, mert nincs megfelelő hely, ahol közkinccsé lehessenek. Van tehát könyvtárunk, szép számmal vannak folyóirataink, csak hogy nem lehet hozzájutni a megfelelő berendezés hiánya miatt. Így a városi könyvtár holt tőke marad mindaddig, míg valami úton-módon a közhasználat számára hozzáférhetővé nem tesszük.

Arra természetesen nem gondolhatunk, hogy olyan nagyszabású intézménnyé fejlesszük a városi könyvtárat, mint amilyen pl. a főváros nagyszerűen berendezett könyvtára vagy a szegedi városi könyvtár². De erre nincs is szükség Debrecenben. Debrecennek megvan a maga megfelelő könyvtára: a kollégiumi nagykönyvtár³, amely egyetemi könyvtárrá fejlesztve az egyetemi ifjúság és a tudományokkal foglalkozó szakférfiak igényeit kielégíti, és még jobban ki fogja elégíteni a jövőben.

Ámde szerény keretekben a városi könyvtár is nagyon hasznos és értékes szolgálatot tehet Debrecen közművelődésének – és pedig úgyszólván a város anyagi megterhelése nélkül –, ha bizonyos változtatásokkal és újításokkal azt használhatóvá és hozzáférhetővé tesszük.

Idevonatkozó nézeteimet a következőkben van szerencsém kifejteni, a sorrendet úgy állapítva meg, hogy először azt veszem tárgyalás alá, minő célt szolgálna, minő szükségleteket elégítene ki a

városi könyvtár, azután: minő eszközökkel érhetnénk el azt, hogy a könyvtár a közhasználatnak átadható legyen.

A városi könyvtár elsőrendű célja adva van magában az intézmény jellegében. Egy ilyen könyvtárnak elsősorban a város tisztviselőinek önművelődését kell szolgálnia... Mivel a közigazgatási tisztviselők továbbképzéséhez elsőrenden közigazgatási és társadalomtudományi munkák szükségesek, a városi könyvtárnak főleg közigazgatási, és társadalomtudományi szakmunkákat és folyóiratokat kell tartalmaznia.

Mivel Debrecen városi könyvtáráról van szó, nem pedig általánosságban a városi könyvtárról, nagyon természetesen a debreceni viszonyokat kell vizsgálat alá vennünk, s ebből a szempontból vizsgálunk, hogy az előbb említett szükséglet mellett minő más szükséglet az, melynek kielégítése szintén a városi könyvtár feladata lenne. Debrecenben a kollégiumi nagy- és kézikönyvtáron kívül vannak szeminárium-i könyvtárak az egyetemi hallgatók számára, tanári és ifjúsági könyvtárak a középfokú intézetek, iskolai könyvtárak az elemi iskolák számára. Ebben az irányban pótolnivaló nincsen. A kereskedelmi és ipari köröknek is megvan a maguk szakkönyvtára a kereskedelmi és ipari kamaránál. Van azonban Debrecen lakosságának egy rétege, amely nincsen ellátva az önművelődés eszközeivel. Értem a debreceni gazdaközönseget. Nagyon csodálom, de tényleg így áll a dolog, hogy Debrecen törzslakosságának továbbművelésével eddigelé senki sem törődött...

Nézetem szerint a városi könyvtárnak másodrendű, nem kevésbé fontos feladata lenne gazdasági szakmunkák és folyóiratokkal a debreceni gazdaközönység továbbművelésének ügyét szolgálni.

Ezekben adva van az a szükséglet, melynek kielégítésére volna hivatva — nézetem szerint — a városi könyvtár.

Eszerint a könyvtár anyaga közigazgatási, társadalomtudományi és gazdasági szakmunkákból és folyóiratokból állna, s a fejlesztés céltudatosan történnék a jövőben...

A szövegközlés alapja: *Debreceni Közlöny*, 1915. július 10.

1. Csűrös Ferenc — Debrecen kulturális életének kifejlesztésében jelentős szerepet játszott. Megírta a debreceni nyomda történetét.
2. szegedi városi könyvtár — Városi Somogyi Könyvtár, I. a 70. szemelvényt.
3. kollégiumi könyvtár — a debreceni Református Kollégium XVI. században alapított könyvtára. Hazánk legrégebbi és legértékesebb könyvtári gyűjteményei közé tartozik.

ÚJ VÁROSI KÖNYVTÁR DEBRECENBEN

Szabó Ervin levele Debrecen közművelődési tanácsnokához¹

1915

(Részlet)

...Hát mi is azt hittük itt, Budapesten, úgy tizenkét eszten-deje, hogyha megcsináljuk a Fővárosi Könyvtárat, akkor a város-nak egyéb föladata a könyvtárügy terén majd nincsen. Az is köz-igazgatási, szociálpolitikai és közigazgatási könyvtárnak szerve-ződött, és így hittük jónak. Hisz itt a Múzeum és az Egyetemi Könyvtár és a sok szakkönyvtár, a számtalan iskolai és intézeti könyvtár, népkönyvtárak tucatszám és egyleti és kölesönkönyvtár százsám. Elég az, sok is.

Ma már másképp tudjuk. Tudjuk, hogy mindenekelőtt két dologra van szükség, hogy az a körülbelül kétmillió kötet, ami Budapest könyvtáraiban rejtőzik, valóban hatékony legyen, való-ban könyvtár legyen, ha „une bibliothèque, c'est des livres qu'on lit” [a könyvtár olyan könyvekből áll, amelyeket olvasnak]. Az *első*: a meglevő erők racionális, gazdaságos megszervezése, okos összeegyeztetése, célszerű megosztása – kooperáció és centralizáció; a *másik*: a régiak mellett, amelyek korábban volt társadalmi szük-ségleteknek és rétegződéseknek feleltek meg, a modern városi népesség szükségleteivel, lelkével és szellemével számoló új könyv-tártípus – a nyilvános könyvtár: a public library, az öffentliche Bibliothek. Ami nem egyenlő a népkönyvtárral.

Debrecenben, ebben a pompásan lendülő, gazdaságilag és szellemileg oly erővel előretörtető városban sincs másképp.

Pedig talán nem is tudják Debrecen jó polgárai, mennyi tö-méntelen könyv van a hajdúk városában. Mert ha tudnák, még a városi könyvtárt sem szavaznák meg.

A Magyar Minerva utolsó kötete szerint Debrecen különböző könyvtáraiban együtt valami 237 232 kötet van! És ezek az ada-tok három-négy esztendősek. Bátran mondhatjuk ma: egy negyed-millió kötet!

Ki hitte volna! Majd három kötet egy lélekre. Budapesten sincs ennyi.

De ha azt nézzük, hogy ennek a sok könyvnek hogyan vették hasznát, hogyan forgatták, akkor ugyancsak más képet látunk. Mert egy egész évben összesen 31 780 kölcsönzést számolnak.

Ha föltesszük, hogy a tökéletlen adatszolgáltatás ennek a számnak felét ejtette el, akkor sem kapunk többet 45–50 000-nél. Vagyis, a régi főiskolájáról híres, sok iskolával, egylettel és egyéb kultúrintézménnyel bővelkedő városban egy-egy polgárra évenként átlag csak fél kölesönzés esik. Évenként csak minden ötödik könyvet forgatnak meg.

Milyen pazarlás parlagon heverő kultúrmezőkkel! Angol és német nagy- és középvárosokban ma ott tartanak, hogy a városban levő könyvanyagot évenként átlag háromszor, négyszer, ötször forgatják meg. Hogy akkora német várost vegyek például, mint Debrecen: Lübeckben a nyilvános könyvtár 14 000 kötetével már 1909-ben 120 000 kölesönzést ért el, kötetenként átlag 8–9-et, 16–18-szor annyit, mint Debrecen.

Mi ennek az oka? Bizonyára az alacsonyabb átlagos műveltség is. De minden bizonnyal nem utoljára az is, hogy az a negyedmillió kötet nem kevesebb, mint 44 helyen van szétszórva, hogy aki egy helyről tud is, nem tud a másik negyvenháromról, s ha tud is, nem tudja, mit találhat azokban, s ha ezt is tudná, nem férhet hozzájuk, mert vagy nincsenek lajstromozva, vagy féltékeny kapzsisággal őrzik...

Mit kell tenni? Amit akkora pénzzel, 100–120 000 koronával okos terv és takarékos fölhasználás mellett tényleg ki lehet termelni, azt ki kell hozni Debrecen könyvtárából is. Mi célt szolgál a sok csip-csup könyvtár, valóságos könyvtári törpe parcella? 12 népkönyvtár együtt 2461 kötettel! Egyenként 200-zal. (S még ezek a legjobbak!) Ifjúsági könyvtárak 500 és 1000 diák számára 100–200–500 kötettel? Tanári könyvtárak huszadrész annyi használattal, ahány könyvük stb. stb.

Nem bocsátkozhatom e helyütt a megoldás részleteibe. Rájöttek arra magatok is, miként rájöttek Zürichben, Brüsszelben, Lübeckben, hogy szörnyű pazarlás ennyi kicsi könyvtár külön kezelése, külön lajstromozása, külön helyisége stb. stb., s egyesítitek majd az önálló életre képteleneket, közös katalógust készítitek egész Debrecen számára, hogy a kutató ne kényszerüljön tízben keresni, míg egy könyvet megtalál, gondos munkamegosztást állapítottok meg, hogy a kevés pénzen ne vegye meg tíz könyvtár ugyanazt a könyvet, míg más, éppen olyan fontos, egyikben sem található. Amint azt különben jól kifejtette már évekkal ezelőtt éppen városok fia, egyik hivatalnokom, Dienes László dr. Centralizáció a könyvtárügy terén címen, a Népművelés 1911. évi 2. számában.

Persze, a megvalósítás nem oly könnyű, mint a terv egyszerű. S hogy egyáltalán meg lehessen csinálni, annak is van egy nélkülözhetetlen szervezeti és lelki előfeltétele. Az, hogy a városi könyv-

tárügynek legyen megfelelő szerve, s ez valóban szellemi központja is legyen a város művelődési törekvéseinek.

Így jutunk el a másik föladathoz, a városi nyilvános könyvtárhoz. Mely nélkül, ha centralizáltak is, igazi könyvtári életetek még sem lesz.

Mert a városi könyvtár mai keretében, mert a sok egységesítendő kis könyvtár, mert a népkönyvtárak is mind valamennyi a népességnek csak egy-egy rétegét szolgálja. A centralizáció ezen sokat változtatna. De az, ami a modern városokban mindenütt parancsoló szükségként lépett föl: az Einheitsbibliothek [egységes könyvtár], a könyvtár, amely a városi népesség minden rétegét és valamennyinek mindennemű olvasószükségletét elégíti ki, a szoros szaktudomány kivételével, az tovább is hiányozni fog. Pedig erre van szükség, hogy a német és angol átlagokat érjük el, 2–3–4 köleszönszést fejenként, és köleszönszést nem 2 és 3 korona, de 20 és 30 fillér átlagos költséggel.

Csak figyelmeztetni akartalak: ne higgyétek, hogy a városi könyvtár megszervezésével a város könyvtári föladatai teljesedtek. Mi is így hittük, s csináltunk elég jó szakkönyvtárt. S ma nyilvános könyvtárt csinálunk, s azt látjuk, hogy a kezdet kezdetén vagyunk.

A szövegközlés alapja: Könyvtári Szemle, 1915. 9–12. sz. 188–191. l.

1. Csűrös Ferenc debreceni közművelődési tanácsnok közművelődési könyvtár létesítése ügyében tett előterjesztése (l. az előző szemelvényt) szakmai körökben élénk érdeklődést váltott ki. Szabó Ervin javaslata és hozzászólása elvi fontosságú, mert itt fejtí ki, milyen legyen a korszerű vidéki közművelődési könyvtár.

Iskolai és népkönyvtárak

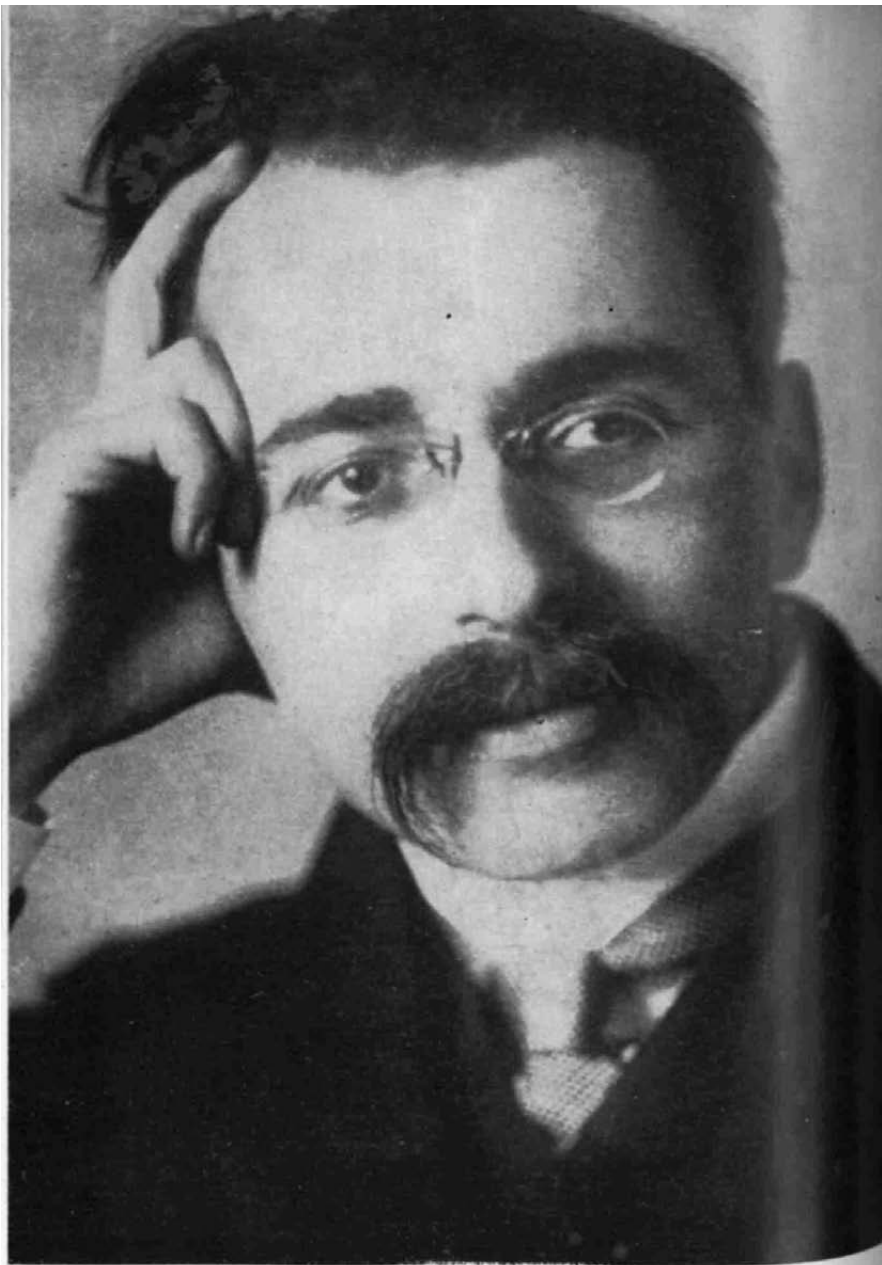
73

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM INTÉZKEDÉSEI AZ ISKOLAI ÉS NÉPKÖNYVTÁR-ÜGYBEN Budapest, 1877. január 17.

1239. szám. Tapasztalván, hogy a népveltségnek a nép közötti terjesztésére egyik legbiztosabb eszköz és mód a helyesen szervezett nép- s illetőleg iskolai könyvtárak föllállítása és gyarapítása

A SZÁZADFORDULÓ KORÁNAK NAPI SAJTÓJÁBÓL

SZABÓ ERVIN

e célból én minden oly törekvést, mely a ponyvairodalom kiszorítását és jobb irányú népies olvasmányok megkedvelését és meghonosítását célozza, mindenkor a legmelegebben pártolok. Ennélfogva fölhívom [címedet], hogy a gondozására bízott tankerületben a nép- s különösen az iskolai könyvtárak létrehozását lehetőleg mozdítsa elő, az elért eredményt pedig annak idején az iskolai állapotokat előtüntető statisztikai jelentésben pontosan jegyezze fel.

Trefort¹

A szövegközlés alapja: Iskolai és Népkönyvtár, 1878. 2. sz. 19–20. hasáb.

1. Trefort Ágost mint vallás- és közoktatásügyi miniszter folytatta Eötvösnek a közműveltség emelése érdekében elkezdett tevékenységét. A könyvtárak szervezésére tett intézkedései ezt a célt szolgálták. Számos rendelkezést hozott az iskolai oktatás megreformálására is. Trefortról l. még a 25. szemelvény 1. jegyzetét.

74

DOLINAY GYULA¹

AZ ISKOLAI ÉS NÉPKÖNYVTÁR C. FOLYÓIRAT
PROGRAMJA

1878

A neveléstanok iskolai és népkönyvtárakról² mit sem tudnak. A pedagógiai frók, a nevelés és tanítás ezen eszközéről említést sem tesznek, a legújabb munkában is csak futólag érintetik ott, hol az iskolai oktatás utolsó szakáról van szó, s az iskolából kilépő gyermekeknek ajánljatják a hasznos könyvek olvasása.

Az iskolai és népkönyvtárak eszméje haladó korunk legújabb követelménye. Igen, aláhúztuk e szót, mert valóban, a korban, a társadalmi és kultúrai fejlődésben rejlik a népnevelés ügyével foglalkozók abbéli kötelessége, hogy legyenek figyelemmel arra, mit olvas a nép, vagy egyáltalában olvas-e valamit.

A sajtó, az irodalom az utolsó huszonöt év alatt világszerte óriási, csaknem képzelhetetlen hódítást tett. Mindenhol, a legutolsó zugolyban, a legelhagyatottabb helyen is a sajtó polipkarjával találkozunk; a nyomtatvány, a betű áradatként elborítja a világot, nem lehet képzelnünk embert, ki ezen ár elől magát elrejtethetné. Az írás, a nyomott betű, hirdeti, eljuttatja tanuit oda is, hol a nép nem tud olvasni. Elég egy ember, hogy az olvasottak elterjesztője legyen.

Ily körülmények közt lehet-e behunyni szemünket, szabad-e összefont karokkal állani azon kérdés mellett: miképpen viselkedik a föld népe, az ország millióinak tömege az újkor e leghatalmasabb tényezője, a sajtó iránt?

Az eszély, az óvatosság sem engedi ezt, mert ki állhat jót arról, hogy a figyelembe nem részesített nép nem olvas-e oly nyomtatványt, mi megrontja lelkét, megfertőzti erkölcsét, aláássa anyagi jólétét, vagy éppen a társadalom ellen lázítja.

A nemzet, a nép iránti kötelesség pedig megkívánja, hogy ha a középosztályú, az irodalmi műveltségű olvasóközönség szellemi táplálékkal való ellátására gondunk van, sajtótörvényt állítunk, az irodalom fejlesztésére akadémiát, irodalmi egyleteket szervezünk, pályadíjakat létesítünk: úgy terjesszük ki figyelmünket a nép szellemi ellátására is. Mert a visszahatás borzasztó, és éppen nem szabad esodálkozni, ha felakasztott gonosztevők hagyatékában ponyvairodalmi termékeket, mintaképül választott rabló „históriákat” találnak, s a legotrombább babonaság, a legsötétebb vakság eredő okozójául a betű, a nyomtatás, a ponyvairodalom termékei tűnnek ki. Idevonatkozó rovatunkban megtalálja az olvasó a részletes és minden jó érzésű lelket mélyen elszomorító adatokat.

Ki meri helyeselni, hogy a nép ily irányú olvasmányokat olvasson?

Aki elég erős, ám facsarja ki a nép kezéből az ily, lelkét, szívét vérpadra hureoló olvasmányokat, és zárja el úgy a népet a vasúttól, a hemzseggő világtól, hogy semmiféle nyomtatott betű hozzá ne juthasson. Ez esetben én nem fogom kívánni, hogy engedtessek meg nekem jó könyveim bevitele. Megnyugszom, és beleegyezem abba, hogy inkább semmit se olvasson a nép, mintsem romlását okozó olvasmányokat is. Ámde merő képtelenség és lehetetlenség az, hogy a népet elzárhassuk az olvasmányoktól; nincs erő, hatalom, mely a haladásban való ezen visszaesést keresztül tudná vinni. Azért tehát nincs más mód, mint résen állni, és *odahatni, hogy a nép csak jó olvasmányokat olvashasson, és csak ilyenek olvasásában teljék öröme.*

De másrésről, eltekintve minden egyébtől, az ország jóléte, a nemzeti közvagyonosodás követeli, hogy tegyünk valamit a nép olvasásvágyának felköltésére. Népünk munkától ment üres idejét arra szokta fordítani, hogy a munkálkodás szakában szerzett vagyont vagy kocsmában, vagy otthon eltékozzolja. És miért, örületes butaságból s kretén együgyűségből, vagy pedig fékezhetlen szenvedélyből? Nem! *Unalomból.*

Tanítsd meg a népet az olvasás iránti vágyra, kösd le érdek-

lődését, figyelmét a jó olvasmányokhoz: akkor a nép munkamentes idejét olvasással tölti el, mert a magyar nép okos, értelmes és józan. Az unalom űzi őt kocsmába, s ez az eredete annyi sok társadalmi bajnak, a családi élet széttörlésének, a vagyon pusztulásának.

Ha a néppel megkedveltetjük a jó olvasmányokat, ha a nép olvasásvágyával *rendelkezik*: úgy mi könnyebb, mint kezébe adni azon iratokat, melyekből megtanul helyesen gondolkozni, megtanul szívben, lélekben vallásos lenni; megtanulja imádatos ragaszkodással szeretni honát, alkotmányát, és különösen megtanulja okszerűen művelni földjét, tenyészteni barmát s fejleszteni háziiparát.

Nyelvében, irodalmában él a nemzet, s mi oly nehéz körülmények közt élünk, s oly csekély az irodalompartolás! Az összes magyar könyvek olvasóit kétszázötvenezerre, a könyvvásárlókat alig százötvenezerre, és az újságelőfizetőket százezerre tehetjük. Minő arány ez! . . .

Terjesszék az irodalmat, növeljék az irodalompartoló közönséget, mert a nemzet fennmaradása kívánja ezt!

De ha a felhozottakat merőben mellőzzük is, és nem hallgatunk meg semminemű argumentumot, ha csak a legkisebb mértékben is következetesek kívánunk lenni magunkhoz, okvetlenül oda kell törekedni, hogy az iskolázás után a nép a szerzett alapokon magát *tovább képezhesse*, hogyha megtanult olvasni, ebbeli ismeretét megőrizze, sőt annak *hasznát* vegye. Hazai népoktatásügyünk jelenlegi állása mellett ott vagyunk, hogy gyermekeink a pár évi iskolázáson túl egészen magukra hagyatnak, s úgy tűnik fel népoktatásügyünk, mint a sziszifuszi munka, mely folyton halad, s a kő, a tudatlanság, mégis mindig a hegy tövében vesztget; az általános népművelődés alig fejlődött valamit, sőt ki merjük mondani, hanyatlott.

Előáll tehát a kérdés, hogy vajon akkor, amikor évenként közel százmillió forint fordítatik a hazai népiskolák fenntartására, s midőn a népoktatás ügye közvetve és közvetlen annyi intézményt, annyi elmét foglalkoztat: szabad-e a négy- vagy hatévi oktatással beérni, s nem a dolog természetéből folyik-e a képzést *tovább* is folytatni, sőt, az egész életen keresztül állandósítani. A törvény ugyan tartalmaz ez irányban némi intézkedést, amennyiben elrendeli az ismétlő és vasárnapi iskoláztatást, de hogy ezen intézkedés a fővárostól kezdve le az utolsó pusztai iskoláig ki nem vihető, s tizenegy évi vajúdas után, általánosságban szólva, a kivétel meg sem kíséreltetett: azt e hazában mindenki igen jól tudja, s az intézők azt is tudják, hogy a törvény betűinek megvalósítása, s a mi viszonyaink mellett soha nem eszközölhető.

Azért tehát könyvet a népnek! Eszközt az intézők kezébe, mellyel a nép olvasásvágyát felkölthessék, ébren tarthassák, az iskolai képzést keresztülvihelessék.

Ez a valódi megoldás!

Eszközt a néptanító kezébe, hogy a népet olvasásszeretetre taníthassa, s az olvasási vágyat hasznos könyvek által kielégíthesse s a népet mindenkor elláthassa jó olvasmányokkal.

Mi legyen ezen eszköz?

Az iskolai és népkönyvtár.

Ezen intézményt fel kell venni a népiskolai oktatás keretébe. Az iskolai és népkönyvtár használatát be kell illeszteni a tantervbe.

Ez programunk, ez célunk!

A szövegközlés alapja: Iskolai- és Népkönyvtár, 1878. 1. sz. 2–3. hasáb.

1. Dolinay Gyula a népoktatás megszervezésén, iskolai és népkönyvtárak létrehozásán fáradozott, s ezért indította lapját is: Iskolai és Népkönyvtár címen. Törekvéseit a lap 1. számában közzétett Programjában foglalta össze. Dolinayról l. még a 23. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *iskolai és népkönyvtár* – ezt a könyvtártípust Eötvös József elképzelései szerint alakították ki. A műveltségi színvonal emelésére minden helység iskolájában könyvtár felállítását tervezték. Ez a könyvtár a népkönyvtár és az iskolai könyvtár funkcióját egyaránt hivatott lett volna ellátni.

Szakszervezeti könyvtáraink

75

ZAKA LAJOS¹

A SZAKEGYESÜLETI KÖNYVTÁR

1899. október 6.

...Tudják azt a szaktársak, hogy a szakegyesület könyvtára² ugyanaz, amely az anyaegyesületé volt, így tehát tudják azt is, hogy közel 6000 kötet áll rendelkezésükre, amelyben képviselve van a régebbi és legújabb magyar szépirodalom, a tudományos irodalom pedig a történelmi, földrajzi, útleírásai és egyéb művekkel, végre a szak- és szociális irodalom, ez utóbbi különösen német nyelven, ami másképp nem is lehet. Mindenki olvashatja tehát azt, amit akár szórakozási, akár tudományos igényei kielégítésére megkíván.

Olyan testületi könyvtár ez, amely Magyarországon nagyon számottevő, s nemcsak a kötetek száma, hanem a munkák beese következtében is olyan, hogy a fővárosi munkásegysületek könyvtárai összesen nem állha'ják ki vele a versenyt.

És ezt a könyvtárt a szaktársak kizárólag saját áldozatkészségüknek köszönhetik: a szakegyesület pár éves főnnállása alatt annyira megerősödött, hogy nemcsak célszerű, 1000 forintos egyleti helyiséget tarthat, hanem emellé – szintén anyagi áldozatokkal – főnn tart dalárdát és zenekart is, s legutóbb megvette 1000 forintért e könyvtárt. És mindez a múlt év végén megvolt 3000 forint tőke megcsorbítása nélkül történt...

A könyvtár október 4-én nyílt meg; használhatja tehát már mindenki. A használati módokat a könyvtárnokok teszik közzé. Én végezetül csak arra akarom fölhívni a szaktársak figyelmét, hogy mit olvassanak.

Aki szereti az irodalmat, annak ott vannak azok a korábbi művek, amelyek nem a napilapokban gyárilag jelentek meg, hanem mint önálló regények. Megvan Vas Gereben, Jókai, Jósika, Eötvös, Kemény stb.; a humort kedvelőknek ajánlom (ámbar ez gyér) Beöthy Lászlót³, Balázs Sándort⁴, Frankenburger⁵, Aszalayt⁶, Németh Ignácot⁷, mint régieket és az újabb ismert humoristákat. – Kinek ne kellene történelem? A magyar történelmi munkák közül kitűnőek a Szilágyi-féle „Történelmi Könyvtár”-füzetek⁸, és emellé még több mint 100 kötet magyar történelmi munka. Az idegen történelem is dúsan van képviselve. Emellé vegyék a szaktársak – különösen azok, akik németül tudnak – a bő szak- és szocialista irodalmat, s ezzel azt hiszem, ki van elégítve a tudás bármely ága iránt nyilvánuló igény.

Ne olvassanak értéktelen vagy ismeretlen íróktól származó műveket, mert ezek csak az irodalmi kutatók számára valók, hanem csak olyanokat, aminők minden hozzánk hasonló műveltségű, de tovább művelődni akaró embereknek szükségesek.

Megnyílt a könyvtár; ezzel behoztunk ellenségeinknek és a közönyösöknek, hogy a szakegyesület folyton, lépésről lépésre előrehalad, és így ha az ellenségeket nem is, de legalább az eddig közönyösöket megnyerjük ügyünknek: tagok lesznek ezek is, mégpedig éppoly jók, mint a küzdő úttörők.

A szövegközlés alapja: Typographia, 1899. október 6.

1. *Zaka Lajos* (1851–1919) – nyomdász, szakíró. A nyomdai munkás-ság bér- és munkaviszonyainak javításán fáradozott. A művelődést is a politikai és gazdasági harc szolgálatába kívánta állítani. A *Typographia* c. szaklap egyik szerkesztője, a szakegyesület könyvtárának vezetője volt.

2. *nyomdász szakegyesületi könyvtár* – 1866-ban, a Nyomdász Önképző Egylettel együtt alapították. A legjelentősebb szakszervezeti könyvtárak közé tartozott.
3. *Beöthy László* (1826 – 1857) – a múlt század második felében kedvelt humorista író.
4. *Balázs Sándor* (1830 – 1887) – humorista. Műfordítói munkásságot is folytatott.
5. *Frankenburg Adolf* (1811 – 1884) – lapszerkesztő, tárcairó, korának neves humoristája. Az *Életképek* c. lapnak és elődjének, a *Magyar Életképeknek* szerkesztője volt.
6. *Aszalay János* (1769 – 1796) – író, elsősorban vígjátékok szerzője. A jakobinus per egyik vádlottja.
7. *Németh Ignác* (1844 – 1908) – író, hírlapíró. Humoros írásai többek között az *Üstökös* c. lapban jelentek meg.
8. *Szilágyi-féle „Történelmi Könyvtár”* – Szilágyi Sándor (1827 – 1899) történetíró *Magyar Történelmi Életrajzok* c. sorozatának kötetei Báthory Gábor, Bethlen Gábor s a Rákócziak koráról.

Szakképzés

76

JELENTÉS A MÁSODIK KÖNYVTÁRNOKI TANFOLYAM LEFOLYÁSÁRÓL¹

1900

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által f. évi július hó második felében rendezett második könyvtári szaktanfolyam a fővárosi és vidéki szakemberek élénk részvételével folyt le.

Mint annak idején már jelentettük, az országos főfelügyelőség 14 vidéki könyvtár fenntartóit szólította fel a tanfolyamban való részvételre. A résztvevők sora előzetes megfontolás után oly módon állapítottatott meg, hogy elsősorban azon könyvtári szakférfiak kaptak meghívót, kik hatósági vagy a társadalom által létesített és létesítendő, nyilvános, vagy nyilvánossá tételre törekvő könyvtárak élén állanak, vagy a jövőben azok vezetésére hivatva lesznek. Emellett azonban a főfelügyelőség készséggel nyitott másoknak is, akik magukat a könyvtári szakismeretekben tökéletesíteni óhajtották, szabad tért a jelentkezésre. . .

Az előadások tárgyai a következők voltak:

I. Paleográfia és a kéziratok kezelése; előadta 12 órában dr. Fejérvataki László² egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának igazgató-őre, múzeumi és könyvtári országos felügyelő.

1. A paleográfia a könyvtári szolgálatban. Az írás anyaga. 2–3. Az írás fejlődése. 4–6. A szóróvidítések elméletileg és gyakorlatilag. 7–8. Kortani alapismeretek elméletileg és gyakorlatilag. 9. Középkori kéziratok. A Corvina, magyar vonatkozású kódexek. 10. Középkori kéziratok leírása. Nyomatott katalógusok bemutatása. 11. Újkori kéziratok és oklevelek lajstromozása. 12. Kéziratok és oklevelek kezelésének és megóvásának módjai.

II. Könyvismerettan (bibliológia); előadta 12 órában Varjú Elemér³ nemz. múzeumi asszisztens.

1. A könyvnyomtatás eredete. Első kísérletek, fatábla nyomatok. Nyomtatás szétszedhető betűkkel. Gutenberg. 2. A könyvnyomtatás elterjedése. A legelső nyomtatóműhelyek és termékeik. 3. Az ősnymtatványok könyvtári szempontból. Könyvészetük, feldolgozásuk, katalogizálásuk. 4. A könyvnyomtatás kezdete hazánkban. Hess András. A zenggi nyomda. A mohácsi vész előtti magyar könyvkiadók és könyvkereskedők. 5. A könyvnyomtatás elterjedése Magyarországon. A XVI. század nyomdái és nyomtatványai. 6. A hazai nyomdászat és termékei 1600-tól 1711-ig. 7. Az 1711 előtti magyar nyomtatványok könyvésze és feldolgozása. 8. A magyar nyomdászat a XVIII. és XIX. században. 9. Könyvészeti különlegességek. Unikumok, ritka és becses könyvek, hártanyomatok, röpiratok, különösségek s az ilyenekkel foglalkozó könyvészeti irodalom. 10. A könyvillusztáció. A fa- és rézmetszés, a niello-, a chiaro-scuro, a karc és a könyomás. Metszetgyűjtemények mint a könyvtárak kiegészítő részei. Metszetes munkák, kezelésük, katalogizálásuk. 11. A könyvkötés. Rövid története külföldön és hazánkban. A könyvkötés a jelenkorban. Könyvjavítás és tisztítás. 12. A könyvgyűjtés hajdan és most. Könyvkereskedés, árlejtések, áruk. Híres gyűjtők külföldön és hazánkban. Ex-librisek, címeres és jelvényes kötések.

III. Könyvtártan (bibliotekonómia); előadta 14 órában Ferenczi Zoltán⁴, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója.

1. A könyvtárügy és a könyvtárápítkezés áttekintése. 2. A régebbi rendszerű, nevezetesebb könyvtárak ismertetése. Berendezésük. 3. Újabb könyvtári építészeti és alapelvei. 4. Újabb rendszerű nevezetesebb könyvtári épületek és berendezésük ismertetése. 5. A raktár (magazin)-rendszer részletes ismertetése, s a hazai viszonyok szerinti könyvtárápítészeti. 6–7. A könyvtári berendezés; olvasótermek, hivatalok, bútorzat a különböző könyvtári anyaghoz, beosztás. 8. A könyvanyag beszerzése. Növedéknapló, cédu-lakatalógus. 9. Szak- és helykatalógus. Könyvek felállítása. Néhány jobb szakrendszer ismertetése. 10. Egyéb katalógusok. Nyomatott katalógus. Kézi könyvtár és katalógusa. 11. Folyó-

iratok katalógusa és kezelése. Apróbb nyomtatványok. 12. A könyvtár használata az olvasóteremben s más külön helyiségekben. Felügyelet. Kérőlapok. Szabályzat. Néhány könyvtár eljárásának ismertetése. 13 – 14. Könyvköleszés; naplók, térítvények. A könyvtárvezetés egyéb feladatai; jelentések, statisztikák, revíziók.

IV. Bibliográfia; előadta 10 órában dr. Esztegar László nemz. múzeumi asszisztens.

1. Bevezetés. A bibliográfia elmélete, története, felosztása. 2. Általános bibliográfiai szakmunkák és folyóiratok. 3. Egyetemes külföldi repertóriumok. 4. Külföldi szakrepertóriumok. 5. A magyar bibliográfiai irodalom történeti ismertetése; az első kísérletek a bibliográfia és irodalomtörténet terén. 6. Folytatás; a bibliográfia önálló rendszere s művelése napjainkig. 7. A köteles példányokról szóló törvény és végrehajtása. 8. Modern nemzetközi bibliográfiai mozgalmak; a tizedes bibliográfiai rendszer és a brüsszeli bibliográfiai intézet. 9. Egyéb bibliográfiai vállalatok és tervek. 10. Bibliográfiai teendők Magyarországon.

Az előadások július 15-én kezdődtek és 28-án értek véget. Befejezésül, mint az első tanfolyamnál is történt, a hallgatók dr. Fejérpataki László és dr. Ferenczi Zoltán előadók vezetése alatt megtekintették az Egyetemi és Műegyetemi Könyvtárat és az Országos Levéltárat; a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára a nyári szünet miatt nem volt megtekinthető.

A szövegek közlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1900. 406 – 409. l.

1. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége a hazai könyvtárosok szakképzettségének biztosítására 1898 és 1913 között 7 ízben rendezett tanfolyamot. Az előadások tematikája – amelyet itt a második tanfolyam anyaga szemléltet – csekély változtatásokkal azonos volt. E tanfolyamok jelentik az első szervezett képzési formát Magyarországon.
2. *Fejérpataki László* – 1. az 58. szemelvény 7. jegyzetét.
3. *Varjú Elemér* (1873 – 1944?) – művészettörténész, művelődéstörténeti, régészeti szakíró. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának vezetője volt.
4. *Ferenczi Zoltán* (1857 – 1927) – irodalomtörténész, könyvtári szakíró. 1903 – 1925 között az Egyetemi Könyvtár igazgatója, majd az Akadémiai Könyvtár főkönyvtárosa volt. A könyvtártan alapvonalai c. írása a magyar könyvtártani irodalom úttörő művei közé tartozik. Nyomdászattörténeti kutatásokat is végzett.
5. *Esztegar László* (1870 – 1905) – a Széchényi Könyvtár könyvtárosa, a Könyvszemle segédszerkesztője. Részt vett az 1897-es brüsszeli és az 1898-as párizsi bibliográfiai kongresszuson. Jelentős könyvtárelméleti és irodalomtörténeti munkásságot folytatott. A könyvtárosképzés külföldi helyzetének és hazai megszervezésének kérdésével a bibliográfiai szakismeretek megszerzése c. hosszabb tanulmányában foglalkozott (MKSzle 1898. 212 – 225. és 357 – 371. l.).

A KÖNYVTÁRI TUDOMÁNYOK A KOLOZSVÁRI
M. KIR. FERENC JÓZSEF
TUDOMÁNYEGYETEMEN
1901

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr öméltóságára dr. Gyalui Farkas¹ kolozsvári egyetemi könyvtárőrnek a kolozsvári egyetemen a könyvtártudományokból történt magántanári képesítését jóváhagyta s nevezettet ezen állásában megerősítette. E miniszteri intézkedés újabb elismerése a könyvtári tudományok fontosságának s bizonyára nagymértékben hozzá fog járulni a különböző könyvtári szakmák intenzívebb és rendszeresebb műveléséhez. Különös jelentőséget ad egyébként ez eseménynek az a körülmény, hogy a bibliográfia először foglal helyet általa magyar főiskolán a tudományos kollégiumok sorában. S a kolozsvári egyetem kétség nélkül büszke lehet arra, hogy ebben a tekintetben megelőzte az ország első egyetemét. A Magyar Könyvszemle, amely több ízben fejtegette annak szükségét, hogy az egyetemeken kellene a könyvtárnoki szakképzés problémáját megoldani, szívesen gratulál Gyalui Farkasnak, mint aki magyar egyetemen első képviselője a bibliográfiai stúdiumoknak.

A szövegközlés alapja: Magyar Könyvszemle, 1901. 417. l.

1. Gyalui Farkas (1866 – 1952) – irodalomtörténész, író, könyvtáros. 1891-től a kolozsvári egyetem könyvtárának tisztviselője, majd 1919 – 1926 között igazgatója. 1901-től a kolozsvári egyetemen a könyvtári tudományok magántanára. A könyvtárosképzés intézményes megszervezésének, valamint a közművelődési könyvtári rendszer kiépítésének első hazai úttörői közé tartozott.

A könyvtárak és a háború

78

SZABÓ ERVIN

A VÁROSI NYILVÁNOS KÖNYVTÁR
1917. ÉVI JELENTÉSÉRŐL
1918

A könyvtár szerves része a környező társadalomnak; a társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárat sem. Ha kimenekedtünk volna a báborból, talán új eredményekről és új fejlődésekről számolhatnánk be. Így, sajnos, csak a régi háborús irányzatok továbbélését állapíthatjuk meg.

Ezek pedig hovatovább végzetes helyzetbe sodorják a magyar könyvtárügyet. Az 1916. év végére a könyvek átlagos drágulását 45%-ra becsültük. De már jeleztük, hogy az igazi drágulás a könyvkiadó- és a könyvkötőiparban tulajdonképp csak azután indult meg. Ezt ma, sajnos, számszerű adatok igazolják. 1914 óta 1917-ig, vagyis három év alatt a magyar szépirodalmi könyv közel 70%-kal, a magyar tudományos kerekén 200%-kal drágult meg. A német ipar e téren is inkább tartott mértéket, csakúgy, mint a termelés más ágaiban: mégis, az átlagos drágulás úgy a szépirodalomban, mint a tudományos irodalom terén ott is körülbelül 60–70%. Hasonló az arány az angol és a francia könyvpiacra. Számítsuk ehhez a rendkívüli árfolyamkülönbségeket és a szokásos könyvkereskedő engedmények megkurtítását, s akkor elmondhatjuk, hogy csak a nyers könyvek drágulása átlagosan legalább 100%.

Ehhez kell vennünk a könyvkötés drágulását. 1914-ben egy félvászonkötés átlagos ára 3,60 K volt; 1917 második felében 7,55 K; ez 110%-os emelkedést jelent. A félbőrkötés megfelelő árai 7,34, illetve 20,30 K; ez 176%. A granitol kötés 188%-kal drágult. 1914-ben az új gyarapolásnak még 53%-át tudtuk kötött állapotban beszerezni; 1916-ban még 38%-át; 1917-ben már oly kevés könyv került kötött állapotban piacra, hogy hányaduk gyarapolásunkban 29%-ra esett. Azelőtt beszerzéseink kisebbik felét, most már 70%-át kellett magunknak köttetnünk. Helyesebben: kellett volna; mert a múlt évben már felét is alig tudtuk a mestereknél elhelyezni, és értékes és aktuális könyvek ezreit nem bocsáthattuk forgalomba.

Ezekkel a nehézségekkel és ezzel az ilyenformán legalább

200%-ra becsülhető drágulással hogyan birkózhattunk volna meg! Hisz összes könyvbeszerzési és könyvkötési hitelünk 1914 óta mindössze 17%-kal emelkedett.

Hasonlóképpen tovább is érvényben voltak a múlt évi jelentésünkben megállapított egyéb háborús bajok: a személyzet hullámzása, a könyvbeszerzés nehézségei stb. Ezekhez számszerűleg is megállapíthatóan újabbak járultak. A háború egyik újabb tünete gyarapodásunk nyelvek szerinti megoszlásában nyilatkozik meg: abban, hogy míg egészen 1915-ig a magyar nyelvű gyarapodás évről évre fogyó tendenciát mutatott, azóta ez az irányzat megfordult. A fogyó irányzat magyarázata azelőtt sem az volt – amint azt egy idevágó nyilvános bírálat alkalmából kétségbevonhatatlan számadatokkal bebizonyítottuk –, mintha bármiképpen előnybe helyeztük volna az idegen nyelvű irodalmat; kimutattuk, hogy a Könyvtár sokszorosan nagyobb arányban gyarapszik magyar könyvek által, mint amilyen a magyar könyvtermelés aránya a külföldihez; a könyvtár telítve volt magyar könyvvel, és valósággal erőlködünk, hogy antikváriusok ajánlataiból és katalógusokból kihalásszuk azt a kevés, szakmánkba vágó magyar könyvet, amely könyvtárunkban nincs meg. A háború ezt a helyzetet gyökeresen megváltoztatta. Nem ugyan a magyar könyvtermelés arányainak eltolása által, hanem a nemzetközi tudomány és kereskedelmi kapcsolatoknak mind erősebb meglazításával. 1915-ben beszerzéseink 55,8%-a volt magyar nyelvű; 1917-ben már 77,5%-a. Alig hisszük, hogy ebben valaki is, aki a kultúra és a tudomány fejlődési törvényeit ismeri, örvendetes hatását állapítaná meg a háborúnak. A magyar kultúra azokban a korszakokban volt a legvirágzóbb és legtermékenyebb, amikor önálló életerejé tudatában nem zárkózott el a külföldi kultúrkapcsolatok elől; példa rá Mátyás korszaka, a reformáció ideje, az irodalmi megújulás, a múlt század reformkorszaka. Félő, hogy ezeknek a kulturális kapcsolatoknak a meglazulása senyvesztő hatással lesz a most felnövő nemzedék kulturális és tudományos állapotára és alkotóerejére.

Annál inkább lehet ettől tartani, mert a forgalomnak nyelvi megoszlása még fokozza ezt az irányzatot. A Központi Könyvtárban 1916-ban a magyar nyelvű olvasmányok aránya 41,3% volt; 1917-ben már 48,4%. Ebben a háború egy másik hatásának tünetét is kell látnunk, amelyet az itthon maradt polgári népszerűség megoszlására gyakorolt. Minél tovább tart, annál erősebben tizedeli meg az értelmiség katonaköteles korosztályát. 1914-ben Központi Könyvtárunk köleszönzőinek két legerősebb kontingensét a szabadfoglalkozásúak és a főiskolai hallgatók szolgáltatták; azok 19, ezek 21%-kal. Ez természetes volt, és megfelelt könyvtárunk anyagá-

nak és hivatásának. Azóta mindkét kategória aránya évről évre csökkent, míg végül 1917-re a liberális foglalkozások fokozatosan lesüllyedtek 11%-ra, a főiskolai diákok 12%-ra. Helyükbe nyomult a középiskolai tanulók tábora. Bár a Központi Könyvtár csak 16. évüket betöltött ifjakat vesz föl kölesönzői sorába, arányuk 7,8%-ról fokozatosan 24,2%-ra emelkedett, s így ma ők alkotják a Könyvtár használóinak legerősebb rétegét. Nyilván ezeknek csekélyebb nyelvismerete okozza a használatban is a magyar nyelv előrenyomulását. Bizonyára örülnünk kell annak, ha ily nagyszámú fiatalember foglalkozik már ebben a korban komoly tanulmányokkal; hiszen a Központi Könyvtár anyaga eleve csakis komolyabb stúdium eszközéül szolgálhat. Mégis nem lehet elnyomni azt az aggodalmat, hogy az értelmiségi foglalkozásúaknak és az értelmiségi pályára készülő főiskolai hallgatóknak oly jelentékeny hányada szakította meg kapcsolatát a tudománnyal, hogy ez a háború befejezése után is kulturális életünk folytonosságának oly mélyreható megszakítását, akkora hézagot fog teremteni, amelyet csak évek múltával fog kitölteni a háború által intellektuális útjairól le nem térített legifjabb nemzedék szellemi termelő munkára megérése.

Minden jól szervezett, a tudományos és a gyakorlati életet egyforma gonddal szolgáló könyvtár működése és különösen forgalma valóságos mikrokozmosza a környező szellemi világnak. Ezért hisszük, hogy a Könyvtárunk életéből levont, ezek a tapasztalatok nagyjából érvényesek Magyarország egész szellemi életére, de mindenesetre a szellemi tudományok körére. És ezért merjük mondani: ha egyáltalán volt hatásuk tudományos és kulturális intézményeinknek, egész értelmi és műveltségi emelkedésünknek az ország és a nemzet minden egyéb területen való fejlődésére, és ha ebben az értelmi emelkedésben volt valamelyes része a magyar könyvtárügynek – akkor nem szabad e tapasztalatok után, hogy a közösségeink sorsát intézők számára a háború után következő súlyos gazdasági bajok okul vagy mentségül szolgáljanak a kulturális feladatok oly fokú elhanyagolására, amint az a háborúban történik. Nem lehet elhinni, hogy ha a javított népoktatás és a továbbképzés intézményei: a szakiskolák, szabadiskolák és könyvtárak a háború előtt is nem fényűzési berendezés, hanem a mai ipari és mezőgazdasági szervezet által kikényszerített szükségesség, gazdasági életünk valamennyi ága legnagyobb hatékonyságának nélkülözhetetlen előfeltételei és eszközei voltak, hogy akkor a háború után, amikor éppen minden testi és szellemi erőnknek teljes megfeszítésére lesz szükség, inkább legyenek nélkülözhetők. Azt tartjuk, hogy a háború után még inkább kell, hogy minden átgondolt gazdasági és kultúrpolitika legelső sorban az értelmi továbbfej-

lődés – sőt sajnós nem is továbbfejlődés, hanem csak színvonalon maradás – eszközeiről megfelelően gondoskodják. Ezek között ma, a géptechnika és a világgazdaság korszakában, a könyvtárak a legelső sorban állanak. S ezért semmiféle pénzügyi nehézségekre való hivatkozással nem lehet elhallgattatni a magyar könyvtárügy vezetőinek remélhetően majd hangosan megnyilatkozó igényét, hogy megfelelő anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásával kompenzálják azt a viszonylagos visszafejlődést, melybe a háború sodorta őket...

A szövegközlés alapja: Részletek a Városi Nyilvános Könyvtár 11., 1917. évi jelentéséből. 1–3., 13. l.

III. A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA

(1919)

Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta
KOVÁCS MÁTÉ

A KIADVÁNY- ÉS KÖNYVTÁRPOLITIKA AZ 1918–19. ÉVI FORRADALMAK IDEJÉN

1. Társadalmi, politikai viszonyok, olvasóközönség

Az 1918–1919-es forradalmak időszaka együttesen sem tesz ki egy egész esztendőt. A forradalom első polgári demokratikus szakasza október 31-től március 20-ig, 142 napig, a második szakasz: a Magyar Tanácsköztársaság időszaka még valamivel rövidebb ideig, március 21-től augusztus 1-ig, mindössze 133 napig tartott. A forradalnak történelmi jelentőségét, különösen a Tanácsköztársaságét azonban nem az időtartam, hanem a társadalom fejlődésében betöltött, messze kiható jelentősége adja meg.¹

Az *őszirózsás polgári demokratikus forradalom* leglényegesebb követelményei azokat a politikai, gazdasági és kulturális adósságokat foglalják magukban, amelyeket a dualizmus kora megoldatlanul hagyott. Legfőbb feladatai között a nemzeti függetlenség, a köztársaság megteremtése, továbbá gyülekezési és egyesülési jog, demokratikus választójog, földbirtokreform, amnesztia, végül a sajtószabadság szerepelt. Támogatták a társadalom mindama osztályai és rétegei, amelyek a dualizmus rendszerével elégedetlenek voltak, a háborúba befáradtak, békére vágytak, a változásoktól helyzetük lényeges javulását remélték. Irányító ereje a Károlyi-párt, a radikális párt és a szociáldemokrata párt szövetsége és az általuk létrehozott Nemzeti Tanács volt. A program azonban az adott körülmények között kevésnek bizonyult. Sem a dolgozó tömegek, sem pedig a nemzetiségek törekvéseit nem elégítette ki.²

A *Tanácsköztársaság* éppen a történelmileg-társadalmilag szükséges többlet elérésére teremtette meg a lehetőségeket és feltételeket. Az első magyar *szocialista forradalom* a társadalom jövőendő új szocialista életrendjének megalapozását tűzte ki feladatául. A társadalom életének minden folyamatában, így az írásbeliség rendszeré-

nek továbbfejlesztésében is, messze előre mutatott.³ Vele, történelmünkben először, országunk és népe egyszerre az emberiség fejlődésének élvonalába ugrott, alig másfél évvel a szovjet októberi forradalom kezdete után az új szocialista társadalom világát, gyökeresen új politikai, gazdasági és kulturális rendjét igyekezett elvben átgondolni és körvonalazni, s forradalmi bátorsággal az élet minden területén ezt akarta gyakorlatban is megvalósítani. Gyökeresen új, céltudatos forradalmi program avatja a Tanácsköztársaságot olyan nagy jelentőségűvé a magyar dolgozó nép fejlődésében. Betetőzte a hazai forradalmi munkás- és parasztmozgalmak több mint félévszázados erőfeszítéseit, és megnyitotta a továbbfejlődés sokat ígérő távlatait. Ez tette biztató erőforrássá az ellenforradalmi elnyomás negyedik századában, és ezért vált 1945 után a szocializmus hazai alapozásának egyik fontos előzményévé és építő elemévé.

Az a társadalmi erő, amelyre a Magyar Tanácsköztársaság támaszkodott, a munkások, szegényparasztok, haladó értelmiségiek és fiatalok hatalmas tömege volt. Társadalmi helyzete szerint már a háború előtt is az ország népességének közel 60%-a tartozott azok közé, akiknek életviszonyait a forradalmi átalakulás lényegesen megjavíthatta. Már 1910-ben az ipari munkások száma több mint 1 millió, családtagokkal együtt mintegy 3,5 millió. Az agrárproletárok, napszámosok, uradalmi cselédek s a félproletár kis- és törpebirtokosok száma 3,5 millió, családtagokkal együtt pedig 6 millió körül járt.

A háború ezt a társadalmi alapot még jobban kiszélesítette. A viszonyok romlása olyanokat is nagy számmal a forradalom táborába sodort, akik korábbi helyzetükben nem tartoztak volna oda. Ugyanakkor a háborús nehézségek meg is gyorsították a dolgozó tömegek forradalmasítását, elősegítették a forradalmi tudat erősödését is. Fontos szerepet vittek a frontkatonák, különösen pedig az oroszországi hadifoglyok, akik tömegesen a szocialista forradalom befolyása alá kerültek. Közülük ott több mint 100 000 fegyverrel kelt a forradalom védelmére, s hazakerülve itthon is sokan a forradalom híveivé, katonáivá váltak, sőt irányítóivá fejlődtek.

A Magyar Tanácsköztársaság a dolgozó nép hatalmas tömegeinek nemesak politikai jogokat és a korábbiaknál jobb gazdasági feltételeket kívánt biztosítani, hanem olyan *szocialista műveltséget* is, amely megadja a lehetőséget a politikai jogok tudatos gyakorlására, a munka jobb, termelékenyebb végzésére. A műveltséget az emberré való fejlődés lényegének tekintették. Természetesen úgy, hogy azt elsősorban a társadalom számára közérdekű termelő és más munkát végző dolgozó tömegek érthessék el. Ezt fejezi ki a

Proletárdiktatúra és kultúra című szöveges plakát⁴, tehát a legszélesebb nyilvánosság számára készült közlemény, amely szerint a szocialista forradalom „két földadat előtt áll, ha a kultúra területén elő akarja készíteni egy osztály nélküli társadalom új rendjét. Egy a kapitalista kultúrszervezetek megsemmisítése, *gondos megválogatásával annak, hogy a kapitalizmust megelőzően és azzal magával létrehozott alkotások közül mit érdemes a teljesedett kommunista társadalom számára megővni.* Másrészt az immár fölszabaduló proletariátusnak megadni a külső és belső lehetőségeket arra, hogy az átmenet után új életét megkezdhesse.” Ez az élet tartalomban és formában új szocialista kultúrát kíván. Mégpedig nem mellékesen a megélhetéshez, az emberhez méltó élethez szükséges anyagi feltételek biztosítása mellett, hanem oly módon, hogy „mindenki életének középpontjában az álljon, ami igazán oda való: az emberi magasabbrendűségre való törekvés. . .”. E célok érdekében „a munkások, katonák, földművesek tanácsainak köztársasága” a politikai és gazdasági átalakulással egyidőben megindította az első *szocialista kulturális forradalmat* is, hogy a dolgozó tömegek kulturális elmaradottságát mielőbb felszámolhassák, a kultúra kapitalista tartalmát és formáit szocialista tartalommal és formákkal helyettesíthessék, és a művelődés intézményeit a szocialista ember és társadalom nevelésének, művelésének szolgálatába állíthassák.

Mindenekelőtt a társadalmi közlés akkori legszélesebb tömeghatású formáját: az olvasást és ennek társadalmi alapját: az olvasók tábort igyekeztek fejleszteni. Ezért központi feladatnak tekintették az *írástudatlanság* csökkentését és a gyengén olvasók rendszeres olvasókká nevelését. Ez annál is fontosabb és sürgősebb volt, mert az ország akkori területén a 6 éven felüli lakosság mintegy harmada teljesen írástudatlan volt, és az iskolát jártak között is viszonylag kevés olvasó akadt. Az új szocialista alkotmány kimondta, hogy: „A Tanácsköztársaság megszünteti a burzsoázia műveltségi kiváltságait, és megnyitja a dolgozók előtt a műveltség tényleges megszerzésének lehetőségét. Ezért a munkások és földművesek számára ingyenes és a műveltség magas fokát nyújtó tanítást biztosít.”⁵ Ennek elősegítése céljából államosították az iskolákat és az iskolán kívüli szabadoktatást, hogy azok mielőbb egységesen a szocialista forradalom nevelő intézményeivé fejlődhessenek. Az iskolai nevelés-oktatás gyökeres reformja mellett megszervezték a felnőttek szabadoktatását, s ennek keretében az analfabéta és továbbképző tanfolyamokat is.

Hogy az olvasók tábora minél nagyobb lehessen, az *írásbeli közlés rendszerét* megkülönböztetett gondossággal igyekeztek fejleszteni. A gondolatközlést minden korábbi tőkés polgári kötöttségtől

igyekeztek megszabadítani és a szocialista művelődéspolitikai irányítása alá helyezni. Az írásbeli közlés és olvasás jelentőségét mi sem emeli ki jobban, mint hogy az alkotmány külön rendelkezik róla. E szerint: „A Tanácsköztársaságban a dolgozók véleményüket írásban és szóban szabadon nyilváníthatják, de megszűnt a tőkésnek az a hatalma, amellyel a sajtót a kapitalista gondolkodásmód terjesztésének és a proletáröntudat elhomályosításának eszközévé alacsonyította. Megszűnt a sajtónak a tőkéstől való függése is. Minden nyomtatvány kiadásának a joga a munkásságé, és a Tanácsköztársaság gondoskodik arról, hogy a szocialista eszme az egész országban szabadon terjedjen.” Ennek megfelelően államosították a kiadványelőállítás és terjesztést és valamennyi intézményét: a nyomdákat, kiadványvállalatokat, a könyv- és lapterjesztést, valamint a könyvtárakat is. Korszerű fejlesztésüket és működésüket az új művelődéspolitikai egyik fő feladatának tekintették. Ehhez a szükséges anyagi kereteket és a kiváló munkatársak egész sorát biztosították. Létrehozták azokat az országos központi szerveket is, amelyek az írásbeli közlés szocialista rendszerének megtervezését és kialakítását irányították és ellenőrizték. Így lényegében minden előfeltétel együtt volt ahhoz, hogy az új társadalmi rend és kifejlődése során az olvasóközönség a művelődésre vágyó dolgozó tömegekből addig soha nem tapasztalt mértékben kialakuljon, és az új közönség szükségleteit az új könyv- és lapkiadás és terjesztés, valamint a könyvtárak új rendszere minden korábbinál nagyobb mértékben és magasabb szinten kielégíthesse.

Kedvező körülménynek bizonyult, hogy a Tanácsköztársaság művelődési, kiadási és könyvtárpolitikája kipróbált *előzményekre* támaszkodhatott. A hazai forradalmi munkás- és parasztmozgalmak, valamint a századforduló baloldó értelmiségének *öröksége*, elsősorban *Szabó Ervin* példája és életműve, szilárd alapot és útmutatást adott az új szocialista könyv- és könyvtári kultúra megteremtéséhez. A mozgalmi örökség a forradalom fő társadalmi erőinek az igényeit jelezte. *Szabó Ervin* életműve pedig a hazai szükségletek és az akkori világszínvonal szerves egybekapcsolására adott követhető és követendő példát.

Hogy ez a művelődési, kiadási és könyvtári politika mennyire az *egyetemes fejlődés élvonalát* képviselte, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy céljai, alapelvei és módszerei lényegük szerint jórészt egybeestek a *lenini* művelődési, kiadási és könyvtári politikával,⁶ vagy legalábbis közel állottak ahhoz, pedig eddig a közvetlen kapcsolatnak nincs nyoma. Az egyezések nyilván a hasonló jellegű társadalmi-forradalmi fejlődésből fakadtak. De tisztán látó forradalmárok és tájékozott szakemberek kellettek ahhoz, hogy a forra-

dalmi jelen adott lehetőségeit és követelményeit felismerjék, helyesen értékeljék s a programot ezeknek megfelelően reálisan fogalmazzák meg.

2. Kiadványpolitika, fontosabb kiadványok

A legfőbb eredmény annak felismerése, hogy a szocializmus viszonyai között az írásbeli közlés egységes rendszerére van szükség és lehetőség. A kapitalizmus üzletiességgel szemben a *kulturális feladatokat* helyezték előtérbe. A munkaerő- és papírhiány következtében szűk kiadási viszonyok miatt a közintézmények: könyvtárak, iskolák szükségleteit elébe helyezték a magánkeresletnek. Az új művelődéspolitikai célok kielégítése és az ehhez szükséges kulturális tervgazdálkodás biztosítása érdekében a könyvkiadást, a nyomda- és papíripart, a könyvkötészetet, a könyvterjesztést és a könyvtárakat teljes egészében egyetlen szervezetbe fogták össze, és a Szellemi Termékek Országos Tanácsa, ill. Bizottsága irányítása alá helyezték. Így egyetlen rendszerbe épült össze az írásbeli közlés minden tartománya a szerzői-alkotói tevékenységtől a kiadványok társadalmi felhasználásáig.⁷

Az egyes területek viszonylagos önállósággal munkálkodtak. Így jött létre az írói szakszervezet 550 taggal, négy szakosztállyal (írók, tudósok és szakírók, újságírók, színpadi szerzők). Az államosított mintegy 100 kiadót, több mint 1100 nyomdát és csaknem 50 könyvkötészetet, ill. papírfeldolgozó üzemet a kiadványféleségek, ill. az egyes munkanemek szerint szakosították megközelítően úgy, mint később az 1948. évi államosítás után. A könyvkiadás fontosabb osztályai a következők voltak: tankönyvkiadás, propagandairatok, szépirodalom, tudományos művek, sajtótermékek, állami nyomtatványok, szabadtermelés (magánosok nyomtatványszükségeit), könyvtári kiadványok és nyomtatványok, technikai (műszaki) nyomtatványok. A nyomdászati direktóriumokat pedig így szervezték meg: iparművészeti, könyvnyomdai, könyvnyomdai, könyvkötészet, reprodukáló, sajtói, tanszer-konfekciós, könyvkereskedői és papírfeldolgozói direktórium. Hasonlóképpen összefogták a mintegy 300 könyv- és papírkereskedést is.

Ezzel létrejött az új szocialista *könyvkultúra* szervezete és mindanna intézménye, amely a kiadványok tartalmi és technikai előállításához szükséges volt. Az írói szerződések és tiszteletdíjak újrendezése és az elszámolandó rendszeres havi előlegek folyósítása megszabadította a szerzőket a kiadói érdekektől és a megélhetés napi gondjaitól. Az állami szerződések és az elbírálás új módja

egyben biztosította, hogy csak olyan művek kerülnek kiadásra, amelyek támogatják a szocialista forradalmat, vagy legalábbis nem fordulnak azzal szembe. A kiadás, nyomdászat, papíripar és könyvkereskedelem egységes nagyüzemi szervezete egyfelől lehetővé tette, hogy a kiadványok elsősorban a leendő szocialista társadalom művelődési szükségleteit szolgálják, de azt is, hogy előállításuk és terjesztésük gazdaságosabb legyen, a szükséges példányszámokat a közkönyvtári és egyéni szükségletek egyeztetésével állapítsák meg. Különösen nagy jelentőségűnek ígérkezett az egységes tankönyvkiadás megszervezése oktatási-nevelési szempontból éppen úgy, mint gazdaságossági szempontból. Az egységes állami tankönyvek lehetővé tették a marxista világnézet és a legkorszerűbb tudományos eredmények széles körű terjesztését a felekezeti felfogásokkal és többnyire elmaradott tudatszinttel szemben. Ugyanakkor a nagyobb példányszám csökkenthette az állam és szülők költségeit.

A Tanácsköztársaság kiadványairól, valamint a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásával és az első szocialista forradalomért folyó küzdelemmel kapcsolatos kiadványokról úgyszólván teljes áttekintést lehet szerezni az Országgyűlési Könyvtár külön katalógusából, amely a kommunista párt megalakulásának 40. évfordulójára készült el és jelent meg.⁸ Képet kaphatunk belőle Marx, Engels és Lenin, továbbá Gorkij, valamint Alpári Gyula, Kun Béla, Lukács György, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos és mások műveinek ekkori kiadásairól, a hazai és oroszországi kommunista párt tevékenységéről, a forradalom fontosabb kérdéseiről és eseményeiről. A fővárosi és vidéki időszaki kiadványok közül kiemelkedik a Vörös Újság, Fáklya, Népszava, Az Ifjú Proletár. Sok harcos röpirat, nagy hatású plakát igyekezett a forradalom mellett mozgósítani az ország népét.

3. Könyvtárpolitika, könyvtárak

A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájában szerencsésen és szorosan összefonódtak a szocialista forradalom általános politikai, gazdasági célkitűzései, művelődéspolitikai alapelvei és a könyvtárügyi örökség említett rétegei. De ez nem egyszerű összegződéssel, hanem olyan szervezésbe olvadással jött létre, amelyben Szabó Ervin öröksége, valamint a munkás- és parasztmozgalmi hagyományok országos szinten általánosan alkalmazható és alkalmazandó megoldásokká váltak. A forradalom általános alapelvei pedig az olvasási, könyv-, sajtó- és könyvtári kultúra területére konkretizálódtak. Éppen ez az országos jelleg és új magasabb minőség emeli a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikáját messze a koráb-

bi tőkés-polgári könyvtárpolitika fölé, és teszi eleven erőforrássá az utókor számára is.

Pontosan tanúsítja ezt a fejlődési folyamatot az a három dokumentum, amelyben a *könyvtárpolitikai alapelveket* rögzítették⁹. Az első, a „Könyvtárügyi program” még jóval a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt készült azoknak a megbeszéléseknek az eredményeként, amelyeket *Dienes László* a Kommunisták Magyarországi Pártjának művelődéspolitikai irányítóival folytatott. A másik kettő ezt fejlesztette tovább. Az egyik a könyvtárügy „rendszerének általános alapelveit”, a mások a könyvtárügy új szervezetét határozta meg.

Az új könyvtárpolitikai alapelvek közül első helyen a *társadalmi alapok* körvonalazása, az *olvasóközönség* és a *közkönyvtárak* kapcsolata szerepel. A társadalmi bázist a proletár állam művelődéspolitikai elveinek megfelelően, szélesen értelmezte. E szerint: „A könyvtárügy olyan széles bázison építendő ki, mint a népiskola.” A fő alapelv ezt tovább részletezi, amikor kimondja, biztosítani kell, hogy „mindenki az egész ország területén lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van”. A közkönyvtárak tehát minden ember, ill. minden kutató számára nyitva állanak. Természetesen aligha férhet kétség ahhoz, hogy a forradalom könyvtárai mindenekelőtt és fölött a munkások, a katonák és a földművesek művelődését és a tanácsrendszert támogató értelmiségiek szakmunkáját, valamint az ifjúság tanulását kívánták támogatni. Éppen ezért azonnal megkezdték a forradalmi osztályok, rétegek számára szükséges sajátos könyvtártípusok: a gyári munkáskönyvtárak, a falusi, az ifjúsági és katonakönyvtárak szervezését.

Ez a nagyvonalúan, az ország és nép egészében gondolkodó könyvtárpolitika a könyvtárügyet olyan *egységes országos rendszerbe* kívánta fejleszteni, amelyben egyfelől minden olyan könyvtár megvan, amely a társadalom számára szükséges, másfelől pedig mindazok a központi könyvtári szervek is mielőbb létrejönnek, amelyek a könyvtárak működéséhez nélkülözhetetlenek.

Az újjászervezést a központi szervekkel indították el. A Közoktatási Népbiztosság már március 30-án kinevezte a könyvtárügyi politikai megbízottait, akik az alapelvek alapján nyomban megkezdték a tervek kidolgozását és azoknak a *központi könyvtári szerveknek és intézményeknek* létrehozását, amelyek a szakmai irányításhoz szükségesek voltak. A megbízottak hivatalán kívül, amely kormányzati szinten irányította a könyvtárügyet, tervbe vették az Országos Könyvtárügyi Tanács mint szakmai öngazdálkodási csúcsszerv, valamint az ehhez kapcsolódó szakmai irányító

központ: az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet megszervezését. E szervek által központilag ellátandó feladatnak minősült:

„1. az egész ország könyvtárügyének egységes terv alapján történő organizációja, azaz a meglévő könyvtárak ésszerű átszervezése és továbbfejlesztése, új könyvtárak alapítása, feleslegesek megszüntetése;

2. a könyvtári szervezet és könyvtári munka ésszerűvé és egységessé tétele (pl. egységes könyvbeszerzés, egységes katalogizáló, klasszifikáló szabályok, egységes katalógusok, egységes üzemi szabályok stb.);

3. a tudományos kutatás könyvtári segédeszközei, bibliográfiák, stb. előállításának egységes irányelvek szerint való vezetése (pl. a magyar nyelvterület teljes bibliográfiája);

4. könyvtárosképzés;

5. könyvtári ismeretek fejlesztése és terjesztése.”

Ennek megfelelően központilag kell létrehozni és fenntartani: egy könyvtártudományi és bibliográfiai szakkönyvtárat, egy könyvtárosiskolát, egy-egy tudományos és közművelődési mintakönyvtárat, egy könyvtárügyi és egy bibliográfiai hivatalos szaklapot.

Csupa olyan feladat és intézmény, amelyre valóban szükség volt, amelynek a felismerését és előirányzását igazolta a történelmi fejlődés, s amelyek azóta egy sor fejlett országban – és nálunk is – valóban létrejöttek. Egy részük megvalósítását már akkor megkezdték, s azóta beigazolódt, hogy fejlett könyvtári kultúra e feladatok vállalása és az ezeket ellátó intézmények eredményes működése nélkül nem valósítható meg.

A könyvtárak országos rendszerén belül „az általános művelődés és az irodalmi műélvezet kielégítésére” előirányozták a *közművelődési könyvtárak* rendszerének kiépítését a fővárosban, a városokban, valamint a járásokban (esetleg csak a megyékben). Mindenhol olyan hálózatot terveztek, amelyben az „anyakönyvtárak” és a hozzájuk kapcsolt fiókkönyvtárak együtt gondoskodnak az olvasókról. A terv érthetően egyik legfőbb feladatnak, már csak Szabó Ervin emlékének megbecsülése és a fővárosi művelődésügy fontossága miatt is, a Fővárosi Könyvtár fejlesztését tekintette. Ezt egyben mintának szánták a többi városi, ill. járási (megyei) könyvtár számára is.¹⁰

A *Fővárosi Nyilvános Könyvtárat*, amelyet Szabó Ervinről neveztek el, az ő elgondolásait követve nagy társadalomtudományi könyvtárrá – a tudományos szocializmus szakkönyvtárává – és

egyben Nagy-Budapest közművelődési könyvtári hálózatának központjává kívánták fejleszteni. Elhelyezésére a Hazai Bank épületét szemelték ki. A főváros új vezetősége nyomatékosan támogatta ezt az elgondolást, s úgy rendelkezett, hogy „Budapest könyvtárügyét teljesen a proletárművelődés szolgálatába akarjuk állítani. Be kell hálózni az egész várost közművelődési könyvtárakkal és szakkönyvtárakkal úgy, hogy a város dolgozó népe mindenütt ráakadjon a tanulás centrumaira.” Az új kerületi könyvtárakat főként munkáslakta kerületekre tervezték. A szükségletektől függően minden kerületbe és peremvárosba 1 – 2 könyvtár, összesen 30 – 40 könyvtár került volna, egyenként 15 – 20 000 kötettel. A helyiségek (volt polgári klubok, kávéházak) kiutalása, valamint a kerületi könyvtárak állományának összeállítása meg is kezdődött.

A *vidéki városokba* hasonló jellegű könyvtárakat kezdtek szervezni. Elkészült a ceglédi, kecskeméti, nagykovácsi, győri, pápai, kiskunhalasi, körmendí, soproni, zalaegerszegi könyvtár terve. Előkészületben volt a kalocsai, gödöllői, kunszentmiklósi és szentendrei könyvtár terve is. Így a városainkban mindenütt az akkori legkorszerűbb könyvtártípus alakult volna ki. A mai megyei könyvtárak eredményei mutatják, milyen lehetett volna a korszerű városi könyvtárak munkájának hatása városaink kulturális életében, különösen ha negyedszázaddal korábban valósulhatnak meg.

Megindult a *gyári munkáskönyvtárak* szervezése is. Ezeket a szakszervezeti könyvtárak tapasztalatainak alapulvételével, de azokat nem a szakszervezetek központjaiban, hanem a munkássághoz közelebb, az üzemekben akarták felállítani. Az volt a jelszó: „Ne legyen gyár könyvtár nélkül”, s a megvalósításhoz nyomban hozzá is láttak. Mintegy 80 nagyobb üzembe tervezték új könyvtárt, vagy fejlesztették volna tovább azt, ami már volt. Több gyári munkáskönyvtár megnyitását is kitűzték, de az már elmaradt, mert közben a Tanácsköztársaság megdőlt.

A falusi, főként mezőgazdasági lakosság művelődése érdekében a *népkönyvtárak* újjászervezését is elindították, néhány községi könyvtár tervét (Gyórszentmárton, Ráckeve, Tét, Abony) elkészítették, de a népkönyvtárügy helyzetének felmérésére, az agrárszocialista hagyományok értékelésére és a fejlesztési terv kidolgozására a háborús nehézségek miatt már nem jutott idő.

Külön könyvtárakat létesítettek egyes rétegek, így a *katonák, az ifjúmunkások, egyetemi diákság és vakok* könyvtári igényeinek kielégítésére. A Vörös Őrség számára pl. 14 mozgókönyvtárat szerveztek. Ezek közül több meg is kezdte a működését.

A *szakkönyvtárak* rendszerét a feladatkörök és gyűjtőkörök megosztásával és elhatárolásával, továbbá az azonos jellegű könyv-

táruk nagyszabású összevonásával kívánták fejleszteni. Hangsúlyozták: „Szakkönyvtári rendszerünk felépítésének alapelve, hogy mindenfajta könyvtár legyen, amire szükség van, de ne legyen egy felesleges sem.” A tervzetben szerepelt pl. egy-egy szellemi (humán) tudományi, társadalomtudományi, technikai és technológiai, orvostudományi, agronómiai (mezőgazdasági) stb. központi könyvtár. Törvényben kívánták kötelezni a városokat, egyesületeket, intézményeket, hogy könyvtáraikat nyilvános könyvtárakká fejlesszék. A kihasználatlan könyvtárakat más városba akarták áttelepíteni, „hacsak ottlétük a hely történelmével szervesen össze nem tartozik”.

A sok apró és szétszórt, többnyire elmaradott könyvtár állapota súlyos gondokat okozott. A tervezett összevonásokat épület és berendezés hiányában nem lehetett azonnal végrehajtani. A terv szerint nemzeti könyvtárunk: az Országos Széchényi Könyvtár a Nemzeti Múzeum épületét egészében megkapta volna, a múzeum pedig a Várpalotába került volna. A szakkönyvtárak elhelyezését a megszűnő tőkés-polgári intézmények felszabaduló épületeinek, ill. helyiségeinek igénybevételével szándékoztak megoldani. Az előkészítő tárgyalások több esetben meg is indultak, s a Közoktatási Népbiztosság támogatásával többnyire sikerrel bíztattak. Egyidejűleg a könyvtárügyi politikai megbízottak hivatala, ill. az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet hozzájárult a könyvtárak működésének és szolgáltatásainak korszerűsítéséhez. Intézkedtek a könyvtárak állományának fejlesztéséről, külön is a legfontosabb külföldi könyvek és folyóiratok behozataláról. Megállapodást kötöttek a könyvtári berendezések központi gyártására és szállítására. Meghosszabbították a nyitvatartási időt. Megkezdték a katalógusok állapotának felülvizsgálatát és az egységes katalógizálási szabályok kidolgozását stb.

Még a magántulajdonban levő könyvgyűjtemények védelméről is gondoskodtak, hiszen ezek a nemzeti kulturális vagyonnak fontos részei voltak. Biztosították az ismert műgyűjtők könyvtárainak védelmét, pl. Apponyi Sándor gyűjteményét Lengyeltótiiban, Todoreszku gyűjteményét Budapesten. Intézkedtek az elhagyott magánkönyvtárak gondozásáról, pl. a Vigyázó, a Festetics, az Esterházy, a Zichy stb. könyvtárakról. A Forradalmi Kormányzó Tanács határozata alapján mentesítették az írók, művészek, tudósok dolgozószobáit és könyvgyűjteményét az igénybevétel alól. A Tanácsköztársaság művelődés- és könyvtárpolitikai eredményeiben döntő szerepük volt azoknak, akik a forradalmi feladatok megoldását bátran vállalták. A Közoktatási Népbiztóságon belül Lukács György népbiztoshelyettes, ill. népbiztos és

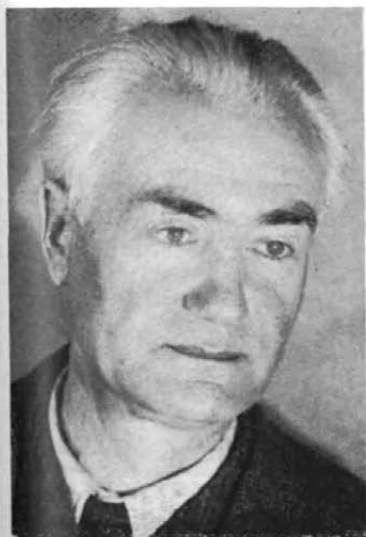
Fogarasi Béla csoportvezető népbiztoshelyettes irányította a kiadási és könyvtári politikát. A szocialista könyvtári kultúra tényleges kialakítására főként *Szabó Ervin* tanítványai és munkatársai: elsősorban *Dienes László* és *Kőhalmi Béla* vállalkoztak. Lelkes munkával segítette őket *Soltiné Szigeti Gabriella*, *Braun Róbert*, *Pikler Blanka* és *Poórné Várady Irma*. Ez is mutatja, hogy *Szabó Ervin* nemcsak az elvi alapvetést, hanem a munkatársai megválasztását és nevelését is mennyire eredményesen végezte. Sőt más területre is jutott közülük. *Madzsar József* pl. a népjóléti minisztérium államtitkára, *Braun Róbert* pedig a nemzetiségi ügyek egyik intézője lett. Más oldalról kapcsolódott be a munkába *Fejes Sándor*, *Kovács Ödön*, *Mihalik József*, *Petrik Géza*, *Pfeifer Sándor*, *Vörösváry Ferenc*.

A feladat súlya természetesen a könyvtárügyi politikai megbízottakra hárult, akik politikailag és szakmailag felkészülten, világszintű tájékozottsággal, forradalmi hűséggel és határozottsággal fogtak az új szocialista könyvtárpolitika alapelveinek kidolgozásához és gyakorlati megvalósításához.

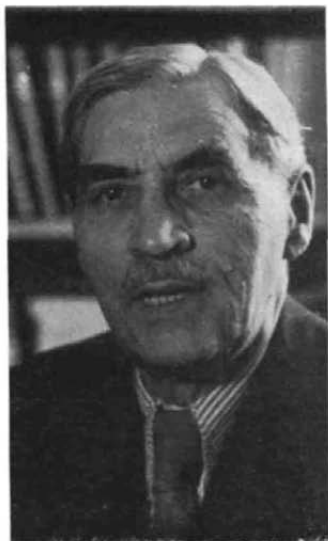
Dienes László 30 éves korában, de már gazdag tapasztalatok birtokában lett a könyvtári ügyek megbízottja. Az MKP alapító tagja, korábban *Szabó Ervin* utódjaként a Fővárosi Könyvtár vezetője s egy ideig Budapest három személyből álló direktóriumának egyik népbiztosa volt. Több tanulmányának tanulsága szerint könyvtárpolitikai elgondolásai már évek óta alakulóban voltak. Teljes kiformálódásukat a forradalom viszonyai váltották ki. Lényegét az említett alapvető dokumentumok tükrözik. Összefüggően a Kommunista könyvtárpolitika c. cikkében (Vörös Újság, 1919. május 4.) és a Könyvtárak a kommunista társadalomban c. előadásában (A Tanácsköztársaság könyvtárügye, 1919. 2–3. sz.), valamint több fontos hírlapi nyilatkozatában fejtette ki. Személyisége, felkészültsége, megnyilatkozásai és tevékenysége egybehangzóan tanúsítják, hogy benne önállóan, korszerűen gondolkodni és eszelekedni tudó vezetőt nyert a forradalmi könyvtárpolitika.¹¹

Kőhalmi Béla, a helyettese, aki ugyancsak a Fővárosi Könyvtár munkatársa volt, s aki a szakterület legjobb folyóiratának, a Könyvtári Szemlének a szerkesztésével keltett elismerést, mindenben kiváló segítő munkatárának bizonyult. A Könyvtárügyi Politikai Megbízottak hivatalában való tevékenységén kívül különösen az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetben a nemzeti bibliográfia összeállításának és közlésének biztosításával végzett jelentős munkát.

Vidéken is sok könyvtáros értette meg az új könyvtárpolitika céljait és törekvéseit. A munkás-, katona- és földművestanácsok támogatásával többfelé és többen hozzáálltak az ottani könyvtárak

DIENES LÁSZLÓ

KÓHALMI BÉLA

SZABÓ ERVIN MUNKATÁRSAI

MADZSAR JÓZSEF

BRAUN RÓBERT

1919-ES KÖNYVTÁRI PLAKÁT

Könyvet a proletárnak!

A lakásrekvirálással kapcsolatban bizonyára sok ember van, aki könyveinek egy részétől kénytelen megválni. De akadhatnak olyanok is, akik manapság fokozott mértékben érzik annak szükségét, hogy a közműveltséget erejükhez képest előmozdítsák, aminek egyik leghathatósabb eszköze a könyv.

Mindenkit, aki a könyvtárügynek igazi barátja, kérünk, ne hagyja használatlanul heverni vagy tönkremenni könyveit, hanem személyesen, írásban vagy telefonon jelentsen a

Szabó Ervin könyvtárnak

(IV., Gróf Károlyi-utca 8. Telefon 120-15.),
mely szívesen küld el a közcélra felajánlott
könyvekért.

Szabó Ervin könyvtára.

OSZTALYHARCI
A társadalmi osztályok közötti harci viszonyok a forradalmi harcok során mindig is meghatározó szerepet játszottak. A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője. A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője. A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője.

Magyarország, az önkormányzatok, a népi hatalom...
A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője. A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője. A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője.

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM
ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KORÁNK SAJTÓJÁBÓL

FAKLA
X. évfolyam Budapest, 1919 VASÁRNAP április 20. 94-ik szám
Veszélyben a forradalom!
A FAKLA...
A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője. A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője. A társadalmi osztályok közötti harcok a társadalmi fejlődés egyik legfontosabb tényezője.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA-KOMMUNISTA PÁRT
KÖNYVELOSZTÓ RAKTÁRA

KÖNYVSÁTOR 1919-BEN:
AZ ELSŐ PÁRTKIADVÁNYOK VÁSÁRLÓI

korszerű átszervezéséhez. Helyiséget szereztek, a kallódó, veszé-lyezettett könyvgyűjteményeket gondozásba vették, pl. Keeske-méten *Tóth László* és *Sinkó Ervin* támogatásával, Pápán *Török Mihály*, Győrött *Polgár Imre*, Kaposvárott *Neubauer Ferenc*, Debrecenben Cs. *Varga Antal* kezdeményezésére. Szolnokon a megszerzendő új városi könyvtárat Szabó Ervinről nevezték el.

Tehát nemcsak a program, de az úttörő irányítók és közreműködő munkatársak gárdája is együtt volt, mégpedig olyan összetételben, amely személyi értékeivel biztosítékot nyújthatott a színvonalas munkára.¹² A történelem azonban közbeavatkozott. A forradalom a hazai és nemzetközi reakció összefogásával szemben elbukott. A bukás magával sodorta a forradalmi programot és mindazokat a munkatársakat, akik az úttörő alapozáson annyi tudással és bátorsággal munkálkodtak. Az ellenforradalom hangadói eltörölték mindent, amit a Tanácsköztársaság alkotott, és hajszát indítottak mindenki ellen, aki a forradalmi alkotó munkában részt vett. De ez már a következő időszak történetéhez tartozik.

1. Magyarország története. Szerk.: Molnár Erik, Pamlényi Ervin és Székely György. Bp. 1967. II. köt. 281–359. l. – A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. köt. Bp. 1966. 278 l.
2. *Hajdu Tibor*: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968. 471 l.
3. *Liptay Ervin*: A Magyar Tanácsköztársaság. Bp. 1966. 479 l. – *Hajdu Tibor*: A magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 461 l.
4. A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Bp. 1959. 144–145. l. között melléklet.
5. A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Sajtó alá rendezte *Petrák Katalin* és *Millei György*. Bp. 1959. 5. l.
6. *Krupszkaja, N. K.*: Mit írt, mit mondott Lenin a könyvtárakról. Bp. 1953. 87 l.
7. A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. 129–148. és 233–238. l.
8. A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Szerk.: *Vértes György*. Bp. 1958. 496 l.
9. *Kóshalmi Béla*: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 258 l. – *Kóshalmi Béla*: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 211 l.
10. *Remete László*: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. 1966. 324 l.
11. *Dienes László*: 1889–1953. Szerk. *Remete László* Bp. 1964. 296 l., XXVI kép.
12. Népművelés-, könyvtár-, múzeum- és levéltárügy a Magyar Tanácsköztársaság idején. Bp. 1969. 84 l.

A szocialista forradalmi művelődéspolitikai céljai és feladatai

79

PROLETÁRDIKTATŪRA ÉS KULTŪRA¹

1919

Proletártestvérek!

Világ proletárjai egyesüljete!

A proletariátus osztályküzdelmének rágalmozói azzal is próbálták lekicsinyelni az őket megsemmisítéssel fenyegető mozgalmat, hogy kizárólag gyomorkérdésnek minősítették azokat a célokat, amelyekért a proletariátus harcra indult. Így próbálták meg az ellentét segítségével kiemelni a maguk „kultúrás”, *magasabb rendű voltát*. Már elmúlt – a proletariátus erejének és egységének mondunk köszönetet, hogy elmúlt – az az idő, amikor e kérdés fölött vitatkozni még érdemes volt. Ma nem kell többé érveket csoportosítani a proletariátusnak, hogy a kultúrára való érettséget bizonyítsa. Kezébe vette sorsának intézését, és tetteivel bizonyítja, hogy milyen kultúrát képes teremteni.

Mert a proletariátus eme kultúrát teremtő tette az egyedüli kiút, amely ma a világ számára nyitva áll. Ahogy a termelésben egy a végeletekig lerongyolódott, már a tönk szélén álló gépezetet vett át a proletariátus, úgy van ez a kultúrában is. Szó sincs arról, hogy valami kimondhatatlan eleven értékek kincsesháza volna a kezünkben. Szó sincs arról, hogy egy nagy, fölfelé vezető fejlődésbe kapcsolódjunk bele, és félnünk kellene, hogy a mi vezetésünk alatt lehanyaglik. Ellenkezőleg. Ahogy lerongyolódott termelést vettünk át a kapitalizmustól, *úgy egy lerongyolódott kultúrát is.*

Proletártestvérek!

A kapitalizmus kultúráját halálra ítélte maga a tőkés termelési rend. Mert az nemcsak a munkásokat tette szabadabbá abban a marxi kettős értelemben, hogy szabadok, mert személyük fölött szabadon rendelkeznek, és egyszersmind „szabadok” mindentől, amit, munkaerejüket kivéve, a piacra vihetnének, hanem elvágta a kultúrát igazi forrásától is: a közösségben élők szabad együttműködésétől. A kapitalizmus nemcsak a munkásságot hajtotta a kizsákmányolás igájába, hanem magukat a kizsákmányolókat is, illetőleg a kizsákmányoló osztályok legjobb energiáit. Míg a régi fajta kizsákmányolás lehetővé tette az uralkodó osztályok számára, hogy gondtalanul élhessenek magasrendű, a kultúrának szentelt életet, addig a kapitalizmus ezt csak elszigetelt egyének és *nem*

közösségek, nem osztályok számára tette lehetővé. Az igazi kultúra ezért mindig hontalan volt a kapitalizmus világában. Az uralmat az üres semmittevők bágyadt idegeinek csiklandozására vagy az agyonhajszolt kapitalista főnökök kimerült idegeinek lecsillapítására szolgáló parazita-termékek ragadják magukhoz. Ami kevés jó van, az nem kell senkinek. A kapitalizmusra magára áll az, amit hívei a proletárság küzdelmének vetnek szemére: hogy gyomorkérdés lesz minden kérdésből. A kapitalizmus az első és remélhetőleg az utolsó kultúra az emberiség történetében, amelynek központjában a megélhetés, egyedül a megélhetés állott.

A proletariátus győzelmének kulturális fontossága éppen abban áll, hogy ezt a kérdést megfosztja központi helyétől. A megélhetés, az emberhez méltó élet elveszti bitorolt fontosságát. Magától értetődő lesz minden dolgozó számára, és ezáltal lehetővé lesz, hogy mindenki életének középpontjában az álljon, ami igazán odavaló: az emberi magasabbrendűsége való törekvés, a kultúra.

A proletariátus fölszabadulása a kultúra fölszabadulását jelenti. Mert az emberi méltóság, az ember önrendelkezési jogának győzelmét jelenti a gazdasági erő vak szükségszerűsége fölött, amely a kapitalizmusban uralkodott. De ehhez a szabadsághoz a diktatúrán át vezet az út. Rövidlátó emberek következtelenséggel fogják vádolni a proletariátust, mert egyrészt hevesen követelte a kultúra teljes szabadságát a kapitalizmus elnyomatási tendenciáival szemben, másrészt büszkén vallotta, hogy a proletárkultúra az igazi szabadság birodalma lesz – és mégis ugyanazzal a kíméletlen diktatúrával veszi a kezébe a vezetést a kultúra terén is, mint a termelésben. Akik itt következtelenséggel vádolnak minket, összecserélik a fölszabadulásért vívott küzdelmet a győzelemnek úgy első, mint befejező fázisával. A szabadságért vívott harc áll a küzdelem elején: küzdelem a kapitalista elnyomatással szemben. Szabadság áll az út végén: az osztálynélküli társadalom tagjainak testvéri és szabad együttműködése. De a középben kíméletlen diktatúra áll: az elnyomó szerveknek és kulturális felépítményeinek kíméletlen széttörése. Erőszakról vissza nem riadó munka azért, hogy az új társadalom keretei már most fölépüljenek.

Proletártestvérek!

A kultúra eddig az elnyomó osztályok szolgálatában állott. Megszokta, hogy az uralkodó osztályok leromlott, rossz ösztöneit megfelelően rossz termékekkel elégítse ki. Megszokta, hogy ezeknek elnyomatási szándékait a valóság „tudományos” elferdítésével szolgálja. Ennek a parazita és hazug kultúrának vet véget a proletariátus diktatúrája. Két földadat előtt áll, ha a kultúra területén elő akarja készíteni egy osztálynélküli társadalom új rendjét.

Egy a kapitalista kultúrszervezetek megsemmisítése, *gondos megválogatásával annak, hogy a kapitalizmust megelőzően és azzal magával létrehozott alkotások közül mit érdemes a teljesedett kommunista társadalom számára megővni.* Másrészt az immár fölszabaduló proletariátusnak megadni a külső és belső lehetőségeket arra, hogy az átmenet leküzdése után új életét megkezdhesse.

A proletariátus diktatúrája tehát a kultúra területén is elkerülhetetlen. Nemesak a külső és belső ellenségek ellen való harc kényszerfitték erre a proletariátust, hanem a történelmi helyzet parancsoló szükségszerűsége. A szabadság kevesek anarchikus korlátlanóságát, a többség túrhetetlen rabszolgaságát jelentette a kapitalista társadalmi rendben. A kifejlett kommunista társadalomban a szabadság mindenki testvéri szolidaritását fogja jelenteni. De ha nem a proletárdiktatúra semmit sem kímélő, romboló és építő munkája kapcsolódnék a két fázis közé, vagy fönnmaradnának a kapitalista kultúra elavult keretei, és lehetetlenné tennék az új erők kibontakozását, vagy pedig anarchiába fulladna bele minden, és a rendezetlen romok tömkelegéből nem lehetne sem az elpusztult kultúrának maradványait, sem a keletkező újnak csírait még csak össze sem keresgélni.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság röplappjai. Bibliográfia- és dokumentumgyűjtemény. Bp. 1959. A Főv. Szabó Ervin Könyvtár és az Orsz. Széchényi Könyvtár közös kiadványa. 144. és 145. l. közötti betétlapon

1. A Közoktatásügyi Népbiztosság számos plakátja között ez a 21. számot viseli. Két különböző változatban is kiadták. A forradalmi szocialista művelődéspolitikai alapelveit és fő törekvéseit foglalta össze és vitte a nyilvánosság elé.

Az irodalmi alkotó munka a forradalom viszonyai között

80

JELENTÉS A KÖZOKTATÁSÜGYI NÉPBIZTOSSÁG¹ MŰKÖDÉSÉRŐL

1919 június

Irodalmi ügyek

Az irodalmi ügyek elintézését a tanácskormány egy direktóriumra és egy irodalmi osztályra bízta, melyek a Közoktatásügyi Népbiztosság keretében együttműködnek. A direktórium és

ez irodalmi osztály első feladata az volt, hogy megállapítsa a főbb elveket, melyek szerint az irodalom és az írók kérdéseit a tanácsállam rendezni fogja. Ezek a vezérelvek a következők:

A kommunista társadalom, amely produktív munkának ismeri el az író munkáját, nem tűrheti, hogy amikor minden dolgozó munkás életfeltételeit biztosítja, egyedül az írók számára maradjon meg „a lét bizonytalansága”, az anarchikus berendezésű kapitalista társadalom örökségeképp. Tehát az írók anyagi ügyét úgy oldja meg, hogy felmenti őket minden szorító fráskényszer alól, amelynek áldozatai voltak eddig, amíg minden írásukért egyenként és alkalm szerűen kaptak kenyeret.

Az író munkája időhöz nem köthető, idővel nem mérhető, és többnyire nem folytonos. Talán hosszabb ideig dolgozik egy nagyobb munkáján az író, és ezalatt megélhetési gondokkal küzd. Ezért a tanácsállam az írókat állandó fizetésben, illetőleg támogatásban részesíti, amennyiben írandó műveik honoráriumait munkabérelőlegként megszabott havi részletekben előre kiadja nekik.

Ezzel szemben az írók művei az állam tulajdonába mennek át. Az állam az írótól megveszi a kéziratait. A honoráriumok természetesen a már kiadott munkabérelőlegek törlesztéséül szolgálnak.

A könyveket az állam nyomtatja, az állam adja ki, terjeszti, fordíttatja; a színdarabokat is az állam adja elő, viszi külföldre. Azt, hogy melyik munkát vegye meg az állam, melyiket utasítsa vissza, egy soktagú lektori testület állapítja meg, amely a legkülönbözőbb irányokat képviselő írókból áll. Ha ezek közül ketten kiadhatónak tartják a munkát, akkor az állam a munkát megveszi. Az író egyik lektorát maga választhatja. Végős soron a direktórium határoz.

Az írói direktórium az irodalmi osztállyal együtt egy honorárium-tervezetet is kidolgozott, amely az írók munkabéreit szabályozza. Ebben főleg arra törekedett, hogy az írók keresete arányban álljon a többi munkakategória fizetésével, de számolt az író munkájának speciális természetével is.

A művészi munka különös megbecsülése indítja a tanácsállamot arra, hogy az írók munkakészségét ilyen módon támogassa, amit azzal is tetéz, hogy az írók munkafeltételeit a lehetőségig javítja. Ha egyes íróknak egy-egy nagyobb szabású munkájuk megírásához különös tanulmányokra, utazásra volna szükségük, az állam erre módot nyújt nekik.

Ettől a rendszertől az irodalmi élet megújulását várjuk. Egy írónak sem lesz többé érdeke, hogy olesó sikerekre vadásszon, hogy tömegesen szállítson féremunkákat. Senki sem lesz kiszolgál-

tatva se kiadónak, se közönségnek. Másfelől okkal várható az, hogy azok a tehetségek, akik a kapitalizmus ingoványában talajt fogni nem tudnak, most az állammal tisztességes alapon kötött szerződéseik alapján akarnak és tudnak majd dolgozni. Temérdek írói érték fog így átmentődni és fölszínre kerülni.

A tömegek irodalmi kultúrájának nagyarányú emelkedése is várható. Az állam a könyveket nemcsak óriási példányszámban nyomtatja, de gondoskodik róla, hogy a könyvek a legszélesebb körökben el is terjedjenek, mindenki hozzájuk férhessen. Az állam a könyvkiadást nem üzleti vállalkozásnak tekinti, mint a kapitalista kiadók és könyvárúsok, hanem kultúrérdeknek, amelyért áldozatokat hozni hajlandó.

Az irodalmi kultúra fejlesztésére szervezte a Közoktatásügyi Népbiztosság a fordítói irodát is. Rendelgetése, hogy a világirodalom legértékesebb termékeit az eredeti nyelvből készült hűséges és művészi fordításokban juttassa el a magyar olvasóhoz. Terjedelmes és sokoldalú munkaprogramját úgy vélte leghelyesebben és leggyorsabban megvalósítani, hogy mindenekelőtt az egész világirodalomból összeállította azoknak a klasszikus és modern műveknek a jegyzékét (a sürgősség sorrendjében elsősorban a drámai műveket), amelyek vagy még egyáltalában nem, vagy pedig elavult, illetve művészietlen, ponyvaszerű fordításokban voltak a magyar közönség számára hozzáférhetők. Azoknak a munkáknak a fordítása, melyeknek hiányát leginkább szenvedti a magyar irodalom, már folyamatban van. A program adminisztratív keresztülvitelének eredményességét biztosítja egy arra hivatott, központosított szervezet: a *Szellemi Termékek Orszájos Tanácsa*. Mindez nem volt meg, mert lehetetlen lett volna a kapitalizmus rendszerében.

Ifjúsági folyóiratok

A Közoktatásügyi Népbiztosság az ifjúsági folyóiratok közül azoknak, amelyeknek fenntartását kívánja, a maga kiadásába vette át. Az elv az, hogy a gyermek a legjobbnak is a javát kapja, és propagandát csak művészetten át. A megjelenő lappéldányoknak csak kisebb része jut a régi előfizetőknek, nagyobb részét a Munkások Gyermekbarát Egyesülete ingyen terjeszti proletárgyermekek közt.

A szövegek közlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. Gondolat, 218–219. l. (Eredetileg megjelent a Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről címen Bp. 1949 júniusában kiadott füzetben.)

1. *Közoktatásügyi Népbizottság* - a művelődési ügyek intézésének kormányzati szerve, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium forradalmi utóda.

81

AZ ÍRÓI HONORÁRIUMOK

1919. április 26.

A kommunista államban az írói munkadíj rendezésének alapelvei kell hogy megegyezzenek a termelés általános alapelveivel. Ezekhez csatlakoznak azután a feltételek, melyek az írói termelés különös természetéből folynak. A Közoktatásügyi Népbizottság a legmagasabb rendű irodalmi kultúrát akarja kifejleszteni, amiből viszont az következik, hogy méltányos akar lenni az írói munka megítélésénél. A kapitalista termelési rendben az írói tiszteletdíjak kialakulása sok mindenféle, nem művészi szemponttól is függött. Hogy egyebet ne mondjunk, az az író, akinek a könyve nagyon sok példányban fogyott el, sokkal nagyobb honoráriumot kapott, mint az, akinek a könyvét csak kevesen vásárolták. Valamely munka népszerűségének pedig, nagyon jól tudjuk, nem annak belső értéke volt az alapja. Legtöbbszörre felszínes, az élet mélységeit kerülő munkák tettek nagy olvasóközönségre szert. Nevezetesen volt valamely könyv kelendőségénél a reklám is. A könyvkiadó akárhány hitvány munkát olyan nagy dobveréssel kínált a közönségnek, hogy az – a jellemző pesti szólás szerint – „bedőlt”, és a könyv számos kiadást ért. A közönség tájékozatlansága, megtévesztett ízlése is meghamisította az irodalmi mérleget. Különösen döntő körülmény volt a pénzes burzsoázia irtózása az élet komoly oldalaitól, a fájdalomtól, a mélytől és megrendítőtől. A kapitalista könyvkiadó, hogy jó üzletet csináljon, erre a lelki vonásra építette a maga számításait, és azzal a lelkes jelszóval, hogy a közönséget jól ki kell szolgálni, messze túlmént a sekélyes célon. Nemesak alkalmazkodott a közönség egy részének ízléséhez, hanem mind lejjebb és lejjebb is szállította azt. A Közoktatásügyi Népbizottság irodalmi politikájának sok dolga lesz, amíg a könyvkiadóknak ezt a vandál munkáját helyreüti, s a közönség ízlését megtisztítja. Ebben a tekintetben sokkal inkább számíthat a még szűzlelkű proletariátusra, mint a többi rétegre. Hogy a közönség egy részében mindig volt hajlam a romlottságra, és hogy a hamisítatlanul nagy értékek is jó piacra találtak, azt néhány nagyszabású regénykiadás is igazolja, melyek néha pillanatokra el tudták feledtetni könyvkiadóink szempontnélküliségét vagy alacsony

szempontjait. A kommunista kultúra a magasrendű, nemes irodalom fejlesztését tartja szem előtt. Ehhez képest természetesen olyan munkabér-módszert fog alkalmazni, mely alkalmas arra, hogy a magasrendű irodalom művelésére serkentse az írókat. Ez a díjrendszer nem arra lesz alapítva, hogy valamely munka milyen nagy példányszámot ér el, hanem arra, hogy az a munka milyen kategóriába tartozik, érjen el bármily kevés kiadást is. Ez az alapelv forrása azoknak a részleteknek, melyek ennek a honorárium-politikának az egész rendszerét adják. Ebből a rendszerből kiküszöbölik mindazokat a rugókat, melyek a kapitalista termelésben az írókat akárhányszor a benne rejlő isteni erő lealázására kényszerítették vagy szoktatták. Az új rendben az írói munkadíjak rendszerét esakis a legtisztább művészi és kultúrsemponok fogják diktálni.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 244–245. l. (Eredetileg megjelent: Fáklya, 1919. április 26.)

A tudományos munka az új társadalomban

82

FOGARASI BÉLA¹

A TUDOMÁNYOS IRODALOM FEJLESZTÉSE

1919. július 30.

Szellemi életünk felszabadulásával egyidejűleg aktuálissá váltak a tudomány fejlesztésének és népszerűsítésének végtelenül elhanyagolt feladatai is. Tudományos folyóiratainkat, melyeknek legnagyobb részét eddig a kapott cikkek összevisszasága, a teljes tervszerűtlenség és ötletszerűség jellemezte, új vezetők fogják irányítani, akiknek eddigi munkássága komoly garanciákat nyújt a tudomány számára. A nemzetközi érdeklődést és értékelést kiálló dolgozatok külön számokban, idegen nyelven is meg fognak jelenni. Lehetetlen lesz ezentúl, hogy helyi tekintélyek tudományos vezető szerepet töltsenek be, ha nem merték munkáikat az európai közvélemény bírálata elé vinni.

Ám a tudományos irodalom útszervezésében a folyóiratok kérdései csak egy mozzanatot jelentenek. Égető szükségünk van tudományos standard-irodalomra valamennyi tudományszakból. Nincsenek a mai tudomány színvonalán álló főiskolai tankönyve-

ink, általános tájékoztató munkáink. A népszerűsítés és a pedagógiai szükségletek mellett pedig elsőrangú fontosságú a tudományos kutatás legfontosabb szükségleteinek megállapítása.

Ezt a munkát végzi a Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos csoportja. A sürgős feladatok között első helyen áll a főiskolai tankönyvek dolga. Néhány kész munkán, fontos orvosi és természettudományi könyveken kívül, melyek már nyomdában vannak, a legagilisabb munkacérok megbízásokat kaptak és vállaltak természettudományi, technikai szakmunkák elkészítésére vagy lefordítására.

Készülnek a munkásegyletem² tankönyvei. A szellemi tudományok és a társadalomtudományok terén is teljes intenzitással megindult a munka. A szorosán vett szocializmus tudományos irodalmának kivételével, mely a propaganda ügykörébe tartozik, a tudományos csoport megbízásokat ad ki a modern filozófia (Winkelband³, Rickert⁴, Simmel⁵, Mach⁶, Poincaré⁷ stb.), lélektan, néptudomány stb. legfontosabb műveinek lefordítására. Intenzív anyaggyűjtő munka indul meg a történelem terén, ahol a szocializált levéltárak feldolgozása új fényt fog vetni az egész magyar történelemre, és a társadalomtudományok terén, ahol az adatgyűjtés még a kezdet kezdetén van. Állapotainkra a szellemi tudományok terén jellemző, hogy a hivatalos magyar irodalomtörténet nem győzte a magyar nemzeti génusz kinyilatkozásait csodálni, de Arany János kéziratái még ma is kiadatlanul hevernek a Nemzeti Múzeumban. A tudományos csoport megbízást adott sürgős publikálásukra. S mindezen munkálatokban tudományról lévén szó – valamennyi komoly frónk egyformán szóhoz juthat, mindenkit, aki tudományosan dolgozni tud és akar, politikai vagy társadalmi szereplésre való tekintet nélkül felhívunk, hogy vegye ki a maga részét a kollektív munkából.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 290 – 291. l. (Eredetileg megjelent: Vörös Újság, 1919. július 30.)

- 1 *Fogarasi Béla* (1891 – 1959) – marxista filozófus. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosság népbiztoshelyettese. A Tanácsköztársaság bukása után emigrációba ment, előbb Bécsben majd Berlinben és Moszkvában dolgozott. Hazatérése után egyetemi tanár, az Akadémia tagja, a Közgazdasági Egyetem rektora lett. Tudománypolitikai, tudományelméleti és logikai kérdésekkel foglalkozó tanulmányai igen jelentősek.
- 2 *munkásegyletem* – a Tanácsköztársaság nagy gondot fordított a munkásság műveltségi színvonalának emelésére: ipari, mezőgazdasági s kereskedelmi szakmunkásképző iskolákat, műhely iskolákat szerveztek, a Műegyetemen szaktanfolyamot nyitottak, s munkásegyletemi tagozatot szerveztek.

3. *Windelband, Wilhelm* (1848–1915) – német idealista filozófus, az újkantiánus filozófia egyik megalapítója.
4. *Rickert, Heinrich* (1863–1936) – német idealista filozófus. Windelbanddal az újkantiánus filozófiai iskola egyik megalapítója.
5. *Simmel, Georg* (1858–1918) – német szubjektív idealista filozófus. A nietzscheanizmussal rokon ún. életfilozófiai irányzat képviselője.
6. *Mach, Ernst* (1838–1916) – osztrák szubjektív idealista filozófus. Munkássága jellegét Lenin Materializmus és empiriokriticizmus c. alapvető művében tárta fel.
7. *Poincaré, Henri* (1854–1912) – francia matematikus. Szerinte a valóság törvényei nem objektívek, hanem megállapodásokon alapulnak. Elgondolása szubjektív jellegét ugyancsak Lenin elemezte és bírálta.

83

ÍRJUNK A PROLETÁROKNAK!

1919. április 6.

A Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos propagandaosztálya felkéri azokat az írókat, akik társadalmi kérdések vizsgálatával, különösen a proletármozgalomnak és a marxizmus tudományos feldolgozásával eddig is behatóan foglalkoztak, és akár eredeti munkákkal, akár alkalmas külföldi művek fordításával a proletárdiktatúra tudományos propagandáját támogatják, szíveskedjenek az alkalmasnak talált művek kéziratát vagy a lefordításra ajánlottak eredeti példányait a Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos propagandaosztályánál (Eszterházy utca 30.) benyújtani. A propagandaosztály kéri továbbá, hogy mindazok a szakférfiak, akik képességet éreznek a kommunista társadalom mezőgazdasági, üzemtechnikai, közgazdasági, közművelődési és morális részének kidolgozásával foglalkozni, e témakörbe sorakozó és hasonló terveiket, valamint az esetleg készen levő tanulmányaikat nyújtsák be a propagandaosztályhoz, közreboesítás céljából. A propagandaosztály minden tudományos értékű és népszerű munkát, forradalmi gondolkozású hozzáértők bírálata után, rendkívül nagy példányszámban fog elterjeszteni a proletárság körében.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 233. l. (Eredetileg megjelent: Az Újság, 1919. április 6.)

A könyv- és sajtókiadás és terjesztés új formái

84

A SZELLEMI TERMÉKEK ORSZÁGOS TANÁCSA¹*Rendelet a Szellemi Termékek Országos Tanácsa felállításáról és a sajtótermékek kiadásának engedélyezéséről*

1919. április 19.

1. §. A sajtótermékek kiadásának irányítása céljából Szellemi Termékek Országos Tanácsa néven külön szerv állítatik fel.

2. §. Minden – akár tudományos, akár szépirodalmi, művészeti, nevelésügyi vagy más – sajtóterméket, amely könyv vagy füzet alakjában jelenik meg (a napisajtó termékeit és a politikai lapokat kivéve), a könyvkiadó, könyvkereskedő, nyomda és általában az, aki sajtóterméket akar kiadni, köteles a többszörösítés tervezett példányszámának megjelölésével, a kiadás előtt jól olvasható kéziratban vagy két kefelevonatban, engedélyezés végett a Szellemi Termékek Országos Tanácsának (Budapest, IV. Türr István utca 1. sz. Hungária szálló; telefonszám: 119–27, 119–28) bemutatni. A sajtóterméket csak az engedély megadása után szabad többszörösíteni és terjeszteni.

Ilyen engedélyre nincs szükség azoknak a folyóiratoknak kiadásához, amelyeket a Közoktatásügyi Népbiztosság már eddig engedélyezett.

3. §. Aki a rendeletet megszegi, forradalmi törvényszék elé kerül.

Rendelet a Szellemi Termékek Országos Tanácsának feladatairól, ügyköri beosztásáról

1919. április 26.

1. §. A Közoktatásügyi Népbiztosság 9. K. N. sz. rendeletével (l. a „Tanácsköztársaság” április 19-én megjelent, 22. számában) létesített Szellemi Termékek Országos Tanácsa nevű szerv hivatása a szellemi termelésnek középpontosított ellátása és a szellemi termékek technikai előállításának és terjesztésének irányítása.

2. §. A tanács elnöke a közoktatásügyi népbiztosok sorából kiküldött népbiztos.

3. §. A Szellemi Termékek Országos Tanácsa három részre tagolódik:

1. szellemi termelő osztályra;
2. technikai termelő és szocializáló osztályra;
3. terjesztő osztályra.

4. §. A szellemi termelő osztály feladata minden sajtóterméknek – beleértve a napisajtó termékeit is – középponti irányítása, a már megjelent vagy megjelenés alatt álló sajtótermékek felülbírlata és forgalomba való bocsátásának eldöntése. Ez az ellenőrzés és irányítás a napi- és politikai sajtónál olyképpen eszközendő, hogy a sajtótermékek gyors megjelenését ne akadályozza. A szellemi termelő osztály feladata egyben a napi- és szaksajtó szocializálása.

5. §. A szellemi termelő osztály ügyeinek gondos ellátását biztosítandó, irányítás jogával felruházott bizottságot kell alakítani, amelynek tagjai a közoktatásügyi népbiztosokon kívül a Közoktatásügyi Népbiztosság propaganda, pedagógiai, tudományos, valamint művészeti, irodalmi és zenei osztályának egy-egy kiküldöttje, továbbá a Papír- és Nyomdaanyag Hivatal, a termelő és szocializáló osztály, a terjesztő osztály egy-egy tagja és az Újságírók Szakszervezetének két tagja.

6. §. A technikai termelő és szocializáló osztály feladata a szellemi termelő osztály által elkészített anyag előállítás, valamint a jövőbeli technikai termelés vezetése, folytonosságának biztosítása és az üzemek szocializálása, amely utóbbi tevékenységének keretében gondoskodik:

- a) a könyvnyomdák,
- b) a könyvnyomdák,
- c) a könyvkötészet,
- d) az üzletikönyv-gyárak
- e) a reprodukáló üzemek,
- f) a betűöntődék,
- g) a kő- és könyvnyomdai festék- és hengeranyaggyárak, valamint grafikai szaküzletek és üzemek,
- h) a könyv-, mű- és zeneműkiadói üzemek és a könyv-, mű- és zeneműkereskedések,
- i) tanszer- és papírkonfekció-üzemek és kereskedések szocializálásáról.

7. §. A technikai termelő és szocializáló osztály ügyeinek gondos ellátását biztosítandó, irányítás jogával felruházott bizottságot kell alakítani, amelynek tagjai: a Szocializáló Népbiztosság, a Papír- és Nyomdaanyag Hivatal, a litográfusok, könyvkötők,

nyomdai tisztviselők, fényképészek, iparművészek, könyvkiadók, könyvterjesztő-alkalmazottak és a terjesztő osztály egy-egy kiküldöttje.

8. §. A már szocializált vagy ezután szocializálandó sajtó, továbbá a technikai és a terjesztő üzemek termelőbiztosait a Szellemi Termékek Országos Tanácsának elnöke nevezi ki.

9. §. A terjesztő osztály feladata a szellemi termékek terjesztése a szocializált és felállítandó szervek útján.

10. §. A terjesztő osztály ügyeinek gondos ellátását biztosítandó, irányítás jogával felruházott bizottságot kell kiküldeni, amelynek tagjai: a Közoktatásügyi Népbiztosság tankönyv- és könyvtárak ügyeinek képviselőjével megbízott egy-egy kiküldöttje, a szortiment [bizományi könyvkereskedés], kolportázs², kiadóhivatali tisztviselők egy-egy képviselője.

11. §. A Szellemi Termékek Országos Tanácsa mellett és azzal szerves összefüggésben működik a Papír- és Nyomdaanyag Hivatal, amelynek hivatása a papírgyártás, a behozatal és elosztás, valamint a papírhulladék ügyeinek intézése, a nyomdai anyagok behozatala és elosztása.

12. §. Ezen rendelet megjelenése után minden szellemi termék csak a Szellemi Termékek Országos Tanácsa útján jelenhetik meg.

13. §. Minden egyéb, tisztán kezelési nyomtatvány- vagy ügykezelési papírszükséglet kizárólag a Papír- és Nyomdaanyag Hivatal útján kapható.

14. §. Aki e rendeletet megszegi, forradalmi törvényszék elé kerül.

A szövegközlés alapja: Tanácsköztársaság, 1919. április 19. : A Közoktatásügyi Népbiztosság 9. K. N. sz. rendelete; Tanácsköztársaság, 1919. április 27. : A Közoktatásügyi Népbiztosság 14. K. N. sz. rendelete.

1. A Szellemi Termékek Országos Tanácsa néven olyan központi szerv létesült, amely az írásbeli közlés minden területét és folyamatát egyetlen keretben fogta össze a szerzői tevékenységektől a kiadványok előállításán keresztül a terjesztésig.
2. *Kolportázs* — 1. a 26. szemelvény 5. jegyzetét.

JAVASLAT A SAJTÓTERMÉKEK ORSZÁGOS
TANÁCSA¹ HATÁSKÖRÉBE TARTOZÓ
ÜZEMEK SZOCIALIZÁLÁSÁRÓL

1919

(Részlet)

III. A könyvnyomdák szocializálása

Magyarországon az 1918. évi június hó 22-én felvett statisztika szerint 1137 könyvnyomda volt, éspedig 257 Budapesten és 880 vidéken (378 városban); ez utóbbiak közül elesnek a megszállott területeken levő könyvnyomdák, melyeknek száma ez idő szerint megállapítható nem volt.

A szakosztály feladata elsősorban a Budapesten levő nyomdák szocializálása. Szocializálás alá kerülnének elsősorban azok a nagyobb könyvnyomdák, melyek 20-nál több alkalmazottat foglalkoztatnak, ezeknek száma Budapesten 56. A 20-nál kevesebb alkalmazottat foglalkoztató budapesti könyvnyomdák szocializálása előtt sorra kerül a vidéki városokban levő, 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató könyvnyomdák szocializálása, és csak azután kerülnének sorra a budapesti – majd végül a vidéki városokban levő, 20-nál kevesebb alkalmazottal bíró nyomdák.

A nagyobb nyomdák kétségkívül rentábilisabbak, mert hiszen az üzemvezetés, a munkabeosztás, az anyagbeszerzés és sok egyéb munkálat aránylag kevesebb költséget igényel a nagyobb üzemben, mint a kisüzemben. A kisüzemek centralizálása bizonyos fokú óvatosságra int bennünket a könyvnyomdák speciális helyzete miatt, ugyanis majdnem minden könyvnyomda betűmagassága más és más, ami lehetetlenné teszi a különböző betűmagassággal rendelkező könyvnyomdák egy üzembe való centralizálását. Ennek dacára a kis nyomdák betűi mégis felhasználhatók úgy, hogy azokat beöntenek, és modern típusú betűkké alakítanók át. Politikai szempontból a kis nyomdák fenntartása nem kívánatos, sőt, egyenesen káros, miután ezek voltak mindig tenyészhelyei az ellenforradalomnak.

Az üzemek szocializálásánál, mint ahogy a második [pénzügyi] részben már említettük, legelső teendőnk az üzemi tanácsok meghallgatása után az üzemi biztos kinevezésére szóló előterjesztés. Csak a legnagyobb, 50 munkást meghaladó üzemeknél gondolunk külön üzemi biztosokra, ennél kisebb üzemeknél 2-3 üzemnek közös üzemi biztosra lenne. Tekintettel azonban arra, hogy nagyon sok kő- és könyvnyomda nemcsak szorosan hozzátartozó tömöntödével

és betűöntődével bír, hanem könyvkötéssel, litográfiával, könyv- és lapkiadóvállalattal is, ezen üzemek egységes vezetése érdekében feltétlenül szükségesnek véljük, hogy az egész üzem felett diszponáló üzemi biztosok neveztesse ki.

Az üzemi biztosok első feladata az üzemellenőrző tanácsok közbejöttével a vezetésük alatt álló üzem vagyónának és teljes leltárának átvétele; ennek megtörténtét természetesen köteles azonnal bejelenteni tanácsunk szakosztályánál. Ugyancsak jelenteni tartozik osztályunknál a személyzet létszámát és azt, vajon a személyzet kellően foglalkoztatva van-e, és ha nem, mily munkák volnának azok, melyek a személyzet foglalkoztatásához szükségesek. Munka hiányában osztályonként mennyi a felesleges munkaerő. Az üzemi biztosok szükséghez képest, de legalább hetenként egyszer, működésükről jelentést tartoznak küldeni szakosztályunkhoz. Az üzemekben foglalkoztatott munkások létszámát egyelőre megbolygatni nem kívánánk, hanem a fölösleges munkával bíró üzemek munkájának átutalásával óhajtjuk biztosítani minden üzem rendes menetét. A személyzet elboesátásához csak akkor szándékozunk nyúlni, ha előttünk nyilvánvaló lesz, hogy azok tartósan nem foglalkoztathatók. Az ebben a szakaszban elmondottak természetesen vonatkoznak az összes szakosztályokra, melyeknek tervezeteit a következőkben adjuk elő. Az üzembiztosok hatásköre a könyvnyomdákban főnöki, illetve a vezérigazgatói teendők ellátása, különösen, hogy az üzem a lehetőséghez képest az eddiginél még ésszerűbben legyen kihasználható. Ennek elérése végett az üzemi biztosok állandó érintkezésben lesznek tanácsunk termelési szakosztályával, ami által a vezetésük alatt álló üzemeket munkával elláthatják. Ugyancsak a termelési osztályunk feladata lesz gondoskodni az anyagelosztó alosztályok útján arról, hogy a szocializált üzemek a szükséges anyagokkal elláttassanak.

Az üzemi biztosok Budapesten közös tanácsot alkotnak. A biztosok tanácsa a szocializáló bizottság könyvnyomdai szakelőadója vagy a szakosztály termelési biztosa által kinevezett más megbízott elnöklete alatt időközönként ülést tart.

Az üzemi biztosok a grafikai szakosztály termelési biztosának felelősséggel tartoznak működésükért, és tartoznak annak intézkedéseit végrehajtani.

Szigorúan kötelességük arra ügyelni, hogy az üzemben csak a legszükségesebb kiadások eszközöltessenek, és általában örködniök kell a fölött, hogy minden bevásárlás, anyagbeszerzés stb. csak az arra illetékes fórumokon keresztül történhessék.

Haladéktalanul gondoskodni kívánunk arról, hogy szakosztályunk közegei pénzügyi szakértők bevonásával meggyőződést sze-

rezzenek az üzemek átvételéről és ezeknek helyes és céltudatos üzembentartásáról, és amennyiben arról győződniek meg, hogy akár az átvétel, vagy pedig az üzemvezetés nem a kívánatos módon történt vagy történik, annak orvoslásáról azonnal gondoskodni fogunk. Az üzemi biztosok kötelessége arra ügyelni, hogy az üzem pénztárában csak az üzem fenntartásához szükséges összegek legyenek. Ezeket meghaladó összegek azonnal beutalandók az illető üzem számlájának javára a Pénzüntézeti Központba. Ha az üzem kiadásainak fedezésére bármi okból elegendő pénz nem állna rendelkezésre (ha ez az eset előfordulhat), akkor az üzemi biztos tartozik gondoskodni, hogy szabályszerűen kiállított és általa hitelesített számlák a grafikai szakosztálynak termelési biztosához vagy ennek helyetteséhez idejekorán utalványozás végett bemutatassanak.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 222–223. l. (Eredetije: P. I. Arch. B. M. eln. 1920–36–453–3652.)

1. *Sajtótermékek Országos Tanácsa* – a nyomdák és papíripari üzemek országos összefogására és központi irányítására hivatott szerv.

86

RENDELET A KÖNYVPIAC MEGNYITÁSÁRÓL

1919. május 27.

A könyvpiac újból való megnyitása alkalmából a közkönyvtárak szükségletének biztosítása végett a Népgazdasági Tanács a következőket rendeli:

1. §. Kiadók a kereskedőknek oly készletből, amelynek példányszáma 1000-en alul van, könyvet vagy zeneművet csak a Szellemi Termékek Országos Tanácsa könyvkiadó és kereskedő üzemeket szocializáló szakosztályának és a könyvtáriügyi politikai megbízottak együttes engedélyével szolgáltathatnak ki. Az engedélyt a szocializáló szakosztálynál (V., Markó utca 25. IV) kell kérni. Az 1000 példányt meghaladó készletből további intézkedésig – 1000 példány épségben meghagyásával – bármily mennyiség szállítható.

2. §. Az elemi, középiskolai és középiskola jellegű szakiskolai tankönyvek forgalma szabad.

3. §. Szortimentek [bizományi könyvkereskedések], antikváriumok és könyvterjesztő vállalatok 10 példánynál nagyobb, leltározás kényszere alá eső készleteinek összes példányait további intézkedésig zár alá kell venni. Ezekből a készletekből – azok feloldásáig – csak a Szellemi Termékek Országos Tanácsa könyvkiadó és

kereskedő üzemeket szocializáló szakosztályának és a könyvtárügyi politikai megbízottnak együttes engedélye alapján szabad könyvet kiszolgáltatni.

4. §. Könyvkereskedők, antikváriusok, zeneműkereskedők üzleteiket további intézkedésig folyó évi május hó 25. után is zárva tartani kötelesek.

5. §. E rendelet intézkedéseinek pontos megtartásáért az üzemi (üzleti) biztosok személyesen felelősek.

6. §. Ezt a rendeletet a Közoktatásügyi Népbiztosság hajtja végre.

7. §. Aki e rendelet ellen vét, forradalmi törvényszék elé kerül.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 137–138. l. (Eredetileg megjelent: Tanácsköztársaság, 1919. május 28.: A Népgazdasági Tanács 6. N. T. sz. rendelete.)

87

KNER IMRE¹

KOMMUNISTA KÖNYVKULTÚRA

1919

Az osztálytársadalom gazdasági szerkezete nem engedte meg a tömegeknek bizonyos életnívón való fölüllemelkedését, és ezzel lehetetlenné tette kultúrszínvonaluk emelkedését is. Viszont a könyvtermelés célja sem a tömegek kultúrszínvonalának emelése volt, hanem a mindenkor meglévő napi igények szolgálja kielégítése. A kapitalista termelési rend kérélyhetetlen következetessége így egy kegyetlen circulus vitiosusba kényszerítette bele a könyvkiadói, könyvtermelési tevékenységet, amelyben az egyes egyén, író, művész, kiadó vagy nyomdász esetleg meglévő nagyobb akarásai, jobb törekvései csak szórványos kísérletekben, áldozatokkal és lemondással teljes próbálkozásban tudtak elhelyezkedni, még ott is, ahol a demokrácia a tudatosan akadályozó és romboló cenzurális [cenzurái] rendőri intézkedéseket már eltörölte. A tömegek jobb, szebb, emberibb élet utáni vágya csak abban a terméketlen, limonádé ízű romantikában találhatott kielégülést, amelyet a cselédszobától a szalonokig, a ponyván tenyésző krajcáros kolportázsirodalomtól [a hírlapárusok útján terjesztett ponyvakiadványoktól] a selyem és bársonykötéses „díszmunkákig” egyformán fogyasztott a kapitalizmus társadalma, s amely gyakran megtévesztően utánozza a komoly irodalom külső formáit.

A könyvkiadó üzletember természetesen arra az irodalomra

vetette rá magát, amelynek legtöbb volt a vevője, és így – talán néha tudatlanul és szándéktalanul – egyre mélyebbre süllyesztette maga is olvasói színvonalát; még a legjobb esetekben is csak kiszolgálta a vágyaikat, de nem fokozta, nemesítette, emelte őket, holott az irodalomnak ez az igazi, egyetlen hivatása. A kapitalizmus tömegirodalma, tömegművészete, tömegzenéje, tömegszínháza összefüggő, szerves képződménye ennek a társadalomnak, s csak ebből a perspektívából ismerhető fel az operettszínházak és más tömegszórakozóhelyek „művészetének” veszedelmes és káros volta.

Hogy az irodalom és könyvkiadás ilyen irányú fejlődésével együtt járt a nyomdászat leromlása is, az természetes, sőt szükségszerű következmény. A tömegeladási lehetőségek kedvéért süllyedt folyton a könyvek tartalmi színvonala, s a profit kedvéért züllött le a könyv értéktelen tömegeiké. A géppel szedett, nyomott, kötött tömegkönyv vérszegény angolkóros testét azután ugyanaz a limonádé ízű romantika öltöztette „művészi” mezbe, amely a tartalmat jellemezte. A nemes anyag, az őszinte technika, a feladat komolyra vévése képezték a régi könyvművészet alapjait. A kapitalista könyvtermelés azonban nem ezekkel dolgozott s nem szolgálta az igazi célokat. És ez a katasztrofális lezüllesztés végeredményben éppen úgy megölte a közönség kvalitásérzését, mint az ipari termelés többi területein...

A kommunista könyvtermelés – a termelés szervezésének tempójával lépést tartva – egyre inkább kikapesolja majd a gazdasági szempontokat. A megfelelően újraszervezett termelés által felszabadított energiák az igazi kultúrmunka irányába fognak terelődni, s az eddigi nyomasztó létfenntartási gondok alól felszabadulva, az egyén egész figyelmével az élet, az emberiség igazi problémái felé fog fordulni. Az igaz, produktív kultúrmunka akkor fog csak elkezdődni, ha a teljesen megszervezett, igazán a szükségletekhez alkalmazkodó szociális termelés az elsőrendű életszükségletek előteremtésére fordított munkán túl a teljes emberi szabadságot teremti meg.

Ma még a kapitalizmus esődjének leszámítolása foglalkoztat bennünket, a termelést a háború teljesen lezüllesztette, s kimerítette az emberiség erő- és nyersanyagtartalékait. Előreláthatóan hosszú ideig az újraszervezés foglalja le minden erőnket, s az az idő, amikor a kultúrának ez a végső felszabadulása el fog következni, még nincs közel. De az irodalomnak, művészeteknek s főként az iparművészetnek már ma ebbe az irányba kell fordulnia. Ha a kommunista társadalom csak jólétet ad, s nem ennek a magas kultúrának a lehetőségeit is, meghal a forradalom, s a tömegeken a kisburzsoázias butasága lesz úrrá. Már most el kell kezdeni az igények keltésének forradalmasító munkáját, már most arra kell törekedni, hogy

a művészet s az irodalom egy magasabb rendű élet, a lélek új birodalma felé mutasson, s ezzel állandóvá tegye a lelkek forradalmát. Az egész iparnak újjá kell alakulnia, vissza kell szerezni azt, amit a kapitalizmus elpusztított, újra meg kell teremtenünk azt a műhelykultúrát, amely körülbelül a barokk után, a kapitalizmus ébredése előtti nagy iparművészeti korszakkal letűnt. Tudatosan kell belevinnünk a tömegtermelésbe a tömegnevelés tendenciáit, hogy jó formákhoz, őszinte, nemes technikához szoktassuk a tömegeket, mert a „nagy” művészet élvezése, megértése csak kevesek elmélyedésének jutalma, de a tömegtermelés termékei mindenütt, minden proletár kis háztartásában ott vannak. És ennek a nagy munkának éppen a nyomdászatban kell elkezdődnie, amelynek termékei mozgékonyaságuknál, gyakorlati céljuknál és természetüknél fogva is legelső sorban alkalmasak arra, hogy a tömegkultúra hordozói legyenek. A könyv, a propagandamunka s a mindenki helyzetébe belenyúló események gondolkozásra készítő ereje, a több szabad idő s az új életviszonyok nagy nivelláló hatása egyre szélesebb rétegeket fognak megnyerni az olvasásnak, s a profitszempontok kikapcsolása és a példányszámok nagy emelkedése eddig elképzelhetetlen lehetőségeket teremtenek. A termelésben fel kell használni a technika minden vívmányát, de tudatosan kell megkezdeni a harcot a technika korlátlan lehetőségei által előidézett iparművészeti anarchia ellen. Nem szabad szolgai módon utánozni az utolsó igazán szép könyvek stílusát, de belőlük elindulva kell megteremteni egy új stílust, amelyet a technika és az anyag lényegéből adódó lehetőségek determinálnak, s amely a legújabb technikai lehetőségek konzekvenciáit is vonja le, találja meg az ezeknek megfelelő kifejezési módokat. De becsülethez kell újra juttatni a nemes, igazi kézi munkát, s a szedőgépnak, a rotációs-nak csak ott szabad teret engedni, ahol azt a sürgősség követelményei diktálják. A „szabad verseny” halála kivonja a nyomtató művészet szervezetéből azt a mérget, amit a hallatlanul fejlődött reklám belevitt a nyomdászatba, s az „újszerűségek” a feltűnés, az egymás túlkiabálásának hajszolása helyett egy komoly, pozitív értékeken felépülő iránynak kell itt is utat törnie.

Az üzemi specializáció rendje oda kell hogy vezessen, hogy minden fajtájú könyv és újság nyomtatására más üzemek jelöltesse ki, amelyek munkásai ezáltal rövid idő alatt képesek lesznek egy mindig a feladat legjobb megoldását hozó tipográfiai stílust találni.

A szellemi termelés gazdasági felszabadulása a szépirodalomban az új és új gondolatok szabad kifejlődési lehetőségein keresztül a forradalom folytonossá tételét fogja eredményezni. A tudomá-

nyos és szakirodalom pedig – elejtve a profit szempontját, s állandó összeköttetést találván a termeléssel és az étellel – önként fogja a kollektív munka egy olyan módját megtalálni, amelyben mindenki a tehetségéhez mért szerephez és feladathoz jutva lesz a szellemi termelés részesévé. A könyvkiadási tevékenység feladata az lesz a kommunista társadalomban, hogy a művészet és irodalom termékeit méltó formában juttassa el mindenkihez, s a kultúra igazi terjesztőjévé, a forradalom szolgájává legyen, a tudományos termelés termékeit pedig egy hatalmas, mindent felölelő rendszerben, a teljes szabadság megőrzése mellett úgy rendezze, hogy a nagy összefüggésben minden könnyen és gyorsan megtalálható és felhasználható lévén, a tudományos irodalom egy mindenkinek mindig rendelkezésére álló szellemi termelőeszköz szerepét tölthesse be.

A gazdasági forradalom befejezése után kezdődik az emberiség igazi történelme, a szellemi forradalmak szakadatlan láncolata. Ezt előkészíteni, megalapozni, lehetővé tenni a kommunista kultúrpolitika feladata, s erről senkinek, aki a könyvtermelés munkájában bármely szerepet tölt is be, egy pillanatra sem szabad megfeledkeznie.

A szövegközlés alapja: Corvina, 1919. június 30. 18. sz. 74–76. l.

1. *Kner Imre* (1890–1944) – Kner Izidor fia, gyomai könyvnyomdászati munkásságának folytatója. Lipesében tanult. Hazatérve Kozma Lajossal együtt új könyvművészeti stílust alakított ki. A tartalmi és formai igényesség nemcsak a programjában szerepelt, hanem saját kiadói és nyomdászati gyakorlatában ennek a megvalósítására is következetesen törekedett. Kiadványai a hazai hagyományokban gyökerező művészi modern könyv példái. Elméleti munkásságában (A könyv művészete stb.) könyvművészeti irodalmunk máig élő alap-ételeit foglalta össze.

A kommunista könyvtárpolitika alapelvei és körvonalai

88

DIENES LÁSZLÓ¹

KOMMUNISTA KÖNYVTÁRPOLITIKA

1919. május 4.

A régi világ úgynevezett művelődési politikájának osztálymivolta legjobban két jellemvonásban nyilvánult meg. Egyik, hogy a kultúrát vagyoni cenzushoz kötötte (nemesak tandíj képében,

hanem azáltal is, hogy a tanuló évek alatt nem tartotta el a tanulót), s ezáltal a nagy tömegeket elvileg kizárta az írás-olvasáson túl kezdődő művelődési lehetőségekből. Másik, hogy szolgálai lelkeket igyekezett nevelni azokban, akiket nem zárhatott el az ismeretforrásoktól.

A régi világ osztálykultúrpolitikája megnyilvánult könyvtárpolitikájában is. Könyvtár kevés volt s keveseké volt. Kevés volt, mert a burzsoá kultúrpolitikának nem volt érdeke a sok könyvtár, mert a sok könyvtár ellenkezik azzal a törekvéssel, hogy engedelmes, szolgálai lelkeket készítsen ki, akik elég önállótlanok arra, hogy a burzsoá kizsákmányolást észre sem véve, a létező világot az egyetlen lehetséges világnak lássák. A könyvtár pedig önállóságot jelent, független kutatást, a józan ész szabad akarátát, a tanító eszhatatlanságának végét, az ellenállás kezdetét, a forradalom csiráját. Ezért nem kellett sok könyvtár a burzsoáziának. Mert veszedelmes volt. Ezért nem véletlen s nem személyes hajsza az, amiben évek hosszú során át részesült legmodernebb könyvtárunk, a Szabó Ervin Könyvtár, melyet nemcsak nagynevű alapítója miatt tartott a burzsoázia, s pedig joggal, az eljövendő forradalom fő melegágyának.

A burzsoá könyvtárpolitika gondoskodott arról is, hogy a kevés könyvtár keveseké is maradjon. Szigorú belépési feltételekkel és lehetetlen nyitvatartási időekkel, de még inkább hivatalnokaiába oltott elutasító magatartással igyekezett minél jobban távol tartani a tömegeket a könyvtártól. Az állítólagos közkönyvtár többnyire egy kisszámú klikk magánkönyvtára volt, ahol arisztokratikus csöndben csinálta a kultúrát néhány – többnyire nem tehetség szerint – kiválasztott. S hogy a „népnek” is legyen könyvtára – mert hiszen az igazi művelődést úgy lehet legjobban megakadályozni, ha álműveltséget tenyésztünk –, csinált a burzsoázia könyvtárpolitika népkönyvtárakat. Más célra használhatatlan, eldugott, piszkos helyiségekbe beraktak egy-két kopott asztalt és széket, kiválogattak nagyon gondosan, nehogy véletlenül szocialista szellemű keveredjen közé, pár száz selejtes, „népszerű” könyvet, és hetenkint párszor odaállították a tanítót vagy a kántort, hogy adja ki a „népnek”. A népet azonban nem csábította nagyon ezen irodalmi népkönyha kevéssé esalogató illata, s józan megérzéssel elutasította magától a gazdagnak asztaláról lehulló s igazi tápértéket nélkülöző kultúrmozsákat.

A kommunista kultúrpolitika célja elsősorban önállóságra nevelni az embereket, azért nevelési eszközei között az eddiginél sokkal nagyobb szerepet fog játszani az önálló művelődés eszköze, a könyv. A könyv sokkal nagyobb szerepet fog játszani az egyén

életében, s sokkal több ember életében lesz fontos szerepe, mint eddig. A kommunista könyvtárpolitikának meg kell találni a módot arra, hogy az önálló művelődés e fontos eszközeit minden proletárnak kezei közé juttassa. Ennek két föltétele – a burzsoá könyvtárpolitikával szemben –, hogy sok könyvtár legyen, s minden könyvtár mindenkié legyen.

Ez a két tulajdonképpen nagyon egyszerű követelmény olyan messze ható következményekkel jár, melyek keresztülvitele teljesen át kell hogy alakítsa országunk könyvtárügyét.

Kétfajta könyvtárra van szüksége a proletariátusnak. Egyik fajta az, amelyben minden proletár megtalálja azokat a könyveket, melyeket általános művelődése és irodalmi műélvezete céljából olvasni akar. Ilyen könyvtár sok legyen, legyen minden kerületben egy-kettő legalább, hogy közel essék mindenki lakásához. Az ilyen könyvtárban legyen szép, tágas, levegős, világos olvasóterem, ahol a proletár megtalálja az összes napilapokat, az összes folyóiratokat, melyek érdeklik, másik terem, ahol kényelmes ülőhelyeken, csendben, a házi bajoktól, gyermekzsivajtól távol nekiülhet egy-egy jó ismeretterjesztő munka vagy szép regény olvasásának. Legyen benne olyan jól berendezett helyiség is, ahol gyorsan, kényelmesen megkapja kölcsön otthoni olvasásra azt a könyvet, amelyet kiválasztott, vagy amelyre a figyelmes könyvtáros felhívta érdeklődését. Legyen benne mindez gyermekei számára is, lássa el a könyvtár az egész családot könyvvel, nem feledkezve meg képeskönyvről sem az egész kicsinyek számára. S gondoskodjon a könyvtár arról is, hogy előadások, kiállítások stb. rendezésével tájékoztassa a proletárokat mindazon eseményekről és dolgokról, melyek az olvasással összefüggnek.

A másik fajta könyvtár, amelyre még szükségünk van, a tudományos szakkönyvtár a szakismeretek elsajátítására és a folytonos továbbképzés, valamint a tudományos kutatás céljából. De ez se legyen a tudósok számára fenntartott s féltékenyen őrzött könyvtár. A proletár társadalomban a tudósok kasztja is megszűnik, a tudomány is megszűnik kiváltság lenni, a tudomány is mindenkié, s az eszközök is, melyek hozzá visznek, mindenki számára szabadon kell hogy álljanak. A tudományos könyvtárak is úgy legyenek berendezve, hogy azokban mindenki eligazodjon, mindenki hozzáférjen minden könyvhöz, melyre szüksége van.

Minden nagy városban tehát kettős könyvtárrendszert kell kiépíteni: egy közművelődési könyvtárhálózatot, s kerületenként egy-két vagy több könyvtárral az általános olvasmányszükséglet kielégítésére. Erre a célra, minthogy a közeljövőben építeni nem lehet, le kell foglalni minden kerületben a legalkalmasabb épüle-

teket és berendezéseket, valamint – minthogy a könyvnek is szűkében vagyunk – le kell foglalni az eddig fennálló népkönyvtárakat, egyesületek, klubok, kaszinók stb. használható könyvtárait, föl kell kutatni a kiadók, könyvkereskedők rejtett készleteit. Hogy pedig alkalmas és hozzáértő személyzet is álljon rendelkezésre, sürgősen könyvtárosképző tanfolyamokat kell rendezni.

A tudományos kutatás és szakképzés céljaira pedig minden nagyobb városban egy szakkönyvtár-rendszer építendő ki, azon az alapon, hogy mindenfajta könyvtár legyen, amire szükség van, de ne legyen egy fölösleges sem, legyen mindenféle szakkönyvtár, de mindegyikből csak egy, hogy ez az egy azután jó lehessen. Ez pedig a könyvtárügy mai állásában azt jelenti, hogy egyesíteni kell a mai, rendszertelenül működő egy-fajta könyvtárakat, és ésszerű munkafelosztást kell létesíteni az így keletkezett nagyobb könyvtárak között. De még ez sem elég. Hogy a kutató gyorsan és biztosan dolgozhasson városa könyvtáraiban, meg kell hogy szüntessük a könyvtári adminisztrációk mai anarchiáját, mert csak a könyvtári rendszerek egyesítése által szüntethető meg az a tartóhatatlan állapot, hogy pl. Budapest minden könyvtárában másféleképpen kölcsönzik ki a könyveket, más és más időben tartják nyitva az olvasótermet, más és más a katalógusok beosztása stb., mely fölösleges anarchia a gyors és biztos munkát lehetlenné teszi.

Könyvtárügyünk újjászervezésének kerestülvitele egy megalkandó Országos Könyvtárügyi Tanács feladata, mely a mellé állított szakhivatal, az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal segítségével egységes vezetése alá kell hogy vegye az ország összes közművelődési és tudományos könyvtárát. Természetesen úgy az országos, mint a szintén megalkandó megyei és városi könyvtári tanácsok a Tanácsköztársaság szervezetének megfelelően, az országos, illetőleg megyei és városi szovjetekből s a megfelelő szakemberekből alakítatnak meg.

A szövegközlés alapja: Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 88–92. l. (Eredetileg megjelent: Vörös Újság, 1919. május 4.)

1. *Dienes László* (1889–1953) – a Fővárosi Nyilvános Könyvtár könyvtárosa, később igazgatója, majd Budapest népbiztosa, ill. könyvtárügyi megbízott lett. Szabó Ervin egyik legkiemelkedőbb és legkövetkezetesebb munkatársa és követője. Az MKP egyik alapító tagja. Több fontos könyvtárpolitikai tanulmány szerzője, a szocialista könyvtárpolitika céljainak és alapelveinek egyik kidolgozója és megvalósítója. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe, Kolozsvárra,

majd a Szovjetunióba emigrált (1931). Kolozsvárott 1926-ban megalapította a Korunk című baloldali folyóiratot. 1945 után hazatért. A Szabó Ervin Könyvtár igazgatója és a budapesti tudományegyetem tanára lett, ahol a közgazdaságtant adta elő. Közreműködött az új szocialista könyvtárügy kifejlesztésében. Életrajzát, műveinek válogatott gyűjteményét és bibliográfiáját Remete László adta ki Dienes László 1889–1953 címen, 1964-ben. — Dienes készítette elő a Tanácsköztársaság két alapvető könyvtárpolitikai dokumentumát: a Könyvtárügyi programot és az Országos könyvtárügyi rendezésének általános alapelveit. Itt ezek céljait, indokait és lényegét foglalja össze. A három dokumentum tehát szorosan összefügg.

89

KÖNYVTÁRÜGYI PROGRAM

1919 február vége

1. A könyvtárügy olyan széles bázison építendő ki, mint a népiskola.

2. Törvény útján köteleztessenek a városok arra, hogy meglévő kihasználatlan könyvtáraik nyilvános könyvtárakká (közművelődési könyvtárakká) alakíttassanak, s e célra könyvtári illetéket szedjenek.

3. A könyvtárügy kifejlesztése a szabadtanítás szervezetével kapcsolatban történjék. Ahol szabadtanító szervek működnek, ott emelendők és fejlesztendők a könyvtárak, és viszont.

4. Járásonként vagy legalább megyénként nagyobb közművelődési anyakönyvtár létesítendő, mely a vidék falusi népkönyvtárainak központja.

5. A járás, illetőleg megye kihasználatlan könyvtárainak anyaga, illetőleg a falusi népkönyvtárak nem használt, mert nem oda való könyvanyaga beszállítandó az anyakönyvtárba. Középiskolai és egyéb könyvtárak muzeális értékű kéziratokat vagy könyveiket az Országos Könyvtári Irodának² adják át a megfelelő közgyűjteménybe való illesztés céljából.

6. Intézetek (esetleg állami vagy hatóságiak is), érdekképviselések, társulatok kormányhatóságilag felhívandók, hogy könyvtáraikat, feladataik sérelme nélkül, adják át nagyobb közönység használatára a járási, megyei vagy városi központi közművelődési könyvtáraknak, amelyek azt tovább vezetnék.

7. Kihasználás szempontjából alkalmatlan helyen levő könyvtárak, ha csak ottlétük a hely történelmével szervesen össze nem tartozik, más községbe vagy városba helyezendők át.

8. A könyvtárügy különböző hivatalos testületeinek és könyv-

tárüggyel is foglalkozó egyéb hatóságok és testületek (Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősege, Földművelődésügyi Minisztérium, Magyar Iskola-Egyesület, Népiskolai Ifjúsági Könyvtárak Intéző Bizottsága stb.) szervezete demokratikusan alakítandó, a könyvtári tevékenységeik egyesítendőek. Úgy az országos, mint a járási, megyei, városi központi közművelődési könyvtárra felügyelő bizottságokba a helyi szabadtanító szervezetek küldöttei bevonandók.

9. A köteles példányok beszolgáltatásáról szóló törvény a könyvek célszerűbb felhasználásának biztosítására, a közművelődési könyvtárak érdekében, továbbá a hiánytalan nemzeti bibliográfia érdekében átalakítandó.

10. A sajtórendészeti példányok³ közművelődési célra való felhasználása intézményesen biztosítandó, vagyis pontosan megjelölendő, hogy a példányok az ügyészség területén vagy a szomszéd ügyészség területén mely központi könyvtár részére szolgáltatandók be.

11. Az országban kiépítendő közművelődési könyvtári hálózat megteremtésének előfeltétele új könyvtáros nemzedék kiképzése. Evégből sürgősen felállítandó a könyvtáriskola, mely az iskola fennállásának első három évében – a sürgős szükségletre való tekintettel – egyéves (fél évig elméleti, fél évig gyakorlati oktatás), azon túl kétéves. Átmenetileg a tanárképzők ifjúsága képezendő ki a modern nyilvános könyvtárügy szolgálatára.

12. A könyvtáros iskolával kapcsolatosan mintakönyvtár létesítendő a gyakorlók részére.

12/a. A könyvtárosi foglalkozás élethivatássá emelendő, s a pályán működők besorozandók vagy a közigazgatás, vagy az oktató személyzet státuszrendszerébe.

12/b. Középiskolák és szakiskolák két felső osztályában a könyvtárhasználatról és a nagyobb tudományos könyvtárakról szóló előadások a tantervbe beillesztendőek.

13. Minthogy a főváros összes tudományos könyvtárainak dotációja együtt sem elég arra, hogy a tudomány haladásával lépést tartsanak, a főváros nagy könyvtárai között kormányhatósági beavatkozással a költségek apasztása és a dotáció racionálisabb felhasználására nézve megállapodás létesítendő az egyes könyvtárak által rendszeresen fejlesztendő tudományszakokra nézve, hogy ekképp Budapest nagy könyvtárai együtt egy egészet alkossanak.

14. Az 5. és 6. pontban körülírt központosítás különösen keresztülviendő a fővárosban, ahol hasonló területen egymás mel-

lett több könyvtár működik ki nem elégtő eredménnyel. A Nemzeti Múzeum Könyvtára kell hogy megmaradjon praesens [nem kölcsönző] könyvtárnak, estig nyitva levő olvasótermekkel és sok kutatószobával, viszont azonban, ha az Akadémiai Könyvtár képtelen – minthogy anyagi ereje nincs hozzá – a tudományok haladásával lépést tartani, egyesítendő az Egyetemi Könyvtárral, ugyanígy egyesítendő volna a megfelelő tárgyalások során az OMGE Könyvtára a Mezőgazdasági Múzeum szakkönyvtárával; a Kereskedelmi Kamara, a Szabadalmi Hivatal, a Számvevőség, a Társadalmi Múzeum, a Kereskedelmi Akadémia és a Statisztikai Hivatal szakkönyvtára együtt egy kereskedelmi és pénzügyi szakkönyvtárra építendő ki; esetleg ezek csoportja a Városi Könyvtár központi gyűjteményével egyesítendő. A Képviselőház Könyvtára is átadandó a nyilvánosságnak stb.

15. A Városi Könyvtár központi (municipal reference library) könyvtára központi kultúrházzal, a fővárosi szabadtanítás tüzelyhelyével legyen kapcsolatos úgy, ahogy azt Szabó Ervin Emlékiratában⁴ kidolgozta.

16/a. A vakok részére nagy központi könyvtár emelendő a Vakokat Gyámoló Országos Egyesülettel kapcsolatban.

17. Államilag létesítendő Központi Bibliográfiai Intézet útján elkészítendő a magyarországi (XV. sz. végéig terjedő) kéziratoknak és az ősnymtatványoknak a közös katalógusa.

18. Ugyanez a Bibliográfiai Intézet készítse el elsősorban a főváros, majd fokozatosan az ország legnagyobb könyvtárgyűjteményeinek egyetemes repertóriumát, és szervezze meg ezzel kapcsolatban a magyar könyvtárak tudósító irodáját, mely bárki számára illeték fejében rendelkezésre álljon.

19. A Központi Bibliográfiai Intézet ezeken kívül – tehát a kéziratok, ősnymtatványok s a nagy könyvtárak betűrendes katalógusain kívül – készítse el ugyane gyűjtemények szótár-katalógusát, a folyóiratok egyetemes repertóriumát, gyűjtse a magyar könyvészet forrásmunkáiban hiányzó címeket, adja ki a kurrens magyar bibliográfiát folyóirat- és cédulaalakban, adja ki a nagy könyvtárak évi gyarapodását közös jegyzékben, és adja ki e nagy könyvtárakba járó folyóiratok közös katalógusát.

20. A könyvtárak és könyvtári szakismeretek technikai berendezésének megismertetése és az egész könyvtárügy propagandája céljából a központi könyvtári hatóság közvetlen felügyelete mellett, a Központi Bibliográfiai Intézettel párhuzamosan, szervezendő az Országos Könyvtári Iroda, hogy könyvtárak alapítása, berendezése dolgában tanácsot, útmutatást adjon, s evégből segédkönyveket szerkesszen és kiadjon, berendezési tárgyakkal és

azok forrásaival bárkit ismertessen meg, aki ez ügyben hozzá fordul.

21. A szakiroda szervezze meg a könyvtári felszerelési tárgyak központi beszerzését, a központositott könyvkötést és a könyvtárak központi duplum-értékesítőjét (clearing house-át).

A szövegközlés alapja: Köhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 218–221. l.

1. *szabadtanítás szervezete* – a népművelés szerveit, alkalmait összefogó szervezet, amely a felnőttek művelődését szolgálta. Szabadoktatásnak is nevezték.
2. *Országos Könyvtári Iroda* – a könyvtárügy központi ügyintéző szerve, később Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet néven kezdte meg a működését.
3. *sajtórendészeti példányok* – nyomdai példányok, amelyeket a nyomda ellenőrzés céljából az ügyészségre volt köteles betérjeszteni.
4. *Szabó Ervin Emlékirata* – l. a 63. szemelvényt.

AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÜGY RENDEZÉSÉNEK ÁLTALÁNOS ALAPELVEI

1919 március vége

Fő alapelv: mindenki az egész ország területén lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson a közkönyvtárak útján ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van. A közkönyvtárak útján kielégítendő könyvszükséglet általában kétféle: 1. az általános művelődés és irodalmi műélvezet kielégítésére alkalmas könyvek szüksége; 2. a tudományos kutató könyvszüksége. Olyan könyvtárrendszert kell tehát az országban kiépíteni, mely e kétféle szükségletnek eleget tesz.

Budapest könyvtárügye

A fő alapelv alkalmazásaként Budapesten kiépítendő:

a) Egy közművelődési könyvtárhálózat, egy adminisztratív központtal és kerületenként egy-két vagy még több könyvtárral, az egész népességre egységesen, az általános olvasmányszükséglet kielégítésére, kiépítve nagyban azt, amit a Szabó Ervin Könyvtár a rendelkezésére álló kicsiny eszközökkel megkezdett. Erre a célra, minthogy a közeljövőben középítkezésről aligha lehet szó, lefoglalandók minden kerületben az e célra legalkalmasabb épületek

és berendezések, valamint a szükséges személyzet kiképzésére sürgősen két-három hónapos könyvtároskurzus rendezendő. A könyvekkel való ellátás végett pedig lefoglalandók az eddig fennálló népkönyvtárak, valamint a különféle egyesületek, klubok, kaszinók, körök stb. könyvtárai, felkutatandók a kiadók, szortimenterek [bizományi könyvkereskedők] és antikváriusok rejtett készletei: nagyobb gyűjteményekkel rendelkező magánosok felszólítandók ezek átengedésére. Elvenni tőlük csak a közre nézve nélkülözhetetlen, vagy az egyéni használat mértékét nagyon túlhaladó gyűjteményeket javasolnánk.

b) Egy szakkönyvtár-rendszer, mely számolva az adott lehetőségekkel, a tudományos kutatás könyvigényeit van hivatva kielégíteni minden szakon.

E kérdés megoldásánál még jobban, mint a közművelődési könyvtárhálózat esetében, számolni kell azzal, hogy sem speciális, nagy könyvtári épületeket a közeljövőben nem emelhetünk, sem pedig speciális könyvtári berendezéseket nagy tömegekben nem termelhetünk. Tehát a meglévő nagy könyvtári épületekkel és berendezésekkel kell számolnunk s ezekhez alkalmaznunk megoldási tervezetünket.

Szakkönyvtár-rendszerünk felépítésének alapelve, hogy mindenfajta könyvtár legyen, amire szükség van, de ne legyen egy felesleges sem. S minthogy Budapest nem olyan nagy város, hogy szüksége lenne, s nem olyan gazdag, hogy megengedhetné magának, hogy ugyanazon szakkönyvtárból a város különböző pontjain, csak azért, hogy kissé közelebb essék, több legyen, ennél fogva nem engedhetjük meg tovább azt az anarchiát, mely eddig uralkodott Budapest könyvtárügyében, s mely többek között oda is vitt, hogy volt Budapesten tizenöt-húsz kisebb-nagyobb közgazdasági könyvtár, a szakmák közelebbi elhatárolása s a könyvbeszerzés legkisebb tervszerű megosztása nélkül. Alapelvünk tehát: legyen mindenféle szakkönyvtár Budapesten, de mindegyikből csak egy, hogy ez az egy azután jó lehessen. Egyesíteni kell tehát az egyfajta könyvtárakat, s ésszerű munkafelosztást létesíteni az így keletkezett nagyobb könyvtárak között.

Az adott könyvtárápületi viszonyok között ezen alapelv alkalmazása a következő szakkönyvtár-rendszerhez vezetne:

1. A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a Nemzeti Múzeum Könyvtára nagy muzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő. A magyar nyelvű s magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára

volna Budapestnek, mely inkább őrzi a könyveket, mintsem használhatja.

2. A többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtárak szakmák szerint összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés által legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók. Így legjobb volna az Egyetemi Könyvtárat az Akadémia Könyvtárával összeolvasztani egy nagy, szellemi tudományok könyvtárává (a társadalomtudományok [közgazdasági tudományok] kivételével), s ha ez azonnal építkezési nehézségek miatt nem is vihető ki, mindenestre a legszorosabb kapcsolatba hozandó a két könyvtár, pontosan előírt munkaprogrammal, oly módon, hogy a két könyvtár tulajdonképpen egy könyvtár legyen, ha a város két pontján marad is elhelyezve.

Közvetlenül kiegészíti az így teremtett szellemi tudományok könyvtárát a nagyszabásúan kiépített társadalomtudományi Szabó Ervin Könyvtár, mely az összes budapesti társadalomtudományi és közgazdasági könyvtárakat magába olvasztva, a már neki ígért Hazai Bank Erzsébet [Engels] téri palotájában egyszerre Budapest legnagyobb könyvtárai sorába emelkednék. Területe: társadalomtudományok, beleértve történelem is.

A többi tudományterületek (vagy az eddig tárgyaltaiból valamely okból kiemelendő szak, például esetleg a jog, néprajz, statisztika stb.) ismét meglevő centrumok köré csoportosítva adnának egy jó könyvtárat. Így a Műegyetem könyvtárába olvasztva az apró, hasonló jellegű könyvtárakat, egy technikai és technológiai könyvtár; az Orvosegyesület könyvtárába olvasztva a többi orvosi könyvtárakat, egy nagy orvostudományi könyvtár; az OMGE és a Földművelésügyi Népbiztosság könyvtárai körül alakulna egy nagy agronómiai és alkalmazott gazdaságpolitikai könyvtár; a Természettudományi Társulat könyvtára, mint centrum, s a többi apró, hasonló jellegű könyvtárak adnának egy jó egzakt és leíró természettudományi könyvtárat (esetleg a kettőt különválasztva); a Szépművészeti Múzeum, a Képzőművészeti Főiskola, az Iparművészeti Múzeum könyvtárainak egyesítéséből keletkezne egy szép képző- és iparművészeti könyvtár; az Országos Pedagógiai Könyvtár és a Városi Pedagógiai könyvtár egyesítéséből egy nagy neveléstudományi könyvtár (esetleg egy nagy Országos Pedagógiai Szeminárium mellett).

Ezek csak példák, a tervezet rendszeres kidolgozása csak pontos felvételek alapján történhetik majd meg.

Természetesen szükség volna az összes könyvtárak könyvanyagának kritikai átdolgozására, s a könyvtár rendeltetésének meg nem felelő anyag a megfelelő másik könyvtárba volna át-

utalandó. Ily módon volna csak elérhető, hogy minden könyvtárban csak azok a könyvek volnának, amelyek oda valók, de azok azután megvolnának.

A könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás, katalógusok stb.) egységesítése mellett felállítandó volna egy összkatalógus, mely az összes budapesti könyvtárakban található könyvek címeit egy egységes rendszerű katalógusban egyesítené, s amely összkatalógus minden nagyobb könyvtárban megvolna egy példányban. E mellé szervezendő egy központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító iroda, melynek feladata volna a vidéki könyvtárügyet is felölelni, legegyszerűbben az országos könyvtárügyi hivatalban.

A szövegközlés alapja: Kóshalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 222–225. l.

1. Szabó Ervin Könyvtár – a Fővárosi Nyilvános Könyvtár neve a Tanácsköztársaság idején. Az ellenforradalom korában ezt az elnevezést megszüntették. A fővárosi közművelődési könyvtári hálózata 1945 óta újból Szabó Ervin nevét viseli.

A könyvtárak országos rendszerének kiépítése

91

RENDELET A KÖNYVTÁRAK ÁLLAMOSÍTÁSÁRÓL; AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS ÉS AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRÜGYI ÉS BIBLIOG- RÁFIAI INTÉZET FELÁLLÍTÁSÁRÓL

1919. április 28.

1. §. A Magyarországi Tanácsköztársaság az ország lakosságának könyvvel s a könyvhöz vezető segédeszközökkel (bibliográfiák, katalógusok stb.) való ellátását állami feladatnak tekinti. Ezért tehát köztulajdonba és kezelésbe vesz minden tudományos és közművelődési könyvtárat, amennyiben az a hivatali kézikönyvtár kereteit túlhaladja. Ezen rendelet alapján köztulajdonná válnak az eddig állami és községi tulajdonban levő könyvtárakon kívül az összes közművelődési intézmények, nem állami tanintézetek, hivatalok, egyházak, rendek stb. könyvtárai, a hozzájuk tartozó összes ingatlannal és ingósággal.

2. §. Az egész ország tudományos és közművelődési könyvtárügyének központosított ellátása és irányítása céljából a Közoktatásügyi Népbiztosság Országos Könyvtárügyi Tanács, és ennek segédszerveiül Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet felállítását rendeli el, s ezzel egyidejűleg megszünteti az eddig fennállott Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét. Ez utóbbi köteles hivatali helyiségeit, felszereléseit, személyzetét az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet rendelkezésére bocsátani.

3. §. A megyék, városok és községek könyvtárügyének intézése, az Országos Könyvtárügyi Tanács irányítása alatt, a helyi munkás- és katonatanácsok feladata. E célból a Közoktatásügyi Népbiztosság elrendeli, hogy a falusi, városi, járási és megyei, Budapesten a kerületi és központi munkás- és katonatanácsok kebelén belül alakult művelődési osztályok, amennyiben ez szükségesnek mutatkozik, külön könyvtárügyi alosztályokat alkossanak, melyek a tanácsok rendeleteit végrehajtják, a területükön elhelyezett könyvtárak gazdasági ügyeit vezetik, munkáját ellenőrzik, erre vonatkozólag intézkedéseket kezdeményeznek, amennyiben hatáskörükbe tartozik, foganatosítanak, és a helyi könyvtárügyre vonatkozó kérdésekben saját kezdeményezéseikből vagy felhívásra a felettes tanácsoknak és az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak véleményt adnak. Amennyiben külön könyvtárügyi alosztályok nem alakulnak, mindez a művelődési osztályok feladata.

4. §. A fennálló könyvtárak átvételét, valamint átszervezését az illetékes munkás- és katonatanácsok teljesítik az Országos Könyvtárügyi Tanács irányítása szerint, mely erre vonatkozóan részletes utasításokat dolgoz ki, s szükség esetén állandó vagy ideiglenes könyvtárügyi megbízottat küld a munkás- és katonatanács könyvtárügyi alosztályába, esetleg művelődési osztályába, a szervezés elvei egységes keresztülvitelének biztosítására és a munkás- és katonatanács szakszerű támogatására.

5. §. Külön rendelet intézkedik az egyesületi és magánkönyvtárakról.

6. §. Az Országos Könyvtárügyi Tanács megalakulásáig ennek hatáskörét a könyvtárügyi politikai megbízottakra ruházom.

A szövegek közlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 153–155. l. (Eredetileg megjelent: Tanácsköztársaság, 1919. május 6.: A Közoktatásügyi Népbiztosság 22. K. N. sz. rendelete.)

RENDELET AZ ŐRIZET ÉS KEZELÉS NÉLKÜL
MARADT MAGÁNKÖNYVTÁRAK
ÁLLAMOSÍTÁSÁRÓL¹

1919. április 28.

1. §. Kezelés és őrizet nélkül maradt vagy bármiként veszélyeztetett magán- és családi könyvtárak köztulajdonba vétetnek. Az ilyen könyvtárak azonnal bejelentendők a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtárügyi megbízottainál (Budapest, VI. Andrassy út 12. I. em.).

2. §. Oly esetekben, amikor az elkallódás veszélye fenyeget, köteles mindenki (tehát nemcsak a könyvek volt tulajdonosa, hanem bárki, akinek a könyvekről és azok veszélyeztetéséről tudomása van) a helyi munkás- és katonatanácsnak a könyvek hollétéről jelentést tenni. A helyi munkás- és katonatanácsok a jelentés vétele után haladék nélkül gondoskodni tartoznak a könyvek azonnali elszállításáról, megfelelő elhelyezéséről és leltározásáról.

A helyi munkás- és katonatanácsok kötelesek a tett intézkedésekről a leltár beküldésével együtt 48 órán belül jelentést tenni a könyvtárügyi megbízottaknak.

3. §. Az 1. §-ban foglalt feltételek hiányában (tehát akkor is, ha a könyveket veszély nem fenyegeti) köteles mindenki, aki a könyvunikum vagy bármiféle nyomtatvány-unikum birtokában van, ezt jegyzék és pontos leírás mellett a könyvtárügyi megbízottaknak bejelenteni.

4. §. Magánosok, akik akár egész könyvtárat, akár a könyvtár jelentős részét áruba bocsátják, kötelesek előbb gyűjteményüket vagy értékesíteni kívánt részét a könyvtárügyi megbízottaknak felajánlani. Az értékesítés szabaddá válik, ha a könyvtárügyi megbízottak írásban közlik, hogy a felajánlott könyvgyűjteményre nem tartanak igényt, és az eladást szabaddá nyilvánítják.

A könyvgyűjteményeket vagy azok egy részét a könyvtárügyi megbízottak írásbeli engedélye nélkül senki meg nem veheti.

Nem terjed ki a felajánlási kötelezettség kisebb, csupán néhány pár könyvből álló gyűjteményre, ha a gyűjteményben levő darabok 1870 után adattak ki.

Speciális gyűjteményeket elidegenítés előtt minden körülmények között fel kell ajánlani.

5. §. Olyan gyűjtők szobáit, akik könyveiket felismerhetően könyvtár jellegű szobában helyezték el, és a könyvtárügyi megbízottak igazolványával igazolják, hogy könyvtáraikat közcéllra

átengedték, amíg a könyvtár e helyiségekben marad elhelyezve, a lakásrekvirálás alól mentesíteni kell.

6. §. Aki e rendelet ellen vét, forradalmi törvényszék elé kerül.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája Bp. 1959. 155–157. l. (Eredetileg megjelent: Tanácsköztársaság, 1919. május 6.: A Közoktatásügyi Népbiztosság 23. K. N. sz. rendelete.)

1. Az értékes magánkönyvtárakra a Könyvtárügyi Megbízottak Hivatala gondot viselt. Pl. az Apponyi-gyűjteményt Lengyeltótiiban, a Todoreszku-gyűjteményt, az Emmer-gyűjteményt Budapesten és sok más gyűjteményt külön rendelkezésekkel vették védelmükbe. L. Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 29–30, 83–84, 125–127. l.

93

A VOLT ÉRDEKKÉPVISELETEK KÖNYVTÁRAI

1919. június 1.

A kapitalista termelési rend gazdasági érdekképviselőit, a régi Magyarország osztályöntudatos burzsoáziájának szakszervezeteit beszüntette a proletárruralom, de amennyiben olyan funkciót láttak el, amely osztályérdekeltségeiken túlmént, azt átvette a proletárállam. Így könyvtáraikat is, amelyek a tanulni vágyó tömegek elől el voltak vonva. Helyenként jól felszerelt könyvtárakkal látták el magukat, amelyeket csak megbízható, kebelbeli ember használhatott, míg más halandó emberfia, aki előtt a mindenható szervezetek kapui zárva maradtak, rongyosra koptathatta a cipőjét, míg valahol semleges helyen, magános ember birtokában vagy könyvkereskedésben, csak a világment sem közpénzen, közcélra fenntartott könyvtárban, a keresett könyvre ráakadhatott.

Ma ezek a könyvek a Közoktatásügyi Népbiztosság 24. K. N. sz. rendelete értelmében köztulajdonná váltak, és semmi sem áll többé útjában annak, hogy tényleg közcélra használtassanak is fel. A fontosabbak a következők:

1. Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés könyvtára 1383 kötetel, irattárral és archívummal;
2. Gyáriparosok Országos Szövetségének 2263 kötetből álló könyvtára, katalógus nélkül;
3. Vasművesek és Gépgyárosok könyvtára, mely ugyan pár kötetből álló rendszertelen és kisebb értékű gyűjtemény, újságszelvény-gyűjteménye pedig egyáltalában nincs, de irattára szép és igen fontos statisztikai gyűjteményeket tartalmaz;

4. a Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesülete körülbelül 800 – 1000 kötettel;

5. a Cukoripar könyvtára kb. 1500 kötettel, ezt egyelőre a Szociális Termelés Népbiztosságának cukorosztályára vitték, ahol a műszaki részt megtartják belőle.

6. Az Országos Iparegyesület 2600 kötettel rendelkezett; katalógusa van. A kisiparra vonatkozó részére szintén a Szociális Termelés Népbiztossága tart igényt.

7. A Budapesti Kereskedelmi Testület könyvtára nem jöhet számba részint kis terjedelme, részint pedig értéktelensége miatt, de irattárában nagy értékű régi feljegyzések vannak, amelyeket feltétlenül jól el kell helyezni.

8. A Keleti Gazdasági Központ könyvtára 1000 kötetnél több, főként a Balkán-államokra és a Közel-Keletre vonatkozó értékesebb gyűjtemény. Minthogy ez utóbbinak anyaga szervesen egészítené ki a Szabó Ervin Könyvtár szépen fejlődő keleti gyűjteményét, a könyvtárügyi megbízottak oda illesztik be.

Meg lehet még említeni a Tőzsde könyvtárát is, de annak anyaga nagyrészt elavult, és így nemigen lesz majd a kommunista könyvtárpolitikában szerepe.

A könyvtárügyi megbízottak még 1919. április 5-én értekezletet hívtak egybe, hogy megbeszéljék, mi történjék ezekkel a közcélra felszabadult könyvtárakkal. Részt vettek ezen az értekezleten mindazok, akik a könyvtárakat eddig kezelték. A könyvtárügyi megbízottak nagyjában körvonalazták Budapest könyvtárpolitikájára vonatkozó terveiket, amelyek lényege az, hogy a létesítendő egyetlen nagy központi közművelődési könyvtár körül a szakkönyvtárak rendszere és közművelődési könyvtárhálózat kristályosodjék ki. Ennek a tervnek a végrehajtásaképpen az értekezlet megállapodott abban, hogy miután az említett könyvtárakban legfőként a közgazdasági szakirodalom van képviselve, ezek addig is, míg egy nagy központi társadalomtudományi könyvtárban, a Szabó Ervin Könyvtárban egyesíthetők nem lesznek, mind a volt Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában egyesítendő nagy közgazdasági könyvtárrá és archívummá. A könyvanyagot katalógussal, szekrényekkel és egyéb felszerelési tárgyakkal együtt már át is szállították oda, és az egyesítés és rendezés munkája állandóan folyik. Az új könyvtár neve „Magyar közgazdasági könyvtár és archívum”, helyisége pedig Szemere utca 6. sz. alatt, a volt Kereskedelmi és Iparkamara helyiségében van. Ezen kívül marad még Budapesten néhány olyan közgazdasági könyvtár, amely egyelőre külön fog tovább működni, mint pl. a Központi Statisztikai Hivatal, a Gazdasági Főiskola könyvtára a

volt Kereskedelmi Akadémia és Keleti Kereskedelmi Akadémia könyvanyagából, ezek azonban a kiéptendő szakkönyvtár-rendszerben kialakuló munkafelosztás alapján illeszkednek majd be Budapest egész könyvtárrendszerébe.

A szövegközlés alapja: Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 125–127. l. (Eredetileg megjelent: A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919. június 1.)

94

RENDELET A VIDÉKI KÖNYVTÁRAK MEGFELELŐ ELHELYEZÉSE ÉS AZ ELHAGYOTT VIDÉKI MAGÁNKÖNYVTÁRAK ÜGYÉBEN

1919. április 2.

A Közoktatásügyi Népbiztosság felhívja a vidéki munkás-tanácsokat, hogy ha járási vagy megyei székhelyeken olyan köz-könyvtár van, mely eddigelé meg nem felelő, proletárolvasók számára hozzáférhetetlen helyiségben volt elhelyezve, addig is, míg részletesebb utasításokat nem kapnak, ezek részére megfelelő helyiségeket rekviráljanak, és jelentsék be intézkedésüket a könyvtárügyi megbízottaknál a Szabó Ervin Könyvtárban (Budapest, IV. Károlyi u. 8.).

Ugyanitt jelentendők be azok az őrizetbe vett vidéki könyvgyűjtemények is, amelyeket felszabadult egyletek helyiségeiben, palotákban, szakegyleti vagy más célra rekvirált helyiségekben elhagyva találtak.

A szövegközlés alapja: Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 29–30. l. (Eredetileg megjelent: A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919. május 1.)

95

RENDELET A MEGSZŰNT VAGY FELSZÁMOLÁS ALATT LEVŐ EGYESÜLETEK (INTÉZMÉNYEK, TÁRSASÁGOK) KÖNYVTÁRÁNAK ÉS ARCHÍVUMÁNAK ÁLLAMOSÍTÁSÁRÓL

1919. április 25.

1. §. A megszűnt vagy a felszámolás állapotában levő egyesületek (intézmények, társaságok) könyvtárát és archívumát, a hozzá-

juk tartozó állványokkal és egyéb berendezési tárgyakkal együtt, a Közoktatásügyi Népbiztosság köztulajdonba veszi.

2. §. Az egyesületek volt elnöksége, esetleg titkársága vagy irodája köteles a jelen rendelet kihirdetésétől számított egy héten belül az egyesület könyvtárának jegyzékét a könyvtárügyi megbízottaknak beküldeni. A könyvtári jegyzéktől elkülönített külön jegyzékben kell feltüntetni a kölcsönzött könyvek címét, a kölcsönvevő nevét és lakását.

Magánosok, akiknél az 1. § értelmében köztulajdonba vett könyvtáraktól kölcsönzött könyvek vannak, kötelesek azokat a kölcsönző egyesületnek egy héten belül visszaszolgáltatni.

Ha a könyv a kölcsönvevőnél elkallódott, a kölcsönvevő köteles ezt a körülményt az egyesületnél bejelenteni.

Ha a könyvet a kölcsönző könyvtárnak visszaszolgáltatni nem lehet, a kölcsönvevők kötelesek a meglévő könyvet Budapesten a Szabó Ervin Könyvtárba (IV. Károlyi u. 8.), vidéken a helyi munkás- és katonatanácsokhoz beszolgáltatni.

A munkás- és katonatanácsok a hozzájuk beszolgáltatott könyveket a megye területén levő valamely könyvtárba tartoznak beszolgáltatni.

3. §. A közoktatásügyi népbiztos felhatalmazza a könyvtárügyi megbízottakat, hogy működésüket tovább folytató egyesületek (intézmények, társaságok) könyvtárait és archívumait, amennyiben az archívum és könyvtár az egyesület kezelésében kellően ki nem használtatott, saját kezelésükbe átvegyék. A könyvtárügyi megbízottak jogosultak arra is, hogy a ki nem használt egyesületi könyvtárak és archívumok kezelésére, anélkül, hogy azt köztulajdonba vennék, utasításokat adjanak az egyesület (intézmény, társaság) vezetőségének, amely köteles czekeket az utasításokat megtartani. E felhatalmazás alapján a könyvtárügyi megbízottak elrendelhetik az egyesületi könyvtárnak más helyiségbe való átköltöztetését, a könyvtárnak más könyvtárral való egyesítését s a könyvtár kezelésére megbízott kirendelését.

A szövegek közlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 152–153. l. (Eredetileg megjelent: Tanácsköztársaság, 1919. május 6.)

A könyvtárügy országos irányító szervei

96

KÓHALMI BÉLA¹

A KÖZKÖNYVTÁRAK GYŰJTŐ ÉS ELOSZTÓ

TELEPE

1919. május 31.

A könyvtárügyi megbízottak hivatalát április óta valóságos ostrom alá fogta a könyvtárak felállítása ügyében járó elvtársak és levélbeli kérések tömege. Olesó és népszerű módszer lett volna ezeknek a kéréseknek nyomban eleget tenni, rendszertelen könyv-összevásárlásokkal sebtében összezsacsnálni a könyvtárak anyagát, és hamarosan átadni azokat a közhasználatnak. Ezen a módon Budapesten és elszórtan a vidéken volna már vagy 25 újabb törpekönyvtárunk, olyan, amilyent a régi rendszer százszámra vetélt el. Erőnknek ez a szétforgácsolása könnyű és gyors sikereket hozott volna, de ha így jártunk volna el, nem tudtuk volna megalapozni egy olyan központi intézetnek a létét, amely a közkönyvtárak ellátását a könyvtámasztó sarokvastól a könyvekig egységesen és központilag biztosítaná. Ilyen intézmény létrehozásáról a régi könyvtárpolitika teljesen megfeledezett, így történhetett azután, hogy a magyar könyvtárügy a proletárruralom beköszöntésével nem támaszkodhatott olyan könyvtári szerve, melyre ezt a feladatot rábízhatta volna, melyet a régi zsupori könyvtárpolitika letűntével nagyszabásúvá kiépíthetett volna. A magyar közkönyvtárak központosított ellátását előbb a semmiből meg kell teremteni, még mielőtt tulajdonképpen könyvtárakcióról szó lehetne, mielőtt az egyes – bármily sürgős s bármennyire jogosan türelmetlen – kéréseket teljesíteni szabad volna. Ha gyengeségből engednénk, és időnket és erőnket ezekben az alapozó munkáknak szentelt hetekben arra pazarolnók, hogy apró és türelmetlen könyvtárárségeket csillapítsunk, higgyék meg a munkánkat távolabbról szemlélő elvtársak, katasztrófa érné a magyar könyvtárügyet.

A jó magyar könyvanyag kipusztulóban van. A könyvkiadók készletei kimerültek, és legjobban kimerítette, legjobban pusztította az a rendszertelen könyvvásárlás, amely az utolsó pár hónapban mániává fajult, úgy egyesek, mint testületek részéről. A jó magyar könyvekből – mert ez kis profitlehetőségeket bizto-

sított a banktőkének – keveset nyomtattak a kiadók, ezek nemsokára ritkaságok lesznek, de ha itt gyökeres és alapvető intézkedések nem történtek volna, nemsokára minden könyv ritkasággá vált volna.

Ezeknek az alapvető intézkedéseknek a könyvkiadást szocializáló rendelet adott lehetőséget, melyet még kellő időben adott ki a Közoktatásügyi Népbizottság. A könyvkiadást szocializáló rendelet alapján beszolgáltatott leltárak egy példányát a könyvtárügyi megbízottak kapták kézhez oly célból, hogy a meglévő könyvkészletekből a közkönyvtárak könyvszükségletét biztosítsák, mielőtt a könyvpiac újból megnyílnék, amielőtt a rendszertelen, mohó és mániákus könyvvásárlás könyvtárak alakításának minden tervét megakadályozhatná a könyvkészletek felhabzsolásával.

A másik intézkedés a leltározás tartamára lezárt szortimentek [bizományi könyvkereskedések] és antikváriumok könyvanyagának átkutatása és kiválogatása volt. Szortimentek és antikváriumok csak 10 példányon felüli készleteiket tartoztak leltározni. De éppen az ezen aluli készlettel bíró könyvanyagot fenyegette leginkább a mohó könyvvásárlás, és ezért a könyvtárügyi megbízottak intézkedésére a zárvatartás ideje alatt négy – egyenként 5 – 6 tagú –, könyvtári szakmunkásokból álló bizottság járta be a könyvkereskedéseket, és azokban a külföldi és magyar szortiment-anyagot és antikváriákat kiválogatta.

A kiadók leltárai alapján lefoglalt, a közkönyvtári célra jónak tartott anyagot (mert csak a legjobbat használhatjuk) művenként 500 – 1000 példányban, és a szortimentereknél összeválogatott könyvanyagot a volt Központi Zálogház emeleti raktáraiban gyűjtjük egybe, s ezzel megkezdí működését a Közkönyvtárak Gyűjtő és Elosztó Telepe, mely mostantól fogva a magyar könyvtárak mindennemű anyagi szükségletének központi biztosításával is foglalkozni fog.

A telepen gyűjtjük egybe a friss könyvanyagon kívül a szocializált egyesületek gazdátlaná vált könyvtárait, veszélyeztetett és elhagyott magánkönyvtárak anyagát, és itt fogjuk berendezni a közkönyvtárak értékes duplumanyagának központi ériekesítő osztályát is.

A telep raktárai a Lónyai és Kinizsi utcák sarkán levő nagy központi zálogházi épület III., IV. és VI. emeletén lesznek (a II. emeleti raktár a Szellemi Termékek Országos Tanácsának terjesztő osztályáé), amelyek mindegyike egyenként egymillió kötet befogadására képes, s amelyhez megfelelő teherlift szolgál. Sajnos, nincs négy-millió jó magyar könyv, mert ennyit is el tudnának helyezni

ezekben a raktárakban. Ez a telep lesz a megalakítandó Magyar Könyvtárügyi Intézet könyvrezervoárja és központi ellátó szerve.

A szövegek közlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája Bp. 1959. 269–271. l. (Eredetileg megjelent: A Munka, 1919. május 31.)

1. *Kóhalmi Béla* (1884–1970) – Szabó Ervin egyik legjelentősebb munkatársa és követője. Szerkesztésében jelent meg a *Könyvtári Szemle* (1913–1917) és a *Magyar Könyvészet* (1914–1918). A Tanácsköztársaság idején a könyvtári megbízott helyettese lett. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe, majd Berlinbe emigrált. 1945-ben a Szabó Ervin Könyvtár aligazgatója lett. 1956-ban Kossuth-díjat kapott. Ugyanez évben a budapesti tudományegyetem tanárává nevezték ki, ahol főként bibliográfiát adott elő. 1957-től a *Magyar Könyvszemle* főszerkesztője. Fontosabb művei: *A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye* (Bp. 1959); *A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945–1965* (Bp. 1967).

A KÖZKÖNYVTÁRAK GYŰJTŐ ÉS ELOSZTÓ TELEPÉNEK MUNKÁJA

1919 július

Május 26-án kezdte meg Gyűjtő Telepünk munkáját, és ez ideig nagyszámú elhagyott családi és magánkönyvtárakon kívül a következő feloszlott egyesületek könyvtárait szállította le Kinizsi-utcai raktárába:

Park klub-könyvtára 1184 db,

Lipótvárosi Kaszinó 669 kötet és folyóirat,

Tiszti Kaszinó 11 729 db kötött és fűzött könyv, 821 db fűzött folyóirat,

Országos Kaszinó 8622 db könyv, bel- és külföldi heti és havi folyóirat, 6 db falitérkép,

Józsefvárosi Kör könyvtára 2910 kötet könyv,

Lipótvárosi Társaskör 3089 db kötött és 12 db fűzött könyv,

2 katalógus,

Ügyvédi Kamara könyvtára 1350 db kötött és 302 db fűzött könyv, egynéhány folyóirat, 48 db kotta,

Kereskedő Ifjak Társulata 1873 db könyv,

Terézvárosi Kaszinó 491 db kötött és 216 db fűzött könyv,

589 db folyóirat,

Katolikus Kör 893 db kötött és 28 db fűzött könyv,

Központi Demokrata Kör 1359 db könyv,

Erzsébetvárosi Kör 1893 db könyv,

Országos Iparegyesület 4047 db kötött könyv és 8363 db fűzött könyv,

Vegyiparosok Országos Szövetsége 607 db kötött könyv, 185 db fűzött könyv, 56 db naptár, utazási kalauz és évkönyv.

Regnum Marianum 634 db kötött könyv, 258 db fűzött könyv, 303 db fűzött és kötött tankönyv és leolvasatlan folyóirat és 6 db falitérkép.

Ezenkívül raktáregyesítési szempontból ide szállítottuk a készletét a volt Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének is, éspe dig 24 356 db könyvet, füzetet és folyóiratot.

A leltározás ideje alatt lezárt könyvkereskedések és antikváriumokban járt könyvtáros repülőbizottságok által vásárolt könyvanyag beszállítása most van folyamatban, erről összefoglaló jelentést a szállítás befejezése után adunk.

A szövegközlés alapja: Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárügye. Forrásgyűjtemény Bp. 1959. 165–166. l. (Eredetileg megjelent: A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919. július 4. sz.)

98

A KÖZGAZDASÁGI ADATGYŰJTÉS KÖZPONTOSÍTÁSA

1919. július 7.

A kormányzótanács röviddel a proletárdiktatúra kikiáltása után elrendelte, hogy a megszűnő érdekképviseltek könyvtárait és archívumát a Szabó Ervin könyvtár egyik ágazatát alkotó közgazdasági könyvtár és archívumba kell beolvasztani. Ez a munka tüstént megindult, és a volt Kereskedelmi és Iparkamara Szemere utcai házának földszintjét ma csakugyan egész terjedelmében az új közgazdasági könyvtár és archívum foglalja el. A központosítás különösen kedvező hatással volt a közgazdasági adatgyűjtésre. Máris megtörtént az OMKE*, a GYOSZ* és a Kereskedelmi Kamara archívumainak a beolvasztása az új közgazdasági archívumba. Folyamatban van a textilgyárosok és vegyészeti gyárosok archívumainak bevonása.

A múltban a magángazdaság titokzatossága sok fontos adatot zárt el a gazdasági kutatás elől. Az adatgyűjtés hiányos volt, részben pedig párhuzamos kutatások történtek. Mindegyik érdekképviselőt kisszámú személyzettel dolgozott. Most az egyesítés mun-

* OMKE = Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés: a nagykereskedelem érdekképviselője, a GYOSZ = a Gyáriparosok Országos Szövetsége volt.

kája egy-két hónapon belül teljesen befejeződik, és akkor a könyvtáron kívül, amely már ma is nyitva áll a kutatóknak, az archívumot is igénybe veheti minden közgazdasági kutató.

Az archívum berendezésénél a legelső külföldi példák, különösen a kiel gazdasági kutatóintézet és a bázei Wirtschaftsarchiv [Gazdasági Levéltár] szolgáltak mintául. Az archívum berendezéséről a vezetőség részéről a következő felvilágosításokat kaptuk:

Adatgyűjtésünk felöleli a magyar és külföldi (osztrák, német, francia, angol és olasz) lapoknak, folyóiratoknak, szaklapoknak és tudományos revüknek a gazdasági élet minden jelenségre vonatkozó adatait és a külföld összes eseményeit, amennyiben azok a gazdaságpolitikával szoros kapcsolatban vannak, felöleli továbbá az egyesületi kiadványokat, felterjesztéseket, jelentéseket, évkönyveket, vállalati jelentéseket, külföldi kamarai nyomtatványokat, a Tanácsköztársaság hivatalainak jelentéseit, továbbá a rendeletanyagnak kimerítő teljes gyűjteményét.

Az anyag feldolgozásánál – ami a tudományosan megállapított legjobb, úgynevezett decimális [tizedes osztályozási] rendszer szerint történik – különös súlyt fordítunk a gazdasági törvényhozás egyéb anyagának kiépítésére olyanformán, hogy minden gazdaságpolitikai intézkedés előzményei, törvényes szabályozása, a mellette vagy ellene való állásfoglalás és a gyakorlati keresztülvitel tapasztalatai is kitérjenek. A gazdasági béketárgyalások egész anyaga, a békeszerződés intézkedéseinek gazdasági kritikája, a bankjegy-lebélyezés állása, a rokkantügy, a szocializálás állapota a különböző országokban, a háborús gazdálkodás, a kényszertársulás, az összes árucikkek iparára és kereskedelmére vonatkozó adatok mind szisztematikus csoportosításban lesznek archívumunkban feltalálhatók.

Az archívumnak tudományos munkaerő is áll rendelkezésére, hogy hatóságok részére összeállításokat végeztethessen. A külföldi forgalom megnyilvánulásával módunkban lesz figyelmünket valamennyi ország sajtótermékére kiterjeszteni. Egyik tudományos törekvésünk még, hogy adatainkat visszamenően kiegészítsük a magyar kapitalizmus kezdő koráig.

A szövegközlés alapja: Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság Könyvtárúgye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 128–130. l. (Eredetileg megjelent: A munka, 1919. július 7.)

A Fővárosi Szabó Ervin könyvtár fejlesztése

99

KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRHÁLÓZAT KIÉPÍTÉSE

A SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR KERETÉBEN

1919. április 15.

Budapest könyvtárügyét teljesen a proletárművelődés szolgálatába akarjuk állítani. Be kell hálózni az egész várost közművelődési könyvtárakkal és szakkönyvtárakkal úgy, hogy a város dolgozó népe mindenütt ráakadjon a tanulás centrumaira.

Felhívjuk a Szabó Ervin Könyvtárt, hogy a könyvtár nagy újjászervezőjének munkáját továbbépítve, haladéktalanul kezdje meg a budapesti fiókkönyvtár-hálózat kiépítését, gyári munkásoknyvtárak és mozgó könyvtárak szervezését. Tegyen sürgős előterjesztést azon épületek lefoglalására vonatkozóan, amelyeket a központi lakásbiztosság útján lefoglaltatni kérnünk kell, és tegyen javaslatot mindazon eszközök biztosítására nézve, amelyek útján a közművelődési könyvtárak sürgősen berendezhetők és kellő személyzettel elláthatók lesznek.

Felhívjuk ehhez képest a Szabó Ervin Könyvtár vezetőségét, hogy előterjesztéseit a legrövidebb időn belül mutassa be a XIV. ügyosztálynak.

A szövegközlés alapja: A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919. május 1. Rendelet, 56 813/1919 – XIV. sz.

100

A BUDAI KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁR

MEGNYITÁSA

1919. július

Június 24-én, ugyanabban az órában, mikor a budapesti ellenforradalom kirobbant, mi a tudásnak és közművelődésnek új kapuját nyitottuk meg a reakció fészkében, Budán.

A budai könyvtár nagy jelentőségét hangsúlyozandó, bizonyos ünnepélyességgel készülődtünk a megnyitásra. Úgy akartuk, hogy a Népoktatásügyi Népbiztosság, a könyvtárügyi megbízottak, a Központi Munkás- és Katonatanács Elnöksége, a Szabó Ervin Könyvtár vezetősége és a II. kerületi Munkás- és Katonatanács

együttesen adják át a könyvtárat a budai proletároknak. Nem egészen úgy volt; Lukács György népbiztost, Ágoston Péter¹ elnököt, Dienes László könyvtárügyi politikai megbízottat és Ertler Antalt, a II. kerületi Munkás- és Katonatanács titkárát gépfegyvertűzzel állították meg a fehér monitorok, amint a Központi Munkás és Katonatanács üléséről az Erzsébet hídon át a Corvin téri könyvtárba igyekeztek.

Gépfegyverek ropogtak, amikor Kóhalni Béla elvtárs, a könyvtárügyek helyettes megbízottja a könyvtárt a dolgozóknak átadta, és ágyú dörgött, mikor a II. kerületi Munkástanács megbízottja átvette a proletariátus nevében. Braun Róbert, a Szabó Ervin Könyvtár vezetője, fegyverzajban tett ígéretet, hogy a könyvtár az egész szervezet nagy alapítója, Szabó Ervin szellemében fogja a közművelődés ügyét szolgálni.

Sokan jöttek el. És ha akadtak olyanok is, akik az első puska-szóra megfutamodtak, még mindig elegenden maradtak, akik az ígéretet felfogták. Melegen köszöntötte az egybegyűlt közönség a könyvtár átszervezőjét, Szauder Erzsébet² elvtársnőt, aki a Budai Könyvtáregyesület³ patriarkálisan elavult könyvtárából pár hét alatt modern nyilvános könyvtárat szervezett.

A szövegközlés alapja: *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919 július. 4. sz.*

1. *Ágoston Péter* (1874–1925) – jogakadémiai, majd egyetemi tanár, a forradalmak idején államtitkár, ill. népbiztoshelyettes, a Peidl-kormányban szociáldemokrata miniszter, később külföldre emigrált. Moszkvában, Londonban, Párizsban élt.
2. *Szauder Erzsébet* – 1915-ben, 22 éves korában lett a Fővárosi Nyilvános Könyvtár könyvtárosa. Kiváló munkája alapján az új fiókkönyvtár élére őt szemelték ki. A Tanácsköztársaság bukása után fegyelmi vizsgálatot indítottak ellene, de nem tudták elítélni. 1921-ben önként kilépett a könyvtárból és másutt helyezkedett el.
3. *Budai Könyvtáregyesület Könyvtára* – a pesti Erzsébet Népakadémia könyvtárai mellett a főváros legjelentősebb könyvtára, amely Budán a Corvin téren működött, s amelynek fiókjai a budai kerületekben folytattak köleszöveget. Ekkor a Fővárosi Nyilvános Könyvtárba olvadt be, annak 6. sz. fiókja lett. Jelenleg a XI. kerületben működik.

Könyvtárak a munkások számára

101

A GYÁRI MUNKÁSKÖNYVTÁRAK ÜGYE

1919 július

Beszámoló a gyári munkáskönyvtárak szervezéséről

A gyári munkás- és üzemi könyvtár szervezési munkáinak megkezdése dolgában kérdőívek szétküldése útján érintkezésbe léptünk 73 üzemmel.

A kérdőívek adatai alapján megkezdődött és rövid idő múlva *be is fejeződik* a következő gyárakban a könyvtár szervezése:

A *Ganz-Danubius Kocsigyár*, Kőbányai út, 4200 munkás számára nagy könyvtárszobát, tágas olvasó- és előadótermet, és az ifjúmunkások számára külön olvasótermet állít, a termék berendezése gyakorlati és szép, a gyárnak addig is elsőrangú műszaki könyvtára van.

A *Fegyver- és Gépgyár* mintegy 5000 munkást foglalkoztat, díszes, a magasztos kulturális célnak külsőleg is megfelelő könyvtárat és olvasótermet épít, amelynek építési beosztása, berendezése igazán mintaszerű. Az építkezés már kész, a felszerelés, amelyet teljesen a gyár maga készít, két-három héten belül szintén elkészül, úgyhogy a fegyvergyári könyvtár és a Ganz-Dunubius gyár könyvtára *még ebben a hónapban megnyithatók* lesznek.

A *Magyar Ruggyantaárugyár*, amely 500 munkást foglalkoztat, most rendezi be szép 40 m² nagyságú könyvtárat és mintegy 140 m² terjedelmű olvasószobáját. Ez a könyvtár egyúttal a *Hadügyi Népbiztosság II. személyzeti osztálya* 1000 alkalmazottjának könyvszükségletét is kielégítheti.

A *Telefongyár*nak 450 alkalmazottja és mintegy 600 kötetes könyvtára van. Könyvtári központnak alkalmas, de nincsen megfelelő helyisége, sőt még könyvtár építésére alkalmas területe sincsen a gyártelepen. Ezért a következő megoldáshoz folyamodtunk: a *Telefongyárral* együtt a szomszédos *Walla-cementgyár*, *Gyukits és Társa kalapgyár*, *Tessényi asztalosgyár*, *Gróf Testvérek* vegyészeti gyár és a *Budapesti Egyesült Városi Villamos* zuglói végállomása munkásai számára a villamosvasutak egy centrális fekvésű telkén egy közös könyvtár elhelyezése számára *külön könyvtárpületet emelünk*. Az Építési Direktórium megértő előzékenysége következtében a könyvpavilon négy hét alatt elkészülhet.

Közvetlenül megnyitás előtt áll a *Lenke úti Központi Katonai*

Ruhatár könyvtára is. Itt 1000 a könyvigénylők száma. A Ruhatárnak 300 kötet könyve van már, és könyvtárszobájának berendezése teljesen kész.

Tárgyalások folynak az üzemi könyvtár létesítése végett a *Katonai Konzervatóriával*, a *Magyar Pamutiparral* (Újpest) és az *Ericsson-gyárral*.

A felsoroltak közül hat üzemben négy-nyolc héten belül megnyithatók lesznek az üzemi könyvtárak. E könyvtárak kezelése egységesen fog történni, és már készülnek a nyilvántartási és kezelési nyomtatványok, és folyik az egyes üzemi könyvtáraknak kiszolgáltató könyvek kiválasztása.

A szövegközlés alapja: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Bp. 1959. 293–294. l. (Eredetileg megjelent: A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919. július. 4. sz.)

Az ifjúság és az olvasás

102

JAVASLATOK AZ IFJÚSÁGI OLVASMÁNYOK, AZ OSZTÁLYKÖNYVTÁRAK, A NYILVÁNOS IFJÚSÁGI KÖNYVTÁRAK ÉS A TANÍTÓI KÖNYVTÁRAK TÁRGYÁBAN

(A Reformbizottság¹ elé terjesztett munkálat kivonata)

(Részlet)

I

Az ifjúság kezébe csak jó olvasmányokat szabad adni. Ezeket tanulja meg az olvasást, hogy a könyvek szeretete végig kísérje őt egész életén. A költői tárgyú ifjúsági olvasmány irodalmi remekmű legyen. Ezzel a megállapítással kizárjuk a ma forgalomban levő „ifjúsági irodalom” túlnyomó többségét. A mesterkéltnél morál, a hamisan értelmezett hazafiság, imperializmus, hősi erények, faji gőg, valláserköles tobzódása jellemzi ezeket. Az új idők ifjúságát ne mételegessük meg ilyen könyvekkel. Az irodalmi mértéket úgy sem üti meg a java részük. Irodalmi igényeket kell támasztanunk az ifjúsági olvasmányokkal szemben. Ezeket tanulja meg a gyermek az esztétikai élvezést, a józan kritikát. Ezen fejlődik majd az

ízlése, s szinte önmagától fogja félredolmi mindazt, ami nivótlan, haszontalan, esupánésak időtöltésre való. Ezek az igények általános *szociális szempontból* is fontosak, mert nem lehet a társadalomra közömbös, hogy a gyermek milyen könyvek hatása alatt áll, honnan meríti világszemléletét, milyen alakok állnak előtte követendő példaként, milyen világításban látja a múltat és a jelent. A *köz-művelődés kérdését* is erősen meghatározza az a körülmény, hogy a gyermekek milyen olvasmányokon nevelődnek föl. Sokkal nagyobb gondot kell tehát az olvasmányokra fordítanunk, mint eddig, amikor kritikátlanság, értetlenség s nem utolsósorban *kapitalista üzleti érdek* állapította meg a gyermekek olvasmányait. *Rá kell nevelnünk az ifjúságot a könyv szeretésére, hogy majd felnőtt korában is szívesen olvasson.* A most kialakuló termelési rendben az ember nem lesz többé a munka rabszolgája, sok szabad idő jut majd a társadalom minden tagjának, sok olyan élvezetre nyílik alkalom, ami eddig csak a kiváltságos kisebbségnek állott rendelkezésére. A tömegek fogyasztókéességét az irodalommal szemben is ki kell fejleszteni. Végtelenül nagy a fontossága tehát annak, hogy mit adnak a gyermek kezébe olvasás céljából. A szennyirodalom eller való küzdelemnek is ez az igazi módja, bár a diktatórikus útor való agyoncsapása még gyorsabban célhoz vezet.

II

A megoldandó feladatok két csoportra oszlanak tehát: a „mit” és a „hogyan” kérdésre.

A) A „mit” kérdésre választ ad a fent kifejtett álláspont, vagyis, hogy *csak abszolút irodalmi értékű munka kerüljön a gyermek kezébe.* Ennek érdekében megalakul egy több tagú bíráló bizottság, amely: 1. a magyar nyelven megjelent *ifjúsági irodalmat* átnézi, a fent elmondott szempontok alapján megbírálja és lajstromozza. 2. Átnézi a *„felnőtttek” irodalmát*, a klasszikusokat, akiknek a munkái között bizonyára sok olyan akad, amely – a megfelelő értelmi fokon álló – gyermek kezébe adható, s amely eddig kaszt-rálva [megesonkítva] vagy egyáltalában nem jutott el a gyermekhez. 3. A *külföldi ifjúsági irodalmat* áttanulmányozza és az értékeket megjelöli, hogy az illetékes helyen lefordítsák. 4. Ugyancsak meg kell válogatni az *ún. tudományos munkákat is*, s ezeket is besorozni az ifjúság olvasmányai közé. Szem előtt tartandó ezeknél a helyes tudományos állásponton kívül a *megírás módja is.* Céljuk az lesz, hogy rászoktassák az ifjúságot a tudományos irodalom olvasására és a nyilvános könyvtárak használatára.

B) A „hogyan” kérdésénél figyelmen kívül hagyjuk most az

olvasmányok nyújtásának, az esztétikai nevelésnek a metodikáját. Az iskolai könyvtárakról van csupán szó. Ezek sem maradhatnak meg a mai formájukban. Hogy a tartalmuk megváltozik, a fönt elmondottak után természetes. Az iskolai könyvtárnak szervesen bele kell kapcsolódnia a tanítás munkájába. A legideálisabb megoldás itt az osztálykönyvtár lenne. Ez azonban olyan horribilis összegbe kerülne, és olyan óriási könyvanyagot tenne szükségessé, ami fölött most nem rendelkezünk, sőt előállítás is lehetetlen belátható időn belül. Ezt pótolná azonban az amerikai rendszerű kerületi központi könyvtár, amely telefonfelszólításra szállítaná a megjelölt időre a kívánt könyveket. Mert ha együttolvasásra gondolunk – s ez egyik legjobb módja a helyes olvasásra való ránevelésnek –, kell hogy lehetőleg minden gyerek kezébe jusson könyv. Az iskolai könyvtárak tehát a mai formájukban megszüntetendők, s helyükbe nagy kerületi központi könyvtárak állítandók. Ilyen módon ugyanazt a könyvanyagot a kerületbeli összes iskolák föl-váltva használhatják.

A középponti könyvtárak szilváos olvasótermekkel volnának összekapcsolandók. Legalább két olvasóteremre volna szükség: a nagyobbaknak és kisebbeknek. Az olvasóterem kézikönyvtárral szerelendő fel, amelyben helyet foglalnának koresoportok szerint: a klasszikusok, antológiák, mese- és mondagyűjtemények, mitológia, közmondás- és szállóige-gyűjtemény, életrajzok, jó atlaszok, útikönyvek, címtárak, statisztikai táblák és könyvek, vasúti menetrend, földrajzi és történelmi képesarnok, természettudományi atlaszok, kirándulási kalauzok, kísérleti vezérkönyvek, találmányok könyve, bélyeggyűjtő, rajzgyűjtemények, etnográfiai képek, testnevelő kézikönyvek, játékok könyve, művészeti reprodukciók, szabás-varrás, szakácskönyv, szótárak, jó magyarság, helyesírás, rokonértelmű szók, pályamutató, folyóiratok stb. stb.

A könyvtár élére pedagógus vezető kell, aki nem oktat, de készségesen ad fölvilágosítást. A kézikönyvtárban lehet a tanulókat a katalógus használatára, a nagyobbakat a célulakatalógus kezelésére ránevelni és bevezetni a tudományos könyvtárban való munkára. Önként következnek ebből, hogy a tanítókat könyvtárpedagógiai kiképzésben is részesíteni kell. Emelné az olvasóterem jelentőségét, hogy itt találkoznának egymással a diákok és az ifjúmunkások.

C) A tanítói könyvtárak is megszüntetendők a mai formájukban. Középponti pedagógiai könyvtárt kell szervezni, ahonnan a tanítók könnyen kapjanak könyvet, amely az alapvető pedagógiai munkákat több példányban beszerzi, az új beszerzésekről minden héten értesíti az összes tanítóttestületet, a tanítók óhajlásait figyelembe veszi a beszerzéseknél, s kényelmes dolgozószobát bocsát

a tanítók rendelkezésére. Az iskolákban csak a mindennap használatos, ún. *Nachschlagewerkek* [„utánnéző” könyvek] maradnának meg a könyvtárban. Tehát törvény-, rendeletgyűjtemények, vezér- és segédkönyvek, néhány szakfolyóirat stb. Ajánlatos volna a központi könyvtárral kapcsolatban egy mintaszerű ifjúsági könyvtárt is fölszerelni. Itt nyerhetnék a tanítók könyvtárpedagógiai kiképzésüket.

A mai ifjúsági könyvtárakból kiselejtezett könyvanyagból érdekes könyvmúzeumot lehetne fölállítani, esetleg retrospektív [az előzményeket ismertető] alapon.

A bíráló bizottságnak állandó permanenciában kell maradni, s amit a NIKIB² az elmúlt időkben helytelenül, rosszul végzett, azt kellene jól megcsinálni, esetleg úgy, hogy csak olyan ifjúsági könyv kerülhessen a piacra, amelyet ez a bizottság arra valónak ítél. A bizottságnak – a pedagógusokon kívül – gyermekpszichológus, író, művész tagjai is legyenek . . .

A szövegközlés alapja: Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete. Bp. 1959. 43–48. l.

1. *Iskolai Reformbizottság* – 1918 decemberében alakult meg, és Czóbel Ernő kezdeményezésére elindította az iskolai oktatás és nevelés reformjának kidolgozását. A reformtervezet számára állították össze az új iskolázásban használható ifjúsági olvasmányok, osztálykönyvtárak könyveinek jegyzékét. Itt csak a kiválasztás elveire vonatkozó részletet közöljük, a terjedelmes címjegyzéket nem.
2. NIKIB – Népiszkolai Ifjúsági Könyvtári Intéző Bizottság, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsadó szerve az iskolai könyvtárakba ajánlható művek elbírálására.

A könyvtárosképzés új utakon

103

RENDELET KÖNYVTÁROSI TANFOLYAMOK RENDEZÉSÉRŐL¹

1919. április 24.

A Közoktatásügyi Népbizottság az ország közművelődési könyvtárhálózatának kiépítése céljából egyelőre kéthónapos könyvtárosi tanfolyamot rendez, melyet a jövőben a tudományos szak-könyvtárosképzéssel egyetemben az egyetemi oktatás egy tagozata gyanánt fog kiépíteni.

A tanfolyamnak (később könyvtáros iskolának) képesítenie kell hallgatóit arra, hogy a tanfolyam sikeres elvégzése után egy modern közművelődési könyvtárban könyvtárossegédi munkát végezhesenek el.

A tanfolyamon részt vehet minden 20. életévét betöltött egyén, ha előképzettségét vagy szellemi képzettségét a tanfolyamot vezető könyvtárügyi megbízottak elégségesnek találják. Munkáskönyvtárak, szakegyleti könyvtárak vezetőinél félévi gyakorlati könyvtári működés elégséges előképzettségnek tekintendő. 20 évnél fiatalabbak csak az esetben vehetők fel, ha kétévi közkönyvtári működést igazolnak.

A kiképzés ideje ezúttal két hónap, a jövőben két év. Jelen tanfolyam hallgatói kötelezhetők a később meginduló könyvtáros iskola előadásainak hallgatására.

A tanfolyam a könyvtárkezelésben való tulajdonképpeni elméleti kiképzésből, könyvtári gyakorlatból és továbbképzésből áll olyképp, hogy a hallgatók a szakképzéssel párhuzamosan főiskolai vagy más előírt előadásokat is tartoznak hallgatni. Az elméleti oktatást a lehetőség szerint könyvtárak látogatása és könyvtári működés egészítik ki.

A könyvtári gyakorlatokon való részvétel engedélyezése az elméleti tanulmányokban elért eredmények alapján történik.

A tanfolyamra felvett hallgatók a tanfolyam tartamára indokolt esetben napidíjban részesülhetnek. Rendszeres könyvtári alkalmaztatásukra a fővárosi és vidéki könyvtárhálózat kiépítésével kerül sor, a tanfolyamon felmutatott eredmények szerinti sorrendben.

A könyvtárosi tanfolyam szervezésével és megindításával a Közoktatásügyi Népbiztosság megbízza a könyvtárügyi megbízottakat (VI. Andrassy út 12. I.).

A szövegközlés alapja: Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 40–41. l. (Eredetileg megjelent: 4 Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919. május 1.)

1. A könyvtárosképző tanfolyamot 1919. május 12 és június 30 között szervezték meg. Dienes László, Kőhalmi Béla, Pikler Blanka, Braun Róbert, Schein Józsefné, Enyvvári Jenő, Kremmer Dezső, Staindl Mátvás, Kner Imre, Jaschik Álmos, Conrad Gyula, Várady Irma, Varjas Sándor, Király György, Riedl Frigyes, Benedek Marcell, Babits Mihály, Kovács Gábor, Trócsányi Zoltán és többen mások tartották az előadásokat. A tanfolyamra összesen 267-en jelentkeztek. Végül 209 hallgatót vettek fel. A könyvtárosképzést később az egyetem keretébe kívánták beépíteni. Részletes ismertetését l. Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 177–193. l.

IV. AZ ELLENFORRADALOM KORSZAKA

(1919 – 1945)

Válogatta és a bevezetést írta

KOVÁCS MÁTÉ

A jegyzeteket írta

KOVÁCS ILONA

AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG, KÖNYVKIADÁS ÉS KÖNYVTÁRAK AZ ELLENFORRADALOM NEGYEDSZÁZADÁBAN

1. Társadalmi, művelődési viszonyok, olvasóközönség

Az ellenforradalom időszaka a hazai kapitalista társadalom létének utolsó s egyben hanyatló szakasza. Negyedszázadig tartott, a Tanácsköztársaság bukásától a második világháború végéig, a hazai fasiszta rémuralom és a hitleri megszállás szétzúzásáig, a szocializmus hazai felépítésének kezdetéig.¹

Az ellenforradalmi uralmi rendszer társadalmi alapja újból a korábbi konzervatív uralkodó osztályok érdekszövetsége lett. A Tanácsköztársaság bukása után a földbirtokosok, nagytőkészek, egyháziak és mellettük a szerepre vágyó katonák, hivatalnokok újból hatalomra kerültek. A hatalom konzervatív birtoklói az Osztrák – Magyar Monarchia széthullásából, a veszített háborúból, a társadalmi fejlődés megoldatlan problémáit jelző 1918 – 19-es forradalmakból semmit nem tanultak. Sőt éppen ellenkezőleg, az átélt történelmi tapasztalatok szélsőséges elzárkózásra és ellenállásra sarkallták őket a haladás minden formájával, de különösen a szocialista-kommunista forradalmi célkitűzésekkel szemben.²

A haladás hívei és erői, elsősorban a kommunisták, baloldali szociáldemokraták, a szegényparasztság, demokratikus polgárság és haladó értelmiség képviselői pedig tőlük telhetően szembefordultak az ellenforradalmi elnyomással, a politikai, gazdasági és kulturális életben egyaránt. Feltárták és leleplezték az ellenforradalom maradi, népellenes uralmát. Ez a küzdelem sok áldozatot kívánt, mégsem volt hiábavaló. Erősítette az elnyomott és kizsákmányolt tömegek ellenállását és szabadságvágyát.³

Ebben a társadalmi helyzetben az *olvasóközönség* is, ugyanúgy, mint a dualizmus korában, a népesség osztálytagozódása szerint alakult. Az olvasóközönség nagyságát, összetételét és színvonalát a társadalom egyes osztályainak életkörülményei, főként foglalkozási, kereseti és települési viszonyai, valamint kulturális színvonala határozták meg. Ettől függött, hogy melyik osztály, ill. réteg, milyen mértékben és milyen szinten válhatott egyáltalán olvasóvá.

Döntő következményei voltak annak, hogy az ország *gazdasági fejlődése rendkívül lassú volt*. Az ipari és mezőgazdasági termelés az első világháború után évekig harmada-fele volt a háború előttiének. A keresetek úgyszólván minden foglalkozási ágban alacsonyak maradtak. Ráadásul a munkanélküliség is állandósult. Így a dolgozók keresete általában az elemi létszükségletek fedezésére sem volt elegendő, nemhogy művelődésre: könyvre, újságra, mozira, rádióra futotta volna.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a *foglalkozási és települési viszonyok* negyedszázad folyamán alig változtak. A művelődés fő ösztönzői, a városok gyengén növekedtek. A lakosság többsége falvakban zsúfolódott össze, ahol a művelődés elemi feltételei is hiányoztak. A társadalom zöme tehát élet- és munkakörülményeinél fogva már eleve nem kapcsolódhatott be a közművelődés rendszeribe. A parasztság és munkásság nagy részének kereseti viszonyai annyira kedvezőtlenek voltak, hogy nem tették lehetővé a kulturális közlés technikai bázisú, tömegméretű és hatású rendszereinek: az olvasásnak, a filmnek és a rádióknak az igénybevételét. De nem volt meg hozzá a műveltségük, sőt többnyire az alkalmuk sem. Környezetükből hiányoztak a művelődés intézményei. A községek mintegy 2/3 részében egyáltalán nem volt közkönyvtár. Sőt a többség újsággal is ritkán találkozott. A mozihálózat is rendkívül aránytalanul oszlott meg. 1934/35-ben pl. a 2000 lakoson aluli 2563 községben, ahol 2 160 000 ember élt, mindössze 11 mozi működött, és csak minden 22 lakosra jutott évenként 1 mozilátogatás.

A kulturális élet korabeli rendszereinek fő támaszai a polgári jómódú közép- és felsőrétegek voltak. Az a „művelt nagyközönség”, amely kisajátította a nemzeti vagyoni és jövedelem nagyobb felét s amely a magasabb életszínvonalhoz, és ezen belül az igényesebb kulturális élethez a szükséges kulturális felkészültséget is igyekezett megszerezni. Részben a maga számára formált iskolákban, részben pedig a társadalmi, családi, társasági környezetben.

De még ez a vékony, kisebb részben művelt, nagyobb részben fél- vagy negyedműveltségű kisebbség is erősen megoszlott a vagyoni tagozódás, illetve a műveltségi szintek és az érdeklődés különböző irányai szerint. Nem csoda, ha ez a kicsi és széttagolt

társadalmi alap már önmagában is erősen megnehezítette mind az alkotómunkát, mind pedig az alkotások társadalmi felhasználását. E „művelt nagyközönség” többségében elutasított minden olyan erőfeszítést, amely a hazai társadalom valóságos problémáit igyekezett feltárni, mert létében érezte veszélyeztetettnek magát.

A másik tábor: a munkásokból és dolgozó parasztokból álló túlnyomó többség pedig csaknem egészében kívül rekedt a kulturális élet keretein, és megmaradt a közlés és művelődés korábbi fokán: a természetes (biológiai) közlési módokon (beszéd, ének, mozdulat, gesztus, mimika) alapuló közlési rendszerek szintjén. A parasztság szegény tömegei a felbomló feudális falu hagyományáiban, a népi műveltség formáiban éltek. A parasztság gazdagabb rétegei fokozatosan polgárosultak, és a polgári, rosszabb esetben a dzsentri életformát utánozták. Az ipari munkásság legöntudatosabb csoportjai a maguk szervezeteiben a művelődés új, szocialista elemeit és formáit igyekeztek kialakítani. A munkásság kevésbé tudatos nagyobb része az elhagyott falu kulturális kötöttségeitől is szabadulni próbált, de a munkáskultúra körébe nem mindegyik jutott el, így főként a fiatalja, könnyen a polgári városi kulturális élet silány termékeinek fogyasztójává vált.

A munkásság és a dolgozó parasztság széles tömegei már a fejlettebb kulturális életre való felkészülésben: az iskolázásban is hátrányban voltak. A falvak több mint 5 millió lakosa elève gyenge iskolázásban részesülhetett. Különösen az a fele, amelyik kis-községekben, tanyákon és más külterületeken lakott. Az iskolák 49,5%-a osztatlan, egytanítós, 24,3%-a kéttanítós volt. Ráadásul itt a tanulók létszáma többnyire túlhaladta az átlagot. Ha nem is ennyire, de ugyancsak kedvezőtlen körülmények között járhattak iskolába a városok külső területein lakó munkások gyermekei. Az írni-olvasni nem tudók és a gyengén iskolázottak túlnyomó többsége tehát a falvak és külvárosok lakói: a parasztság és a munkásság köréből került ki. Az ország mai területén a 6 évesnél idősebbeknek 1930-ban 15,2%-a, 1943-ban pedig 12,7%-a nem tudott írni és olvasni. 1930-ban 735 076 az frástudatlanok száma, s ez így oszlott meg:

Szegényparaszt rétegből	54,7%
Munkások közül	14,7%
Középrétegek alsóbb csoportjaiból	12,9%
Kis- és középbirtokosok közül	12,7%
Egyéb, ismeretlen rétegekből	5,0%
	100 %

A kis- és középbirtokosok írástudatlanjai is többnyire parasztok, a „középosztályi” írástudatlanok pedig főként kisiparosok voltak.

Országosan a városok és községek belterületén 8,6% az írástudatlanok aránya, a külterületeken: tanyákon, majorokban azonban 13,6%, sőt az alföldi és keleti megyékben még ennél jóval magasabb. Szabolcs és Szatmár megye több járásában eléri a 35–38%-ot is.

De rendszeres olvasóvá azok sem mind váltak, akik eljutottak az iskolába, s írni-olvasni megtanultak. 1930-ban pl. a lakosság nem egészen $\frac{3}{4}$ része (73,9%) végezte el az elemi iskola 4 osztályát. Az írni-olvasni tudók további 16,5%-a még annyit sem. Az elemi iskola 6 osztályát a lakosság fele sem járta ki (48,5%). A középiskola 4 osztályát 10,8%-a, 8 osztályát mindössze 3,6%-a, egyetemet, ill. főiskolát pedig csak 1,1%-a végzett.⁵ A lakosság több mint felének az iskolai felkészültsége tehát nem adott kellő alapot arra, hogy rendszeres olvasóvá fejlődjék. Sőt többnyire még az elemi iskola 6. osztályának és a középiskola 4. osztályának elvégzése sem bizonyult elegendőnek. Az akkori 9 millió lakosból 360 000 fő szerzett közép- és főiskolai végzettséget, de ezek jelentős része sem fejlődött rendszeres olvasóvá. A lakosság túlnyomó többségének tehát személyes képességeivel, eleven érdeklődésével kellett pótolnia az iskolázás hiányát. Ez azonban csak nagyon kedvező esetben, inkább csak kivételképpen következett be akkor, ha a környezet is ösztönzően hatott, pl. volt hozzáférhető szakszervezeti könyvtár vagy olvasókör a közelében. A munkások közül többen, a parasztok közül kevesebben juthattak ebbe a helyzetbe.

2. A könyvkiadás és sajtóügy ellenőrzése

A kulturális alkotások és társadalmi felhasználásuk ellenőrzését az állam és a társadalom fontos feladatának tekintették. A sajtótermékek kiadását az ellenforradalom időszakának legnagyobb részében is az 1914:XIV. sajtótörvény szabályozta. E törvény kötelezte a nyomda tulajdonosát, hogy az üzemében előállított sajtótermékekről hitelesített könyvet vezessen, és a kiadványok egy-egy példányát a három könyvtári köteles példányon túl a terjesztés megkezdésével egyidőben az illetékes ügyésznek megküldje. A törvény szerint tehát az ellenőrzés utólagos volt.

A gyakorlatban azonban eltértek a sajtótörvény rendelkezéseitől. Egyrészt a korszak első és utolsó éveiben előzetes cenzurát rendeltek el. Másrészt ismételtelen kiterjesztették a sajtó útján elkövethető vétségek és büntettek körét, s a közérdeket sértő bűncselekmények egész sorát állapították meg (pl. izgatás és lázítás,

az állami és társadalmi rend felforgatása vagy megsemmisítése, valamint egy társadalmi osztály kizárólagos uralmának létesítése).⁶

A cenzúrát nemcsak az újonnan kiadásra kerülő kiadványokkal, hanem a korábban megjelentekkel szemben is alkalmazták. A főügyészségek a fővárosban és vidéken (Debrecen, Győr, Pécs, Szeged) együttesen mintegy 900–1000 nyomda kiadványait ellenőrizték, és ha úgy találták, hogy valamely kiadvány nyíltan vagy burkoltan az ellenforradalmi rendszer ellen irányul, perbe fogták a szerzőt, a kiadót és a nyomdát is. Negyedszázad alatt mintegy 500 magyar nyelvű prózai mű és több mint 100 verseskötet megjelenését akadályozták meg vagy kobozták el megjelenése után. Pert indítottak a Márciusi Front ellen, ennek során Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre és Sárközi György ellen hoztak ítéletet; a népi írók közül Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán, valamint a Híd, ill. a Válasz ellen is eljárás indult. A költők közül pl. Balázs Béla, Fodor József, Gábor Andor, Illyés Gyula, József Attila, Kassák Lajos, Komját Aladár, Radnóti Miklós, Várnai Zseni kerültek a vádlottak padjára.⁷

Az elnémtás másik módja a *postai szállításból való* kitérés volt. Huszonöt év alatt mintegy 2000 magyar és idegen nyelvű könyv és több száz újság, folyóirat, röplap, plakát került a postai szállításból kizárt kiadványok jegyzékére. Ezzel az illegálisan kiadott, ill. terjesztett vagy a külföldön készült és onnan becsempészett kiadványok terjesztését igyekeztek megakadályozni.⁸

A hivatalos megkötések mellett azonban erősen érvényesült a társadalmi *cenzúra* is. Nagy Lajos pl. több írásában⁹ élesen bírálja a szűkebb szakmai közreműködők, a „szerkesztő, lektor, kiadó, nyomtatvány- és lapterjesztő, kritikus, színházigazgató” fékező beavatkozását. Sőt a „színházi járó s könyvvásárló közönség”, tehát az összes „államhatalmi tényezőkön túli más tényezők egyéni buzgalmat: azt a spontán lelketlenséget, amellyel az államhatalmi tényezők cenzúráját túlleitálják: nemcsak az alkalmazkodás üzleti kényszere s a túlságos félelem folytán, hanem a burzsoázia osztályérdekeinek magánvédelmében”.

Tiszteletet és elismerést érdemelnek azok az írók, tudósok, újságírók, kiadók, nyomdászok és terjesztők, akik itthon szembenéztek az államhatalmi és társadalmi cenzúra szorításával, s vállalták a kockázatokat: a meghureolásból adódó anyagi hátrányokat, erkölcsi, szellemi terheket, vagy emigrációba kényszerülve igyekeztek műveiket megírni és hozzáférhetővé tenni úgy, ahogy azt emberiségük, legjobb meggyőződésük sugallta. A történelem megmutatta, hogy legjobb műveiket így készíthették el, s a valódi közérdeket így szolgálhatták igazán.

3. A hazai könyv- és lapkiadás, ill. kereskedelem

A könyv- és lapkiadásban, ill. kereskedelemben, valamint a nyomdászatban a Tanácsköztársaság bukása után lényegében a dualizmus kori viszonyok állottak vissza. Az államosításokat hatályon kívül helyezték, a Szellemi Termékek Országos Tanácsát és a szellemi termelés országosan egységes szervezetét feloszlatták. A kiadói vállalatok, a nyomdák, a hírlapok és folyóiratok, a könyv- és lapkereskedések kevés kivétellel visszakerültek a korábbi tulajdonosok kezébe. A kiadási, nyomdai előállítási és terjesztési tevékenység egész folyamatában újból a tőkés viszonyok váltak uralkodóvá. Az új kiadványok zöme tartalmában is az ellenforradalom uralkodó osztályainak igényeit, értekeit és célkitűzéseit szolgálta. A kiadók és nyomdák, valamint a kiadványoknak csak kis része segíthette, a haladó, demokratikus polgárságnak még kisebb része támogathatta a munkásság és szegényparasztság értekeit és törekvéseit.

A háborús károok és a nagyarányú területi változások ellenére a kiadók és nyomdák száma csak kismértékben csökkent, a kiadott művek száma és példányszáma pedig az első évek után fokozatosan emelkedett. Egyrészt, mert az ország területének csak kis része vált hadszínterré. A kiadói és terjesztői szervezet vállalatai, valamint a technikai berendezések tehát többségükben megmaradtak. Másrészt pedig azért, mert a magyar könyv- és lapkiadás intézményei ebben az időben már elsősorban Budapesten, továbbá a nagyobb vidéki városokban összpontosultak. A szerzők és kiadók, a nyomdák és a szakmunkások nagy része az ország mai területén működött. Itt élt a magyar nyelvű olvasóközönség mintegy kétharmada is. Így a könyvkultúra társadalmi, gazdasági és technikai alapjainak jó része az ország új határain belül maradt. De ezek a viszonylagos előnyök az ellenforradalmi elnyomás mindent gúzsba kötő viszonyai között és miatt nem érvényesülhettek. Ezért a könyv- és lapkiadás, a nyomdászat és könyvművészet, a könyv- és lapterjesztés végig az egész korszakon terjedelemben is, minőségben is jóval alatta maradt azoknak a lehetőségeknek, amelyeket saját szakmai feltételei biztosítottak számára.

Könyvkiadás, könyvkerkedelem

Az ellenforradalmi korszakban mintegy 100 kiadó működött. Ha a cégek, főként a kisebbek részben változtak is, a kiadói vállalatok száma és összetétele kevéssé módosult.

A vezető szerepet természetesen mindvégig a nagy kiadói vállalatok vitték. Ezek között is elsősorban az Athenaeum, a Franklin-Társulat, a Révai Testvérek, az Egyetemi Nyomda, a

Singer és Wolfner, a Légrády Testvérek, a Szent István-Társulat. A nagyvállalatoknál jelent meg a kiadványoknak legalább egyharmada.

Az Egyetemi Nyomda a hazai tudományos művek kiadójává igyekezett fejlődni. Legnagyobb vállalkozása az ún. hungarológiai, magyarságtudományi sorozat volt. Ebben jelent meg többek között Hóman – Szekfű: Magyar történet, I. – V. kötet, két kiadásban is. Bátky – Gyórfy – Visky: A magyarság néprajza, I – IV. kötet, Prinz – Cholnoky – Teleki – Bartucz: Magyar föld, magyar faj, I – IV. kötet. Az Athenaeum számos haladó művet adott ki, a Nyugat vezető írói közül pl. Ady, Babits, Móricz műveit. Itt jelentek meg Sárközi György szerkesztésében a Magyarország felfedezése c. nagy hatású falukutató sorozat kötetei is. A Révai jelentette meg a Nyugat több kiváló frójának műveit. A Franklin-Társulat elsősorban a régi írónak, ill. az újabb konzervatív írónak, tudósoknak adott teret. A Singer és Wolfner pedig a „középosztály” és a kispolgárság szórakoztatását tartotta feladatának Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Erdős Renée stb. műveinek és külföldi bestsellereknek a kiadásával.

A közép- és kisebb kiadók közül a Pátria, Pallas, Pfeifer, Génius, Dante, Danton, Tevan, Kner, Grill, Cserépfalvi, Lantos, Népszava, Politzer, Rózsavölgyi, Kókai, Pantheon, Ranschburg, Magyar Élet, Turul stb. ért el sikert. Főképp azzal, hogy a könyvkiadás valamely szűkebb területére összpontosították tevékenységüket. A haladószellemű kiadványok (Cserépfalvi, Népszava, Politzer, Nyugat stb.), egyes tudományos területek (MTA, Pátria, Grill, Hornyánszky, Pantheon, Ranschburg stb.), egyes neves írók, ill. könyvművészeti törekvések (Kner, Tevan, Amicus) külön helyet és jelentőséget biztosítottak egy-egy közepes vagy kisebb kiadónak is. Nemesak versenyképesek voltak, de gyakran a maguk választotta területen az élvonalban jártak. Mennyiség tekintetében is jelentős volt a közép-, ill. kisebb kiadók tevékenysége. Együttesen általában a hazai könyveknek egyharmadát jelentették meg, vagyis a 30 – 40 kiadó megközelítően annyit, mint a 7 nagy kiadó együtt.

A hazai könyvtermelés harmadik harmadát a törpekiadók, vagy egyébként könyvkiadással hivatásszerűen nem foglalkozó intézmények, vagy éppen maguk a szerzők adták ki. A mintegy 50 – 60 törpekiadó évenként csak néhány kiadványt jelentetett meg. A többinek a kiadása a szerzőkre és intézményekre hárult.

A könyveknek mintegy negyede kimutathatóan magánkiadásban látott napvilágot. Valójában azonban még ennél is több, mert a kiadók nevével jelzett kiadványok közül jó néhánynak a költségeit részben vagy egészben a szerző vagy az érdekelt intézmény

viselte. Végeredményben tehát a könyvkiadás kapitalizálódása sem tüntette el azt a feudális kiadói gyakorlatot, hogy némely mű a szerző anyagi áldozatvállalásával, mecénások támogatásával vagy előfizetők toborzásával jelenhetett csak meg.

A magánkiadás viszonylag nagy aránya mutatja, hogy a szerzők jelentős része rendkívül nehéz körülmények között végezte munkáját. A kiadók igyekeztek a szerzői tiszteletdíjakat minél alacsonyabbra szorítani. Ezért még a legjelentősebb írók is kénytelenek voltak valamilyen foglalkozást, pl. szerkesztést, újságírást, kiadói, lektori teendők stb. ellátását vállalni. A tudós szerzők többsége egyetemi vagy középiskolai tanári, múzeumi, könyvtárosi, levéltárosi vagy más hivatali munkakörből élt. A tudományos művek közül elsősorban az olyan nagyobb szabású kiadványok megjelentetésére vállalkozott hivatalos kiadó, és azokért fizetett tiszteletdíjat, amelyeket a hivatalos művelődés- és tudománypolitika erkölcsileg, esetleg anyagilag is támogatott.

A könyvkereskedelem részben szorosan a könyvkiadáshoz kapcsolódott. A nagy kiadók – részben külön ügynöki hálózattal is – maguk terjesztették kiadványaikat. Ez így jövedelmezőbb és eredményesebb volt. Sőt akadt köztük olyan is, amely kiterjedt nagykereskedelmi és ügynöki tevékenységet folytatott, pl. a Révai, vagy országos könyvbarát mozgalmat szervezett és tartott fenn, pl. az Egyetemi Nyomda.

A könyvkereskedelem azonban szükségképpen szűk körű volt. A viszonylag kisszámú és jobbra városokban tömörült olvasó és vásárlóközönséget kevés könyvesbolt is ki tudta elégíteni. Az országban összesen 528 könyvkereskedés volt. Ebből 192 a fővárosban, 336 pedig vidéken működött. Nagy részük csak úgy tudta magát fenntartani, ha a könyvek, hírlapok és folyóiratok terjesztésén túl pl. papírkereskedőként vagy törpekiadóként is tevékenykedett, s ha az új kiadványok mellett antikvár könyvekkel is foglalkozott, esetleg kölesönkönyvtárat nyitott, ahol főként a keresett regényeket általában nagyobb haszonnal forgalmazhatta, mint amekkorát a bizományosi jutalék kitett. Legbiztosabb és legjövedelmezőbb az iskolai szükségletek kielégítése: a tankönyvek, újak és régiék adásvétele, valamint a papír és írószerkereskedés volt. A szépirodalmi és tudományos kiadványokat rendszerint jóval kevesebben keresték. Szélesebb vevőkörre a hazai és külföldi szórakoztató bestseller könyvek, különféle ponyvakiadványok és képes folyóiratok, divatlapok számíthattak. Szűkítette a forgalmat az is, hogy a kiadványok ára a kis példányszám miatt viszonylag magas volt, s a könyvkereskedelem is magas árréssel volt kénytelen dolgozni.

Nyomdászat és papírellátás

A nyomdászat helyzete lényegében együtt alakult a könyv- és hírlapkiadásával.¹⁰ Az első világháborúból adódó gazdasági és politikai nehézségek következtében a nyomdák száma és teljesítőképessége a húszas években mintegy a felére csökkent: 1914-ben 1261 nyomdában 7172 nyomdász dolgozott, 1922-ben 600 nyomda és bennük 3639 nyomdász volt.

A nyomdák megoszlása a főváros és a vidék között már a dualizmus korának vége felé is erősen aránytalan volt. Tovább nőtt ez az aránytalanság az ellenforradalom negyedszázadában. 1914-ben a fővárosban működött a nyomdák 22%-a, 1922-ben, ill. 1936-ban 45%-a. Még inkább Budapest javára alakult a teljesítőképesség. A nyomdászmunkásságnak 1914-ben 56%-a, 1922-ben már 75%-a, 1936-ban pedig valamivel kevesebb, mintegy 70%-a dolgozott a fővárosban. A korszak derekán, 1929-ben az ország 11 legnagyobb, megközelítően 100 munkást vagy annál többet foglalkoztató nyomdaüzeme Budapesten volt. Így pl. az Athenaeum (306 szakmunkás), Pallas (191), Globus (185), Hungaria (128), Franklin-Társulat (128), Székesfővárosi Házi Nyomda (124), Budapesti Hírlap (122), Stephaneum (102), Egyetemi Nyomda (101), Légrády (97) és a Pátria (83). Ugyanakkor egy-egy vidéki városban a nyomdászok összesített létszáma még a legnagyobb helységekben sem érte el egy-egy fővárosi nagyobb üzemét. Pl. Debrecenben 96, Szegeden 64, Miskolcon és Pécsen 62. Győrben 52 nyomdász volt. A 31 legjelentősebb vidéki város, ill. község együtt is jóval kevesebb nyomdászt tudott foglalkoztatni, mint a 10 legnagyobb fővárosi nyomda.

A nyomdák teljesítőképességét csaknem az egész korszakon át, a fővárosban és vidéken egyaránt, csak részben lehetett kihasználni. Ilyen körülmények között a *nyomdászmunkásság* helyzete is rendkívül nehéz volt. Az ellenforradalmi elnyomás, a háború utáni infláció, majd a gazdasági válság, a munkanélküliség megnehezítette az életet. A kollektív szerződés ugyan bizonyos mértékig védelmet nyújtott a tulajdonosok, ill. képviselőik önkényeskedésével szemben, s a munka- és bérvizonyok rendezése, a munkaidő csökkentése is jelentős eredménynek bizonyult. A nyomdászok részt vettek a különféle munkámegmozdulásokban. Nemritkán azok vezetői, irányítói voltak. Sokan bátran és elszántan vállalták azokat a veszélyeket is, amelyek a munkás- és parasztmozgalmi nyomtatványok előállításával jártak.

A *papírgyártásban* és a *papírellátásban* egészen más volt a helyzet, mint a nyomdászatban.¹¹ A háború után mindössze egy papírgyár maradt (Diósgyőrben). A papír tehát hirtelen fontos hiány-

eikké vált, és csak behozatallal lehetett biztosítani. Ezért még a két világháború közötti szerény méretű iparfejlesztésben is az egyik legfontosabb feladat a hazai papírgyártás és papírfeldolgozás erősítése volt.

Ez a körülmény magyarázza, hogy a húszas években egymás után keletkeztek a hazai cellulozegyárak (Csepel 1923, Szolnok 1935) és a különféle papírgyárak (Csomagolóanyag-gyár 1921, Látatlan 1923, Hungária papírlémezgyár Budapest 1923, Pesterzsébet 1929, Szentendre 1936), de az újonnan létesített üzemek is csak egy részét fedezték a szükségleteknek.

Kiadványok összetétele

A könyvnek tekinthető *kiadványok száma* a húszas évek első felében elérte, majd meghaladta az első világháború előtti színvonalat. Az utolsó békeévben, 1913-ban az ország akkori területén összesen 2377 kiadvány jelent meg. A háború és a forradalmak éveiben a kiadott művek száma erősen visszaesett, csaknem felenyire, de a húszas évek elején az ország mai területén már újból évi 2300 körül mozgott. Ezt követően másfél évtizeden át, 1925-től 1940-ig 3000 – 3500 körül volt. Míg nem az időszak utolsó éveiben, 1941–1943-ban 5000 fölé emelkedett.¹² Őt kiválasztott év adatai alapján a kiadványok *tartalom* szerinti megoszlását az alábbi táblázat mutatja be:¹³

Kiadványcsoport	1913	1921	1928	1938	1942
Tudományos ismeretterjesztő, szakmai, vegyes	1599	1184	1737	1916	8887
Szépirodalom	519	665	1121	999	2392
Gyermek és ifjúsági irodalom	65	111	244	105	317
Tankönyv	194	358	236	208	1907
Összesen	2377	2318	3338	3228	13 503

Az *ismeretközlő kiadványok* viszonylag magas száma könnyen megtévesztő lehet, ha nem választjuk el a valóban tudományos és igényesebb ismeretterjesztő könyveket a másodrendű, csak dokumentum értékű s többnyire kis terjedelmű, szakmai jellegű kiadványoktól. Az évi 1200 – 1900 ismeretközlő kiadványnak csak kisebb fele (5 – 600) a valóban tudományos értékű mű. A nagyobb felét iskolai értesítők vagy évkönyvek, egyesületi, társulati, üzleti jelentések, beszámolók, különféle jogszabályok, alapszabályok, jegyző-

könyvek stb. teszik ki.¹⁴ A tudományos kiadványok meglehetősen aránytalanul oszlanak meg a fontosabb tudományágak között. A termelést közvetve vagy közvetlenül segítő természettudományi, műszaki, közgazdasági munkák száma alacsony. Különösen kevés a műszaki, mezőgazdasági mű. A társadalomtudományi művek között kevés a filozófiai, művészeti kiadvány. Viszont viszonylag magas, sőt növekvő irányzatot mutatnak a vallásos kiadványok. Hasonlóan növekszik a jogi és közigazgatási kiadványok száma és aránya is, mint azt a következő statisztika tanúsítja:¹⁵

Tárgykör	1913	1921	1928	1938	1942
Általános és egyes művek, könyvészet	341	173	342	61	408
Filozófia	52	21	38	30	82
Vallás (okkultizmus)	134	123	267	261	1165
Társadalomtudomány, jog, közigazgatás	356	199	222	470	560
Közgazdaság, mezőgazdaság			140	158	845
Hadügy	—	—	32	34	198
Ipar, kereskedelem, forgalom	155	121	61	165	1382
Technológia			39	23	228
Természettudomány, matematika	35	41	59	60	552
Orvostud., közegészségügy	67	16	140	64	1054
Művészetek	16	15	90	81	244
Sport, szórakozás	13	4	48	32	228
Nyelvészet	27	34	29	150	420
Történelem, életrajz	105	40	247	180	417
Földrajz, utazás	21	7	883	113	243

A szépirodalmi művek száma a kiadványok egészéhez képest általában nem magas. 1913-ban 17% körül mozgott. A húszas és harmincas években az érdeklődés fokozódása következtében mintegy 30%-ra emelkedett. A második világháború alatt csökkent, 1942-ben 24 – 25% között ingadozott. Még kisebb a gyermek- és ifjúsági irodalmi művek száma. Az időszak első és utolsó harmadában mindössze 2 – 4%-ot ért el. Csak a középső harmadban növekedett 6 – 7%-ra.

A szépirodalmi művek mint mindenkor, ekkor is keresettebbek és kelendőbbek voltak más kiadványcsoportoknál. A kereslet jelentős része azonban nem a legértékesebb művek felé fordult. A kor legjobb élő hazai és külföldi írói és költői, valamint a hazai és külföldi klasszikusok az olvasóközönségnek csak kisebb, műveltebb részében keltettek érdeklődést. Műveik ritkábban és viszonylag kevés példányban jelentek meg.¹⁶ Jóval szélesebb körben kedvelték és keresték, tehát rendszerint több kiadásban és nagyobb (3000 – 5000, sőt 5000 – 10 000) példányban készültek a hazai és külföldi közepes írók divatos, könnyed szórakozást nyújtó s több-kevesebb erotikus izgalmat módszeresen adagoló munkái: a *bestsellerek*. Igazi tömegolvasmányoknak azonban a ponyva bizonyult. A nagyobb részben külföldi, kisebb részben hazai, de gyakran a siker érdekében külföldi álneveket használó szerzők kalandos, izgalmas bűnügyi és erotikus történeteit több tízezres példányban zúdították az olvasó k legkevésbé művelt és legszélesebb tömegeire. A bestseller is, a ponyva is ebben az időszakban vált a szépirodalmi könyvkiadás jövedelmező fő ágává. Amíg a valódi irodalmi értékek alig találtak kiadóra, kevés példányban és drága áron nehezen jutottak el az olvasókhoz, addig a félirodalomnak, sőt negyedirodalomnak is alig tekinthető bestsellereket, különösen ha külföldi volt, és ott már sikert ért el, a nagy és közepes kiadók egymással versengve adták ki, és széles körben viszonylag olcsón, eredményesen terjesztették őket.

Mindezt azonban messze túlszárnyalta a *ponyva* sikere.¹⁷ Különléle terjedelmű és árú, különböző irányú és színvonalú sorozatok indultak. A „sárga rémnek” becézett Pesti Hírlap Könyvek (Légrády), a Tarka Regénytár (Stádium), a Világvárosi Regények (Literaria) stb. több száz füzete rotációs papíron készült, ordító külsővel hívta fel magára a figyelmet, minden újságárusnál is kapható volt, így azután mindenki belebotlott. A ponyva sikerére és arányaira jellemző, hogy 1938-ban 415 ponyvaregényt 4,8 millió példányban adtak ki, vagyis a szépirodalom csoportjába sorolt művek mintegy 30%-a és a példányok 70%-a ponyvát tartalmazott. Ugyanakkor a tulajdonképpeni szépirodalom a (félirodalommal együtt) összesen

csak 2 millió példányban jelent meg.¹⁸ Az évek során a bestseller és a ponyva aránya fokozatosan növekedett, annak ellenére, hogy a hivatalos művelődés- és irodalompolitika, valamint az irodalmi kritika is ellenük foglalt állást. Gátat vetni nekik csak a korszak vége felé tudtak, amikor kormányzati rendelettel betiltották a ponyvakiadást. De ezzel is csupán az új ponyvakiadványokat lehetett megakadályozni. A korábban készült sok millió példány továbbra is közkézen forgott, s titokban a fekete piacon feláron adták-vették. A bestsellerek és ponyvakiadványok nem kis része még a második világháború után is kézzől kézre vándorolt, mindaddig míg a zugsforgalomba került példányok teljesen el nem rongyolódtak.

A *tankönyvek* az ellenforradalmi korszakban mind *menyiségükkel*, mind pedig *minőségükkel* csak igen korlátozottan szolgálták társadalmunk széles dolgozó tömegeit. Többnyire kevés tankönyv készült, így azok jó része viszonylag drága volt, s az iskolások jelentős része olyan szegénységben élt, hogy a tankönyveket nem tudták megvenni, mert minden felekezett külön tankönyvet adott ki, s a kis példányszám megdrágította az árakat.

Külön is nehezítette a helyzetet, hogy az iskoláknak csak kisebb része állott állami és községi irányítás alatt, a túlnyomó többségük az egyházak kezében volt. S minthogy a tankönyvkiadás, ill. engedélyezés az iskolafenntartó jogkörébe tartozott, az állam is, az egyházak is igyekeztek az iskoláikban szükséges tankönyveket és segédkönyveket világnézeti felfogásuknak és anyagi érdekeiknek megfelelően elkészíttetni.

Ilyen körülmények között a tankönyvek száma és minősége a két világháború között nem sokat javulhatott. Feltűnő, hogy a tankönyvek száma a húszas évek elejétől a második világháború kezdetéig fokozatosan esökkent, az 1921. évi 358-ról 1938-ig 208-ra esett vissza. A második világháború éveiben azonban a korábbiak többszörösére ugrott fel. Részben, mert az erős politikai jobbratlódás miatt kieserélték a korábbi tankönyveket, részben mert a terület-visszaesatolások miatt többféle tankönyvre és több példányra volt szükség.

Külföldi művek magyar fordításban

Az első világháború után a nemzetek közötti érintkezés az élet minden területén világszerte kibővült, s ennek keretében a szellemi értékek nemzetközi cseréje mindenütt – így Magyarországon is – fokozódott. Az országot a monarchia felbomlása új szellemi kapcsolatok kiépítésére szorította. Csökkent a német kultúra iránti addigi erősen egyoldalú érdeklődés, és a figyelem a fejlett nyugati országokra, elsősorban a francia, valamint az angol, ill. amerikai,

majd pedig az olasz kultúra felé fordult. Segítették ezt a nyugatos frók, költők szoros kapcsolatai a francia és angol-amerikai irodalommal, pl. Ady Párizs-járásainak ekkorra már legendás híre. Szélesítette a tájékozódás körét az északi skandináv irodalom erős vonzása. Egyre nagyobb érdeklődést keltett a Szovjetunió kibontakozó új forradalmi szocialista kultúrája: irodalma, művészete, tudománya.

A gazdagabb külföldi könyvtermésből jóval több írásművet fordítottak magyarra. Vagy mert vitathatatlan irodalmi, tudományos értékek testesültek meg bennük, vagy azért, mert a világpiacon kiugró sikert arattak, és így nálunk is jó üzletet ígértek kiadónak és kereskedőnek egyaránt.

A látókör kibővülésének és a szélesebb körű tájékozódásnak az igénye tehát szükségképpen a fordítások számának és arányának növekedésére vezetett. Már a húszas évek elején csaknem kétszer annyi fordítás jelent meg, mint az első világháború előtti utolsó békeévben. Később a fordítások száma tovább emelkedett, aránya pedig az 1913. évi 12%-kal szemben 13–20 % között váltakozott. A fordítások a kiadvány négy főcsoportja között a következőképpen oszlottak meg (1913-ban és 1921-ben a nem szépirodalmi fordításokat csak együttesen adták meg):¹⁹

Év	Fordítás	Ebből			
		Szép- irodalmi mű	Ismeret- közlő mű	Ifjúsági mű	Tankönyv
1913	251	106		145	
1921	405	328		77	
1928	549	429	85	31	4
1938	405	301	82	14	8
1942	673	358	244	66	5

A szépirodalom iránt ekkortájt általánosan is fokozódó érdeklődés következménye, hogy a fordítások zöme szépirodalmi mű volt. Két évtizeden át elérte, sőt olykor meghaladta a 70–80%-ot. Csak a második világháború idején csökkent 53–63%-ra. Részben a háború miatt bekövetkező elszigetelődés, részben a fasiszta jobbratulódás és elzárkózás: a baloldali kommunista, szocialista, polgári demokratikus írók, ill. külön is a zsidó származású szerzők műveinek kizárása miatt. A gyermek- és ifjúsági, ismeretközlő kiadványok, valamint a tankönyvek a korszak nagy részében az összes fordítások 20–25%-át tették ki, s csak a háború alatt közelítették meg a 40–50%-ot.

A művek háromnegyed részét angoltól (amerikaiból), franciából és németből fordították. Jelentős még az oroszról, olaszról, spanyolból és a skandináv nyelvekből készült fordítások száma is. A többi nyelvről, így a szomszéd népek nyelvéről is, csak ritkán és keveset fordítottak.

A fordított művek tartalma és színvonala nyelvterületek szerint változik. Az ismeretközlő munkák több mint egyharmadát németből fordítják, a szépirodalom legnagyobb része angol-amerikaiból, franciából, németből és oroszról kerül hozzánk. Gulyás Pál szerint 1928-ban a szépprózai művek eredetük szerint így oszlanak meg:²⁰

Az eredeti nyelv	Mű	%	Ezer lap	%
Angol (amerikai)	147	39,3	56,0	45,3
Francia	86	22,9	26,7	21,5
Német	83	22,2	21,6	17,4
Orosz	29	7,8	11,6	9,7
Skandináv nyelvek	11	2,9	3,2	2,5
Olasz	7	1,9	2,2	1,8
Spanyol	6	1,7	1,0	0,9
Lengyel	2	0,5	0,7	0,5
Egyéb nyelv	3	0,8	0,5	0,4
	374	100,0	123,5	100,0

A szépirodalmi fordítások színvonal szerinti megoszlását Drescher Pál vizsgálta meg az 1927–1929-es évek adatai alapján:²¹

Fordított	Ösz- sze- sen	Ebből					
		Értékes mű %		Gyenge mű %		Ifjúsági mű %	
Angol-amerikai- ból	456	224	49,1	189	41,5	43	9,4 94,4
Franciából	252	159	63,1	84	33,3	9	3,6
Németből	209	56	26,8	127	60,7	26	12,5
Egyéb nyelvek- ből	200	130	65,0	59	29,5	11	5,5
Összesen:	1117	569	50,9	459	41,1	89	8,0

A lefordított műveknek majdnem a fele tehát félirodalom és ponyva volt. Sajnos, az ilyenfajta kiadványok egyre nagyobb számban, egyre nagyobb példányszámban áradtak szét az országban. 1913-ban még csak 103 külföldi szépirodalmi mű jelent meg, 313 eredeti magyarral szemben. 1923-ban azonban már 328 külföldi és 348 eredeti magyar irodalmi mű került kiadásra. Vagyis a fordítások száma megháromszorozódott, a magyar műveké pedig alig emelkedett. Később ugyan a magyar művek aránya kedvezőbbé vált, de a fordítások lapterjedelme akkor is jóval nagyobb volt, mint az eredeti magyar szépirodalmi kiadványoké.

Kiadványok idegen nyelveken

Egészen másként alakult e korszakban a *hazai idegen nyelvű kiadás*. A dualizmus korában az idegen nyelvű kiadványok elsősorban a nemzetiségek nyelvén, azok szükségleteire készültek. Legfeljebb a német nyelvűek kis része szolgálhatta a világlátó német tájékoztatását. Pl. a Pester Lloyd c. színvonalas napilap vagy néhány tudományos könyv, s néhány magyar szépirodalmi mű német fordítása. Az ország új határai között csak kevés nem magyar anyanyelvű lakos maradt, annak is kétharmad része német nemzetiségű volt, így a nemzetiségi nyelveken a németen kívül csak kevés kiadvány jelent meg, pl. néhány tankönyv, ifjúsági olvasmány, vallásos kiadvány, jogi, közigazgatási nyomtatvány, naptár stb. Ugyanakkor fokozatosan növekedett az angol, francia és olasz nyelvű kiadványok száma. Ezek a német nyelvű kiadványok egy részével együtt a külföld tájékoztatására készültek. Nagyonbízott az akkori napi politikai kérdéseket tárgyalták. Kevés volt köztük az olyan kiadvány, amely a magyar irodalom, művészet, tudomány kiemel-

kedő értékeinek színvonalas ismertetésére vállalkozott. Így a szellemi értékek nemzetközi eséréje nálunk meglehetősen egyirányú volt. Mint a kisebb és kevésbé fejlett nemzetek általában jóval többet fogadtunk be, mint amennyit adtunk.

Számszerűen a belföldi idegen nyelvű könyvkiadás alakulását a következő adatok mutatják:²²

Év	Hazai idegen nyelvű kiadvány összesen	Ebből									
		német	francia	angol	olasz	latin	eszepe-rimó	szlovák ruszin	horvát	román	egyéb
1921	439	116	107	107	22	87					
1928	489	86	113	206	12	72					
1938	537	294	97	65	27	23	13	8	10		
1940	499	275	67	48	54	11	—	19	7	7	11

A hazai idegen nyelvű kiadványok száma évenként 400–500 körül ingadozott. A német nyelvű kiadványok száma a húszas évek második felében csökkent, a harmincas években ismét emelkedett. A francia, angol és olasz nyelvűek előbb fokozatosan emelkedtek, később a háború éveiben a francia és angol nyelvűek érezhetően csökkentek, az olasz nyelvűek tovább növekedtek. A kisebb nemzetek nyelvén készült kiadványok száma alacsony, némileg csak a legutolsó években emelkedett.

Hazai hírlapok és folyóiratok

A Központi Statisztikai Hivatal felmérése²³ szerint Magyarországon az összes lapok száma 1926-ban 934, 1930-ban pedig 1230 volt. Megközelítően annyi, mint ugyanakkor Ausztriában vagy Hollandiában. Később a lapok és folyóiratok száma emelkedett. 1934-ben, 1477, 1938-ban pedig a legmagasabb: 1934 volt. A következő években azonban a baloldali lapok betiltása és a zsidótörvényekbe foglalt korlátozások végrehajtása következtében a lapok száma kevesebb lett. 1939 elejéig összesen 411 lapot tiltottak be. 1942-ben már csak 1240 lap jelent meg. 1938-tól 1942-ig a fővárosi lapok száma 37,3%-kal, a vidékieké 33,3%-kal csökkent.

Következő táblázatunk a postai terjesztésben részt vevő hírlapok és folyóiratok megoszlását mutatja jellegük szerint. A posta útján terjesztett lapok száma valamivel kevesebb, mint a ténylege-

sen kiadottaké, mivel egy részük nem vette vagy nem vehette igénybe a postát.

Jelleg	1930	1934	1938	1942
Politikai lapok	276	316	376	301
Szépirodalmi lapok	97	143	138	144
Tudományos és szaklapok	660	822	1043	748
Élclapok	2	8	7	—
Lapok száma összesen	1035	1289	1564	1193
Példányszám, belföldre millió	104,1	95,8	104,2	110,0
Példányszám, külföldre millió	6,5	4,8	4,8	2,2

A politikai lapok 24–26%, az irodalmiak 9–12%, a tudományos és szaklapok 62–65% között ingadoztak. A példányszámból viszont a politikai lapokra mintegy kétharmad rész (63–66%), a tudományos és szaklapokra kb. negyedrészt (23–25%), az irodalmiakra pedig 9–10% esik. Nyilván a nagyobb politikai napilapok viszonylag magasabb példányszáma alakította ki ezt az arányt. Feltűnő azonban, hogy a politikai lapok példányszáma a háború éveiben csökkent, 1942-ben pedig csak 54% volt. Ekkor már jóformán csak a kormánypárti és a szélső jobboldali sajtó jelenhetett meg. Az olvasók érdeklődése inkább a szépirodalmi, tudományos és szaklapok felé fordult. Ezeknek a példányszáma viszonylag ezekben az években volt a legmagasabb (12, ill. 3%).

Az összes hazai sajtótermékek csaknem 70%-a Budapesten jelent meg, s csak mintegy 30%-a készült vidéken. Természetesen kevés kivétellel ott is a városokban. Egyes lapesortokat kizárólag a fővárosban szerkesztettek. Ilyenek pl. a társadalmi, szórakoztató és divatlapok, valamint a könyvatosak, hírlaptudósítók. Más csoportok túlnyomó többségét a fővárosban adták ki, csak a politikai napi- és hetilapok, valamint a vallásos lapok között számottevő a vidéki kiadvány. Még inkább a vidék javára alakult az arány a politikai hetilapok esetében. Ezek hetenként rendszerint egyszer jelentek meg, s a helyi közélet és közérdekű események szócsovei voltak.

Pl. 1929/1930 fordulóján az időszaki sajtótermékek a főváros és a vidék között a következőképpen oszlottak meg:²⁴

A sajtótermék jellege	Budapesten	Vidéken
Könyvmatosok, hírlaptudósítók	18	—
Politikai napilapok	21	49
Politikai hetilapok és folyóiratok	40	141
Hivatalos lapok	35	20
Irodalmi, művészi, kritikai lapok	26	9
Társadalmi, szórakoztató él-, divatlapok	40	—
Színházi lapok	10	9
Ifjúsági lapok	36	4
Tudományos folyóiratok	113	12
Szaklapok	350	50
Sportlapok	31	10
Vallásos lapok	61	45
Összesen:	781	349

Még szembetűnőbb azonban a főváros túlsúlya, ha a sajtótermékek jelentőségét és színvonalát is figyelembe vesszük. A legfontosabb politikai és hivatalos lapok, irodalmi, művészeti, tudományos és szaklapok Budapesten jelentek meg. Vidéken csak elvétve adtak ki egy-egy jelentősebb folyóiratot vagy hírlapot. Értetűen, mert az országos jelentőségű politikai pártok, állami és egyházi szervek, irodalmi, művészeti és tudományos intézmények, ill. csoportok a fővárosban működtek. Vidéken úgyszólván csak helyi jellegű tevékenység folyt, s lapjaik és folyóirataik így néhány kivételtől eltekintve, mint pl. a Minerva (Pécs, 1922–1940), a Széphalom (Szeged, 1927–1943) vagy a Debreceni Szemle (1927–1944), többnyire csak helyi jellegűek és jelentőségűek lehettek.

A kiadott hírlapok és folyóiratok világnézetüket, politikai irányzatukat tekintve jelentős részükben polgári demokratikus jellegűek voltak, ha ezen belül konzervatív, liberális vagy radikális irányzatot képviseltek is. Más, kisebb részük baloldali munkás- és

parasztmozgalmi jellegű volt, ha ezen belül a szociáldemokrata reformizmus, ill. a forradalmi szocializmus programját hirdette is. Végül a sajtótermékek harmadik csoportja jobboldali keresztény, ill. keresztény-nemzeti jellegű volt, ha ezen belül inkább egyházi vagy ellenforradalmi, antiszemita, nacionalista irányzatokat követett is.

A hírlapok társadalmi befolyásáról számszerűen is bizonyos tájékoztatást nyújt a napi- és hetilapok pártállás szerinti megoszlása, mely az ellenforradalmi korszak derekán az egykorú kimutatás szerint így alakult:²⁵

kormánypárti hírlap	60
különböző jobboldali párti hírlap	52
polgári irányzatú hírlap	74
szociáldemokrata párti hírlap	3

Szám szerint már ekkor is a kormánypárti és a különböző jobboldali, többnyire kormánytámogató lapok voltak többségben. Később a jobbratulódás és a lapbetiltások következményeként az arányuk tovább növekedett. A polgári lapok száma jelentős, bár a korszak vége felé sokat betiltottak közülük. A kimutatás csak három szociáldemokrata lapot tüntet fel. Valójában a munkás- és parasztmozgalmi lapok száma jóval több. Figyelmen kívül hagyták a szakszervezetek mintegy 15, valamint a szegényparasztok néhány mozgalmi lapját.

A fővárosban a politikai jellegű hírlapok között minden irányzat megvolt. Közülük polgári liberális jellegűnek számítottak, pl. az Est-lapok (Az Est, Magyarország, Pesti Napló), Újság, Világ, Esti Kurir, Kis Újság, Pesti Hírlap, Pester Lloyd stb. Munkás- és parasztmozgalmi lap volt a Népszava, Szabad Szó. Jobboldali egyházi jellegű volt a Nemzeti Újság, az Új Nemzedék. Kormánylap volt, ill. különféle jobboldali ellenforradalmi irányzatokat képviselt: a Szózat, a Függetlenség, a Magyarság, az Új Magyarság stb.

Vidéken a nagyobb városokban három, de legalább két napilap és több hetilap igyekezett a liberális, ill. jobboldali felfogást kifejezésre juttatni és képviselni.

A folyóiratok között éppen úgy megtalálható valamennyi akkori politikai-világnézeti irányzat, mint a hírlapkiadásban. A haladó polgári felfogású folyóiratok között a korszak vezető irodalmi folyóirata volt a Nyugat (1908–1941) és utóda a Magyar Csillag (1941–1944, szerk. Illyés Gyula), továbbá a Századunk (1926–1939), a Huszadik Század utódja. A haladó irányzatok hosszabb-rövidebb életű folyóirata volt: a Válasz (1934–1938), a Toll (1929–1938) Németh László folyóirata: a Tanú (1932–1936), továbbá

a Szép Szó (1936–1938, szerk.: Ignó Pál és József Attila). A munkás- és parasztmozgalmi folyóiratok között a szociáldemokrata párt folyóirata, a Szocializmus (1906–1948), a kommunista párt folyóirata, ill. a kommunista irányítással készülők közül a Társadalmi Szemle (1931–1933, szerk.: Madzsar József és Sándor Pál), a Gondolat (1936–1937, szerk.: Vértes György) és a 100% (1907–1930, szerk.: Tamás Aladár) vált nagy jelentőségűvé. A konzervatív szemléletű folyóiratok között a Napkelet (1923–1940), az Új Idők (1894–1949), a Budapesti Szemle (1873–1944), a Magyar Szemle (1927–1944), az Irodalomtörténet (1912–1962), az Irodalomtörténeti Közlemények (1891–), a Közgazdasági Szemle (1895–1949), a Századok (1867–), a Városi Szemle (1908–1948) stb. töltött be fontos szerepet. Az egyházi irányítás alatt álló folyóiratok között pedig a Magyar Kultúra (1913–1944), a Katolikus Szemle (1887–1944) stb. ért el nagyobb befolyást.

A hírlapok és folyóiratok behatóbb vizsgálata azért is fontos, mert ebben az időben a sajtó volt a *tömegközlés* legfejlettebb, legszélesebb körben és legállandóbban ható intézménye. Különösen a húszas években, amikor a tömegközlés másik gyorsan fejlődő formája: a rádió műsoradása csak éppen megindult (1927). A harmincas években naponta megközelítően 350–400 000 újságpéldány jelent meg, amely naponta több mint egymillió olvasóhoz érhetett el. Ugyanakkor a rádióelőfizetők száma 300–400 000 között mozgott, s ez megközelítően szintén egymillió hallgatót jelentett.²⁶ A sajtó társadalmi befolyása azonban nemcsak lépést tartott mennyiségben a rádió befolyásával, hanem legalábbis polgári demokratikus, valamint munkás- és parasztmozgalmi részében demokratikusabb politikai tájékoztatásokat, időnként és helyenként forradalmi indításokat, haladó irodalmi, művészi, tudományos és technikai élményeket nyújtott olvasóinak. A rádió műsora viszont teljes egészében az ellenforradalmi rendszer hivatalos irányítása és ellenőrzése alatt állott.

Könyvművészet és bibliofília

A háborús nehézségek erősen lefékeztek a dualizmus korában megindult könyvművészeti törekvéseket és bibliofil igényeket.²⁷ A nyomdászati anyagok: papír, festék hiánya vagy gyenge minősége, az igényes könyvtervezők, a képzett és tapasztalt mester-szedő nyomdászok katonai behívása, szétszóródása és sokuk pusztulása csaknem lehetetlenné tette a készülők kiadványok igényes, művészi megformálását és előállítását.

A viszonyok javultával ismét kísérletek történtek a magyar könyvművészet újbóli elindítására. Knerék Gyomán már a háború

és a forradalmak alatt megtették az előkészületet Kozma Lajos, Király György közreműködésével, majd egymás után adták ki kisebb-nagyobb remekeiket: a Három cseppke könyvet, a Monumenta Literarum sorozatait, a Kner Klasszikusokat, Az Orosz Novellaírás Remekeit, Az Északi Irodalom Remekeit stb. Kiadványaikat itthon és külföldön is nagy elismeréssel fogadták. Tevan Andor Békéscsabán a Tevan Könyvtár és több bibliofil kiadvány után 1920-ban több szép könyvet egyszerre jelentetett meg Csoknain, Kisfaludy Sándor és Károly és Petőfi műveiből Divéky József, ill. Kolozsváry Sándor illusztrációival. Később még Vörösmarty kis eposzával, A két szomszédvárral próbálkozik, de az érdeklődés hiánya hosszú időre elveszi a kedvét. Míg nem 1943-ban, a nyomda 40 éves fennállása alkalmából kiadja Keleti Artúr szerkesztésében Heltai Gáspár Ezópus meséit, a két világháború közötti magyar könyvnyomtatás egyik legsikerültebb művét.

E két úttörő és vezető műhely mellett a kor más igényesebb kiadói és nyomdái közül több is vállalkozott szép könyvek alkotására. Így az Amicus és a Hungária kiadó, az Egyetemi Nyomda, részben úgyis mint a Magyar Bibliofil Társaság külön kiadványainak kiadója, ill. nyomtatója, továbbá a Géníus, a Nyugat Kiadó, az Officina, a Révai, a Rózsavölgyi, Bíró Miklós, Hornyánszky, a Korvin-testvérek, a Fővárosi Nyomda, a Szacelláry, a Glóbus stb.

A *könyvtervezők és tipográfusok* közül kiemelkedett Kner Imre, Tevan Andor, Keleti Artúr, Kozma Lajos, Végh Gyula, valamint Kassák Lajos és Bortnyik Sándor munkái meg Kun Mihály. Az illusztrátorok közül jelentős sikereket ért el: Kozma Lajos, Jaschik Álmos, Buday György, Fáy Dezső, Kassák Lajos, Dankó Ödön, Divéky József, Gara Arnold, Gróf József, Kolozsváry Sándor, Kner Albert, Major Henrik, Márffy Ödön, Reiter László, Szalay Lajos, Vértes Marcell és László és még sokan mások. A könyvkötők közül Kner Erzsébet, Végh Gusztáv, Bíró Márta és Cserna Juliska munkái keltettek elismerést.

A *könyvgyűjtők* szintén megkezdték testületi tevékenységüket a Magyar Bibliofil Társaság keretében. A Társaság évenként különleges igénnyel készült illetményköteteket adott ki. A legszebb kiadványokat bibliofil jellegűnek és értékűnek nyilvánította, könyvkiállításokat rendezett vagy azok rendezését támogatta. A korszerű nyomdászat és könyv készítésének kérdéseivel e korszakban a Magyar Grafika, a Magyar Nyomdászat, a Grafikai Szemle, a Nyomda és Rokon Ipar c. folyóirat, valamint a Grafikai Művészetek Könyvtára foglalkozott. A könyvesztétika és bibliofília kérdései pedig a Magyar Bibliofil Szemlében és a Bibliofil Könyvtár kötetekben kaptak helyet.

A kiadványok egészéhez képest az igényesen megformált, szépnek minősíthető kiadványok aránya azonban ekkor még viszonylag kicsi volt. Negyedszázad sok ezer kiadványa közül a Bibliofil Társaság mintegy másfél százat tartott érdemesnek a kiemelésre. A két legigényesebb kiadó és nyomda kiadványai: a Kner- és Tevan-könyvek száma 200 körül volt. A figyelmet érdemlő illusztrált könyvek száma mintegy félezerre tehető. A könyvművészeti törekvések tehát még távolról sem voltak általánosak. Az akkori szép könyvek inkább csak a lehetőségeket jelezték, még csak példát adtak arra, hogy hogyan lehetne és kellene a magyar könyvkiadás anyagi-technikai és művészi minőségét javítani.

4. Magyar nyelvű kiadványok más országokban

Az ország határain kívül *magyar nyelven* megjelent *kiadványok száma* a két világháború közötti időszakban az előzőkhöz képest *két okból* is erősen növekedett. Egyrészt a trianoni békekötés következtében kisebbségi helyzetbe jutott magyar népesség arra törekedett, hogy a számára legszükségesebb könyveket, hírlapokat, folyóiratokat és más nyomtatványokat a maga szellemi és anyagi erejéből előállítsa. Másrészt azok, akik a Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom üldözései elől kénytelenek voltak tömegesen külföldre menekülni, igyekeztek a befogadó országok fővárosaiiban új politikai, szellemi központokat kialakítani és különféle baloldali kiadványokat megjelentetni. A külföldi magyar nyelvű könyv-, folyóirat- és hírlapkiadás újonnan keletkezett társadalmi bázisai mellett továbbra is megvoltak, sőt még növekedtek is a korábbi magyar kivándorlók gócai, főként az amerikai földrészek országaiban, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, továbbá Kanadában, Argentínában, Brazíliában, s új bázis keletkezett a hadifoglyokból a Szovjetunióban.

Amíg azonban az előző két korszakban, az 1848–1849-es emigráció tevékenységét leszámítva, a külföldön élő magyarság szellemi termékei többnyire *helyi jellegűek és jelentőségűek* voltak, addig a két világháború között számottevő részük *egyetemesebb értékű* volt. Az ellenforradalmi elnyomás korlátai között itthon lehetetlenné vált haladó, ill. forradalmi alkotói és kiadói tevékenység nagy része a határokon túl valósulhatott meg.

Természetesen a különböző országokban keletkezett és megjelent magyar nyelvű könyvek, füzetek, hírlapok és folyóiratok száma, világnézeti iránya, tartalmi összetétele és színvonala szükségképpen lényegesen különbözött egymástól. Attól függően, hogy ott milyenek voltak a könyv- és könyvtári kultúra alapvető meg-

határozó tényezői: az olvasóközönség összetétele, a szellemi alkotók világnézete, a kiadás és terjesztés gazdasági, technikai szervezete és színvonala, s nem utolsósorban az egyes országok társadalmi, államhatalmi rendszere.

Magyar kiadványok Romániában

Romániában alakult ki a leggyorsabban és a legszélesebb keretben a magyar irodalmi és tudományos alkotó munka, s ennek megfelelően a magyar nyelvű könyv- és sajtókiadás is.²⁸ A kiadványok száma, szellemi, technikai s művészi színvonala később is itt volt a legmagasabb. Érthetően, mert egyrészt a magyar anyanyelvű népesség száma a magyar állam határain kívül itt volt a legnagyobb: 1,8–1,9 millió. Másrészt a magyar népesség az erdélyi fejedelemség keretében évszázadokon át viszonylag önálló életet élt, és ennek hagyományai tették lehetővé, hogy a romániai államkeretbe kerülve kisebbségi helyzetében is hamarabb és eredményesebben át tudta rendezni és önállóbban tovább tudta fejleszteni kulturális életét.

Az első évek próbálkozásai után fokozatosan kialakultak társadalmi, kulturális szervei, írói csoportjai, tudományos testületei, iskolái és népművelési intézményei, könyv- és sajtókiadási és terjesztési szervezetei, amelyek közreműködése nyomán évről évre jelentős számú könyv, folyóirat és hírlap jelent meg és terjedt el elsősorban a román állam területén élő magyarok körében. A kiadványok egy része azonban eljutott Magyarországra is, ezen kívül Csehszlovákia és Jugoszlávia magyar lakosságához, sőt más államkeretekben élő magyar népcsoportokhoz is.

Az egykorú adatok szerint a román állam területén 1919–1940 között mintegy 6152 könyv és 5627 folyóirat- és hírlapévfolym látott napvilágot. Az első években (1919–1920) a könyvek, valamint a hírlapok és folyóiratok száma is alacsony volt: 77–110, ill. 108–136 között mozgott. Az időszak nagy részében, 1921 és 1938 között mindkét kiadványféléseleg magasabb szintre emelkedett. Míg nem az utolsó években a háborús feszültségek és hiányok miatt mindkét kiadványcsoport érezhetően csökkent.

A könyvek mintegy harmada szépirodalmi mű, kétharmada pedig tudományos, ismeretterjesztő, különféle szakmai kiadvány és tankönyv volt. A szépirodalmi kiadványok csaknem kétharmadát a szépprózai művek teszik. A harmadik harmadot majdnem egészében a verses művek alkotják.

A szépirodalmi kiadványok jelentős része a *polgári* világszemlélet és művészi felfogás árnyalatait tükrözi. A polgári szemléletű írók, költők zöme az értelmiséghez, kisebb része a nagy- és közép-

birtokosokhoz tartozott. Az erdélyi magyar népesség konkrét társadalmi helyzetének és új életviszonyainak feltárására irányuló törekvések, valamint az erdélyrészi magyarság önálló életvitelének: a transzilvánizmusnak a felelevenítésére és továbbfejlesztésére tett erőfeszítések sajátos tartalommal töltötték meg ezt az irodalmat.

A költők közül elsősorban Áprily Lajos és Reményik Sándor művei keltettek általános érdeklődést. Ismertek voltak még: Bartalis János, Dzsida Jenő, Hováth Imre, Kiss Jenő, Olosz Lajos, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő és Tompa László. A prózaírók közül főként Benedek Elek, Berde Mária, Böződi György, Gyallai Domokos, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Kemény János, Kisbán (Bánffy) Miklós, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Szántó György, Tabéry Géza és Tamási Áron regényeit és elbeszéléseit ismerték és kedvelték széles körben.

Az irodalmi élet szervezettebbé tételében jelentős fordulatot hozott a romániai magyar írók tömörülése: az Erdélyi Helikon (Marosvécs, 1926). Hosszú időn át eredményesen működő kiadói szervezetnek bizonyult az Erdélyi Szépművés Céh (Kolozsvár, 1925), amely elsősorban az Erdélyi Helikon íróinak a műveit igyekezett megjelentetni részben a korszerű könyvművészeti igényeknek megfelelően, részben olcsó népszerű kiadásban, kielégítő szintű írói tiszteletdíjak ellenében. Nem véletlen, hogy az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh kiadványai terjedtek el szélesebb körben Magyarországon is. A konzervatív, ellenforradalmi rendszer hivatalos szervei a legnyomatékosabban ezeket támogatták.

A haladó szellemű, szocialista, kommunista vilgánézetű és többnyire modern művészi megformálás igényével fogant szépirodalom alkotói igyekeztek önállóan biztosítani műveik közreadásának feltételeit. A Romániában élő vagy a Magyar Tanácsköztársaság bukása után ide menekült haladó szellemű írók, költők, szerkesztők és kritikusok már az első években forradalmi irányú hírlapokat, folyóiratokat indítottak. Legszínvonalasabb és legnagyobb hatású folyóiratnak a Korunk bizonyult, amely előbb (1926 – 1929) Dienes László, majd (1929 – 1940) Gaál Gábor szerkesztésében jelent meg, s a haladás egyik legtudatosabb és legkövetkezetesebb szellemi erőközpontjává vált.

A forradalmi szocialista írók, költők, tudósok, kritikusok és szerkesztők szembefordultak az értékes, de konzervatív magyar irodalommal éppen úgy, mint a magyar és nemzetközi szórakoztató irodalmi giccsel és ponyvával, de igyekeztek kiadáshoz juttatni minden művet, amely népfront jellegű összefogással a dolgozó embermilliók szolgálatát tekintette feladatának. Ezt a törekvést a Korunk közleményein kívül az Új Erdélyi Antológia (1937) és az

Erdély felfedezése mozgalom megindítása (1938), valamint az Erdélyi Enciklopédia kiadó megalapítása (1939) és működése tanúsítja.

A szocialista forradalmi erdélyi magyar költők közül főként Brassai Viktor, Korvin Sándor, Méliusz József és Salamon Ernő költeményei, a szocialista prózaírók közül Asztalos István és Nagy István, s mellettük Kovács György, Kovács Katona Jenő, Szilágyi András regényei és elbeszélései, az irodalmi kritikusok, szerkesztők és szervezők közül pedig Gaál Gábor, Balogh Edgár, Jordáky Lajos művei és működése hozták szemléletben, tartalomban és megformálásban azokat az új minőségeket, amelyek a szocialista irodalom és kritika, művelődés- és irodalompolitika alapjait gyarapították.

Az ismeretközlő munkák az összes könyv jellegű kiadványoknak megközelítően 40%-át tették ki. Zömük azonban inkább füzet, mint könyv volt. A tudományos kutatás főként a társadalomtudományok, elsősorban az irodalom, a nyelvészet, a történelem, a művészetek, az egyháztörténet, a szociológia és a közgazdaságtan egyes területeire összpontosult.

Az első néhány évben az összes kiadványok 20–25%-a *tankönyv* volt. Az új viszonyok között ugyanis a korábbi tankönyveket kivonták a forgalomból.

A kiadott könyvek nagy része eredeti magyar írásműveket tartalmazott. Idegen nyelvű művek *fordítására* csak kb. 10%-ban került sor. Nagy érdeme az erdélyi könyv- és sajtókiadásnak, hogy a román irodalom kiemelkedő alkotásait egyre gyakrabban tette hozzáférhetővé magyar fordításban a magyar olvasók számára. Más külföldi irodalomból elsősorban azokat a bestsellereket, gicces és ponyvakiadványokat fordították le, amelyek tömeges érdeklődésre számíthatnak.

Az *időszaki sajtótermék-évfolyamok* száma közel járt a könyv jellegű kiadványok mennyiségéhez. Nagy részük azonban csak rövid életű kísérlet volt.

A hírlapok és folyóiratok száma a korábbi mintegy 200 sajtótermékkel szemben emelkedett. Egy-egy évben átlagban 250–300 jelent meg. Ezeknek azonban csak harmada keletkezett 1919 előtt. A lapok és folyóiratok száma a húszas évek végéig nőtt, a harmincas évek első felében egyenletesen magas volt, 307–339 között mozgott. Ezt követően a sajtórendelkezések megszigorítása következtében esökkenni kezdett, 1940-ben már 200 alá süllyedt.

A sajtótermékek megoszlásáról és mennyiségéről a következő táblázat ad képet:

A sajtótermékek néhány fontosabb csoportja	Évfolyam 1919 – 1940 között	Cím évenként, átlagosan
Napilapok	676	20 – 30
Hetilapok	996	40 – 50
Irodalmi folyóiratok	489	20 – 30
Tudományos folyóiratok	176	6 – 11
Szaklapok	794	40 – 50
Ifjúsági lapok	153	5 – 10
Egyesületi lapok	531	20 – 40
Vallásos lapok	816	30 – 50

A 20 – 30 napilap közül egy-egy nagyobb tájegység tájékoztatását végezte, szélesebb körben elterjedt s tartósan fennállott a következő néhány újság: Ellenzék (Kolozsvár, 1879 – 1944), Újság (Kolozsvár, 1898 – 1927), Keleti Újság (Kolozsvár, 1917 – 1940), Nagyvárad (1870 – 1940), Nagyváradai Napló (1897 – 1940), Aradi Újság (1901 – 1940), Aradi Hírlap (1916 – 1940), Temesvári Hírlap (1902 – 1939), Brassói Lapok (1894 – 1940) stb.

A néplapok közül a Magyar Nép (Kolozsvár, 1921 – 1940) c. politikai, gazdasági, szépirodalmi képes hetilap, az ifjúsági lapok közül pedig Benedek Elek Cimborá (Szatmár, 1922 – 1929) c. hetilapja és folytatása, az Új Cimborá (Kolozsvár, 1933 – 1940) emelkedett ki.

A tudományos folyóiratok fenntartása a kisebb érdeklődés miatt nehezebb feladat volt. Számos próbálkozás mellett az Erdélyi Irodalmi Szemle (Kolozsvár, 1924 – 1929) és az Erdélyi Múzeum (Kolozsvár, 1930 – 1940) igyekezett teret adni a hagyományos szemléletű írásoknak. A haladó tudományos törekvések pedig a Jövő Társadalma (Kolozsvár, ill. Bukarest, 1925 – 1930) c. társadalomtudományi és szociálpolitikai szemlében kerülhettek a közönség elé.

Az időszaki sajtótermékek és a könyv jellegű önálló kiadványok között foglaltak helyet a különböző *könyvsorozatok*, amelyek rendszeres megjelenésükkel igyekeztek vásárlóik és olvasóik táborát állandósítani. A szépirodalmi sorozatok közül a Pásztortűz Könyvtára és az Erdélyi Szépművés Céh könyvsorozata ért el legnagyobb sikert. Szépirodalmi és ismeretterjesztő füzetekből állott a Magyar Nép Könyvtára, az ifjúság számára a Cimborá Könyvtára, az Én Könyvtáram és a Magyar Ifjúság Könyvtára. Tudományos tanulmányokat adott közre a Minerva Könyvtár és az Erdélyi Tudományos Füzetek c. sorozat. Gyakorlati gazdasági útmutatókat igyekezett közkinccsé tenni az Erdélyi Gazdasági Egylet

Könyvkiadóvállalata. Az irodalmi és ismeretterjesztő művek mellett azonban a gíces és a ponyva kiadói is éltek a sorozatkiadás előnyeivel. Főleg hírlapok mellékleteként kerültek kiadásra, mint pl. a Brassói Lapok Detektív Sorozata, a Temesvári Hírlap Regények, vagy a Temesvári Pán Könyvtár stb.

A *könyv- és lapkiadói szervezet* csak lassan alakult ki. A legnagyobb kiadóvá a kolozsvári Minerva R.T. fejlődött, amely mintegy negyedét adta ki a romániai magyar kiadványoknak. Jelentős kiadói tevékenységet folytatott ezen kívül az Erdélyi Szépművés Céh, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Fraternitas Könyv-és Lapkiadói R.T., a Romániai Szociáldemokrata Párt. Részt vettek a könyvkiadásban a nagyobb hírlapok és folyóiratok kiadói is. Bekapcsolódtak, főként magyarországi terjesztésre, a budapesti nagy- és középkiadók is, pl. az Athenaeum, a Révai Testvérek, a Géniusz stb. Sőt néhány könyv a berlini Voggenreiter cégnél jelent meg.

A Romániához csatolt területeken 69 helységben 238 nyomda volt magyar tulajdonban. A magyar könyvek és sajtótermékek mintegy 70 – 75%-át ezekben állították elő.

A *könyvkereskedelem* szervezetlen volt és sok nehézséggel küzdött. A területen 1925-ben összesen 361 könyv- és papírkereskedést tartottak nyilván, de ezeknek majdnem fele csak papír- és írószerekkereskedést folytatott. A szépirodalmi művekből 300 – 1000, a tudományos művekből 100 – 500, a tankönyvekből 100 – 1500, a nap-
tárakból pedig 3000 – 20 000 példányt vásároltak meg.

Magyar kiadványok Csehszlovákiában

Csehszlovákiában a magyar könyv- és sajtókiadás szűkebb társadalmi alapokon, de kedvezőbb politikai légkörben alakult ki, mint Romániában.²⁹ Az itt élő magyar népesség felényi volt, mint a romániai: számuk 1 millió körül mozgott. A magyar és csehszlovák közös határ mellett keskeny sávban helyezkedtek el. Nagyobb tömbben csupán a Csallóközben éltek. A kisebbségi helyzetben csak lassan találtak magukra, nehezen ismerték fel lehetőségeiket és feladataikat. Viszont kedvező körülmény volt, hogy Csehszlovákia polgári demokratikus rendszere viszonylag több lehetőséget biztosított a magyar lakosságnak is politikai, társadalmi és kulturális élete önállóbb kialakítására.

A csehszlovákiai magyar népesség politikai és kulturális élete több vonatkozásban is sajátosan rétegződött. A *jobboldali konzervatív polgári rétegek* a régebbi közművelődési és irodalmi egyesületekben folytatták a tevékenységüket. Műveik és kiadványaik többnyire az epigonizmus és a dilettantizmus jegyeit mutatták. E cso-

port befolyása eleinte inkább csak az olvasóközönség idősebb, konzervatívabb rétegei körében érvényesült. A harmincas években, a hitleri fasizmus előretörése, Csehszlovákia helyzetének megnehezedése, polgári demokratikus rendszerének válsága idején azonban megerősödött, a magyar többségű területek visszacsatolása idején pedig irányítónak vált. Legismertebb hírlapjuk a Prágai Magyar Hírlap (1922 – 1938) volt. A konzervatív irányzat erősödésével több haladónak indult folyóirat is befolyásuk alá került, pl. a Magyar Írás (1932 – 1937), Tátra (1937 – 1938). Hasonló szellemben készült a katolikus irányzatú ifjúsági lap, a Tábortűz (1929 – 1938).

Az *együttműködő aktivisták* viszonylag kis csoportjainak befolyása akkor erősödött meg, amikor a Köztársaság tízéves fennállása alkalmából Masaryk köztársasági elnök egymillió koronás alapítványával megszervezték a Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságot (a Masaryk Akadémiát, 1931), és anyagilag is megalapozták az ilyen irányú könyvek, folyóiratok és hírlapok kiadását. Hosszabb-rövidebb időre az írók, költők, politikusok és kulturális munkások többen bekapcsolódtak a Társaság munkájába. Folyóiratot indítottak (Magyar Figyelő, 1933 – 1935), hírlapokat adtak ki (A Reggel, 1921 – 1933, Magyar Újság, 1933 – 1938). Könyvkiadással is kísérleteztek, de jelentősebb sikereket sem a írásművek létrehozásában, sem kiadásukban és terjesztésükben nem tudtak elérni. Legmaradandóbb eredményüknek a cseh és szlovák irodalmi művek fordítása és közreadása, az együttélő népek kulturális értékeinek kölcsönös megismertetése tekinthető.

A *haladó baloldali, szocialista, kommunista* csoportok alkotói, kiadói és terjesztői tevékenysége mutatott a legmesszebbre előre, s az ő könyveik, hírlapjaik és folyóirataik befolyása érvényesült a legszélesebb körben.³⁰ Tanúsítja ezt, hogy a csehszlovák kommunista párt az ukránon kívül a magyarlakta területeken kapta a legtöbb szavazatot.

A forradalmi átalakulás hívei több rétegből tevődtek össze. Mindenekelőtt azokból, akik már korábban is ezeken a területeken éltek és ebben a szellemben dolgoztak, pl. Fábry Zoltán, Háber Zoltán, Forbáth Imre, Juhász Árpád. Sok segítséget nyújtottak a helybelieknek azok az emigránsok, akik Magyarországról a Tanácsköztársaság bukása után menekültek át erre a területre, pl. Balázs Béla, Barta Lajos, Gábor Andor, Gömöri Jenő, Ignotus, Illés Béla, Kassai Géza, Mácza János, Kaczér Illés, Betlen Oszkár. Jelentős mértékben megerősítették a baloldali tábort azok a fiatalok, akik az új körülmények között nőttek fel és váltak a szocialista forradalom híveivé: főként a Sarló-mozgalom balszárnya, pl.

Balogh Edgár, Dobossy László, Ferencz László, Jócsik Lajos, Lőrincz Gyula, Szőke Lőrinc és mások.

A baloldali munkásmozgalmi *hírlapok* közül széles körben nagy hatást fejtett ki: a Kassai Munkás, később Munkás (1907–1937), a Nőmunkás (Kassa, 1924–1926), a Csehszlovákiai Népszava (Prága, ill. Pozsony, 1926–1938), s Ruszinsztkói Népszava (Ungvár, 1922–1925), a Magyar Nap (Moravska-Ostrava, 1936–1938). A baloldali folyóiratok közül legjelentősebb Fábry Zoltán lapja: Az Út (1931–1936), az Új Szó (Pozsony, 1929–1933), a Tűz (1921–1923), A Mi Lapunk (Losonc, 1921–1932), a későbbiek közül pedig az első időszakában a Táttra (1937–1938).

A könyv- és sajtókiadásban számos hivatásos kiadó és nyomda, irodalmi és kulturális egyesület vett kisebb-nagyobb mértékben részt. A művek egy hányadát azonban maguk a szerzők saját költségükön vagy különböző irodalombarátok támogatásával adták ki. A hírlapok, folyóiratok és könyvek egy része Ausztriából, Németországból, Magyarországról, Romániából került ide.

Területileg is és *nyomdák* szerint is erősen megoszlott a magyar könyv- és lapkiadás. A magyar kiadványok jelentős része Pozsonyban és Kassán készült. Ha kisebb mértékben is, szerephez jutott a kisebb-nagyobb arányban magyar népességű városok közül Komárom, Nyitra, Losonc, Léva, Eperjes, Ungvár, Munkács és Beregszász is. Ezeken kívül belföldön Prága, Brünn és Moravska Ostrava, külföldön pedig Bécs, Berlin, London és Moszkva kiadói, ill. nyomdái jelentettek meg magyar kiadványokat.

A *kiadói vállalkozások* közül a kiadványok számánál és jelentőségénél fogva elsősorban az alábbi néhány nagyobb kiadó emelhető ki: a kassai Kazinczy Társaság Könyvbarátainak kiadói szervezete (1924–1937), amely az utolsó években Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet néven működött. Sok lehetőséget ígért, de mennyiség és minőség tekintetében viszonylag szerény eredményekkel végződött a Masaryk Akadémia könyvkiadói programja és tevékenysége. A harmincas évek közepén kezdte meg csehszlovákiai kiadói tevékenységét Práger Jenő³¹. Több mint félszáz kiadványa szociáldemokrata pártállásról, valamint a tartalommal és kivitellem szemben támasztott igényességről tanúskodik.

A *baloldali forradalmi* könyv- és lapkiadásnak – egyrészt az anyagi terhek, ill. olesó árak, másrészt a gyakori betiltások és elkobzások miatt – sok nehézséggel kellett megküzdnie. A két munkáspárt könyv jellegű magyar kiadványai, valamint szocialista és kommunista magyar szerzők művei már a húszas évek elejétől megjelentek. A harmincas években az ilyen szellemű művek száma is, minősége is tovább emelkedett. Szervezetten az Új Szó kiadó-

vállalata, e mellett a pozsonyi Schwartz, az eperjesi Pallas kiadó és baloldali munkáslapok jelentették meg őket.

A vázolt körülmények egyenes következményeként a *könyv- és lapterjesztés* is megosztott volt, és számos nehézséggel küzdött. Belföldön a nem nagyszámú városi könyvesbolt csak részben látta el a feladatát. Mellettük a társadalmi, mozgalmi terjesztés is nagy szerepet játszott. A működő politikai pártok szervezetei, társadalmi, kulturális egyesületei, műhelyei számottevő részt vállaltak a világnézetüknek megfelelő könyvek, füzetek, hírlapok és folyóiratok terjesztéséből előfizetők gyűjtésével, kézbesítéssel vagy közvetlen árusítással. Magyarországon a Franklin-Társulat szlovákiai magyar írók műveiből külön sorozatot indított. Ebből 11 kötet jelent meg. Az egykorú adatok szerint a napilapok példányszáma összesen és naponként a korszak elején és végén 50 000 körül, a gazdasági válság éveiben 35 000 körül ingadozott, vagyis a magyar lakosság ellátottsága nem érte el a cseh lakosságénak felét.

Magyar kiadványok Jugoszláviában

Jugoszláviában a magyar könyv- és sajtókiadás szűk keretek között folyt.³² A szomszédos országok közül a magyar népesség itt volt legkisebb számú, mintegy 600 000.

Az alkotók kis tábora itt is két rétegből tevődött össze: azokból, akik eredetileg ezeken a területeken éltek, és azokból, akik a Tanácsköztársaság bukása, ill. a Bajai–Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság megszűnése után idehúzódtak az ellenforradalmi üldözések elől. Ennek megfelelően az alkotói és kiadói tevékenység is szükségképpen két irányban indult el. Az egyik hagyományos, többé-kevésbé konzervatív polgári törekvéseket tükrözött, a másik a haladás különféle irányzatait képviselte.

Az első években elsősorban a *hírlap- és folyóiratkiadás* élénkült meg. A korábban is megjelenő magyar újságok egy része elevenebbé és tartalmasabbá vált, pl. a szabadkai Bács megyei Napló (később Napló), az újvidéki Reggeli Újság. Mindkettő irodalmi mellékletet is adott ki. Ugyanakkor egész sor új folyóirattal próbálkoztak, de azok hamar megszűntek. Majd néhány antológia jelent meg, pl. a Kéve (1928). Míg nem a harmincas években két olyan folyóirat is megindult: a Kalangya (1932–1944) és a Híd (1934–1940), amelyek jelentős irodalmi tényezővé fejlődtek. A Kalangyát Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán, később Szirmai Károly, majd Herceg János szerkesztette. A baloldali, majd kommunista Híd szerkesztője előbb Lévay Endre, később Mayer Ottmár volt.

A magyar *könyvkiadással* eleinte néhány nyomda próbálkozott, de a művek nagy részét maguk a szerzők jelentették meg. Csak

1933-tól sikerült a könyvkiadást szervezetté tenni, a Kalangya Könyvtár és a Jugoszláviai Magyar Könyvtár megindításával. Az elsöben főként a magyar írók, pl. Arányi Jenő, Farkas Geiza, Gergely Boriska, Radó Imre, Szirmai Károly művei jelentek meg. A másodikban a jugoszláviai irodalom több jelentős művét is kiadták magyar fordításban. A magyar könyvkiadás főként Újvidéken és Szabadkán összpontosult. Néhány könyv Zomborban, ill. Pécsen jelent meg. Magyarországon a jugoszláviai magyar könyv- és folyóiratkiadás termékei csak szűkebb körben váltak ismertekké.

Magyar kiadványok más európai és tengerentúli országokban

A többi európai ország közül elsősorban Ausztriában, Németországban, Franciaországban és a Szovjetunióban, továbbá Belgiumban, Svájcban, Angliában stb. jelentek meg magyar kiadványok.

Ausztriában Bécsben alakult ki a haladó magyar könyv-, hírlap- és folyóiratkiadás egyik legjelentősebb gócpontja. A Tanácsköztársaság bukása után átmenetileg vagy tartósan Bécsben állapodott meg a politikai menekültek legnagyobb része.

Az első években az újságok és folyóiratok egész sorának kiadásával kísérleteztek. A húszas években mintegy 50 újság és folyóirat jelent meg. A hírlapok közül a Károlyi Mihály politikáját támogató Bécsi Magyar Újság (1919–1924), a kommunista lapok közül pedig előbb a Proletár (1920–1922), majd az Új Március (1925–1933) tett szert nagy befolyásra. A hetilapok közül Az Ember (1919–1925), a folyóiratok közül Komját Aladár és Uitz Béla Egység c. folyóirata (1922–1924), Kassák Lajos lapja, a Ma (1920–1925), továbbá a Panoráma (1921–1923) és a Tűz (1921–1923) jelent meg hosszabb ideig, s terjedt el szélesebb körben.³³

A könyvkiadást részben osztrák, részben magyar kiadók végezték. Sok egyéb között Marx, Lenin, Bíró Lajos, Gábor Andor, Kassák Lajos, Kolozsvári Balázs (Kun Béla), Szép Ernő műveit adták ki. A magyar kiadók közül legnagyobb a Bécsi Magyar Kiadó volt.³⁴ Az egyéni kiadók közül jelentős volt Gömöri Jenő Tamás kiadói tevékenysége,³⁵ aki a korábban Budapesten kiadott „Modern Könyvtár” c. sorozatát „Új Modern Könyvtár” (1920–1922) címen Bécsben folytatta. Előbb Bécsben, majd Pozsonyban, ill. Prágában működött a szociáldemokrata Práger Jenő, aki 1931-től német és magyar nyelvű könyvek kiadásával foglalkozott.

Németországban elsősorban Berlinben és Münchenben adtak ki magyar nyelvű vagy magyar tárgyú kiadványokat, pl. Illés Béla,

Jászi Oszkár, Károlyi Mihály műveit, Berlinben a Voggenreiter kiadónál jelent meg több romániai, szlovákiai és jugoszláviai magyar író műve is.

Franciaországban, főként Párizsban, az időszak második felében, élénkült meg a magyar könyv- és lapkiadás, amikor a faszizmus előretörése lehetetlenné tette, hogy a magyar baloldali emigráció német nyelvterületen tevékenykedjék. Közel 50 lapot és folyóiratot indítottak el.³⁶ Közülük leghosszabb életű a Párizsi Munkás volt, amely 1924–1939 között különböző címeken pl. Új harcos, Fáklya, Szikra, Osztályharc, Riadó, Szabad szó stb. jelent meg, s amelyet a magyar és a francia hatóságok egyaránt üldöztek. Rövidebb életű volt a Párizsi Újság, a Párizsi Futár, a Március 8, a Körtársaság, a Párizsi Hírlap, a folyóiratok közül pedig a Horizont (1930–1934), az Üzenet (1939), a Magyar Szemle (1934–1949) stb.

A magyar nyelvű *könyvkiadás* a harmincas években vesz lendületet. A szerzők között Károlyi Mihály, Kémeri Sándor (Böloni Györgyné) és mások nevével találkozunk. Legjelentősebb kiadói kezdeményezésnek indult a „Monde magyar könyvei” c. sorozat,³⁷ amely Károlyi Mihály támogatásával, Böloni György és Aranyessy Pál közreműködésével indult meg. Barbusse Le Monde c. folyóirata kiadójánál akartak haladó szellemű műveket magyarul megjelentetni és Magyarországra juttatni. A sorozatban 1930-ban négy mű készült el: Taraszov–Rogyinov: Csokoládé, Glaeser: A 902-esek, Szilágyi András: Új Pásztor és Hasek: Infanteriszt Svejk viszontagságai a nagy háborúban (3 kötet). Magyarországra különböző utakon, főként a dunai hajók munkásai segítségével, művenként 600–700 példányt sikerült becsempészni. Eljutottak e könyvek Csehszlovákiába, Romániába, Jugoszláviába, a Szovjetunióba, Ausztriába és több amerikai országba is. A sorozatnak komoly sikere volt, új magyar művek kiadását is tervbe vették, de a sorozat anyagi és szervezési nehézségek miatt megszakadt.

A *Szovjetunióban* a magyar könyv- és folyóiratkiadás két szakaszát kell megkülönböztetnünk. Az *első szakaszban*, 1918–1922 között, az újságok, könyvek és füzetek zöme a magyar hadifoglyok számára készült, azokat igyekeztek mozgósítani a Nagy Októberi Szocialista Forradalom mellett. Az újságok nagy részét a fogolytáborokban szerkesztették. A legnagyobbak Moszkvában, ill. Petrográdban jelentek meg, s az oroszországi magyarok forradalmi mozgalmának összefogására, elméleti megalapozására törekedtek. Nyomtatásban 1915–1921 között 51 forradalmi lapot adtak ki, amiből 35 szibériai, 16 pedig európai területen jelent meg.³⁸ A kézírásos, ill. sokszorosított lapok száma 42. Ezek Szibé-

riában keletkeztek, és többségükben polgári jellegűek voltak. A forradalmi lapok közül legjelentősebbek: Nemzetközi Szocialista (Pétervár, 1917–1918), Szocialista Forradalom (Moszkva, 1918–1919, szerk. Szamuely Tibor), a Forradalom (Omszk, 1918, szerk.: Ligeti Károly), Roham (Irkutsk, 1918–1921, szerk.: Sugár Béla), Ébredés (Szamara, 1918, szerk.: Bajor Béla), Vörös Újság (Kiev, 1919), Vörös Újság (Moszkva, 1919–1921), Világszabadság (Taszkent, 1918–1920, szerk.: Lóránt Ferenc). E forradalmi lapok fontos eredménye, hogy elősegítették annak a kommunista politikai- és újságírócsoportnak a kialakulását, amely a Tanácsköztársaság idején a szocialista forradalom és sajtó létrehozásában itthon vezető szerepet töltött be.

A könyvkiadás a sajtóval egyidőben, annak kiegészítésére indult meg.³⁹ Moszkvában már 1918 elején megjelent a Kommunista Könyvtár hat füzeté, amelyek Kun Béla, Bucharin, Lenin, Marx írásait és a bolsevik párt programját tartalmazták. Ezek jó részét a Tanácsköztársaság idején itthon is kiadták. Még ugyanennek az évnek a végén megjelent egy másik sorozat is „Forradalmi Írók” címen, amelynek 17 füzetében jobbra magyar szerzők: Kun Béla, Szamuely Tibor írásait adták ki. Később, 1919–1921 között Moszkvában folytatták a „Kommunista Könyvtár”-t, amelyben Marx, Lenin, Bucharin, Zinovjev, Trockij, Kun Béla és Szántó Béla munkája és több fontos dokumentum látott napvilágot. Ugyancsak kiadták Moszkvában 1920–1922 között a „Forradalmi Írások” újabb sorozatát is, amelyben Lenin, Bucharin, Lunacsarszkij, Zinovjev, Kun Béla, Varga Jenő, Pogány József és mások írásai jelentek meg.

A sajtó- és könyvkiadás *második szakasza* a húszas-harmincas évek fordulóján kezdődött meg a Sarló és Kalapács (Moszkva, 1929–1937), s ezt követően az Új Hang (Moszkva, 1938–1941) c. folyóiratok kiadásával. Mindkettő 2500–3000 példányban jelent meg, s ha nehezen is, de eljutott mindenhova, ahol magyarok éltek. A Sarló és Kalapács 1934-től Proletáriródalom címen irodalmi melléklettel is bővült. E folyóirathoz két könyvsorozat is csatalkozott. 1930-tól jelent meg a „Sarló és Kalapács Könyvtára”, amelyben 27 ideológiai-politikai jellegű művet publikáltak Lenin, Molotov, Krupszkaja, Sztálin, John Reed, továbbá Münich Ferenc, Lengyel József, Madarász Emil, Komját Aladár s mások írásaiból. 1932-től adták ki a „Sarló és Kalapács Kis Könyvtárát”-t, amely Hidas Antal, Zalka Máté, Madarász Emil, Illés Béla, Kahána Mózes és mások írásait juttatta el a közönséghez. Az Új Hang a népfront politikai támogatását, a forradalmi demokratikus hagyományok építését tekintette feladatának, és döntően segítette az új szocia-

lista irodalmi művek megalkotását, hozzáférhetővé tételét, a korábbi magyar irodalom haladó íróinak korszerű értékelését, az orosz és szovjet irodalom legjobb íróinak és műveiknek megismer-tetését, a szocialista irodalomszemlélet és kritika kialakulását.

Ezen kívül jó néhány irodalmi művet, dokumentumot a szovjet kiadók önállóan jelentettek meg – leggyakrabban az Idegennyelvű Kiadó –, pl. Hidas Antal, Kun Béla, Kahána Mózes, Karikás Frigyes, Gergely Sándor, Illés Béla, Bebrits Lajos és mások munkáit.

Észak- és Dél-Amerika nagy országaiban is számottevő magyar nyelvű hírlap-, folyóirat- és könyvkiadás folyt, mivel az Amerikai Egyesült Államokban mintegy 500–600 000, Kanadában megközelítően 40 000, Brazíliában 33 000, Argentínában 10 000 lehetett a magyar lakosság száma.⁴⁰ A magyar sajtó- és könyvkiadást jelentős mértékben elősegítette, hogy az amerikai országokba települő magyarok között viszonylag sok író, újságíró volt, de ezek többnyire csak az amerikai film- vagy könyvpiar számára dolgoztak, könnyű irodalmi szórakoztatásra törekedtek.

Az Amerikai Egyesült Államokban a magyar nyelven megjelenő hírlapok száma 45–60 között váltakozott. Közülük a legismertebb a New York-i Amerikai Magyar Népszava, a baloldali Kanadai Magyar Munkás és az Új Előre. A lapok nagy része helyi érdekű kiadvány volt.

5. Bibliográfia, dokumentáció

A tudományos tájékoztatás formáinak és módszereinek fejlesztésében még a korábbi állapotokhoz képest is visszaesés következett be. Egyfelől a tudományos kutatás viszonylag kis terjedelme miatt az igények sem jelentkeztek kellő súllyal. Másfelől az állam, ill. a társadalom keveset fordított a tájékoztatás korszerű intézményeinek és formáinak kialakítására. A kutatók a tájékoztatást általában csaknem minden területen maguk végezték, személyesen tájékoztak a szakirodalom ama részeiben, amelyek nyelvismertük és a rendelkezésre álló anyagi keretek alapján számukra egyáltalán elérhetőek voltak.

A tudományos munka szűk keretek között, nagyjából az egyetemeken és főiskolákon, kisebb részben pedig állami kutatóintézetekben folyt.⁴¹ A népgazdaság két nagy ága közül a mezőgazdaság inkább az államra hárította, az ipar számottevő részben maga vállalta a kutatás és kísérletezés terheit. Jóllehet a kutatás számos szakterületen nemzetközi színvonalon állott, külföldön is

figyelmet és elismerést keltett (pl. Szent-Györgyi Albert Nobel-díja, több egyetemi tanár meghívása külföldi egyetemekre stb.), egészében mégis nagyon korlátozottan, elégtelen, elavult felszereléssel, kevés munkatárssal, központi irányítás és egybehangolás nélkül végezték.

A tájékozódás már a *hazai kiadványok* terén is nehézségekkel járt. A magyar nemzeti bibliográfia ebben az időszakban töredékes maradt.⁴² A Magyar Könyvészet éves kötetei 1921 – 1923 és 1930 – 1935 között a könyvkereskedelem kiadványaként, 1936 – 1941 és 1941 – 1944 között az Országos Széchényi Könyvtár, ill. a Magyar Szociográfiai Intézet kiadványaként jelentek meg. Az 1924 – 1929. évek terméséről azonban még éves összeállítás sincs. A dualizmus korában rendszeresen elkészülő 10 éves összefoglalások elmaradtak. A szakbibliográfiák közül is csupán néhány tudományágé, a filozófiáé, a klasszika-filológiáé, a matematikáé, és a kémiáé készült el. Hasonlóképpen csak töredékes a nyilvántartás a korabeli magyar sajtóról is, folyóirataikk-bibliográfia pedig egyáltalán nincs. E kor kiadványanyagának megszerezése mindmáig a fontos könyvészeti feladatok közé tartozik.

Még kevésbé lehet kielégítőnek tekinteni a *külföldi szakirodalomban* való tájékozódást. A külföldi kiadványok maguk is már eleve nagy hiányokkal és csak viszonylag kis részben kerültek az országba. Az első világháború éveiben sok fontos folyóiratévfolyam és könyv nem volt megszerezhető, s e hiányok számottevő részét később sem lehetett pótolni. Sőt fedezet hiányában éveken át erősen korlátozni kellett a külföldi beszerzéseket. A hiányt enyhítette, de nem küszöbölhette ki, hogy 1923-ban Magyarország is csatlakozott az 1886-os brüsszeli nemzetközi eseregyszemléhez, és az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központon keresztül hazánk is bekapcsolódott a nemzetközi kiadványszerébe. A második világháború azonban hasonló, vagy még nagyobb kieséseket okozott, mint az első.

A külföldi szakirodalomról tájékoztatást többnyire csak a szakfolyóiratok adtak, meglehetősen szórványosan. A tájékoztatás egyik új formáját: a dokumentációt készítette elő Káplány Géza úttörő elvi tanulmányaival. A párizsi dokumentációs világtalálkozó (1937) felvetett problémák és ajánlások nálunk is nagy érdeklődést keltettek a szakkönyvtárosok, valamint a műszaki szakemberek körében. Az oxfordi (1938) és zürichi (1939) értekezletek ezt még jobban elmélyítették. A külföldi eredményeket, a hazai feladatokat és terveket Káplány Géza foglalta össze, és ő indította meg a Műszaki Bibliográfiai Tájékoztatót. A dokumentációs és könyvtári munka szükségzerű kapcsolatait pedig Witz-

mann (Veredy) Gyula fejtette ki. Az elvi vizsgálódásokon és a kezdeti próbálkozásokon azonban nem jutottak túl.

6. Könyvtárak

Az ellenforradalom hatalomra jutásakor a könyvtárügyben két irányban is gyökeres változás következett be. Az egyik mennyiségi: a könyvtárak számának és állományának erős csökkenése. A másik minőségi: a könyvtárpolitika célkitűzéseinek és tartalmának teljes megváltozása, a könyvtárügy társadalmi szerepének és jelentőségének visszaszorulása. A Tanácsköztársaság forradalmi szocialista könyvtárpolitikáját a dualizmus korának régi könyvtárpolitikája váltotta fel. Sőt az ellenforradalomé még annál is jóval konzervatívabbnak bizonyult.

A mennyiségi változásokat részint az ország területének jelentős csökkenése, részint a háborús pusztulások idézték elő. 1920-ban a könyvtárak számában és állományában az alábbi változások következtek be:⁴³

Könyvtártípus	Könyvtárak	
	száma összesen	állománya összesen (kötet)
Népkönyvtárak	5961	1 111 033
Tudományos és közművelődési könyvtárak	1348	9 328 306
Együtt	7309	10 439 339

Az összes könyvtárak közül	Az átesatolt könyv- tárak		A megmaradt könyv- tárak	
	száma	állománya (kötet)	száma	állománya (kötet)
Népkönyvtárak	3426	618 638	2535	492 395
Tudományos és közművelődési könyvtárak	743	4 086 489	605	5 241 817
Együtt	4169	4 705 127	3140	5 734 212

Mint láthatjuk, a népkönyvtárak száma és állománya nagyobb mértékben csökkent, mint a tudományos és közművelődési könyvtáraké, mivel a népkönyvtárak az ország egész területén egyenletebben oszlottak meg, a legnagyobb tudományos könyvtárak viszont a fővárosban összpontosultak. Egyébként a csökkenés ennél jóval nagyobb mértékű volt, mert az adatokból nem tűnnek ki a háborús veszteségek.

A háborús károsodás elsősorban a kis könyvtárakat sújtotta. A népkönyvtárak, gazdakönyvtárak jelentős része elpusztult. A pusztulás mértékéről pontos adatokat nem állítottak össze, de az a tény, hogy a húszas években a népkönyvtárak és a gazdakönyvtárak újrászervezése során a régieknek még a maradványait sem vették figyelembe, arra mutat, hogy azokat teljes mértékben megsemmisültnek tekintették.

Következményeiben sokkal hátrányosabb volt a *minőségi változás*. Az immár nyíltan is reakciós könyvtárpolitika teljes erejével szembefordult minden haladó törekvással, különösen Szabó Ervin munkásságának eredményeivel és tanulságaival. A szellemi ellenőrzésre feljogosító kormányrendeletre⁴⁴ és más felsőbb utasításokra támaszkodva hatályon kívül helyezték a Tanácsköztársaság intézkedéseit, személy szerint felelősségre vonták a politikai és szakmai haladás híveit, és kiselejteztek a könyvtári állományból a társadalmi haladást támogató kiadványokat. Eljárást indítottak azok ellen a könyvtári dolgozók ellen, akik a proletárforradalom céljainak megvalósításában közreműködtek. Különösen a Fővárosi Könyvtár dolgozói, Szabó Ervin egykori tanítványai és munkatársai ellen alkalmaztak szigorú megtorlást. Fegyelmi vizsgálatok során állásvesztésre ítélték vagy külföldi emigrációba kényszerítették pl. Madzsar Józsefet, Dienes Lászlót, Köhalmi Bélát, Braun Róbertet, Pikler Blankát, Szigeti Gabriellát, Váradai Irmát.⁴⁵

Az ellenforradalom könyvtárpolitikájának a kialakításában nemcsak a hivatalos szervek képviselői, hanem a könyvtárosok közül is sokan részt vettek. A hangadó közöttük Gulyás Pál volt, aki mind hivatali, mind tudományos munkája során a haladó törekvések kíméletlen ellenségének bizonyult.⁴⁶ Már a dualizmus utolsó évtizedeiben is élesen szemben állott azokkal az újszerű könyvtárpolitikai célkitűzésekkel és gyakorlati megoldásokkal, amiket Szabó Ervin a korszerű közművelődési és tudományos könyvtárak éléltűzött. Most pedig közreadja Kommunista könyvtárpolitika című, mintegy 130 lapnyi, példátlanul személyeskedő cikkét, amelyben leplezetlen elfogultsággal támadja a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikáját. Nem az alapelveket cáfolja, hanem ennél az adott körülmények között következményeiben sokkal hatásosabb és veszé-

lyesebb eljárást alkalmaz: személyi támadást indít mindenki ellen, aki az új szocialista könyvtápolitika elvi kialakításában vagy gyakorlati megvalósításában részt vett. Az új iránti értetlensége, elfogult állásfoglalásai és értékelései egy negyedszázadon át befolyásolták a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának megítélését, és elriasztották a könyvtárügy korszerűsítésének és a forradalmi örökség felhasználásának még a gondolatától is.

Így az ellenforradalom idején a könyvtári kultúra nem is egy területén elvben és gyakorlatban egyenesen visszalépés történt, pl. a könyvtárak központi állami irányítása, valamint két fontos könyvtártípus, a nagy tudományos könyvtárak és a népkönyvtárak terén is. Mindkettőt jelentős eredményként könyvelték el, pedig mindegyik túlhaladott elvek szerint létesült, ezért szükségképpen kisebb határfokkal működött, mint ahogy várták.

A *központi állami irányítás* szervét: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, valamint hivatalát, a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségét 1924-ben megszüntették, s a kormányzati irányítást és ellenőrzést a Közoktatásügyi Minisztérium két ügyosztálya vette át. A tudományos és szakkönyvtárak ügyeivel a tudományos (múzeumi, könyvtári és levéltári) osztály, a népkönyvtárak ügyeivel pedig a népművelési osztály foglalkozott.

Legnagyobb tudományos könyvtáraink fejlesztését az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében igyekeztek biztosítani. Az 1922. évi XIX. törvényekkel létrehozott Gyűjteményegyetem feladata az lett volna, hogy közös szervezetbe fogja össze az ország legnagyobb közgyűjteményeit, és pedig az Országos Levéltárat, a Nemzeti Múzeumot, a Szépművészeti Múzeumot, az Iparművészeti Múzeumot és két nagy könyvtárat: Az Országos Széchényi Könyvtárat és a Budapesti Egyetemi Könyvtárat. 1923-ban megszervezték a Gyűjteményegyetem keretében az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot. Később még több más intézményt is bekapcsoltak, így a Bécsi Magyar Történeti Intézetet, a Csillagvizsgáló Intézetet, a Tihanyi Biológiai Intézetet stb. Majd megállapodás jött létre a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának társulására is. A közös szervezet a magasabb szintű önkormányzatot, az intézmények fejlesztésének összehangolását, a munkatársak jobb kiválasztását lett volna hivatott biztosítani. Csakhogy olyan szemlélet és elvek alapján fogták közös keretbe a felsorolt intézményeket, amelyeket a fejlődés már régen túlhaladott. A lényegük szerint össze nem tartozó intézmények összekapcsolása formális volt, és a Gyűjteményegyetem életképtelennek bizonyult. 1934-ben fel is oszlatták.

Nagy könyvtárak

Az ország nagyobb tudományos és szakkönyvtárai, illetve városi közművelődési könyvtárai az ellenforradalmi korszakban mindvégig rendkívül lassan fejlődhettek. Az első világháborút követően az állami vezetés ingadozásai, az ellenforradalmi terror és a pénzromlás éveiben nemhogy a fejlesztésükre és a háborús kiesések pótlására telt volna, de a működési költségeiket is alig-alig lehetett biztosítani. E könyvtártípus fejlődésének lassú ütemét tanúsítják az alábbi számszerű adatok is. Kimutatásunkban csak azok a könyvtárak szerepelnek, amelyeknek az állománya 10 000 kötetnél nagyobb volt.⁴⁷

Év	Könyvtárak száma	Állománya	Évi gyarapodás
1925	87	6 983 385	113 280
1930	122	6 526 204	159 744
1935	168	7 588 169	191 893

Év	Látogatók	Kölcsönzések	Kölcsönzött kötetek	Dolgozók száma
1925	197 350	76 426	800 897	359
1930	477 788	238 107	1 607 256	558
1935	620 824	567 671	1 827 962	761

A nagyobb könyvtárak száma 10 év alatt csaknem kétszeresére emelkedett. A növekedés bizonyos mértékig valóságos. Időközben számos olyan könyvtár, amelynek állománya megközelítette a 10 000 kötetet, bekerült a nagyobb könyvtárak közé. Az emelkedés más része azonban csak látszólagos. Több nagyobb könyvtár már korábban is fennállott, de az 1925-ös vagy 1930-as összeírásban még nem szerepelt. Új vagy e korszakban gyorsabb fejlődésnek indult könyvtárnak csak a Debreceni és a Szegedi Egyetemi Könyvtár tekinthető.

Több vonatkozásban is fontos még a könyvtárak területi eloszlása. Túlnyomó részük – éppen a legnagyobbak a leghasználhatóbbak – a fővárosban működött. 1935-ben a könyvtárak 73,4%-a, az állomány 58,7%-a Budapesten volt, és a könyvtárosok 62,4%-a is ott dolgozott. Érthető, ha az összes forgalom 70,1%-a esett a fő-

városra.⁴⁸ Így ez az aránytalan területi eloszlás is fokozta a kulturális ellátottság aránytalanságát. A főváros akkori lakossága, amely az ország népességének mintegy 18°/_o-át tette ki, az országos átlagnál hozzávetőlegesen négyszeresre jobb kulturális ellátásban részesült.

Figyelmet érdemel a *könyvtári állomány és az évi gyarapodás* alakulása is. A tudományos és városi közművelődési könyvtárak állományát 1920 körül 5,2 millió darabnak vették. Ez 1935-ig mintegy 7,6 millióra emelkedett. A növekedés kb. 46°/_o volt. Az ország legnagyobb tudományos és szakkönyvtárait 1925-ben nem egészen 200 000 olvasó látogatta, és összesen mintegy 800 000, tehát személyenként 4 kötetet használt. 1935-ben a használók száma ugyan valamivel több mint háromszorosára, a használt köteteké pedig két és félszeresére emelkedett. Am ez a növekedés, egyrészt abból adódott, hogy ekkor kétszer annyi könyvtár adatait vették számba, másrészt pedig a Fővárosi Könyvtárban 10 év alatt a látogatások száma ötszörösére (20 000-ről 106 000-re), a kölesönzött kötetek száma pedig csaknem háromszorosára (381 000-ről 948 000-re) ugrott fel.

A viszonyok alakulását számottevő mértékben befolyásolta az is, hogy a könyvtárakban még e szerény keretekhez képest is kevés volt a *könyvtári dolgozók* száma.⁴⁹ Ezek legnagyobb része is a nagyobb tudományos és közművelődési könyvtárakban teljesített szolgálatot. A kisebb könyvtárakat társadalmi munkás vagy tiszteletdíjas könyvtárosok kezelték.

Városi könyvtárak

A *városi könyvtárak* sajátos helyzetet foglaltak el a tudományos és a népkönyvtárak között. A legnagyobbakat, így a Fővárosi Nyilvános Könyvtárat, a Szegedi Somogyi Könyvtárat, a Győri, Pécsi, Kecskeméti Városi Könyvtárt a nagy könyvtárak között tartották nyilván. A kisebbek azonban, amelyeknek állománya nem érte el a 10 000 kötetet, sehol sem szerepeltek. A Magyar Könyvszemle többször is foglalkozik ugyan a vidéki városi könyvtárakkal,⁵⁰ de csak néhánynak az adatait ismerteti, az előbb említetteken kívül a Szombathelyi, Soproni, Debreceni, Miskolci, Nagykanizsai és Ceglédi Városi Könyvtárét. Ez a felemás helyzet is mutatja, hogy a városi könyvtárakkal az egykorú könyvtárpolitika nem tudott mit kezdeni. Szabó Ervin isnételen és nyomatékosan felvázolta az angol-amerikai mintájú nyilvános városi könyvtár nálunk is szükséges és lehetséges típusát, szerepét és feladatát.⁵¹ De talán éppen ezért nem akarták önálló, új könyvtártípusnak elismerni, inkább átmenetnek tekintették a tudományos és népkönyv-

tárok között. Pedig a városi könyvtárak jelentős szerepet töltek be a hazai olvasási kultúrában. A Szabó Ervin által létrehozott Fővárosi Nyilvános Könyvtár példáját többé-kevésbé követve, több mint 50 vidéki város majdnem kétmillió lakosa számára biztosították viszonylag nagyobb körben és elfogadható színvonalon az olvasás lehetőségét. A Fővárosi Nyilvános Könyvtár állománya az időszak végén már megközelítette a félmilliót, amiből több mint 100 000 olvasó csaknem másfél millió kötetet használt. A vidéki városi könyvtárak állománya együttesen közel esett a fővárosi könyvtáréhoz, de az olvasók száma csak mintegy felényi volt, mint a fővárosban, az olvasott kötetek pedig még ezen az arányon is jóval alul maradtak.

Népkönyvtárak

Az ellenforradalom könyvtárpolitikája egyik jelentősebb eredményének a *népkönyvtárak újrászervezését* tartotta.⁵² Valójában nem új, korszerű népkönyvtári szervezet kialakításáról volt szó, hanem az időközben elpusztult népkönyvtárak újrászervezéséről és a dualizmus korabeliek felújításáról. A könyvtárak nagyságrendje: 360, 250, 210 és 200 kötet, a telepítés módja hasonló a dualizmus korabeliékéhez. Holott akkor már nyilvánvaló volt, hogy a korábbi népkönyvtári elgondolás nem vezetett kellő eredményre. Az egyedülálló kis népkönyvtárak állománya folyamatos frissítés, kiegészítés, valamint hatékony módszertani irányítás és ellenőrzés nélkül jobb esetben hamarosan holt anyaggá válik, rosszabb esetben pedig elkallódik. A hibák ellensúlyozására indították el viszonylag későn, 1935-ben a vándorkönyvtárakat, de ennek nem volt, s nem is lehetett jelentékenyebb hatása, hiszen a vándorlásra indított állományt nem az új kiadványokból, hanem a már kiolvasott szépirodalmi művekből állították össze. Így az ellenforradalom népkönyvtárainak társadalmi hatása még szegényesebbnek bizonyult, mint a dualizmus korában.

A népkönyvtárak újrászervezését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1923-ban határozta el. Az előkészítést az akkor megszervezett népművelési ügyosztály végezte. 1927-ben 1510 népkönyvtárt hoztak létre, összesen 650 000 pengő költséggel. A népkönyvtárak nagy része a falvakba került, de jutott belőlük a városokba is. Számuk a továbbiakban lassan gyarapodott, a harmincas évek közepéig mindössze 1629-re emelkedett. Ezzel párhuzamosan a Földművelésügyi Minisztérium is újból megkezdte a gazdakönyvtárak szervezését, és egy évtized alatt, a harmincas évek közepéig több mint 1500 új gazdakönyvtárat létesített. Így a régi népkönyvtárak maradványaival, a közművelődési és ifjúsági körök könyvtá-

raival együtt a különféle népkönyvtárak száma 3500 körül lehetett. Azt gondolhatnánk, hogy így az ország valamennyi helységének volt népkönyvtára. Országosan egységes irányítás hiányában azonban egyes helységekre több is került, másokba pedig egy sem jutott. Az ország 3400 községéből, városából csak 1280-ban, tehát 37,6%-ban volt népkönyvtár. A városokban mintegy 200, a községekben megközelítően 1500 lehetett. A községek csaknem kétharmadában egyáltalán nem volt könyvtár. Még 1943-ban is külön felszólították a megyei népművelési felügyelőket, hogy írják össze azokat a községeket, amelyekben nincs népkönyvtár, hogy a továbbiakban majd ezek is elláthatók legyenek.

De a népkönyvtáraknak nemcsak a száma volt kevés, hanem az állománya sem volt olyan, amely felkelthette volna az érdeklődést. A Közoktatásügyi Minisztérium adatai szerint az 1934 – 1935-ös tanévben az 1629 új népkönyvtárnak az állománya 408 616 kötetet tett ki, s a 259 859 olvasó 747 101 kötetet használt. A Közoktatásügyi Minisztérium népkönyvtárain kívül a hivatalos statisztika⁵³ megközelítően ugyanannyi, később pedig jóval több „egyéb közkönyvtárt” mutatott ki. Ezek száma 1930-ban 1607, 1938-ban pedig 3122-t tett ki. Az „egyéb” könyvtárak állományáról és forgalmáról azonban nem közölnek adatokat. Valószínűleg azért, mert az ide sorolt gazdakönyvtáraknak és olvasóköri könyvtáraknak számottevő állományuk és forgalmuk nem volt, így a lakosság könyvtárral való ellátottságában nem töltöttek be jelentős szerepet.

Az ország 6 évesnél idősebb és írni-olvasni tudó lakosságát figyelembe véve, 1000 lakosra csak mintegy 60 – 65 népkönyvtári kötet jutott. Ha az „egyéb közkönyvtárak” állományát ugyanennyire beesülnénk, akkor sem haladná meg az ellátottság az 1000 lakosonkénti 120 – 130 kötetet. Vagyis minden 8 – 9 írni-olvasni tudó 6 éven felüli lakosra jutott volna 1 könyvtári kötet. A falusi lakosság 90%-a könyv hiányában még akkor sem olvashatott, ha mindenáron azon igyekezett volna.

7. Szocialista törekvések az ellenforradalom viszonyai között

A munkásság, a parasztság és az értelmiség forradalmi rétegei, az ellenforradalmi elnyomás ellenére is, szívós kitartással igyekeztek vagy itthon előállítani, vagy pedig a külföldi magyar forradalmi gócékból behozni és minél szélesebb körben elterjeszteni mindazokat a kiadványokat, amelyek a szocialista forradalmi törekvéseket erősítették. Következésképpen törekedtek arra is, hogy a munkásság és parasztság mozgalmi szervezeteiben legális vagy illegális körül-

mények között a forradalmi mozgalom céljait szolgáló könyvgyűteményeket hozzanak létre, és fejlesszenek tovább. Ezek a kezdeményezések és kezdeti eredmények nemcsak a maguk korában voltak jelentősek, mint az osztályküzdelmek egykorú sajátos kulturális formái és eszközei, hanem egyben a hazai szocialista írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra alapjaivá is lettek.

A *munkásság* vezető rétegei és szervezetei a dualizmus korában kialakult alapokon, a Tanácsköztársaság idején feltárult ígéretes lehetőségek, a Szovjetunióban elért forradalmi tapasztalatok ismeretében és a külföldi magyar emigrációs központok segítségével, még az ellenforradalom rendkívül nehéz viszonyai között is fenn tartották az addigi intézményeket. Sőt – bár nagy erőfeszítések és súlyos áldozatok árán –, sikerült a munkásság tájékoztatását javítani kulturális ellátottságát fokozni, pedig az ellenforradalom mindent elkövetett, hogy a haladó törekvéseket elnyomja.⁵⁴ Mindenekelőtt azért, hogy legfőbb ellenfele; a munkásosztály sorait megbontsa, és a munkásosztályt a parasztságtól elszigetelje. A munkás-paraszt szövetség létrejöttét a Bethlen – Peyer-paktummal (1921) és egyéb eszközökkel igyekezett megakadályozni. A munkások sorait a keresztény-szocialista szakszervezeti mozgalom és különféle álmunkás szervezetek támogatásával, valamint az állami szabad idő mozgalom szervezésével igyekezett aláásni – lényegében sikertelenül.

A munkásmozgalom egyik legfontosabb feladatának tartotta a szocialista *sajtó és könyvkiadás* védelmezését és továbbfejlesztését. A korábbi hírlapok közül a gyakori betiltások és elkobzások ellenére továbbra is megjelentek: a Népszava, mintegy 25 – 30 000 példányban, továbbá a Nőmunkás, valamint a szakszervezetek lapjai és a szociáldemokrata párt elméleti folyóirata: a Szocializmus. Ugyanakkor több új folyóirat és hírlap is indult. Köztük olyan jelentősek, mint az itthon megjelenő Gondolat, a 100%, a Társadalmi Szemle, Szabad Nép stb. vagy a külföldön megjelenő Korunk, Sarló és Kalapács, Új Hang stb. A kommunista párt segítségével Magyarországon megközelítően 40, külföldön pedig mintegy 120 újság, folyóirat jelent meg, amit csak illegálisan lehetett behozni és terjeszteni.

A *könyvkiadás* is jól mutatja, hogyan igyekeztek a szakszervezetek, a szociáldemokrata, ill. kommunista párt egymással szinte versenyezve szellemi táplálékot nyújtani a művelődni vágyó munkásoknak és parasztoknak. A kommunista párt az ellenforradalom időszakában több mint 600 könyvet és füzetet jelentetett meg.⁵⁵ Kisebb részét itthon, nagyobb részét külföldön. Kiadta Marx, Engels, Lenin több munkáját. A Bécsi Magyar Kiadó, a párizsi Le Monde, a moszkvai Idegen Nyelvű Kiadó stb. sok jelentős művet

tett hozzáférhetővé a magyar olvasók számára. Itthon a szociáldemokrata párt kiadója, a Népszava Könyvkereskedés könyvsorozatai rendszerint nagy példányszámban jelentek meg. Egy-egy kiadványa nemritkán 20 000 példányban is elkelt (pl. Zola: A pénz, A. France: A pártütő angyalok c. regénye). Sőt, Bebel: A nő és a szocializmus c. művéből 35 000 példányt adtak el. A Világosság Könyvtár füzetei 150 000, a Műszaki Könyvtár kötetei 50 000 példányban fogytak el. E magas példányszámok ebben az időben teljesen szokatlanok voltak.

Időnként hivatásos kiadók is kiadtak olyan műveket, amelyek segítették a munkás- és parasztmozgalmak célkitűzéseit. Pl. Phönix Könyvkiadó, Európa, Kronos Könyvtár, Unitas, Cserépfalvi, Társadalom Kiadó, Codex, Gyarmati Ferenc.⁵⁶ Főként olyan tudományos és ismeretterjesztő munkákat, vitairatokat jelentettek meg, amelyekre nagy szükség volt a mozgalmi munkában.

A munkásság politikai nevelésének és művelődésének legfontosabb intézményei ebben az időszakban is a *szakszervezeti könyvtárak* voltak. Ezek mellett, ha szűkebb körben is, segítséget nyújtottak még a szociáldemokrata párt könyvtárai, a Fővárosi Könyvtár s egyes fiókjai, sőt néhány magánkölesönkönyvtár is.

A szakszervezeti könyvtárak a két világháború közt az ellenforradalmi elnyomás ellenére is továbbfejlődtek. A Társadalmi Lexikon szerint „a magyarországi szervezett munkásság tudásvágyának egyik jelentős bizonyítéka a szakszervezeti könyvtárak és a bennük fölhalmozott és a belőlük kölesönzött könyvek száma. 1927-ben 34 budapesti és 23 vidéki, összesen 57 szakszervezeti könyvtár működött. Budapesten 95 337, vidéken 42 804, összesen 138 141 könyvből álló könyvtári állománnyal... A 34 budapesti könyvtár közül 16-nak 1000 könyvnél nagyobb, 11-nek 500-nál nagyobb és 7-nek (1926-ban 12-nek) 500 könyvnél kisebb a könyvállománya. A vidéki könyvtárak közül legnagyobb a pécsi 6719, és a szegedi 5070 könyvvel. Ezeken kívül 11 könyvtárnak van 1000-nél nagyobb, 5-nek 500 könyvnél kisebb állománya. Az olvasott könyvek száma Budapesten 163 967, vidéken 70 645, összesen 234 612...”⁵⁷

A szerkesztő-szerzőről, Madzsar Józsefről köztudomású, hogy szívén viselte a munkásmozgalom és a munkáskönyvtárak ügyét. Erősen valószínű, hogy gondosan utánajárt az adatoknak, és megközelítően pontos képet adott a szakszervezeti könyvtárakról. Mégis, a további kutatás újabb részleteket tárt és tárhat még fel a szakszervezeti könyvtárakról. Szilágyi János az egykorú kimutatások és más dokumentumok alapján számos új részletet és összefüggést világított meg.⁵⁸

Az újabb adatokból kitűnt, hogy a szakszervezeti könyvtárak szervezete fejlettebb volt már akkor is, mint ahogy az a köztudatban élt. A Vasas szakszervezet könyvtárának állománya 16 000 kötet körül mozgott, de csak a központi könyvtaré. Az 1932. évi adatok szerint ezen kívül még 18 883 kötet volt az 51 fővárosi és vidéki helyi könyvtárban. A nyomdászok könyvtárának állománya 7000 körül volt, de a 8 vidéki könyvtárban még további 9000 kötet gyűlt össze. Mint ezek a példák is mutatják, a szakszervezetek, igen helyesen, igyekeztek a könyvtárakat közelebb vinni az olvasókhoz. Egyes nagyobb üzemek közelében vagy vidéki városokban külön könyvtárat létesítettek. Sőt a kisebb olvasócsoportok számára vándorkönyvtárakat is szerveztek. A nyomdászok pl. 18, a vasasok 4 ilyen kisebb cserélhető gyűjteményt vándoroltattak. A helyi csoportok könyvtárai és a vándorkönyvtárak javították az ellátottságot, növelték a forgalmat. Az időközben bekövetkezett gyarapodáson kívül nyilván ezeket a helyi és vándorkönyvtárakat is figyelembe vették, amikor a harmincas évek végéről 150 könyvtárat mutattak ki csaknem 300 000 kötetnyi állománnyal.

Összesen 23 *szociáldemokrata pártszervezeti könyvtárról* maradtak fenn adatok.⁵⁹ Ebből 1937-ben 11 budapesti, 12 pedig vidéki pártszervezet mellett működött. A pártszervezeti könyvtárak hasonlóak voltak a szakszervezeti könyvtárakhoz. A könyvtárosok képzése és módszertani irányítása is többnyire közösen történt. Valamivel magasabb lehetett bennük az ismeretközlő, gyakran jobboldali szociáldemokrata ideológiai, politikai művek aránya. Ezek nagyobb számban szerepelnek a kölesönzésben is. Tudatosan törekedtek arra, hogy a könyvtár szocialista szellemben gyarapodjék és működjék, s a szépirodalom mellett a politikai, társadalomtudományi műveket is olvassák.

Az uralkodó rendszer könyvtárai közül egyedülálló s egyben kiemelkedő szerepet töltött be a munkásmozgalom támogatásában a *Fővárosi Nyilvános Könyvtár* Szabó Ervin idejében. A központi könyvtár fokozatosan társadalomtudományi szakkönyvtárrá fejlődött, amely egyik fontos feladatának a munkásmozgalom vezető rétegének rendszeres tájékozódását igyekezett biztosítani világszinten a hazai és külföldi szociológiai szakirodalomban. A fiókkönyvtárakban pedig elsősorban a fővárosi munkásolvasók igényeit segítette kielégíteni. Sok támadás érte Szabó Ervint és könyvtárát az uralkodó osztályok részéről, de akkor a főváros liberális vezetősége ellensúlyozta ezeket. A két világháború között azonban itt is érvényre jutottak az ellenforradalmi törekvések, és erősen korlátozódtak a korábbi lehetőségek. Az államhatalom továbbra is úgy tartja számon a könyvtárt, ahol „minden komplikáció nélkül hozzá

lehet jutni a bolsevista »szakirodalom«-hoz. A könyvtár házi szabályzata értelmében ugyan külön engedélyt kell kérni a deklarált kommunista könyvek olvasására, ez a rendelkezés azonban formalitás, mert az inspekción könyvtárostisznél csak azt kell mondani, hogy »tanulmány« céljából kell a megjelölt munka, s akkor a helybeli olvasásra rendelkezésére áll a könyv.⁶⁰

Néhány *kölesönkönyvtár* is hozzáférhetővé tett olyan hazai és külföldi kiadványokat, amelyeket az ellenforradalmi rendszer igyekezett kiiktatni a forgalomból, vagy éppen tiltottnak minősített. A belügyminisztérium például figyelte és 1936-ban kifogásolta 3 nagyobb és 8 kisebb kölesönkönyvtár tevékenységét, mert a deklarált kommunista könyvek nem szerepeltek ugyan a katalógusban, de kívánságra minden megkapható volt.

Kifejezetten a *szegényparasztság* részére az adott politikai és műveltségi viszonyok között szükségképpen kevés kiadvány jelenhetett meg. A hírlapok közül a Szabad Szó mellett ebben az időben csak néhány rövid életű kísérlettel találkozunk. A könyvkiadásban kevés, a szegényparasztság forradalmi törekvéseit szolgáló könyv és füzet látott napvilágot. A népi írók nagy visszhangot kellett művei, a szegényparaszti rétegek tengődését és nyomorát bemutató szociográfiai írások a szegényparasztság tömegeihez nem vagy alig jutottak el. Ezek inkább a haladó értelmiségiek olvasmányává és nevelőivé váltak.

A szegényparasztság politikai nevelésének és művelődésének még ekkor is fontos intézményei voltak az *agrárszocialista olvasóköriek*, ill. ezek könyvtárai,⁶¹ annak ellenére, hogy az ellenforradalmi elnyomás erősen akadályozta a működésüket. A régi jó értékes irodalmi művek mellett megtalálható volt bennük néhány fontos politikai, tudományos és ismeretterjesztő könyv is. Az ide járó újságok, az itt elérhető könyvek alkalmasak voltak arra, hogy a szegényparasztság öntudatosabb, érdeklődőbb rétegeit a világ és önmaguk helyzetéről tájékoztassák. Az olvasóköriek jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a második világháború után többnyire azokból lettek a falu helyi irányítói és a szegényparasztság országos vezetői, akik a szegényparasztság ekkori mozgalmában és ezekben az olvasóköriekben nevelődtek.

A második világháború negyedszázaddal az első után újból nagy megpróbáltatásokat hozott az országra. Az ország népét és gazdaságát a jobboldali ellenforradalmi vezetők a hitleri Németország parancsára újból a háború szolgálatába állították. Ez már önmagában is súlyos veszteségeket okozott emberéletben és anyagi

javakban egyaránt. De még nagyobb lett a pusztulás, amikor a háború végén az ország egész területe hadszíntérré vált. A rombolás nem kímélte az írásbeli közlés intézményeit: a kiadvállalatokat, a nyomdákat, a papírgyárakat és a könyvtárakat sem. Több közülük jelentős károkat szenvedett vagy teljesen elpusztult. A kiemelkedő szakemberek egész sora esett a fasiszta embertelenség vagy a háborús gépezet áldozatául.

A haladó és a reakciós erők világméretű küzdelme azonban nemcsak károkat okozott, hanem véget vetett a földbirtokos-tőkések osztályok ellenforradalmi uralmának is. Ezzel megnyitotta az utat a következetesen demokratikus átalakulás és a szocializmus hazai felépítése, ezen belül a szocialista írás- és olvasás, könyv- és könyvtári kultúra megvalósítása előtt is. A második világháborút követő évtizedekben a történelmi-társadalmi fejlődés végre lehetőséget adott arra, hogy az írásbeli közlés rendszere valóban tömegközlelési rendszerre válhasson, a társadalom dolgozó tömegeit szolgálhassa.

A szocialista írás- és olvasás, könyv- és könyvtári kultúra megvalósításáért folytatott küzdelem bemutatása külön feladat: ez már a hazai fejlődés következő, harmadik szakasza. Ez a fejlődés gyökeresen más társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális viszonyok között ment végbe, és szükségképpen más, magasabb szintű eredményekre is vezetett.

1. Magyarország története. Szerk.: *Molnár Erik, Pamlényi Ervin és Székely György*. Bp. 1967. 2. köt. (Az ellenforradalom kora Magyarországon. 361–463. l.).
2. *Nemes Dezső*: Az ellenforradalom története Magyarországon, 1919–1921. 1962. 503 l.
3. A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Bp. 1967. 2. köt. 290 l.
4. *Földes Ferenc* Válogatott Művei. Bp. 1957. 159. l.
5. Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1936. Bp. 1936. 30. l.
6. *Markovits Györgyi*: Üldözött költészet. Kitért, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. Bp. 1964. 188 l. – Magyar Pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Összeáll.: *Markovits Györgyi* Bp. 1964. 545 l. – A cenzúra árnyékában. Szerk.: *Markovits Györgyi és Tóbiás Áron*. Bp. 1966. 797 l.
7. A Magyar irodalom története 1919-től napjainkig. VI. köt. Szerk.: *Szabolcsi Miklós* Bp. 1966. 29. l. – *Markovits Györgyi*: Üldözött költészet. 180–183. l. – A cenzúra árnyékában. 418–525. l.
8. A cenzúra árnyékában. 18–19. l.
9. *Nagy Lajos*: Magyar író 1929-ben. Író, könyv, olvasó. Bp. 1959. 356–374. l.
10. *Novák László*: A nyomdászat története, 1901–1929. Bp. 3–10. l. *Fűz József*: Magyar könyvészet. 1936. Bp. 1939. III–IX. l.
11. L. a Papíripár 1958. IV. számát.

12. 1900-tól 1929-ig: *Elekes Dezső*: A magyar könyvtermelés, Statisztikai Szemle 1930. 7. sz. 629–644. l. alapján; 1931-től 1943-ig a Magyar Statisztikai Zsebkönyv III–XII. évfolyamban közölt adatok alapján.
13. *Erdősi Károly*: Magyar könyvtermelés és világgönyvtermelés. Katholikus Szemle, 1922. 5. sz. 273–287. l. – Statisztikai Zsebkönyv, 1939. 217. l.; 1943. 212–213. l.
14. Az új magyar könyvkiadás tíz éve. 1945–1955. Bp. 1956.
15. L. *Erdősi K.*, *Elekes D.* és a Magyar Statisztikai Zsebkönyv idézett adatait.
16. *Gulyás Pál*: A magyar könyvtermelés egy esztendeje. MKSzle. 1930. 98–100. l.
17. *Nagy Lajos*: A ponyváról vall a ponyvaolvasó. – Író, könyv, olvasó. Bp. 1959. I. köt. 510–514. l. – *Gerő Endre*: A ponyvairodalom kritikájához. Nyugat, 1930. II. köt. 364–367. l. – *Bisztray Gyula*: Három év magyar könyvvezete. MKSzle. 1944. 85–99. l.
18. Az új magyar könyvkiadás tíz éve, 1945–1955. Bp. 1956.
19. L. *Erdősi K.*, *Elekes D.* és a Magyar Statisztikai Zsebkönyv VIII., ill. XI. kötetének adatait.
20. *Gulyás Pál*: A magyar könyvtermelés egy esztendeje. MKSzle. 1930. 102. l.
21. *Drescher Pál*: Die ungarische Übersetzungsliteratur, 1926–1928. Ungarische Jahrbücher, 1929.
22. *Erdősi K.*, *Elekes D.* és a Magyar Könyvészet 1938., ill. 1942. évi adatai alapján.
23. *Elekes Dezső*: A szellemi kultúra, különösen a sajtó számbavételének időszerű problémái. Magyarország sajtója 1942-ben. Klny. a Magyar Statisztikai Szemle 1943. évi 4. számából. – Magyar Statisztikai Zsebkönyv, I–XII. kötet.
24. *Wünscher Frigyes*: A magyar sajtó évkönyve. 3. kiad. Bp. 1930.
25. *Szilágyi János*: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919–1945 között. Bp. 1964. 85–101. l.
26. Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1937. 175. és 176. l.
27. *Kner Imre*: A könyv művészete. Bp. 1957. 161 l. – *Király György*: A 20. század könyvművészete. Nyugat, 1921. I. köt. 798–799. l. – *Bálint Aladár*: A 20. század könyvművészete. Nyugat, 1921. I. köt. 798–799. l. – *Naményi Ernő*: Könyvművészet. Két könyvkiállítás alkalmából. Nyugat, 1928. I. köt. 543–546. l. – *Naményi Ernő*: Az év legszebb könyve. Nyugat, 1931. I. köt. 211. l. – *Kassák Lajos*: A könyv mint használati tárgy. Szocializmus, 1934. 3. sz. 135. l. – *Buday György*: Az illusztrált könyv. Könyvtári Szemle, 1934. 5. sz. 37. l. – *Makkai László*: Könyvek, gyűjtők, könyvtárak. A magyar antikvárium könyvpiac szemléje. MKSzle. 1938. 294. l. – *Makkai László* – *M. Horváth Magda*: A magyar könyvgyűjtők kézikönyve. 1888–1938. 231 l.
28. Magyar irodalom Romániában. A magyar irodalom története. Bp. 1966. VI. köt. 924–1000. l. – *György Lajos*: Az erdélyi magyarság szellemi élete. Bp. 1926. 79. l. – *Monoki István*: Magyar könyvtermelés a román uralom alatt. 1919–1940. Bp. 1941. 265 l.
29. Magyarok Csehszlovákiában, 1918–1938. Szerk.: *Borsody István*. Az Ország Útja, II. évf. 6. sz. 223 l. – *Csanda Sándor*: Magyar irodalom Csehszlovákiában. A magyar irodalom története. Bp. 1966. VI. köt. 868–896. l. – *Csanda Sándor*: Első nemzedék. A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése. Pozsony, 1968. 311. l., 36 tábla.

30. *Botka Ferenc*: A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája, 1919–1938. Bp. 1966. 376 l. – *Turczel Lajos*: A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalom kezdetei. MKSzle. 1967. 1. sz. 63–67. l.
31. *Kollin Ferenc*: Egy fejezet a két világháború közötti magyar nyelvű haladó könyvkiadás történetéből. Az Eugen Prager Könyvkiadó (Bratislava-Pozsony) magyar könyvei. 1935–1938. 1967. 220 l. (kézirat).
32. *Bori Imre*–*Szeli István*: Magyar irodalom Jugoszláviában. A magyar irodalom története. VI. köt. Bp. 1966. 897–923. l. – *Herceg János*: A délvidéki magyar irodalom. Kelet Népe, 1941. 11. sz.
33. *Goriupp Alíz*: Adalékok a külföldi magyar sajtó bibliográfiájához. MKSzle. 1926. 124–233. l.
34. *Kóhalmi Béla*: A Bécsi Magyar Kiadó könyvei. A cenzúra árnyékában. 578–580. l.
35. *Silfen János*: A bécsi emigrációs könyvkiadás történetéből. MKSzle. 1965. 341–344. l.
36. *Markovits György*: Magyar haladó sajtó francia földön. MKSzle. 1968. 246–261. l.
37. *Nagy Péter*: „A Monde Magyar Könyvei.” Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. 1962. 279–284. l.
38. *Terbe Lajos*: Szibériai magyar lapok 1915–1921. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. 258–284. l. – *Terbe Lajos*: A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok, 1917–1921. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959. 241–259. l.
39. *Tiszay Andor*: Magyar nyelvű könyvkiadás a Szovjetunióban a két világháború között. MKSzle. 1967. 334–340. l. – *Botka Ferenc*: A Sarló és Kalapács Könyvtára (1930–1933). MKSzle. 1967. 340–344. l.
40. *Nagy Iván*: Öt világ rész magyarsága. Bp. 1935. 80 l. – *Könnnyü, Leslie*: A history of american hungarian Literature. New York, 1962. 124 l.
41. A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: *Magyary Zoltán* Bp. 1927. 628 l. – *Weiss István*: A mai magyar társadalom. 187–194. l.
42. *Kóhalmi Béla*: A tudományos tájékoztatás fejlődése Magyarországon, 1945–1965. Bp. 1967. 574 l. – *Káplány Géza*: Ipari dokumentáció. Ipari adat- és forráskutató központ felállítása Magyarországon. Bp. 1938. 18 l. – *Káplány Géza*: A dokumentáció célja és feladatai. Hazai szakkönyvtárak alkalmasságának kérdései a dokumentációt illetően. Bp. 1942. 34 l. – *Witzmann Gyula*: A dokumentáció fejlődése és időszzerű kérdései a könyvtáros szemszögéből. Bp. 1944. 29 l.
43. *Nyireő István*: A megsemmisített Magyarország könyvtári és múzeumi közművelődésügye. Társadalomtudomány, 1921. 597–601. l. – *Szabó-András Endre*: Könyvtári adatok (1884–1962). Bp. 1966. 76–81. l.
44. A Magyar Kormányának 4. 680/1919. M.K. számú rendelete a közrendet és a közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatása és megsemmisítése tárgyában. (1919. szept. 10.)
45. *Remete László*: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. 216–223. l.
46. *Gulyás Pál*: Kommunista könyvtárpolitika. MKSzle. 1920. 21–84. l. és 1922. 13–58. l.
47. *Szabó-András Endre*: Könyvtári adatok (1884–1962) Bp. 1966. 230 l.
48. *Szabó-András Endre*: Könyvtári adatok. 83. l.
49. Uo.

50. *Radó István*: Vidéki könyvtárak. MKSzle. 1940. 55–64. l.
51. *Szabó Ervin*: Új városi könyvtár Debrecenben. Könyvtári Szemle, 1915. 188–190. l.
52. *Bisztray Gyula*: A falusi népkönyvtárak. MKSzle. 1937. 111–119. l. — *Kiss István*: Népkönyvtárak a két világháború között. Népművelési Értesítő, 1961. 1. sz. 89–122. l. — *Nagypál István*, (Schöpflin Gyula): Népkönyvtáraink. Nyugat, 1932. II. köt. 479–480. l.
53. *Szabó-András Endre*: id. m. 112–113. l.
54. *Szilágyi János*: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919–1945 között. Bp. 1964. 135 l.
55. Uo. 110. l.
56. *Sándor Pál*: Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon. MKSzle. 1962. 125–130. l.
57. Társadalmi Lexikon. Bp. 1928. 495. l. (a Népszava kiadása). Minden valószínűség szerint a szerkesztő: *Madzsar József* cikke a Munkás-könyvtárak címen.
58. *Szilágyi János*: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (1920–1944). Bp. 1961. 115 l.
59. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1937. évi pártgyűléshez. Bp. 1937.
60. A Belügyminisztérium átirata a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz 1936-ból. A cenzúra árnyékában. 115–116. l.
61. *Kiss Jenő*: Az agrárszocialista olvasókörök történetéből. MKSzle. 1959. 180–193. l.

A) MŰVELŐDÉSPOLITIKAI VISZONYOK

Az ellenforradalom a forradalom ellen

104

A MAGYAR KORMÁNYNAK 4680/1919. M. E.
SZÁMÚ RENDELETE A KÖZRENDET
ÉS KÖZBIZTONSÁGOT VESZÉLYEZTETŐ
SAJTÓTERMÉKEK BESZOLGÁLTATÁSÁRÓL
ÉS MEGSEMISÍTÉSÉRŐL¹

Budapest, 1919. szeptember 10.

A magyar minisztérium a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912:LXIII. tc. 7. §-a és az 1916:IV. tc. 6. §-a alapján a következőket rendeli:

1. §. A közrendet és a közbiztonságot veszélyeztető kommunista, bolsevista, anarchista irányú sajtótermékek birtoklása és forgalomba hozatala tilos; az ily sajtótermékeket az elsőfokú rendőri hatósághoz be kell szolgáltatni.

2. §. Az elsőfokú rendőri hatóságok kötelesek az 1. §-ban megjelölt sajtótermékek beszolgáltatását ellenőrizni és az ily sajtótermékek felkutatására minden intézkedést megtenni.

Ha az a gyanú merül fel, hogy valaki az 1. §-ban megjelölt sajtóterméket tart birtokában, ennek megállapítása végett nála a rendőri hatóság személymotosztást és házkutatást tarthat.

3. §. Az 1. § értelmében beszolgáltatott vagy felkutatott sajtótermékeket a rendőri hatóság elégetés útján nyomban megsemmisíti.

4. §. Aki az 1. §-ban foglalt tilalmat megszegi vagy kijátssza, kihágást követ el, és hat hónapig terjedhető elzárással és 2000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

E kihágás miatt az eljárás a közizgazgatási hatóságnak mint rendőri büntetőbírósnak, a fővárosi államrendőrség működési területén pedig az államrendőrségnek hatáskörébe tartozik.

5. §. Ez a rendelet kihirdetésének napján lép életbe. Végrehajtásával a belügyminiszter bízatik meg.

A szövegközlés alapja: A cenzúra árnyékában. (Vál., szerk., [bev.] összekötő szöveg: Markovits Györgyi, Tóbiás Áron.) Bp. 1966. Magvető. 44–45. l.

1. A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalmi államhatalom igyekezett eltörölni mindazt, ami a forradalmi emlékeket, a forradalmi tudatot erősítette. Ezt a célt szolgálta Friedrich Istvánnak, az ellenforradalmi kormány miniszterelnökének e rendelkezése is, továbbá számos más intézkedés, pl. az előzetes cenzúra bevezetése, amelyre pedig 1848-as eltörlése óta békeidőben nem került sor.

105

POGÁNY JÓZSEF¹
A KULTÚRTERRO

1920

(Részletek)

... Roppant arányokban látott neki a fehérterror a könyvek irtásának. Nem feldühödött néptömegek útján, hanem szép szabályosan, intézményesen, miniszteri rendeletek útján. A fehérterror belügyminisztere rendeletet adott ki „a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatásáról”². A könyvek

„beszedését” a rendőrhatalóságokra bízta. A beszolgáltatandó könyvek jegyzékét a vallás- és közoktatásügyi miniszter állította össze. Ez az index százhetvenkilenc könyvet sorol fel, cím és szerző szerint. Ezenkívül halálra ítéli a tanácsrendszer [Tanácsköztársaság] valamennyi publikációját, könyvét és röpiratát, melyekről önként értetődik, hogy azok is lefoglalandók és megsemmisítendőek. A Pesti Hírlap, a fehérterror fő támasza, a következő könyveket emeli ki az indexre tett munkákból: „Csak úgy találomra vesszük ki egynéhány könyv címét a kultuszminiszter által máglyahalálra ítélt könyvek jegyzékéből: Ilyenek: Szabó Ervin: A tőke és a munka harca. Vandervelede³: A művészetéről. Marx és Engels életrajza (a Munkáskönyvtár egyik száma). Garami Ernő⁴: A politikai harc. Kassák: Levél Kun Bélához a művészetéről. Komját Aladár Internacionálé című verseskönyve. Kropotkin⁵ Szózat az ifjakhoz című munkája. Molnár Géza⁶: Zene a szocialista társadalomban. Várnai Zseni forradalmi versei⁷. Engel Zsigmondnak az elhagyott és törvénytelen gyermekek védelméről írott, Gyermekvédelem című könyve. Pogány József Emberek és Korok című munkája (esszék, melyek eredetileg a „Világkönyvtár” egyes könyveit vezették be). Ágoston Péter⁸ A háború okozói című könyve. A jegyzékre kerültek Marx és Engels művei általában és a Kommunista Kiáltvány. Továbbá Kautsky⁹ művei, Bodrogi Zsigmond¹⁰ versesfüzete, Gyagyovszky Emil¹¹ Napot várok című verseskötete, Weltner Jakab¹² A szociáldemokrata párt és a béke című kötete és egy füzet a keresztényszocialista párt programjáról, amely ezt a pártot szociáldemokrata szempontból ismertette.” Tehát Marx és Engels valamennyi munkája, Kautsky Károly minden műve egyformán indexre kerültek!

A fehérterror tudatlan vandáljai természetesen még csak azt sem tudták, hogy mit kell elpusztítaniok a saját érdekében. A szocialista irodalmon kívül, Jaurès¹³, Bebel¹⁴, Proudhon¹⁵ munkáin kívül, vagy a modern szociológia képviselőin, Ferri¹⁶, Loria¹⁷, Sorel¹⁸ könyvein kívül elégetésre ítélték egészen konzervatív, sőt reakciós munkákat is. Minden könyvnek máglyára kellett kerülnie, melyben a „szocializmus” vagy a „szociális” szó előfordul. Werner Sombart¹⁹ Szocializmus és szociális mozgalom című, tipikusan polgári könyvét csakúgy indexre tették, mint Karl Diehlnak²⁰, a konzervatív professzornak a Szocializmusról, kommunizmusról és anarchizmusról szóló munkáját vagy Masaryknak²¹ a Marxizmusról szóló könyvét. A fehérterror vandáljainak tudatlansága annyira ment, hogy a Frankfurter Zeitung híradása szerint közözlőlevelet bocsátottak ki Hugo Wolf²², a híres halott zeneszerző ellen azért, mert Czóbel Ernőnél²³, a tanácskormány börtönben ülő bécsi köve-

ténél egy papírdarabkán felírva találták Hugo Wolf nevét. Körözö-
levelet bocsátottak ki „Wolf, állítólag Hugó ellen, aki Czóbel bécsi
követtel...”

A fehérterror jogot adott rendőrkapóinak arra is, hogy az ü-
dőzött könyveket ne csak a könyvkereskedésekben, hanem minden
magánkönyvtárban és közkönyvtárban is kiszimatolják, elkoboz-
zák, és máglyára vessék. Rettentő pusztításokat vittek így véghez.
Pótolhatatlan kárát vallatták a magyar kultúrának. Különösen
brutálisan és vad dühvel jártak el a budapesti városi könyvtár
ellen, amely nagyszerű centruma volt minden közgazdasági, szo-
ciológiai és szociális irodalomnak. A Fővárosi Könyvtárnak nem
kevesebb, mint tizenötezer kötet könyvét hordták halomra a bar-
bárok, és égették el a könyvtár udvarán. A könyvégetések már
valósággal hozzátartoztak Budapest éjszakáinak rémségekkel telt
képeihez. Ahogy a „Pesti Élet röpirata” írja: „És éjszaka: óriási
máglyák lobognak föl sötét füsttel az ég felé.” A „Sajtótermék-
gyűjtőtelepeken” rendőrök gyűjtik fel a lángokat. Ott égne el
Marx, Engels, Kautsky, Szabó Ervin, Tolsztoj és más böleselők és
írók összegyűjtött munkái, amelyeket a fehér barbárok veszedelmes
művek címén elkoboztak. És a fojtó füst lassan leng és terjed a seté-
ten alvó Pest felett, mint egy gyászlepel.

De a fehérterror pusztító munkája nem áll meg a könyvnel,
hanem átragad minden nyomtatott betűre. A fehérterror kedvence
szólamai közül való a „destruktív sajtó” becsnérlése, programjá-
nak egyik fő pontja a sajtó nem klerikális részének teljes kivégzése.
A fehérterror következetes. Tiszti különítményeinek kedvence szó-
rakozása a „destruktív” nézetűek: a szocialisták, kommunisták,
vagy a „destruktív” vallásúak: a zsidók, néha a protestánsok kihe-
rélése; egészen természetesen és logikusan adódik hát számára a
„destruktív” sajtó kiherélése is. A fehérterror első korszakában egy-
szerűen megtiltotta a lapok megjelenését, és csak a kormány hiva-
talan közlönyeit jelentette meg. Később megengedte ugyan, hogy
az újságok megjelenjenek, de katonai cenzúra alá vette őket. Ez a
katonai cenzúra bornírt brutalitásával felülmúlja Európa minden
háborús cenzúráját. Nemcsak az ellenzék minden szavát mérsá-
rolja le, hanem a fehérterror minisztereinek nyilatkozatait és szó-
noklatait is hasábszámra csonkítja meg...

Ha pedig a cenzúra, a rikkancsok megverése, a szállítás meg-
akadályozása, a terjesztés letiltása mind nem használ, akkor a
fehérterror egy lépéssel továbbmegy: egyszerűen lerombolja az
ellene szót emelő lapok szerkesztőségét, kiadóhivatalát és nyom-
dáját. A legnagyobb effajta rombolás [1919] december 7-én történt.
Ezen a napon elpusztították a Népszava szerkesztőségét, kiadó-

hivatalát és nyomdáját, és szétrombolták Az Est kiadóhivatalát. A támadást már napok óta mindenki várta, hiszen Friedrich István²⁴ teljes nyíltsággal hirdette, hogyha továbbra is folytatja a Tisza-gyilkosság ügyében gyanúsításait ellene a destruktív sajtó, akkor egyszerűen el fogja tiporni. Ezt az ígéretét Friedrich meg is tartotta. . .

Ha pedig még a szerkesztőségek, kiadóhivatalok és nyomdák megsemmisítése sem elég, akkor magukat az újságírókat próbálják megsemmisíteni. Friedrich éjszakának idején teherautón hurcoltatta a toloncházba a Pesti Élet egész szerkesztőségét és egész nyomdaszemélyzetét, mert bírálni merték kormányzati tevékenységét. A Népszava egész sereg munkatársát letartóztatják; szerkesztőjét, Somogyi Bélát, és egyik munkatársát, Bacsó Bélát legyilkolják²⁵ és a Dunába vetik a destruktív sajtóval elégtelen tisztí különítmények gyilkosai. . .

A szövegközlés alapja: Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. (Vál. és összeáll. Markovits Györgyi. Előszó: Karsai Elek.) Bp. 1964, Magvető. 289–296. l.

1. *Pogány József* – 1. a 28. szemelvény 1. jegyzetét. – Bécsi emigrációja idején kiadta a Fehérterror Magyarországon c. könyvét. Ebből való szemelvényünk.
2. L. előbbi szemelvényünket.
3. *Vandervelde, Emile* (1866–1938) – belga jobboldali szocialista. Hatással volt a magyar szociáldemokratákra és polgári radikálisokra. Előadásokat tartott a Társadalomtudományok Szabad Iskoláján, amely 1906-tól 1917-ig működött, a Jászi Oszkár alapította Társadalomtudományi Társaság, a szociáldemokrata párt és a radikális szabadkőművesek támogatásával, és baloldali ideológiai nevelés központja volt.
4. *Garami Ernő* – 1. a 28. szemelvény 5. jegyzetét.
5. *Kropotkin, Pjotr Alekszejevics* (1842–1921) – orosz forradalmár anarchista, majd a narodnyik mozgalom híve, 1917-ben a forradalom mellé állt.
6. *Molnár Géza* (1870–1933) – zenetörténész, zeneesztéta, a Zeneművészeti Főiskola tanára. Több jelentős zeneelméleti és zenetörténeti mű szerzője.
7. Várnai Zseninek itt minden valószínűség szerint a Vörös tavasz (1919), ill. Várnai Zseni Forradalmi versei (1919) c. kötetéről van szó.
8. *Agoston Péter* – 1. a 100. szemelvény 1. jegyzetét.
9. *Kautsky, Karl* (1854–1938) – német jobboldali szociáldemokrata történész és közgazdász.
10. *Bodrogi Zsigmond* (1874–1937) – nótaszerző, a Népszava irodalmi munkatársa. Itt valószínűleg a Virradóra (1919) c. verses kötetéről van szó.
11. *Gyagyovszky Emil* (1881–1961) – szociáldemokrata költő és újságíró.
12. *Weltner Jakab* (1873–1936) – szociáldemokrata politikus és író.
13. *Jaurès, Jean* (1858–1914) – a francia szocialista mozgalom vezető egyénisége. A Francia Szocialista Párt megalapítója, a L'Humanité elindítója.

14. *Bebel, August* (1840–1913) – német szociáldemokrata filozófus. A marxizmus sikeres terjesztője.
15. *Proudhon, Pierre Joseph* (1809–1865) – francia kispolgári filozófus és politikus.
16. *Ferri, Enrico* (1856–1928) – az első világháború előtt az olasz szocialista mozgalom egyik vezetője, évekig az Avantinak, a párt napilapjának szerkesztője.
17. *Loria, Achille* (1857–1943) – olasz szociológus.
18. *Sorel, Georges* (1847–1922) – francia anarcho-szindikalista ideológus. Hatással volt Szabó Ervinre is.
19. *Sombart, Werner* (1863–1941) – német polgári közgazdász, kezdetben a marxizmus híve. Később szembefordult a marxizmus nézeteivel, s Hitler nemzeti szocializmusához közeledett.
20. *Diehl, Karl* (1864–1943) – német közgazdász.
21. *Masaryk, Tomas Garrigue* (1850–1937) – cseh polgári politikus, 1918-tól 1935-ig a Csehszlovák Köztársaság elnöke.
22. *Wolf, Hugo* (1860–1903) – jelentős osztrák dalszerző. Schubert, Schumann, majd Wagner követője.
23. *Czóbel Ernő* (1886–1953) – a munkásmozgalom történetének kutatója. Az első világháború idején a szociáldemokrata párt tagja, és bekapcsolódott a Galilei-kör munkájába. A Tanácsköztársaság alatt bécsi követ, ill. a Vörös Hadsereg parancsnoka. 1922-től a Szovjetunióban élt, 1945-ben hazatért.
24. *Friedrich István* (1883–1958) – az ellenforradalmi rendszer politikusa. 1919. aug. 7-től nov. 25-ig miniszterelnök.
25. Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolása: 1920. febr. 17-én.

A hivatalos művelődéspolitika programjából

106

KLEBELSBERG KUNO¹
A MAGYAR KULTÚRA JÖVŐJE

1926

(Részletek)

...A világháború után nehezebbé lett a népek gazdasági élete. Nemcsak a nemzetek közötti gazdasági verseny élesedett ki, hanem minden egyes nemzeti gazdaság keretén belül is nehezebbé vált az élet, mert szinte elenyésztek a tőkék, megcsappant a munkakedv, és a további kedvezőtlen tapasztalatok nyomán megcsappant a termelés és a vállalkozási kedv. Ezzel a bajjal szemben nemcsak a gazdaságpolitika, hanem a kultúrpolitika eszközeivel is küzdenünk kell...

Mivel igyekszem a magyar munkástömegek művelődési szín-

vonlát emelni? Népiskolák tömeges felállításával és az iskolán kívüli népművelés szervezésével. Amikor Magyarország részletes kultúrstatistikáját áttanulmányoztam, és ezt gyakori vidéki útjaim alkalmával az ottani vezető emberekkel való beszélgetések révén kontrolláltam, arról győződtem meg, hogy három ponton nagy a baj.

Elsősorban az alföldi tanyákon. Jól tudjuk, hogy még a nagy alföldi városokban is aránylag kicsiny a zártan betelepült városi mag, és hogy a népesség túlnyomó része szerte van szórva a tanyákon. Ha a belterületen iskolákat építünk, ez a kérdés megoldva nincsen. Ez az oka annak, hogy 329 tanyai és más külterleki iskolát építettünk, amivel a legnagyobb kulturális nyomorúságon segítettünk. Az egész akció öt évre van fölosztva, amely idő alatt az egész alföldi népoktatást teljesen rendbe hozzuk.

Nagy volt a baj a főváros környékén is. Budapestet köröskörül az elővárosoknak gyűrűje övezi, amely elővárosok úgyszólván már össze vannak építve a fővárossal, de közigazgatásilag bekebelezve nincsenek. A népességileg és gazdaságilag Budapesthez tartozó, de közigazgatásilag különálló Pest megyei területeken kereken egynegyedmillió ember lakik, amelynek a népoktatási ügyei hihetetlenül el voltak hanyagolva. Alig volt egy-egy iskola-épület, az osztályokat, amelyeket szerveztünk, bérhelyiségekben juttattuk fedél alá. Ezen a területen 247 tanterem épül, tízezernél jóval több tanköteles számára.

Bizonyos, egyes latifundiumok is elhanyagolták az iskola-ügyet. Pedig ha az Alföldön inkább a tanyákon él szétszórta a magyar kisgazdanépség, addig a Dunántúlon főleg a nagybirtokok egyes majorjaiban forgácsolódik szét a népesség. A tavasszal elfogadott törvény alapján most a nagybirtokokat is kötelezik ily majorsági iskolák fölállítására.

A tanyai, a Pest környéki és a majorsági iskolákkal egész akciónk természetesen kimerítve nincsen. Segítségére kellett jönni kis falvainknak is, amelyek nem bírták az iskolaépítés költségeit. Így tömegesen épültek iskolák Szabolcs és Zala megye falvaiban is, hol bizony, szintén nagy volt a baj.

Csonka-Magyarországnak 3455 községe van. Ebből 317-ben építünk 1073 tantermet és 528 tanítói lakást. Ennek az 1073 tanteremnek akkora lesz a befogadóképessége, hogy 48 000 olyan gyermek járhat a jövőben tágas, világos és egészséges iskolába, aki korábban vagy egyáltalában nem volt beiskolázva, vagy célszerűtlen helyiségekben szorongott. Ha meggondoljuk, hogy Magyarországnak 750 000 tankötelese van, akkor ez a 45 000, akiket jó iskolákhoz juttatunk, nagyon jelentékenynek mondható.

Persze, itt csak hatosztályos mindennapi iskoláról van szó. Holott nemcsak a német birodalom, hanem még Ausztria is az összeomlás után behozta a nyolcosztályos népiskolát. Még barátaim közül is sokan szemrehányást tettek nekem azért, hogy miért nem csináltattam meg már a nyolcéves tankötelezettséget, amikor népünkben a világháború után akkora művelődési szomjúság mutatkozott? A tankötelezettséget azonban hat évről nyolcra, további két évvel nem emelhetjük föl mindaddig, ameddig az iskolahelyiségek kérdése megoldva nincsen, és a beiskolázatlan gyermekek ezrei lótnak-futnak az utcákon és mezőkön, s ameddig el nem mondhatjuk, hogy amennyire Magyarország települési viszonyai egyáltalában megengedik, minden magyar gyermeknek lehetővé van téve, hogy az iskolába tényleg be is járhasson.

Mert ne felejtjük, hogy Magyarországnak még közel egymillió analfabétája van. Nincs tehát ország Európában, ahol az iskolán kívüli népművelésre nagyobb szükség lenne, mint éppen minálunk. Lehetővé kell tenni a felnőtt analfabétáknak, hogy utólag megtanuljanak írni, olvasni és számolni. De itt az iskolán kívüli népművelés természetesen nem állhat meg, hanem az iskolát elvégzetteknek is utánuk kell vinni az életbe a további művelődés lehetőségeit. Gróf Bethlen² támogatásával, aki éppen az iskolán kívüli népművelésnek nagy barátja, a múlt napokban elérhettem azt, hogy a pénzügyminiszter nagy megértéssel egymillió aranykoronát bocsátott rendelkezésemre az iskolán kívüli népművelésre. Ebből elsősorban reorganizáljuk Magyarország népkönyvtárügyét, amely 1914 óta jóformán megsemmisült, mert a teljesen elhasznált és lerongyolódott könyvanyagot több mint egy évtizeden át jóformán nem egészítettük ki. Most nyolcemilliárdot fordítunk arra, hogy Magyarország népkönyvtári ügyét rekonstruáljuk. A tanító a falvakba és a tanyákra már egy kis népkönyvtárral megy ki, amely a mezőgazdasági népesség és különösen a tanyai lakosság sajátos igényeihez mérten van előállítva. Azonkívül vetítógépek és dia pozitívek, pedagógiai gramafonok mennek szerteszét a magyar vidékre, magukkal víve mindenhova a tudás világosságát.

De a nyolcosztályos népiskola hiányát nemcsak az iskolán kívüli népműveléssel, hanem a polgári iskolák számának lényeges szaporításával is igyekszem pótolni. Nem a XX. századba való ember az, aki azt képzei, hogy ma elég, ha a nép megtanul „egy picit írni, egy picit olvasni, egy picit számolni”. Ezeknek az elemi ismereteknek a közlése csak félműveltséget közvetít, és a múlt időknek egyik legnagyobb pedagógiai csalódása éppen az volt, hogy az írni-olvasni tudók számával mérte a nemzetek műveltségét. A puszta írni-olvasni tudás félműveltség, a szó legrosszabb értel-

mében. Talán rosszabb a teljes tudatlanságnál. A modern népművelés az elemi ismeretek alapján és azoknak a fölhasználásával mindenhol igyekszik elmélyíteni a tömegek erkölcsi és kulturális értékét. Ez a fölismerés vezet akkor, amikor engedve a városok és községek ostromának, legalább ötezernél nagyobb lélekszámmal bíró helyeken és a járási székhelyeken rendre polgári iskolát igyekszem fölállítani. A rendelkezéseimre álló kétféle aranykoronával ezen a téren is megindulunk az alkotás útján. Így legalább a nagyobb helyeken ugyanazt, sőt még többet tudunk a kultúra terén nyújtani a tömegeknek, mint a külföld nyolcosztályos középiskolája.

Ha ez az egész népművelési akció öt év alatt kiépül, és ezek az iskolák egy-két évtizeden belül ontják majd az eddiginél sokkal műveltebb növendékeket közvetlenül ki a külső életbe, egészen más lesz a magyar munkástömegeknek, a magyar közgazdaságnak is a képe, mint ma.

De hogy gondoljunk igazán demokratikus berendezésre mindaddig, amíg egy termékeny és alkotó demokráciának nincs meg az előfeltétele a nemzet széles rétegeinek a műveltségében? A politikai demokráciát, hogy katasztrófába ne sodorjon, meg kell előznie a kulturális demokráciának, az egész népies népművelés szélesebb körű kiépítésének.

Ezzel azonban a kultúrpolitika koránt sincsen kimerítve. Jól mondotta nekem öreg mesterem, Adolph Wagner³, hogy a nemzeti munka sikerességének, átütő erejének, termékenységének nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy az élen minden téren olyan szakemberek járjanak, akik az európai mértéket teljesen megütik. Korántsem arisztokratikus kultúrpolitika tehát az, amely párhuzamosan a magyar nemzet széles rétegei művelődésének emelésével követeli egy szellemi elitnek tervszerű és szisztematikus kiképzését, olyan emberek nevelését, kiknek magyar a lelkük, de európai a tudásuk. Ha ez így lesz minden téren, akkor majd nem esik meg velünk az, hogy nagy elhatározásaink, bizony, elég sokszor nem ütnek meg az európai mértéket, s hogy még jóakaró külföldi barátaink is fejesóválva vagy szánakozó mosollyal nézzék állásfoglalásunkat és alkotási próbálkozásainkat, amelyek a XX. század harmadik évtizedébe bizony-bizony nemegyszer alig illenek be.

Kultúrpolitikánk két vezető motívuma tehát az, emelni a magyar tömegek művelődési szintjét, erkölcsi és szellemi belértékét, fajsúlyát, és ennek a műveltebb nemzetnek olyan vezetőket adni, akiknek a méretei megütik az európai dimenziókat, akiket a nemzet minden téren bizalommal és a siker reményével követhet.

Nincs az az erő, amely ettől a kultúrpolitikától eltántorítson, követni fogom következetesen, amíg hatalmon vagyok, és követni

fogom akkor is, ha majd a hatalomról távozom. Meg vagyok róla győződve, hogy nemcsak a történetírás utólagos ítélete, hanem a mai magyar nemzedék helyeslése is igazat ad e programnak, amelynek következetes keresztülvitelétől Magyarország lelki megújódását várom.

A szövegek közlés alapja: Klebelsberg Kuno gróf beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926. Bp. 1927, Athenaeum. 328–332. l.

1. *Klebelsberg Kuno* (1875–1932) – az ellenforradalom művelődéspolitikusa. 1922-től 1931-ig a Bethlen-kormány közoktatásügyi minisztere. A közoktatás terén jelentős eredményeket ért el. Megindította a tanyai iskolák hálózatának a kiépítését, és megreformálta a polgári iskolát s a leányközépiskolát, megszervezte a külföldi magyar kollégiumokat.
2. *Bethlen István* (1874–1947) – az ellenforradalmi rendszer egyik vezető politikusa. 1921-től 1931-ig miniszterelnök. Befolyása lemondása után is érvényesült.
3. *Wagner, Adolph* (1835–1917) – német polgári közigazgász.

A haladó művelődéspolitikai célkitűzései

107

FÖLDES FERENC¹

A MUNKÁSSÁG ÉS PARASZTSÁG KULTURÁLIS HELYZETE MAGYARORSZÁGON

1941

(Részlet)

A kultúra fokmérője az ember. Minél nagyobb azoknak az embereknek a száma, akik egy társadalom kultúrájában részesednek, annál nagyobb a társadalom kultúrája. Ha ezek az emberek egy társadalmon belül csak bizonyos meghatározott rétegekből kerülnek ki, akkor csak e rétegek kultúrájáról beszélhetünk, nem pedig az egész társadalom kultúrájáról.

A kultúrában való részesedés kétféle lehet: alkotó és szemlélő, termelő és fogyasztó. Az alkotott szellemi értékek, az alkotók és a fogyasztók összessége: egy társadalom kultúrája.

Az alkotott szellemi értékek nem lehetnek a kultúra fokmérői, mert arányuk a fogyasztókhoz csak némely esetben állapítható meg, és akkor is bizonytalan. Az alkotók maguk csak akkor lehetnének a kultúra fokmérői, ha legalább 2–3 tökéletes kultúrájú

társadalom már fennállana, ahonnan megállapítható lenne, hogy általában hány kultúrfogyasztó esik egy alkotóra. A fogyasztó, az ember azonban önmagában is fokmérője a kultúrának. Például a könyvstatisztikák összehasonlítják az egyes országokat aszerint, hogy 100 000 lakosra hány megjelent könyv esik. Ez megtévesztő, mert még azt sem tudjuk, hány példányban jelentek meg e könyvek. De még a példányszámból is csak következtetni tudunk az olvasókra. Ellenben, *ha az országok minden egyes lakosától azt kérdeznők, hány szépirodalmi és hány tudományos könyvet olvasott az év folyamán, akkor tökéletes könyvkultúra-összehasonlítást kapnánk.* Ekkor azt is meglátnánk, hogy Magyarországon milliós tömegek vannak, akiknek *sohasem kerül könyv a kezükbe.*

Tehát a kultúra nagyságát nem a költők, írók, festők, zeneszerzők száma, sem a könyvek, képek, múzeumok, hangversenyek száma, hanem egyes-egyedül a kultúremberek száma jelzi.

Ez alól a minőségi különbségek sem mentesülnek. A kivételes szellemi nagyságok sem lehetnek egy kultúra fokmérői.

Még ha nem egy egész társadalomról, hanem egy társadalmi rétegről van szó, akkor is e réteg kultúrembereinek száma jelzi a réteg kulturájának nagyságát.

„Az analfabéta-tanfolyamoknak csaknem 80%-a jelentkezik, hogy tovább akarnak tanulni” – írja Révész² a Népművelési Bizottságról³ írt, már idézett könyvében... Íme, a kultúrénység legalsó foka! Ettől a foktól fölfelé a kultúrénység a végtelenségig fokozódik. Bizonyos kultúrfokokon, ilyen például a középiskola I – II., vagy VII – VIII. osztálya, hirtelen kiszélesül a látóhatár és az emberi szellem hatalmas mezőit tárulnak elénk. De ez csak viszonylagos, mert egy magasabb fokon az előbbi hatalmasnak tűnő mezők szűknek és alacsonyrendűnek látszanak az ott fel-tűnő végtelen szellemi látóhatárhoz képest.

Az emberek milliói maradnak a legalacsonyabb kultúrfokon, és sohasem tudjuk meg róluk, mit rejtettek magukban. Hány Móricz Zsigmond, Illyés és Darvas pusztult már el a magyar szegényparasztság millióiban!? Hány József Attila és Derkovits a munkásság tömegeiben!? Hány kiváló paraszt és munkás zeneművésziünk lenne, ha e rétegek 12 – 14 évig tanulhatnának zenét? Hány ifjúmunkás képzeletében marad örökké az álmoké a legszebb építészeti alkotás?

A kultúrénység hiába csillog a szemekben, elfojtja a *szegénység*. A szegénység a kultúrkiközösítettség legalapvetőbb oka. Ez az egyetlen általános ok, mely a kultúrterületek bármelyikén egyforma erővel érvényesül.

A szegénység kétféleképpen hat: vagy nincs pénz, vagy nincs idő. Az amerikai üzleti szellem kifejezése: „az idő pénz”, ebben a vonatkozásban még sokkal inkább igaz. A szegényparaszt- és munkásgyermek nem mehetne középiskolába, mégha ingyenes lenne is, mert az alatt az idő alatt dolgoznia kell, hogy önmagát eltartsa, sőt, hogy a családnak is segítségére legyen. A budapesti iparostanonc nem mehet be a Fővárosi Könyvtárba, hogy ott tudományos könyvek segítségével fejlessze kulturáját, bár a könyvtár ingyenes, mert *nincs szabad ideje!* A munkás kivész könyvtárából könyvet, de egy hónapig is eltart, míg elolvassa, mert fáradt, mire hozzáül; *nincs szabad ideje!* De a *szabad idő kérdése főként a gyermek- és ifjúkorban döntő.* Ekkor válik a szabad idő a társadalmi osztálytagozódás legláthatóbb rugójává.

Éppen ezért a középfokú iskolák és a főiskolák *ingyenessége*, noha feltétlenül nagyobb rétegeket juttatna kultúrához, *önmagában* nem oldaná meg a szegényparaszt- és munkásrétegek kultúrakérdését.

Ez azt jelenti, hogy a szegény néprétegek kultúrakérdése *kulturális síkon nem oldható meg.* Kulturális síkon még a legmesszebbmenő eszközökkel is (mint a teljes ingyenesség, erős fokú általános segélyezés stb.) csak csekély eredmények érhetők el.

Tehát marad a *társadalmi* megoldás, melynek olyan helyzetet kell teremtenie, hogy a *szegényparaszt- és munkásrétegek társadalmi arányuknak megfelelően részesüljenek kultúrában.*

A szövegközlés alapja: Földes Ferenc Válogatott Művei. Összeáll., a bevezetést és a jegyzeteket írta Simon Gyula. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. 177–178. l.

1. Földes Ferenc (1910–1943) – a Horthy-korszak legkiemelkedőbb marxista művelődéspolitikusa. „A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon” c. munkájában a tények erejével bizonyítja az ellenforradalmi rendszer művelődéspolitikájának népellenes törekvéseit. Szemelvényünk a mű zárszavát közli.
2. Révész Béla – l. a 28. szemelvény 4. jegyzetét. Itt említett műve: Magyar küzdelem. Tükör kulturális és szociális intézményeinkről. Bp. 1934. 224. l.
3. Népművelési Bizottság – 1945 előtt az iskolán kívüli oktatás és nevelés megszervezésére és irányítására létrehozott törvényhatósági szerv. Egyik fő célkitűzése az analfabetizmus elleni harc volt.

B) AZ OLVASMÁNYOK JELENTŐSÉGE ÉS AZ OLVASÓTÁBOR FŐBB RÉTEGEI

A könyv a társadalmi harcokban

108

GERGELY GYŐZŐ¹

A KÖNYV SZOCIOLÓGIÁJA

1931

(Részlet)

...Könyvről van itt szó, mégpedig szocialista könyvről. Könyvről, amely a dolgozókról és a dolgozók érdekében íródott. Mert hát könyv és könyv között nagy különbségek vannak. Szó sincs róla, a könyv is árucikk. Termelése, terjesztése ugyanazok alá a gazdasági törvények alá esik mint minden más terméké. Amíg azonban az egyéb árucikkek társadalmi szerepe a használatukkal elenyészik, addig a könyv jelentősége és hatása éppen a használat alatt és a használat révén jelentkezik és jut igazi szerepéhez. A kenyér, a ruha és más áru szerepe kimerül abban és megsemmisül azzal, hogy megesszük vagy elhordjuk, azonban a könyv szerepe csak akkor kezdődik igazán, amikor elolvassuk és elolvastuk, amikor azok a gondolatok, amelyeket az írók a könyvekben megrögzítettek, bennünk életre keltek és a mi révünkön tovább terjednek.

Ez az oka annak, hogy a hatalom gyakorlói megkülönböztetett bánásmódban részesítik a könyvet. Egészen más szabályokat és törvényeket alkalmaznak a könyv termelése és terjesztése körül, mint minden más cikknél. A reakció és a kapitalizmus nagyon is fölismerték a könyv szerepének jelentőségét. Ha a dolgozó tömegek is így fölismerték volna, úgy nem tíznapi, hanem állandó könyvvásár folynék itt, mégpedig nem olyan könyvvásár, amelyet a párt könyvkereskedése, az eladó rendez, hanem olyan, amelyet a könyvvel betelni nem tudó milliónyi tömegek rendeznek és tartanak fenn folytonos, sohasem szünetelő és meg nem akadó könyvkeresletükkel, könyvvásárlásukkal.

A könyv lényege a benne kifejezésre jutó gondolat és szándék. Ez a lényege nemcsak akkor, amikor kifejezetten tudományos vagy propagandakönyvről van szó, hanem akkor is, amikor a könyv első-

sorban a szórakoztatás, gyönyörködtetés célját szolgálja. A gondolat és a szándék minden esetben nem csupán annak a bizonyos fogyasztónak, az olvasónak kielégítését, hanem ezenkívül osztálytendenciát is szolgál. Nem véletlenség dolga, hanem szigorú törvényszerűség következménye, hogy az egyes korok irodalmának tárgya és iránya aszerint más és más, hogy milyen társadalmi rétegek voltak akkor uralmon, törekedtek uralomra vagy tettek szert jelentőségre, amikor az a bizonyos irodalmi termék napvilágot látott. Amikor az egyház egyeduralkodó volt, csak az egyház céljait és érdekeit szolgáló irodalmat ismert az emberiség. Amikor az egyház kénytelen volt az emberiség fölött való uralmat megosztani a világi hatalommal, a hűbérurakkal, akkor az egyházi tartalmú irodalmi termékekkel szemben előtérbe lép az igricek termelte irodalom, amely a váruraknak és hűbéruraknak, várurakról és hűbérurakról szól, és hirdeti, szolgálja ezek dicsőségét és hatalmát. A pénzgazdálkodás és a pénzgazdálkodás révén előrenyomult polgárság művészeti és irodalmi jelentkezése volt a reneszánsz. A polgári osztály érvényesülésének irodalma volt az enciklopédisták jelentkezése: Diderot, d'Alembert, Condillac, Helvetius, Holbach, továbbá Rousseau, Voltaire és a többiek, akik tudatosan vagy öntudatlanul már a harmadik rendnek, a polgárságnak irodalmát művelték, amivel a polgári rend érdekeit és céljait szolgálták.

És ezen a ponton válik szembeötlővé a könyvnek tulajdonképpen való jelentősége, az a jelentősége, amely mint árucikket minden más árucikktől megkülönbözteti. Addig, amíg az egyéb árucikkek szorosan ragaszkodnak a kor uralkodó osztályának pillanatnyi ízléséhez és szükségletéhez, a könyv megelőzi azt. A szabók, a lábbelikészítők, fodrászok, bútorkészítők, építők és minden más mesterségbeliek még csak gondolni sem mertek arra, hogy más ruhát, lábbelit, parókát, más stílusú bútort készítsenek, mint amilyent az uralkodó ízlés megkövetel tőlük, azaz minden ellentmondás nélkül hozzáigazodtak az akkori idők uraihoz, amikor a könyvek írói már ugyancsak élesen szembefordultak ezekkel az urakkal, és vállalták az ezzel a szembefordulással járó egyéni kockázatot. Ezt látjuk napjainkban is. Az igazi, nagy írók már nem a mai urainak írnak. Bernard Shaw, Upton Sinclair, Knut Hamsun, Anatole France, Andersen, Nexo, H. G. Wells, Gerhardt Hauptmann, Emile Zola, Tolsztoj és a többiek mind, az igazi nagy írók nem a mai kor urainak, nem a kapitalista rendnek törekvéseit és uralmát szolgálják, hanem a jövőt, az elkövetkezendő világot, a dolgozók uralmának rendjét, a szocializmust.

Ilyen könyvek terjesztéséről esik majd szó ezen a tíznapos vásáron. Ezek a könyvek nemcsak arra valók, hogy a jövőt, a mi

jövönket szolgálják, hanem hogy megküzdjenek és leszámoljanak azzal az irodalommal, amelyet a kapitalista üzleti és osztályérdek juttat a tömegekhez. A kapitalizmus irodalma szorosan hozzáigazodik a kapitalizmus hatalmi érdekeihez. Az uralomra jutott polgári rend, amelynek nagy harcát egykor az írók tendenciáit szolgáló írásai indították meg és vitték győzelemre, most már úgy találja, hogy neki nem áll érdekében az olyan irodalom, amely emberi, társadalmi, politikai kérdéseket tárgyal és ilyenek körül jegecesedik ki...

A szövegközlés alapja: Szocializmus, 1931. 4. sz. 110–111. l.

1. *Gergely Győző* (1877–1945?) – újságíró és műfordító, a Független Szemle című szocialista lap szerkesztője és más szocialista lapok (Népszava, Szocializmus stb.) munkatársa. Egyike azoknak, akik a könyv, ill. kiadvány társadalmi szerepét és jelentőségét a legvilágosabban felismerik, és kimondják, hogy a haladó szellemű kiadvány az osztályharc fontos eszköze.

Az olvasmány és a szegény néprétegek

109

FÖLDES FERENC¹

HOGYAN JUT EL AZ IRODALOM
A SZEGÉNY NÉPRÉTEGEKHEZ?

1941

(Részlet)

Magyarországon, az 1929–1938-as évek átlagában, évente 3240 könyvet adtak ki. Ennek 30–33%-a a szépirodalom, tehát kb. 1000 könyv. Ennek kb. a fele ponyva, hiszen hetenként 8–10 ilyen regényfüzet jelenik meg. Tehát marad évente kb. 500 szépirodalmi munka.

Az ilyen adatokkal azonban nem megyünk sokra, mert hiányzik a legfontosabb tényező, a példányszám! Nincs példányszámstatisztika, holott a helyesen felfogott kultúra szempontjából ez lenne a legfontosabb.

Könyvkiadóktól és könyvkereskedőktől kapott egybehangzó

felvilágosítások szerint a szépirodalmi művek Magyarországon átlagosan 2500 – 3000 példányszámban jelennek meg. Három-négy nagy kiadó részletüzlet keretében 10 – 12 000 példányban is kihoz műveket, néhány könyv, évente 2 – 3, „kiugrik”, eléri néha a 30 – 40 000-es példányszámot is (legutóbb ilyen volt a Cronin-könyv: „Réztábla a kapu alatt”²), a verskötetek ellenben 3 – 400 példányban kelnek el.

A 2500 – 3000-es átlagos példányszám megdöbbentő! Még a polgárság is csak neveléségesen csekély mértékben vásárol irodalmat. 1930-ban Magyarországon 190 068 embernek volt középiskolai végzettsége, tehát évekig tanult magyar és külföldi szépirodalmat, de nem szokott hozzá, hogy olvasson is. Természetesen minden megvett könyvet 3 – 4-en olvasnak, és a kölesönkönyvtárak és a közkönyvtárak révén e szám még 1 – 2-szeresére emelkedik, de a 3000-es alapszám a magyar könyvkultúrára továbbra is jellemző marad.

A népszerű tudományos munkák legnagyobb átlagos példányszáma 2000, a tudományos munkáké 1000! E számok egyúttal a tudományos gondolkodás elterjedésének is mértékei. „Ha kulturális intézeteink nem boesátánának közre tudományos műveket, irodalmunkból az ilyenek szinte teljesen hiányoznának” – írja a Corvina³ (1940. VI. 13.).

A szegényparasztság nem olvas. A Népművelési Bizottság⁴, létesít „népkönyvtárakat” és közkönyvtárakat, de ezeket főként a kisbirtokos parasztság élvezi. A munkásság olvas, főként saját szervezeteiben levő kölesönkönyvtárakból, de egy kis részük vásárol is könyveket. *Van kiadónk, akinek társadalmi és politikai kérdéseket tárgyaló könyveit 3/4 részben munkások vásárolják.* De ez csak a munkásság öntudatos részére vonatkozik. A munkásság nem öntudatos része (ezek között a többség nő) és a középosztály alsóbb rétege teljes egészében csak ponyvát olvas. A ponyvák példányszáma már egészen más képet mutat. *Sárga regények⁵ kéthetenként vagy havonként 25 – 30 000 példányban, füzetes regények hetenként 10 – 15 – 20 000 példányban jelennek meg.*

Időközönként hare indul a ponyva ellen, igyekeznek olesó szépirodalommal pótolni. Az eredmény vajmi kevés. Nyilvánvalóan, hiszen az a gyógymód, mely a tüneteket akarja megszüntetni, nem pedig a betegség okát, nem szokott sok eredménnyel járni. Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a ponyva elterjedtségének elsőrendű oka az *olcsóság*. A kisémmizettségből, a szürkeségből az álmokba és az izgalmakba menekül a kisémberek. A „modern” korban élő szegényeknek és kisémbereknek olyan a ponyva, mint a kínai néptömegeknek az ópium. E mentsvárak egyszerre fognak leomlani, amikor nem lesz szükség rájuk.

A magyar könyvkultúra szinte teljesen Budapestre összpontosul:

Budapesten adják ki a könyvek	84%-át (1938)
Budapesten van a könyvkereskedők	40%-a! (1930)
Budapesten van a 30 000 kötetnél többel bíró könyvtárak	52%-a
Budapesten van a 30 000 kötetnél többel bíró könyvtárak könyveinek	70%-a
Budapesten van a könyvtárlátogatók	60%-a
Budapesten van a 10 000 kötetnél többel bíró könyvtárak kikölcsönzőinek	70%-a
Budapesten van a 10 000 kötetnél többel bíró könyvtárak kikölcsönzött köteteinek	72%-a

Az olyan egyénekre vonatkozó statisztikák, mint a látogatók és kikölcsönzők statisztikája, megtévesztők, mert tulajdonképpen a látogatásokat és kikölcsönzéseket számolják. Tehát, amikor a statisztika kimutatja, hogy Magyarországon 1935-ben 621 000-en látogatták a könyvtárakat, akkor ez nem 621 000 egyént jelent, mert Magyarországon legalább 1000 lehet azoknak a száma, akik mindennap, sőt délelőtt, délután külön-külön mennek könyvtárba (pl. a főiskolai hallgatók szegényebb része állandóan ott tanul), tehát ez egy évben legalább 300 000 látogatást jelent. Azután még 2 – 300 ember, akik havonta 4 – 5-ször, évente legalább 50-szer járnak könyvtárba; további 2 – 300, akik évente legalább 30-szor járnak könyvtárba, és a 600 000-es számhoz már igen közel vagyunk. Tehát a 10 milliós magyarságból a könyvtárakat mindössze pár ezer ember látogatja!

A fenti arányok nem azt mutatják, hogy Budapesten túlzottan nagy a könyvkultúra, hanem hogy a vidék elmaradottsága megdöbbentő ezen a téren is. Ha a törvényhatósági jogú és a 41 megyei város könyvtárait leszámítjuk, a községek számára nem marad könyvtár. A tanyák és puszták népének pedig csak a *kalendarium* jut...

A szövegközlés alapja: *Földes Ferenc Válogatott Művei. Összeáll., a bevezetést és a jegyzeteket írta Simon Gyula. Bp. 1957. 168 – 170. l.*

1. *Földes Ferenc* – l. a 107. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Cronin, Archibald Joseph* (szül. 1896) – Amerikában élő angol író. Sok közepes színvonalú regény szerzője. A Réztábla a kapu alatt című műve a kor egyik legnépszerűbb bestsellere.
3. *Corvina* (1878 – 1944) – a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének folyóirata.
4. *Népművelési Bizottság* – l. a 107. szemelvény 3. jegyzetét.
5. *Sárga regények* – a Pesti Hírlap ponyvasorozata. Sárga fedőlapja miatt nevezték így.